6

Bogumiła Olszewska
Wiesława Surdyk-Fertsch
Grzegorz Wojciechowski

WCZORAJ I DZIŚ

PODRĘCZNIK DO HISTORII
DLA KLASY SZÓSTEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

OZNACZENIA W PODRĘCZNIKU

  Ikona na górze strony sygnalizuje zmiany, które obowiązują od 2024 r.

 W ten sposób oznaczono treści, które nie są już wymagane.

 Tak zaznaczono treści, o których realizacji decyduje nauczyciel.

nowa era
Twoje mocne strony

Droga Nowa Ero,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to, że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.

- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostępu do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.

- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regularne książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę (o ironio), w której papier nie jest bezczelnie marnowany dla pieniędzy. Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

Jak korzystać z podręcznika?

Podręcznik *Wczoraj i dziś 6* przedstawia dzieje człowieka od czasów wielkich odkryć geograficznych, przez powstanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, aż do jej upadku. Szanuj go – zadbaj o to, żeby za rok wyglądał tak jak teraz. Nie pisz w nim i nie rysuj, a jeśli chcesz rozwiązać ćwiczenia pisemnie, odpowiedzi umieszczaj w zeszycie. Dowiedz się, jak korzystać z podręcznika.

Główne elementy podręcznika

Oś czasu wskazuje okres historyczny, którego dotyczy temat lekcji.

Od przyczyny do skutku to schematy tłumaczące, jak doszło do danego wydarzenia historycznego i jakie były jego skutki.

Teksty źródłowe umożliwiają kształcenie umiejętności czytania ze zrozumieniem.

Infografiki ukazują za pomocą tekstu, ilustracji i przekrojów modeli 3D, jak dawniej żyli ludzie.

Ćwiczenia oznaczone gwiazdką ★ to zadania o wyższym stopniu trudności.

Inne elementy podręcznika

- **Mapy** służą do prezentowania miejsc omawianych w tekście głównym.
- **Nawigator mapy** pomaga umiejscowić obszar prezentowany na mapie w przestrzeni.
- **„Współcześnie”** to dodatkowe teksty ukazujące związek między minionymi zdarzeniami a czasami współczesnymi.
- **Miniprojekt** to ćwiczenia, które kształcą umiejętność pracy w grupie.
- **„Warto wiedzieć”** to informacje uzupełniające tekst główny.
- **Ciekawostki** przedstawiają mniej znane, lecz interesujące informacje z przeszłości.
- **Słowniczek** zawiera wyjaśnienia trudnych terminów.

„Tajemnice sprzed wieków” przedstawiają interesujące zagadnienia dotyczące minionych epok.

? Pytania oznaczone znakiem **?** pomagają sprawdzić zrozumienie omawianych treści.

Spis treści

Kolorem czerwonym oznaczono treści dodatkowe.

W jaki sposób oblicza się czas?

W trakcie poznawania historii bardzo często trzeba obliczać czas. Jego mierzeniem, a także ustalaniem kolejności zdarzeń zajmuje się nauka zwana chronologią.

Za początek epoki starożytnej uznaje się wynalezienie pisma około 4000 lat p.n.e.

Epoka średniowiecza rozpoczęła się wraz z upadkiem Rzymu w 476 roku.

Początek epoki nowożytnej wiąże się z odkryciem Ameryki przez Krzysztofa Kolumba w 1492 roku.

Za początek epoki współczesnej wielu historyków uznaje wybuch I wojny światowej w 1914 roku.

W którym wieku wynaleziono pismo?

4000

XL wiek + 0 = **XL wiek p.n.e**

W którym wieku upadł Rzym?

476

IV wiek + I wiek = **V wiek**

W którym wieku odkryto Amerykę?

1492

XIV wiek + I wiek = **XV wiek**

W którym wieku wybuchła I wojna światowa?

1914

XIX wiek + I wiek = **XX wiek**

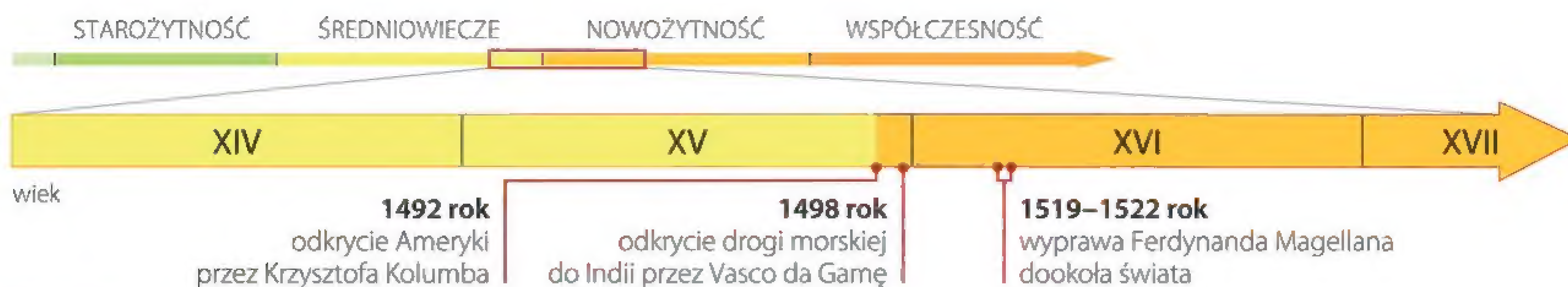

Obraz Jana van Eycka [czytaj: wan ejka] *Madonna kanclerza Nicolasa Rolina* (XV wiek).

Narodziny nowożytnego świata

I

1 Wielkie odkrycia geograficzne
2 Skutki odkryć geograficznych
3 Renesans – narodziny nowej epoki
4 Kultura renesansu w Europie
5 Reformacja – czas wielkich zmian
6 Kontrreformacja

1 Wielkie odkrycia geograficzne

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:
- dlaczego Europejczycy poszukiwali morskiej drogi do Indii,
- co umożliwiło dalekomorskie wyprawy w XV i XVI wieku,
- jakie były najważniejsze wyprawy odkrywcze w XV i XVI wieku i kto stał na ich czele.

Poszukiwania morskiej drogi do Indii

Do XV wieku mieszkańcy Europy oprócz swojego kontynentu znali jedynie najbliższą im część Afryki i Azji. W dalekie podróże wyruszali głównie kupcy, którzy w celu nabycia towarów poruszali się lądowymi szlakami handlowymi. Podróżowano też drogą morską, ale ówcześni żeglarze niechętnie oddalali się od brzegu. Tylko nieliczni, którzy znali astronomię niezbędną w nawigowaniu na pełnym morzu, wyprawiali się dalej.

W XV wieku część terenów Bliskiego Wschodu została podbita przez **Turków**. Przez te ziemie przebiegał ważny szlak handlowy, którym ze Wschodu, między innymi z **Indii**, sprowadzano do Europy **przyprawy korzenne**, takie jak goździki, cynamon i pieprz, a także pachnidła, owoce i tkaniny z **jedwabiu**. Ponieważ Turcy utrudniali europejskim kupcom prowadzenie handlu i napadali na ich karawany, cena przywożonych ze Wschodu artykułów znacznie wzrosła. To sprawiło, że zaczęto poszukiwać morskiej drogi do Indii. Tym staraniom sprzyjał postęp, który dokonał się wówczas w technice żeglarskiej.

CIEKAWOSTKA

W średniowieczu Ziemię wyobrażano sobie jako płaski dysk, na którego krańcach czyhały na marynarzy groźne potwory. Za linią horyzontu miała znajdować się otchłań, czyli koniec świata.

Karawany kupieckie transportowały towary na wielbłądach określanych jako „okręty pustyni". Jedna karawana mogła liczyć nawet kilkaset tych zwierząt. Główny szlak handlowy prowadzący z dalekiej Azji do Europy nazywany jest Jedwabnym Szlakiem. Współcześnie karawany wielbłądów są głównie atrakcją dla turystów.

Wyprawa Krzysztofa Kolumba

Krzysztof Kolumb był Włochem, który zamieszkał w Hiszpanii. Wbrew przekonaniu większości ludzi sądził on, że Ziemia jest kulą. W związku z tym uważał, że można dotrzeć do leżących na wschodzie Indii, gdy popłynie się z Europy na zachód. W **1492 roku** z Hiszpanii wyruszyły pod dowództwem Kolumba trzy statki: Niña [czytaj: ninia], Pinta i Santa Maria [czytaj: santa marija]. Po dwóch miesiącach żeglugi przez Ocean Atlantycki marynarze ujrzeli ląd. Byli przekonani, że dotarli do jednej z wysp u wybrzeży Indii. Nie odnaleziono tam jednak ani przypraw, ani cennych kruszców. Mimo to Kolumb wierzył, że udało mu się dopłynąć do Indii, dlatego napotkanych tubylców nazwał **Indianami**. Wkrótce potem włoski kupiec i podróżnik **Amerigo Vespucci** [czytaj: wespuczi] udowodnił, że Kolumb dotarł na nieznane wcześniej ziemie. To Vespucci sporządził dokładne opisy tych terenów, które określił **Nowym Światem**. Z czasem od jego imienia nowo odkryty kontynent zaczął być nazywany Ameryką.

Krzysztof Kolumb (*1451 †1506) po dotarciu do Ameryki w 1492 roku jeszcze trzykrotnie organizował wyprawy do tych ziem. W chwili śmierci nie wiedział, że odkrył nowy kontynent.

Tubylec – rodzimy mieszkaniec danego obszaru.

Wyprawa Kolumba

Przyczyna
- chęć odnalezienia drogi morskiej do Indii
- poszukiwanie nowych ziem i bogactw naturalnych

Wydarzenie

Krzysztof Kolumb organizuje wyprawę morską do Indii w **1492 roku.**

Skutek
- odkrycie Ameryki
- zniszczenie cywilizacji indiańskich
- poszerzenie wiedzy o świecie

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Krzysztof Kolumb o ludności tubylczej

Po długiej podróży przez ocean Kolumb dotarł do nieznanego lądu. Spotkał się tam z ludnością tubylczą, którą opisał w dzienniku z wyprawy.

Niebawem zewsząd przybieżeli [przyszli] *tubylcy.* [...] *Aby pozyskać ich przyjaźń, kazałem rozdać niektórym czapeczki kolorowe oraz naszyjniki szklane* [...]. [Jest] *to ludność bardzo uboga i pozbawiona wszystkiego. Chodzą zupełnie nago* [...]. *Broni nie mają i nie wiedzą, co to jest; gdyż kiedy pokazałem im miecze, niewiedza ich była taka, że chwytali je za ostrza i pocięli sobie palce.* [...] *Można by z nich zrobić doskonałych robotników, są inteligentni, widzę bowiem, że powtarzają od razu wszystko, co się im mówi. Myślę więc, że łatwo będzie ich nawrócić* [na chrześcijaństwo] [...].

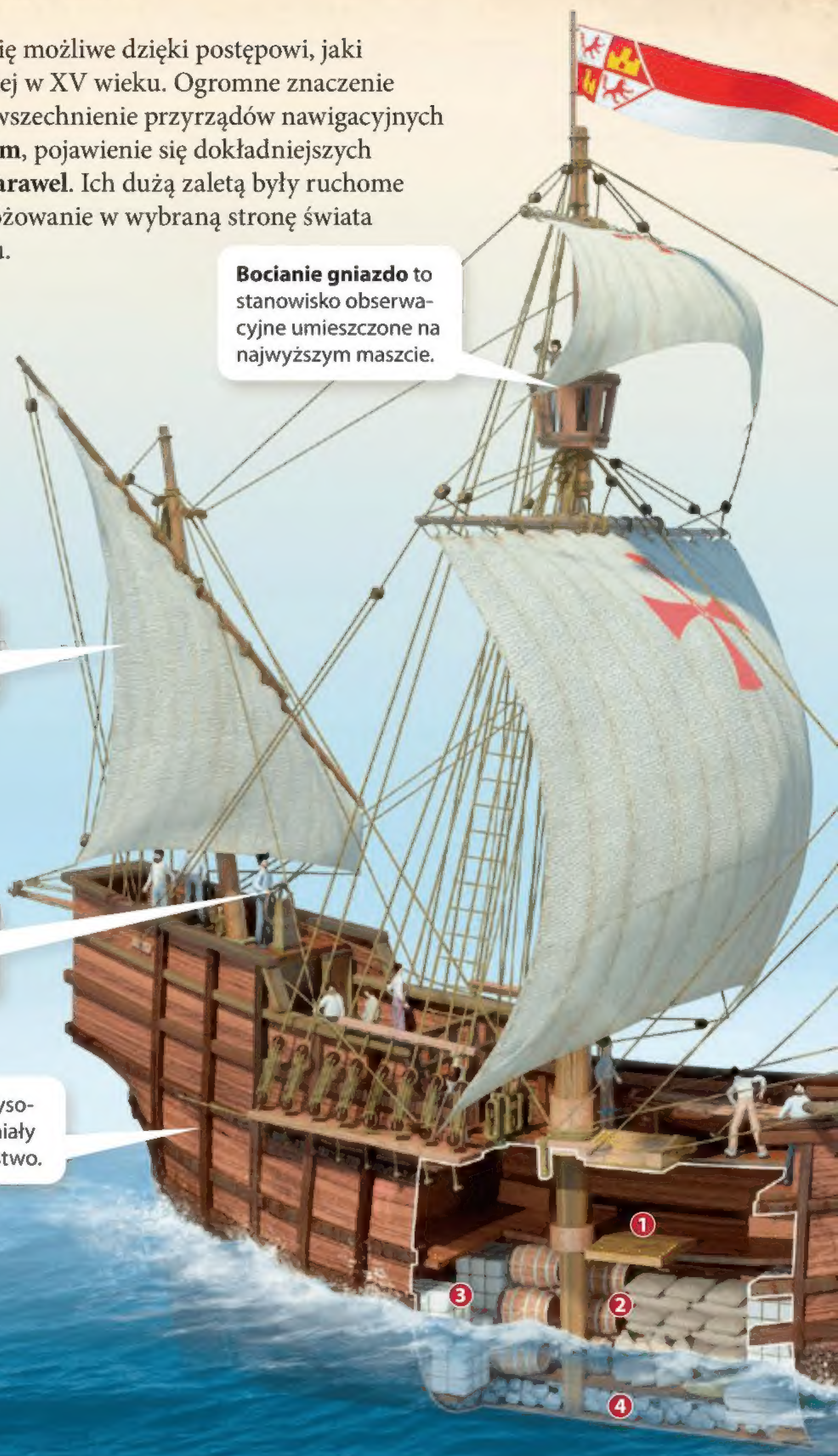
Źródło: Krzysztof Kolumb, *Pisma*, przekład, przypisy i przedmowa A.L. Czerny, Warszawa 1970, s. 38–39.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, w jaki sposób Krzysztof Kolumb próbował zdobyć przychylność ludności tubylczej.
2. Wyjaśnij, czym – według autora tekstu – charakteryzowali się tubylcy.

Na statku Kolumba

Dalekomorskie podróże stały się możliwe dzięki postępowi, jaki osiągnięto w technice żeglarskiej w XV wieku. Ogromne znaczenie dla rozwoju żeglugi miało upowszechnienie przyrządów nawigacyjnych takich jak **kompas** i **astrolabium**, pojawienie się dokładniejszych map oraz lepszych statków – **karawel**. Ich dużą zaletą były ruchome żagle, które umożliwiały podróżowanie w wybraną stronę świata niezależnie od kierunku wiatru.

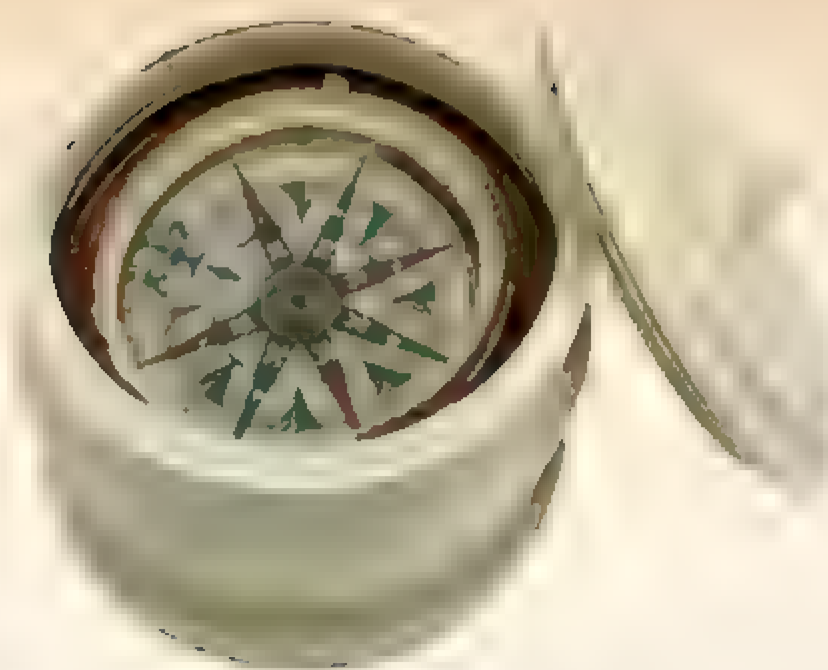

1 **Pomieszczenia pod pokładem** służyły żeglarzom do odpoczynku. W czasie sztormu często zalewała je woda, a wtedy prywatne rzeczy marynarzy mokły.

2 **Zapasy wody i pożywienia** były schowane w beczkach. Aby mięso zachowało świeżość przez długi czas, zawijano je w liście chrzanu lub mocno solono.

3 **Zapasowe żagle** znajdowały się w dolnej części statku. Używano ich, gdy wiatr zniszczył ożaglowanie podstawowe.

4 **Balast** to dodatkowe obciążenie statku, na przykład w postaci ciężkich kamieni lub piasku. Dzięki niemu okręt stabilnie utrzymywał się na wodzie.

Kompas to przyrząd wyposażony w igłę magnetyczną, która wskazuje północ. Dzięki temu można określić strony świata, co pozwala wyznaczyć kurs okrętu. Kompas wynaleźli Chińczycy, a do Europy trafił za pośrednictwem Arabów.

Żagle rejowe były prostokątne. Napędzały statek, gdy wiatr wiał od rufy, czyli tylnej części okrętu.

Astrolabium to przyrząd nawigacyjny używany do obliczania wysokości ciał niebieskich nad horyzontem. Dzięki astrolabium żeglarze mogli określić położenie statku na morzu.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wymień elementy, dzięki którym okręt się poruszał.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla dawnych żeglarzy miały astrolabium i kompas.
3. Wytłumacz, w jakim celu stosowano balast.
4. ★ Podaj nazwy innych przyrządów nawigacyjnych używanych powszechnie od XV wieku.

Kolejne wyprawy wielkich odkrywców

Jeszcze przed wyprawą Kolumba Portugalczyk **Bartłomiej Diaz** poszukiwał morskiej drogi do Indii. Płynął wzdłuż wybrzeży Afryki, aż dotarł w 1488 roku do południowego krańca tego kontynentu, nazwanego Przylądkiem Dobrej Nadziei. Korzystając z doświadczeń Bartłomieja Diaza, inny portugalski żeglarz – **Vasco da Gama** [czytaj: wasko da gama] opłynął Afrykę, a następnie w **1498 roku** osiągnął wymarzony cel – **Indie**. Morska droga na Wschód została odkryta.

Po wyprawie Vasco da Gamy żeglarze nie przestali jednak poszukiwać zachodniej drogi do krajów Azji. Odkrył ją inny Portugalczyk – **Ferdynand Magellan**. W latach **1519–1522** jego wyprawa płynęła wzdłuż wybrzeży Ameryki Południowej, następnie przez Ocean Spokojny, aż do wysp Azji i dalej do Europy. W ten sposób opłynęła Ziemię i dowiodła jej kulistości.

Wyprawy żeglarskie rozpoczęte w XV wieku, w których wyniku poznano wiele nowych lądów, nazwano z czasem **wielkimi odkryciami geograficznymi**.

Ferdynand Magellan (*1480 †1521) wypłynął na czele pięciu okrętów. Tylko jeden z nich – Victoria, co oznacza zwycięstwo – powrócił z trzyletniej wyprawy. Z 265 marynarzy zostało 18. Sam Magellan zginął na Filipinach z rąk tubylców.

Wielkie odkrycia geograficzne

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż przebieg szlaku, którym żeglował Krzysztof Kolumb.
2. Wymień kolejno nazwy oceanów leżących na trasie wyprawy Magellana.

Dzisiejsi odkrywcy

Krzysztof Kolumb płynął do Ameryki dwa miesiące. Dzisiaj na pokonanie tej odległości samolotem potrzebujemy kilku godzin. W XXI wieku najdalsze zakątki Ziemi są już znane ludziom, dlatego interesują się oni także tym, co pozaziemskie. W 1961 roku Rosjanin Jurij Gagarin – pierwszy człowiek w kosmosie – odbył kosmiczny lot wokół Ziemi. Osiem lat później Amerykanin Neil Armstrong [czytaj: nil armstrong] jako pierwszy człowiek stanął na Księżycu. Obecnie trwają prace nad wysłaniem załogowej misji na Marsa. Wszystkie te odkrycia ludzie zawdzięczają badaniom naukowym, postępowi technicznemu, swojej ciekawości świata i odwadze.

Astronauci mogą przebywać w przestrzeni kosmicznej tylko dzięki specjalnym kombinezonom. Zapewniają one ochronę przed panującymi tam warunkami, w których człowiek nie miałby szans na przeżycie.

? Ile lat temu odbył się pierwszy lot człowieka w kosmos?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Epokę wielkich odkryć geograficznych zapoczątkowało poszukiwanie morskiej drogi z Europy do Indii.
2. Postęp, jaki dokonał się w technice żeglarskiej w XV wieku, umożliwił podejmowanie dalekomorskich wypraw.
3. W 1492 roku Krzysztof Kolumb wypłynął z Hiszpanii na zachód. Podróżnik wierzył, że Ziemia jest okrągła i dzięki temu dotrze do leżących na wschodzie Indii. Efektem jego wyprawy było odkrycie nowego kontynentu – Ameryki.
4. W 1498 roku Portugalczyk Vasco da Gama odkrył morską drogę z Europy do Indii.
5. Dowodzone przez Ferdynanda Magellana statki w latach 1519–1522 opłynęły Ziemię, co dowiodło, że jest ona okrągła.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego Europejczycy zaczęli podejmować w XV wieku dalekomorskie wyprawy.
2. Wymień nowości techniki żeglarskiej, które w XV wieku umożliwiły podróżnikom dalekie wyprawy morskie.
3. Podaj nazwiska dowódców najważniejszych wypraw XV i XVI wieku oraz ich odkrycia.
4. ★ Napisz list zachęcający do podjęcia wyprawy z Krzysztofem Kolumbem. Weź pod uwagę jej szanse i zagrożenia.
5. **Miniprojekt**
   Działając w kilkuosobowych zespołach, przygotujcie scenkę przedstawiającą pierwsze spotkanie Europejczyków z Indianami. Podzielcie między siebie role, a następnie napiszcie teksty, które będziecie wypowiadać. Zaprezentujcie scenkę koleżankom i kolegom z klasy.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek: XIV | XV | XVI | XVII | XVIII

1519–1521 rok podbój państwa Azteków przez Hernána Corteza

1531–1533 rok podbój państwa Inków przez Francisca Pizarra

2 Skutki odkryć geograficznych

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były dokonania cywilizacji prekolumbijskich,
- jaki stosunek mieli Europejczycy do podbitych Indian,
- jakie były następstwa wielkich odkryć geograficznych.

Ameryka przed przybyciem Kolumba

Przed dotarciem Europejczyków do Ameryki istniały tam trzy wysoko rozwinięte cywilizacje, stworzone przez **Majów**, **Azteków** oraz **Inków**. Nazywamy je **cywilizacjami prekolumbijskimi**, gdyż powstały one przed przybyciem Krzysztofa Kolumba do Ameryki.

Indianie mieszkali w tropikalnych lasach lub wysokich górach. Zajmowali się hodowlą zwierząt i uprawą roli. Wierzyli w wielu bogów, ale w sposób szczególny czcili słońce. Mieli też zaawansowaną – jak na tamte czasy – wiedzę matematyczną, która pozwoliła im wznosić ogromne **piramidy schodkowe**. Na podstawie znajomości astronomii stworzyli **kalendarze**. Budowali **kamienne drogi** i **wiszące mosty**, posługiwali się **pismem obrazkowym**. Ze złota i srebra wytwarzali liczne ozdoby.

CIEKAWOSTKA

W wielu dziedzinach osiągnięcia Majów, Azteków i Inków nie dorównywały dokonaniom Europejczyków. Przykładowo, ludy Ameryki nie znały koła, broni palnej, nie potrafiły też wytwarzać żelaza.

Wiszące mosty, które Inkowie wznosili nad skalistymi wąwozami, wykorzystuje się do dziś. W tych prostych konstrukcjach trzeba jedynie co jakiś czas wymieniać liny. Mosty umożliwiają transport nawet ogromnych ciężarów

Kamień Słońca jest ogromnym dyskiem, ma 3,5 metra średnicy i waży 24 tony. Został odnaleziony na terenie dzisiejszego Meksyku. Przypuszcza się, że służył Aztekom jako kalendarz lub ołtarz przedstawiający mit o powstaniu świata

Cywilizacje Ameryki prekolumbijskiej

Majowie
Majowie mieszkali w miastach-państwach na terenie dzisiejszego Meksyku. Budowali malowane na czerwono piramidy schodkowe, na których szczycie kapłani wykonywali praktyki religijne. Majowie swoje miasta wznosili nawet w trudno dostępnych obszarach dżungli.

❶ Piramidy w Palenque [czytaj: palenke] w Meksyku.

Aztekowie
Aztekowie byli najbardziej wojowniczym ludem Indian. Zamieszkiwali tereny dzisiejszego Meksyku. Budowali ogromne świątynie w kształcie piramid schodkowych. Na ich szczycie Aztekowie oddawali cześć bogom i składali im krwawe ofiary.

❷ Składanie ofiar z pokonanych wojowników

Która cywilizacja prekolumbijska stworzyła największe państwo?

Inkowie
Swoje imperium Inkowie stworzyli w Andach, górach położonych na terytorium dzisiejszego Peru. Na czele państwa stał inka – władca absolutny. Górzysty teren nie przeszkodził Inkom w uprawie roli. W tym celu budowali tarasy, które nawadniali dzięki systemowi kanałów.

❸ Miasto Inków Machu Picchu [czytaj: maczu pikczu] w Peru.

Podbój Ameryki

Wkrótce po dotarciu Kolumba do Ameryki Hiszpanie zorientowali się, że podporządkowanie terytorium Indian przyniesie wielkie korzyści. W ten sposób mogliby między innymi przejąć skarby zgromadzone przez tubylców. Na kontynent amerykański zaczęli licznie przybywać zubożali hiszpańscy rycerze, poszukiwacze przygód oraz ludzie kierujący się chęcią zdobycia złota i ziemi. Nazywano ich **konkwistadorami**.

Hiszpanie, mimo że miejscowa ludność odnosiła się do nich przyjaźnie, rozpoczęli brutalny podbój terenów zasiedlonych przez Indian. Dzięki wykorzystaniu żelaza, broni palnej i koni – nieznanych w Ameryce – Europejczycy osiągnęli ogromną przewagę nad wielomilionowymi plemionami tubylców. Bardzo szybko podbili ich ziemie i zniszczyli lokalną kulturę, gdyż uznali ją za pogańską i bezwartościową. Jednym z najsłynniejszych XVI-wiecznych konkwistadorów był Hiszpan Hernán Cortez [czytaj: er**nan** kor**tez**], który opanował państwo Azteków. Innym hiszpańskim konkwistadorem był Francisco Pizarro [czytaj: frans-isko pisarro], zdobywca stolicy Inków – Cuzco [czytaj: kusko].

CIEKAWOSTKA

Po dotarciu do Ameryki uczestnicy wyprawy Kolumba poznali indiański wynalazek – hamak. Nieznane w Europie linowe „łóżko" znacząco poprawiło warunki podróżowania żeglarzy.

Zagłada Indian

Podbój Indian przez konkwistadorów ułatwiła wiara ludności tubylczej, że mający białą skórę Europejczycy są wysłannikami bóstwa Indian. Miało ono według legend przybyć ze wschodu. Przerażenie wśród tubylców wzbudzały też konie, które uważali za dziwne istoty zrośnięte w jedną postać z jeźdźcem.

Konkwistadorzy byli niezwykle brutalni wobec tubylców. W ciągu kilkudziesięciu lat w walkach oraz z powodu chorób przywiezionych z Europy zginęła duża część rdzennej ludności Ameryki.

Indianie zmuszani przez osadników z Europy do niewolniczej pracy szybko umierali z wycieńczenia. Dlatego część plemion zaczęła przenosić się w rejony trudno dostępne dla konkwistadorów.

Co ułatwiło Europejczykom podbój Indian?

Powstanie europejskich kolonii w Ameryce

Hiszpania i Portugalia były pierwszymi państwami, które na nowo odkrytych terenach zaczęły zakładać swoje kolonie. Hiszpanie objęli rozległe obszary Ameryki Południowej, Środkowej i Północnej. Portugalczycy opanowali zaś wybrzeża dzisiejszej Brazylii.

Właścicielami ziemskimi w koloniach byli Europejczycy. Miejscową ludność zmusili do ciężkiej pracy na swoich plantacjach, na których uprawiali cenione w Europie rośliny. Przepracowanie, niedożywienie i choroby przywiezione z Europy powodowały, że Indianie masowo wymierali. W tej sytuacji, aby zapewnić sobie tanią siłę roboczą, zaczęto sprowadzać do kolonii silnych i odpornych na choroby mieszkańców Afryki. Można ich było kupić na specjalnym targu, wówczas stawali się własnością innych ludzi, czyli niewolnikami. Doprowadziło to do rozwoju **niewolnictwa** na ogromną skalę.

Kolonia – najczęściej zamorskie terytorium zależne od silniejszego państwa, które czerpie z podbitego obszaru finansowe korzyści.

Plantacja – duży teren przeznaczony pod uprawę jednej rośliny, na przykład trzciny cukrowej czy tytoniu.

Niewolników z Afryki zdobywano w trakcie specjalnie organizowanych polowań. Pojmanych wiązano i w nieludzkich warunkach przewożono statkami do Ameryki.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Zdobycie Nowego Świata

Poseł wenecki tak pisał w 1525 roku o Hiszpanach zdobywających Nowy Świat.

[...] *na wyspach Spagnuola* [czytaj: spaniola; znana też pod nazwami Hispaniola, Santo Domingo, San Domingo – dzisiejsze Haiti] *i Jamajka* [...] *bywało, kiedy Kolumb je odkrył, milion dusz i więcej. Teraz wskutek nieludzkiego traktowania przez Hiszpanów, bądź przez ciężkie roboty, nakładane na tych biednych, nieprzyzwyczajonych do pracy ludzi w poszukiwaniu złota, bądź przez śmierć z rozpaczy* [...] *ubyło niemal wszystkich tak, że obecnie na wyspie Spagnuola nie ma siedmiu tysięcy dusz i kupują niewolników murzynów z Barbarii* [Afryki] *i posyłają ich tam do kopalni.*

Źródło: *Odrodzenie i reformacja w świetle źródeł*, tłum. L. Finkel, W. Pociecha, Kraków 1923, s. 3.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, co spotykało Indian ze strony hiszpańskich konkwistadorów.
2. Odpowiedz, skąd sprowadzono niewolników do pracy w kopalniach na wyspach podbitych przez Hiszpanów.

Kolonie europejskie w Ameryce

LEGENDA
- tereny kolonizowane przez Hiszpanów w XVI wieku
- tereny kolonizowane przez Portugalczyków w XVI wieku
- wyprawa Hernána Corteza (1519–1521)
- wyprawa Francisca Pizarra (1531–1535)

PRACA Z MAPĄ

1. Powiedz, na jakich kontynentach zakładali swoje kolonie Portugalczycy.
★2. Podaj nazwy współczesnych państw, które leżą na terenach podbitych przez Hiszpanów i Portugalczyków.

Zmiany w życiu ludzi

W wyniku odkryć geograficznych powstały **nowe szlaki handlowe**. Stare trasy nad Morzem Śródziemnym straciły swoje znaczenie. Większość europejskiej wymiany handlowej zaczęła odbywać się za pośrednictwem portów hiszpańskich i portugalskich położonych nad Oceanem Atlantyckim. Między Starym a Nowym Światem prowadzono ożywiony handel, dzięki któremu do Europy trafiły nieznane dotąd produkty: pomidory, kukurydza, ziemniaki, kakao, tytoń, trzcina cukrowa, a także indyki. Do kolonii zasiedlanych przez Europejczyków przewożono statkami konie, krowy, owce, kury.

Kolonie amerykańskie stały się dla Hiszpanii i Portugalii źródłem ogromnych dochodów. Statki przywoziły zrabowane ludom prekolumbijskim złoto i srebro. Z tych cennych kruszców wyrabiano w Europie monety. Z tego powodu do rywalizacji z Hiszpanią o bogactwa amerykańskich kolonii pod koniec XVI wieku dołączyła Anglia. Korzyści płynące z wymiany handlowej oraz wzrost ilości pieniędzy sprzyjały rozwojowi gospodarki i bogaceniu się ludzi.

Wzorem Kolumba w dalekie wyprawy wyruszali inni żeglarze, którzy dokonywali kolejnych odkryć. Dzięki nim zwiększyła się wiedza o świecie. Zmiany, które nastąpiły w wyniku wielkich odkryć geograficznych, były tak znaczące dla ludzi, że odkrycie Ameryki uznano za początek nowej epoki historycznej – **nowożytności**.

CIEKAWOSTKA

Złoto, srebro i drogocenne przedmioty z hiszpańskich kolonii w Ameryce raz w roku transportowano statkami do Hiszpanii. Statki przewożące kosztowności nazwano hiszpańską flotą skarbów. W pobliżu Karaibów czyhali na nie piraci, którym kilkukrotnie udało się przejąć ten wartościowy ładunek.

Współcześni Indianie

Do dziś zachowało się wiele zabytków pochodzących z czasów prekolumbijskich. Po odrestaurowaniu stanowią cel licznych wycieczek. Wciąż żyją też potomkowie rodzimych mieszkańców Ameryki. Są bardzo dumni ze swojego pochodzenia i kultywują przejętą po przodkach tradycję. Nieliczni posługują się jeszcze dawnym językiem i czczą indiańskich bogów. Potomków Indian można spotkać na bazarach, gdzie sprzedają charakterystyczne dla swego plemienia przedmioty. Aby przybliżyć dorobek ich cywilizacji, organizuje się wystawy i imprezy kulturalne, na których współcześnie żyjący Majowie, Aztekowie i Inkowie prezentują swoje stroje, tańce czy wyroby kulinarne.

Potomkowie Indian pielęgnują tradycje swoich przodków. Zachowują dawne zwyczaje i noszą tradycyjne stroje.

W jaki sposób przekazywana jest wiedza o cywilizacjach prekolumbijskich?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Inkowie, Majowie i Aztekowie to przedstawiciele cywilizacji prekolumbijskich, które zamieszkiwały Amerykę przed przybyciem Europejczyków. Posiadali zaawansowaną wiedzę matematyczną, budowali ogromne piramidy schodkowe, stworzyli też kalendarz oraz pismo obrazkowe.
2. Hiszpanie i Portugalczycy podbili plemiona indiańskie, a na zasiedlonych przez nich terenach utworzyli kolonie.
3. Między Europą a Ameryką odbywała się ożywiona wymiana handlowa, która wpłynęła na rozwój europejskiej gospodarki.
4. Dzięki odkryciom geograficznym zwiększyła się wiedza ludzi o świecie.
5. Odkrycie przez Kolumba Ameryki w 1492 roku zostało uznane za początek epoki nowożytnej.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, jaką politykę prowadzili Hiszpanie w Nowym Świecie.
2. Opowiedz o dokonaniach cywilizacji prekolumbijskich.
3. Przedstaw skutki odkryć geograficznych. Wskaż dwa pozytywne i dwa negatywne następstwa.
4. ★ Podaj przykłady współczesnych potraw, których przygotowanie w Europie byłoby niemożliwe przed odkryciem Ameryki.
5. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że w Waszym mieście będzie prezentowana wystawa przedstawiająca cywilizacje prekolumbijskie. Przygotujcie plakat zachęcający mieszkańców do udziału w tym wydarzeniu.

TAJEMNICE

Kto jako pierwszy dotarł do Ameryki?

W październiku w Hiszpanii oraz wielu państwach leżących w Ameryce Północnej i Południowej, również w Stanach Zjednoczonych, obchodzi się Dzień Kolumba. Święto to ustanowiono, by upamiętnić odkrycie kontynentu amerykańskiego przez słynnego włoskiego żeglarza. Tylko czy aby na pewno to wielkie wyróżnienie należy się właśnie jemu?

Krzysztof Kolumb i jego odkrycie

Z podręczników do historii dowiadujemy się najczęściej, że odkrycie Ameryki zawdzięczamy Krzysztofowi Kolumbowi. Nie jest to jednak takie oczywiste. Niektórzy badacze twierdzą, że już wcześniej na terytoria zamieszkiwane przez Indian dopłynął biały człowiek, który stał się nauczycielem tubylców. Przez Majów postać bóstwa o białej skórze czczona była jako Kukulkan, a przez Azteków jako Quetzalcoatl [czytaj: ketsalkoatl]. Według indiańskich legend bóg ten odpłynął na wschód, obiecał jednak, że kiedyś powróci. Gdy do Ameryki na czele konkwistadorów przybył Hernán Cortez [czytaj: ernan kortez], Aztekowie uznali go za wysłannika bóstwa.

Krzysztof Kolumb został upamiętniony na kontynencie amerykańskim na różne sposoby. Na cześć podróżnika nazwano państwo Kolumbia oraz wiele miast w Stanach Zjednoczonych.

Czy do Ameryki mogli dopłynąć starożytni Egipcjanie?

Słynny norweski badacz i podróżnik Thor Heyerdahl [czytaj: tor hejerdal] starał się udowodnić, że już w starożytności mogła istnieć łączność między mieszkańcami Egiptu i Ameryki. W tym celu w 1969 roku zbudował z papirusu prymitywną łódź, pozbawioną wszelkich współczesnych udoskonaleń technicznych. Za jej pomocą chciał dopłynąć do Ameryki. Pierwsza podróż zakończyła się niepowodzeniem – Heyerdahl był zmuszony przerwać ją w pobliżu wysp otaczających kontynent amerykański. Druga próba, podjęta w 1970 roku, przyniosła jednak lepsze rezultaty. Tym razem podróżnik dotarł do Barbadosu, wyspy leżącej u wybrzeży Ameryki Południowej.

Thor Heyerdahl przepłynął Ocean Atlantycki na łodzi Ra. Nazwa jednostki pochodzi od starożytnego egipskiego boga słońca.

SPRZED WIEKÓW

Wikingowie w Ameryce?

Niezwykle odważnymi podróżnikami morskimi byli skandynawscy wikingowie. We wczesnym średniowieczu mieli oni najlepiej rozwiniętą flotę statków w Europie. W IX wieku zasiedlili bardzo odległą od stałego lądu Islandię. Stamtąd, w czasach Mieszka I, dotarli do Grenlandii. Niektórzy historycy przypuszczają, że Vinlandia [czytaj: winlandia] – tajemnicza ziemia odkryta przez wikingów na początku XI wieku – to wschodnie wybrzeże Ameryki Północnej. Jak dowodzą wyniki badań archeologicznych, około 1006 roku wikingowie próbowali się osiedlić na Nowej Fundlandii, wyspie położonej u wybrzeży kontynentu amerykańskiego. I chociaż wydaje się bardzo prawdopodobne, że skandynawscy żeglarze dotarli także do samej Ameryki, to obecnie nie ma na to jednoznacznych dowodów.

Czy Chińczycy przybyli do Ameryki przed Kolumbem?

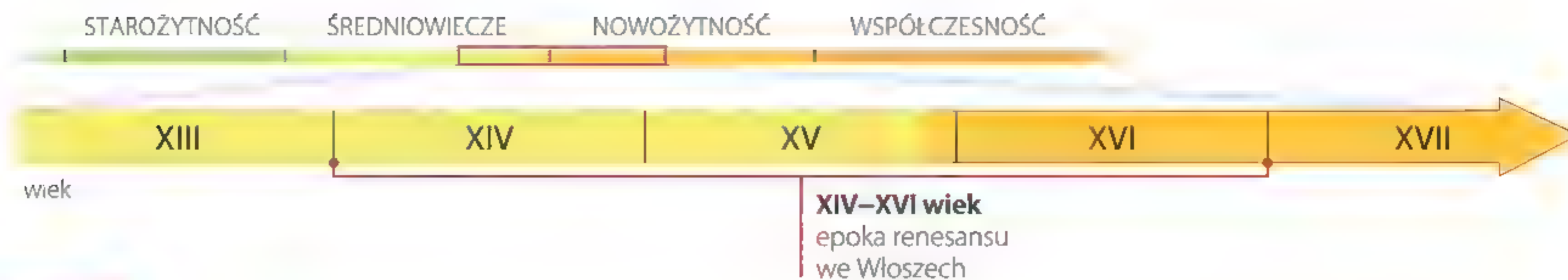
Według ustaleń brytyjskiego marynarza i podróżnika Gavina Menziesa [czytaj: gejwina menzisa] Chińczycy dotarli do Ameryki już w 1421 roku. Flotą liczącą ponad sto okrętów dowodził admirał Zheng He [czytaj: czeng he]. W ciągu dwóch lat chińscy żeglarze rzekomo opłynęli kulę ziemską i po drodze odkryli kontynent amerykański. W czasie swojej podróży wykonali mapy, które mają dowodzić tego wyczynu. Historycy podważają wiarygodność tych map oraz ustaleń Menziesa. Z całą pewnością udało się jednak potwierdzić, że admirał Zheng He podczas jednej z siedmiu wypraw dopłynął do wschodnich wybrzeży Afryki. Nawet jeśli Krzysztof Kolumb nie dotarł do Ameryki jako pierwszy, to jego dokonanie zdecydowanie wyróżnia się spośród wszystkich wypraw. Sprawiło bowiem, że Europejczycy dowiedzieli się o istnieniu kontynentu amerykańskiego i zaczęli organizować kolejne podróże, by go zbadać i zasiedlić.

A może to Polak odkrył Amerykę?

Według kilku XVI-wiecznych przekazów odkrycie Ameryki należałoby przypisać Polakowi. Jan Scolvus [czytaj: skolwus], zwany także Janem z Kolna, rzekomo w 1476 roku poprowadził wyprawę duńskich statków do Ameryki Północnej. Żeglarz miał najpierw dotrzeć do Grenlandii, a stamtąd do półwyspu Labrador na terytorium dzisiejszej Kanady. Nie istnieją jednak żadne wiarygodne dowody, które potwierdzałyby te informacje.

Drakkary, czyli okręty używane przez wikingów, ukazano na pochodzącym z XI wieku płótnie zwanym tkaniną z Bayeux [czytaj: ba**ju**].

3 Renesans – narodziny nowej epoki

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie poglądy głosili humaniści,
- jaki był ideał człowieka w epoce renesansu,
- dlaczego druk jest uznawany za ważny wynalazek w dziejach ludzkości.

Człowiek na pierwszym miejscu

W średniowieczu zainteresowania uczonych i artystów dotyczyły głównie Boga oraz spraw wiary. Pod koniec XIV wieku we Włoszech zaczęło się to zmieniać. Twórcy coraz częściej poruszali tematy związane z życiem ziemskim **człowieka**. Taką ideę nazwano humanizmem, a jej zwolenników – **humanistami** (od łacińskiego słowa *humanus*, czyli „ludzki"). Ich hasłem było starożytne motto: *Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce*. Oznacza ono, że akceptowali człowieka z jego wadami i zaletami.

W XIV i XV wieku włoscy twórcy zaczęli się bardziej interesować otaczającym ich dziedzictwem starożytnych Rzymian i Greków. Chętnie czerpano z ich dorobku – uczeni studiowali dzieła wybitnych filozofów, artyści wzorowali się na dziełach antycznych rzeźbiarzy i architektów. Naśladowanie starożytnych ideałów nie oznaczało odejścia od wiary chrześcijańskiej. Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boga był istotą godną uwagi i zachwytu. Ze względu na zainteresowanie kulturą antyczną i wzorowanie się na niej nadano nowej epoce w dziejach kultury nazwę renesans. Słowo to pochodzi z języka francuskiego i oznacza **odrodzenie**.

Humanizm – pogląd sformułowany około XIV wieku we Włoszech w epoce odrodzenia, stawiający człowieka w centrum zainteresowania artystów i myślicieli.

Antyczny – starożytny lub odwołujący się do starożytności.

Renesans (odrodzenie) – okres w kulturze i sztuce europejskiej trwający od około XIV wieku do końca XVI stulecia. Nawiązywał do wzorców starożytnych.

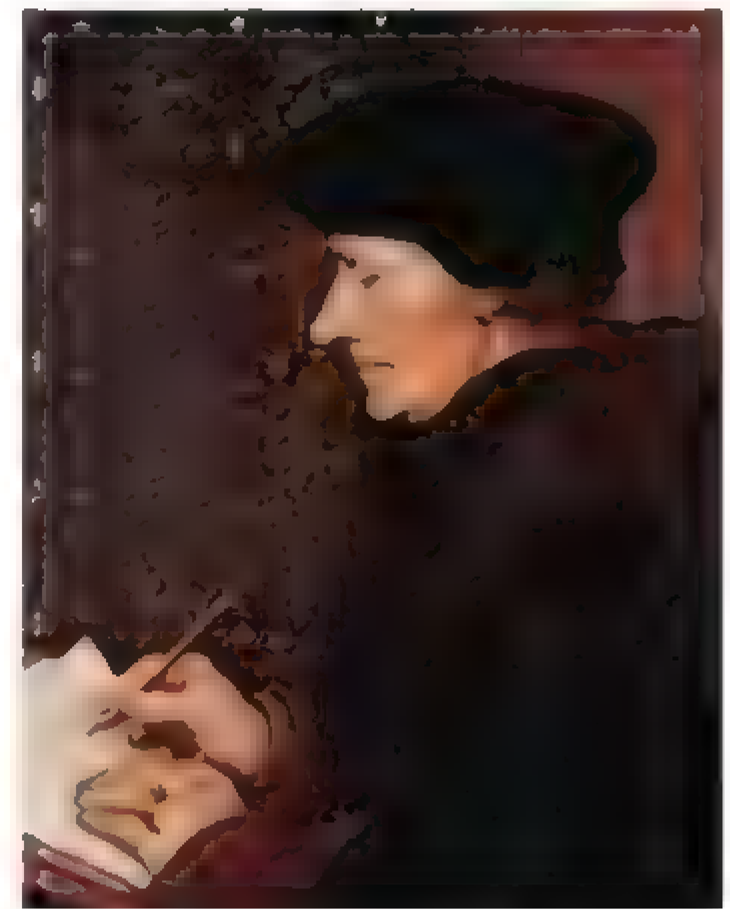
Florencja, stolica Toskanii, była na przełomie XV i XVI wieku jednym z najbogatszych miast włoskich. To tu narodził się renesans. Na dworze toskańskich książąt z rodu Medyceuszy przebywali najwybitniejsi artyści epoki.

Nowy ideał człowieka

W renesansie podziwiano ludzi, którzy w swej działalności nie ograniczali się do jednej dziedziny wiedzy lub sztuki. Do takich postaci należał mieszkający we Włoszech **Leonardo da Vinci** [czytaj: da winczi]. Był malarzem i rzeźbiarzem, ale pasjonowały go również architektura i technika. Zajmował się ponadto filozofią, poezją, matematyką, anatomią, czyli budową ciała człowieka, oraz mechaniką. W każdej z tych dziedzin miał wielkie osiągnięcia. Szczególne miejsce wśród myślicieli odrodzenia zajmuje **Erazm z Rotterdamu**. Ten wybitny filozof i pisarz, miłośnik antyku, głosił pogląd, że człowiek z natury jest dobry, a zło pochodzi z niewiedzy. Sprzeciwiał się prowadzeniu wojen, gdyż uważał, że człowiek został stworzony do życia w pokoju. Wśród najwybitniejszych przedstawicieli europejskiego renesansu znajduje się również pochodzący z Torunia astronom i lekarz – **Mikołaj Kopernik**. Polski naukowiec udowodnił, wbrew ówcześnie głoszonym poglądom, że to Ziemia krąży wokół Słońca.

Współcześnie określenie *człowiek renesansu* dotyczy ludzi o wszechstronnej wiedzy i umiejętnościach oraz rozległych zainteresowaniach.

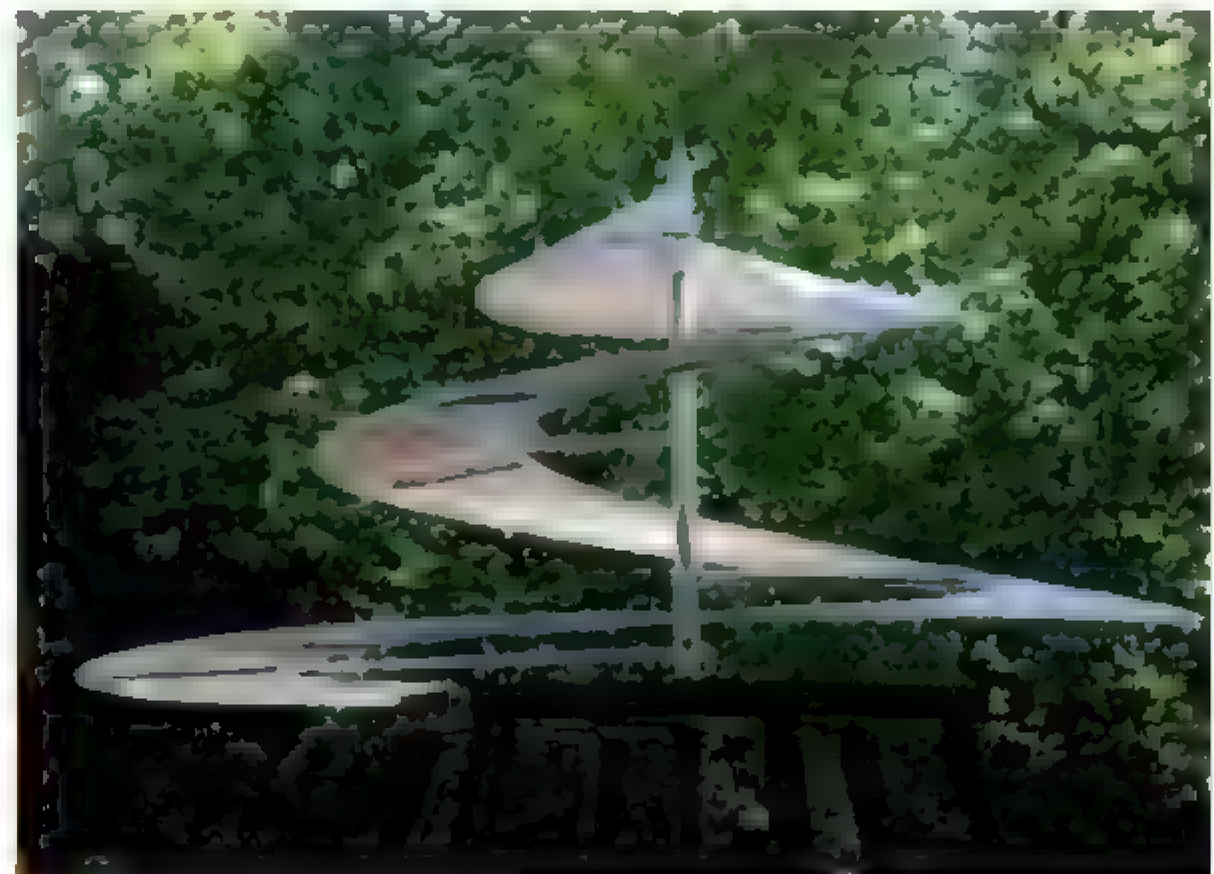
Erazm z Rotterdamu (*1467 †1536) jest autorem rozprawy filozoficznej *Pochwała głupoty*, w której wyśmiewa wady ówczesnego społeczeństwa. Pisarz pokazuje w ten sposób, że to, co nazywa się potocznie głupotą, może być mądrością.

Geniusz, który wyprzedził swoją epokę

W notatkach Leonarda da Vinci znaleziono między innymi projekty maszyn latających, okrętu podwodnego, pływaków do chodzenia po wodzie czy machiny wojennej przypominającej dzisiejszy czołg. Mówi się, że Leonardo wyprzedził swoją epokę, ponieważ wymyślił urządzenia, które stworzono dopiero kilka wieków później.

Czołg zaprojektowany przez Leonarda da Vinci był wykonany z metalowych płyt pokrytych na zewnątrz drewnem. Wokół pojazdu rozmieszczono armaty. Załogę czołgu stanowić miało osiem osób, które za pomocą korb wprawiałyby go w ruch.

Model śmigłowca został przygotowany według szkiców Leonarda. Maszyna miała być napędzana siłą mięśni czterech lotników. Według ekspertów nie miała szans na oderwanie się od ziemi.

Dlaczego o Leonardzie da Vinci mówi się, że wyprzedził swoją epokę?

Wynalazek druku

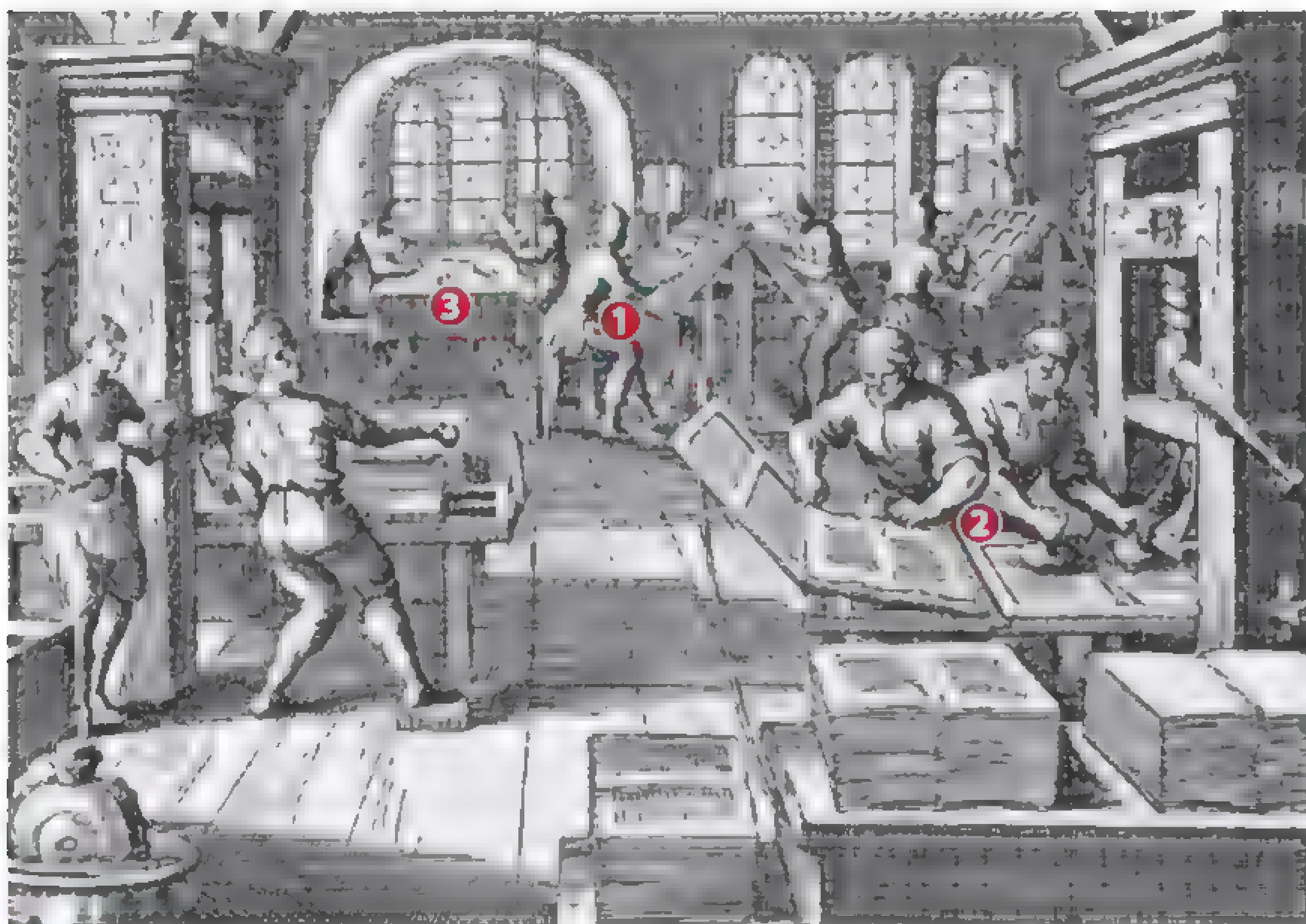
W czasach renesansu w Europie wynaleziono druk. Około 1445 roku niemiecki rzemieślnik z Moguncji, **Jan Gutenberg**, opracował metodę druku za pomocą ruchomych czcionek. Dzięki temu stworzenie książki nie wymagało – w przeciwieństwie do ręcznego przepisywania ksiąg – wielomiesięcznej pracy kopisty. Wynalazek umożliwił szybkie drukowanie tekstów w wielu egzemplarzach jednocześnie. Z tego względu książki stały się z czasem dużo tańsze, a przez to łatwiej dostępne dla większej liczby ludzi. Wynalezienie druku przyczyniło się także do rozprzestrzenienia idei renesansu w XV-wiecznej Europie.

CIEKAWOSTKA

Wynalazek druku znany był w Chinach już od XI wieku, a w Korei od wieku XIV, jednak nie znalazł tam szerszego zastosowania.

W drukarni Jana Gutenberga

W pracowni Jana Gutenberga pracowali różni rzemieślnicy. Każdy odpowiadał za inny etap powstawania drukowanej książki.

1 **Zecer** układał czcionki w odpowiedniej kolejności, tworząc w ten sposób strony książki.

2 **Drukarz** ręcznie nakładał farbę na czcionki, które następnie odbijano na papierze za pomocą zmodyfikowanej prasy do wyciskania soku z winogron.

3 **Introligator** wydrukowane i wysuszone strony układał we właściwej kolejności, a następnie zszywał je z okładką.

? Na czym polegała praca zecera?

Wynalezienie druku

Przyczyna

- długotrwała ręczna praca nad pojedynczym egzemplarzem książki
- wysoka cena ręcznie przepisywanej księgi

Wydarzenie

Jan Gutenberg opracowuje metodę druku około **1445 roku.**

Skutek

- spadek cen książek
- upowszechnienie się książek wśród Europejczyków
- rozprzestrzenienie idei renesansu w Europie

Da Vinci – twórca ponadczasowy

Leonardo da Vinci był jednym z najwybitniejszych artystów w dziejach ludzkości. Jego dzieła od wieków inspirują innych twórców kultury, w tym także popularnej. W 2003 roku ogromny sukces odniosła powieść Dana Browna [czytaj: brałna] zatytułowana *Kod Leonarda da Vinci*. Opowiada ona o tajemnicach skrywanych rzekomo przez największe dzieła sztuki – między innymi obrazy Leonarda da Vinci. Na całym świecie sprzedano ponad 80 milionów egzemplarzy tej książki. Dużym powodzeniem cieszył się również powstały na jej podstawie film.

Kod da Vinci to film w reżyserii Rona Howarda [czytaj: hołarda] z 2006 roku. W główną rolę, profesora Roberta Langdona, wcielił się słynny amerykański aktor Tom Hanks [czytaj: henks].

W jaki sposób artyści nawiązują do twórczości Leonarda da Vinci?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Epoka odrodzenia, nazywana również renesansem, to okres w kulturze europejskiej XV–XVI wieku nawiązujący do wzorców kultury antycznej.
2. Humanizm to pogląd powstały w epoce odrodzenia, stawiający człowieka w centrum zainteresowania artystów i myślicieli.
3. Ideałem epoki odrodzenia był człowiek wszechstronnie wykształcony, mający rozległe zainteresowania i umiejętności. Taką osobę określa się dziś mianem *człowieka renesansu*.
4. Wynalezienie druku przez Jana Gutenberga przyczyniło się do rozpowszechnienia renesansowych idei w Europie.
5. Wybitnymi ludźmi renesansu byli między innymi pochodzący z Włoch malarz, rzeźbiarz, konstruktor i wynalazca Leonardo da Vinci, filozof Erazm z Rotterdamu oraz wynalazca metody druku za pomocą ruchomych czcionek – Jan Gutenberg.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Powiedz, w jaki sposób poglądy humanistów różniły się od postrzegania świata przez ludzi średniowiecza.
2. Wyjaśnij, dlaczego nowa epoka w dziejach kultury została nazwana odrodzeniem.
3. Określ, jak wynalazek druku wpłynął na rozwój kultury europejskiej.
4. ★ Napisz, które dziedziny zalicza się dziś do nauk humanistycznych. Sporządź listę pięciu takich dyscyplin naukowych. Dowiedz się, czym zajmuje się każda z nich.
5. **Miniprojekt**
   Działając w kilkuosobowych grupach, przedstawcie jedną współczesną postać, którą ze względu na szerokie zainteresowania i liczne talenty można nazwać *człowiekiem renesansu*. Opiszcie dziedziny, w których wybrana przez Was osoba odnosi sukcesy.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek	XIII	XIV	XV	XVI	XVII

XIV–XVI wiek epoka renesansu we Włoszech

4 Kultura renesansu w Europie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- na czym polegał mecenat,
- jakie są cechy architektury renesansowej,
- kim byli twórcy najwybitniejszych dzieł epoki renesansu.

Renesansowa radość życia

Pod wpływem humanizmu renesansowego ludzie żyjący w tej epoce zaczęli zwracać uwagę na codzienne życie i doceniać jego wartość. Chcieli otaczać się pięknem i dbali o otoczenie – z tego powodu wznosili wspaniałe kościoły, ratusze, kamienice i pałace, których wnętrza ozdabiali pięknymi meblami i rzeźbami. Na ścianach wieszali dekoracyjne tkaniny i obrazy najwybitniejszych malarzy epoki. Dużą wagę przywiązywali też do strojów zdobionych drogocennymi klejnotami i do wykwintnych potraw. Takie życie mogli jednak wieść tylko najzamożniejsi.

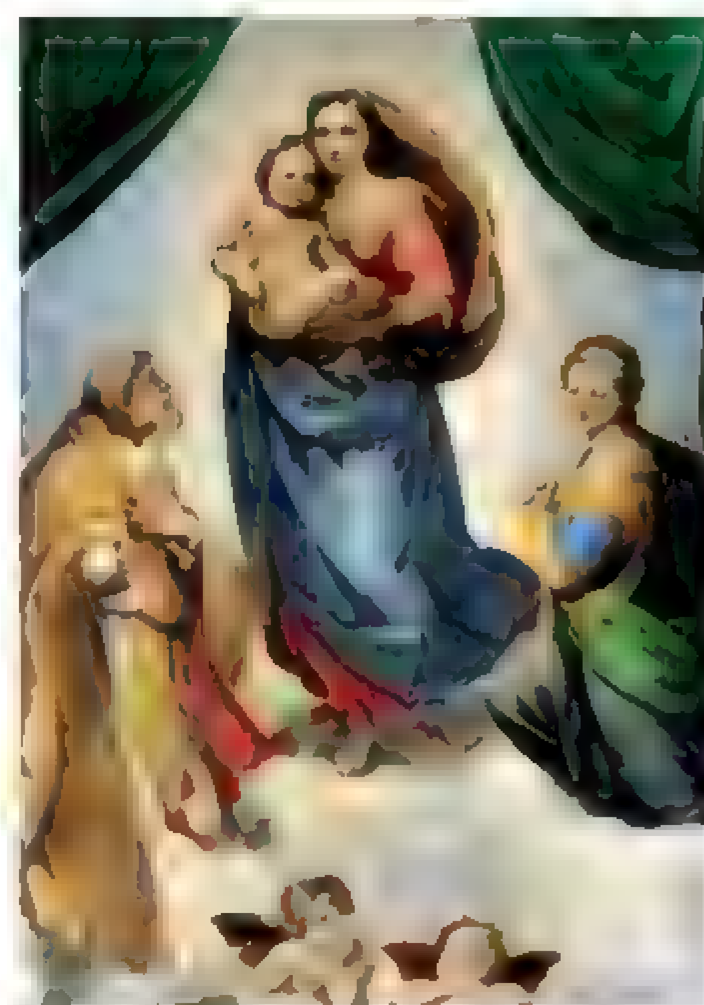
Papieże, władcy, szlachta oraz bogaci mieszczanie chcieli podkreślić swoją pozycję społeczną. Zatrudniali w tym celu zdolnych artystów, stając się ich mecenasami. W zamian za opiekę finansową artyści tworzyli dla nich dzieła sztuki i projektowali rezydencje.

Mecenat – wspieranie finansowe artystów przez bogatych miłośników sztuki.

Freski – malowidła wykonywane na wilgotnym tynku pokrywającym ściany lub sufit budowli.

Mistrzowie włoskiego odrodzenia

W epoce odrodzenia tworzyło wielu wybitnych artystów. W swoich pracach często nawiązywali do treści mitologicznych i biblijnych. Twórcy interesowali się różnymi sferami życia człowieka. Fascynowała ich budowa ludzkiego ciała, dlatego postacie w renesansowych dziełach przedstawiali szczegółowo, z zachowaniem proporcji. **Kolebką renesansu** i miejscem skupiającym czołowych artystów tej epoki były Włochy. Do najbardziej utalentowanych twórców włoskiego odrodzenia oprócz **Leonarda da Vinci** należy **Michał Anioł** – rzeźbiarz, malarz, poeta oraz architekt. Zaprojektował między innymi kopułę bazyliki Świętego Piotra w Rzymie oraz ozdobił freskami kaplicę Sykstyńską w Watykanie. Równie uzdolnionym artystą był **Rafael Santi**, który pracował jako architekt i malarz. Znany jest głównie z obrazów przedstawiających Matkę Boską z Dzieciątkiem.

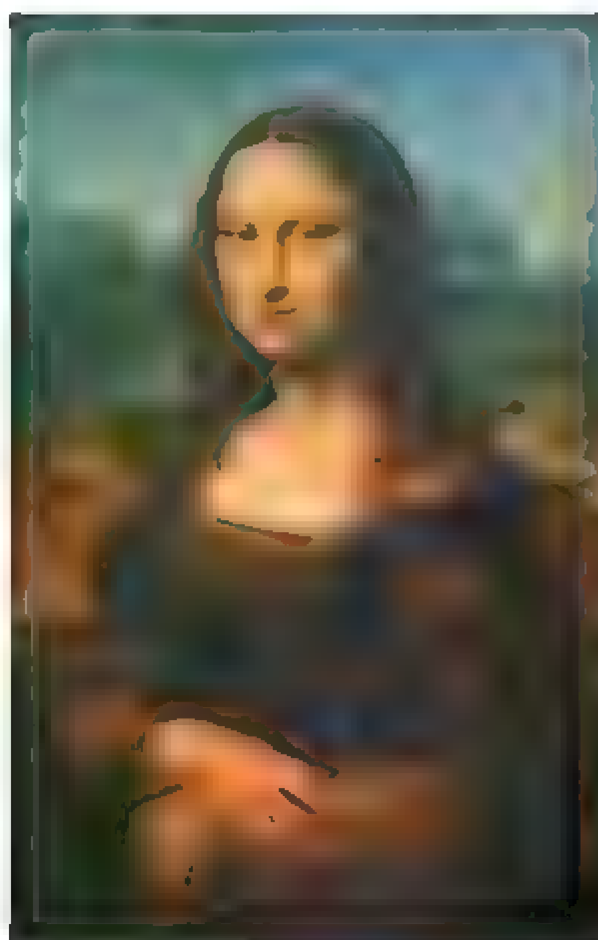

Madonna Sykstyńska to słynne dzieło Rafaela Santi, które przedstawia Matkę Boską z Dzieciątkiem. Cześć oddają im Święta Barbara i Święty Sykstus.

Największe dzieła renesansu

Najwybitniejsi twórcy renesansowi, jak Leonardo da Vinci czy Michał Anioł, pochodzili z Włoch. W XV i XVI wieku nastąpił tam rozkwit kultury, która przewyższała osiągnięcia innych krajów europejskich w tej dziedzinie.

Leonardo da Vinci

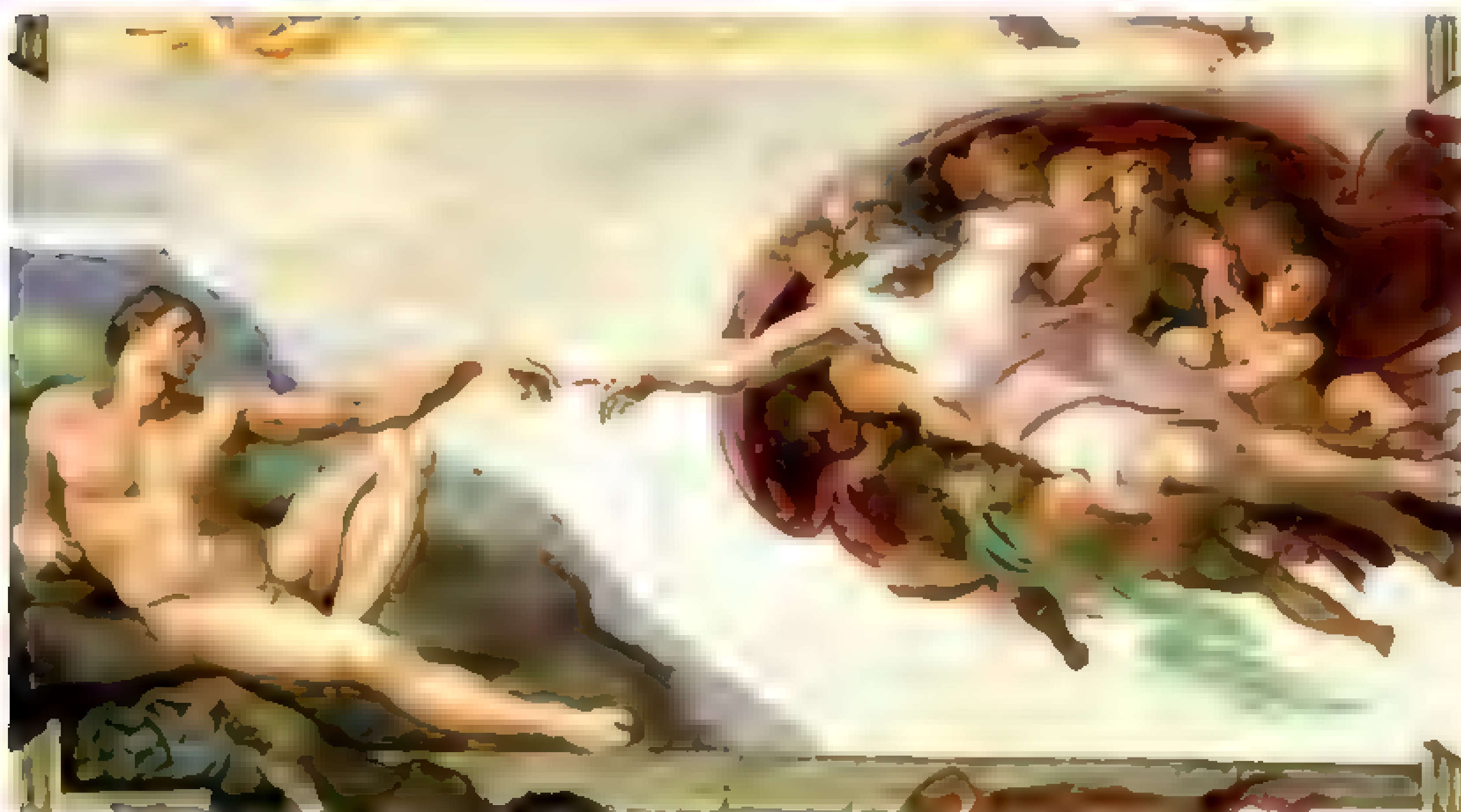

Mona Lisa to jeden z najsłynniejszych obrazów na świecie. Jest to niewielki portret kobiety, prawdopodobnie żony bogatego kupca, która patrzy na nas z zagadkowym uśmiechem.

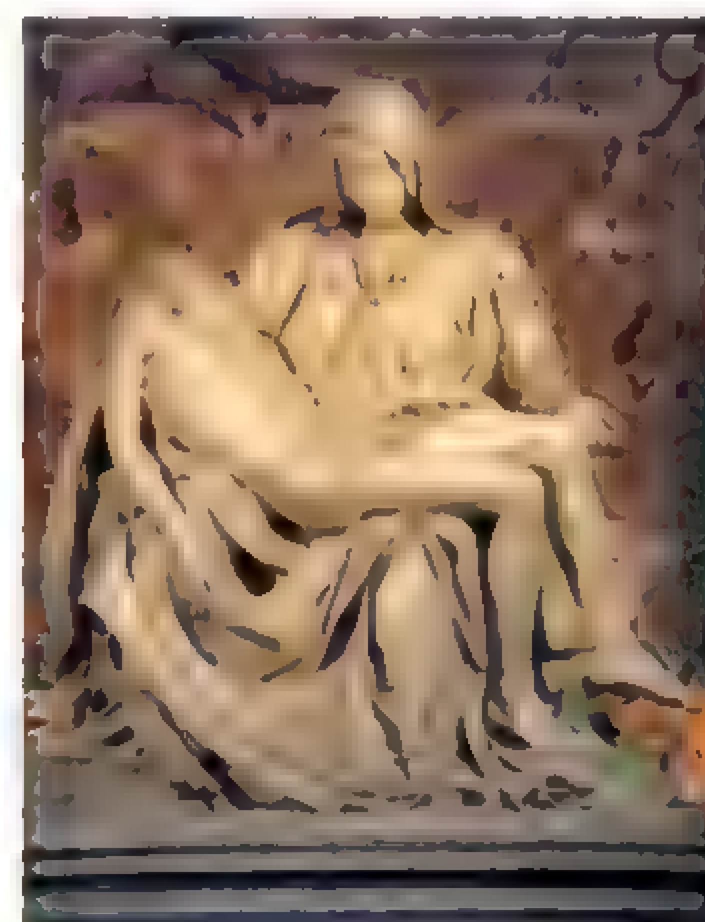

Ostatnia Wieczerza to fresk znajdujący się w klasztorze dominikanów w Mediolanie. Przedstawia moment, w którym Jezus oznajmia apostołom, że jeden z nich go zdradzi. W malowidle zwracają uwagę emocje widoczne na twarzach postaci. Dzięki zastosowanej perspektywie widz odnosi wrażenie, że przestrzeń ukazana w dziele jest trójwymiarowa.

Michał Anioł

Stworzenie Adama to fragment fresku na sklepieniu kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie. Niezwykle wierne przedstawienie ludzi, zarówno budowy ich ciała, jak i wyrażanych uczuć, nawiązuje do starożytnych wzorców malowania postaci.

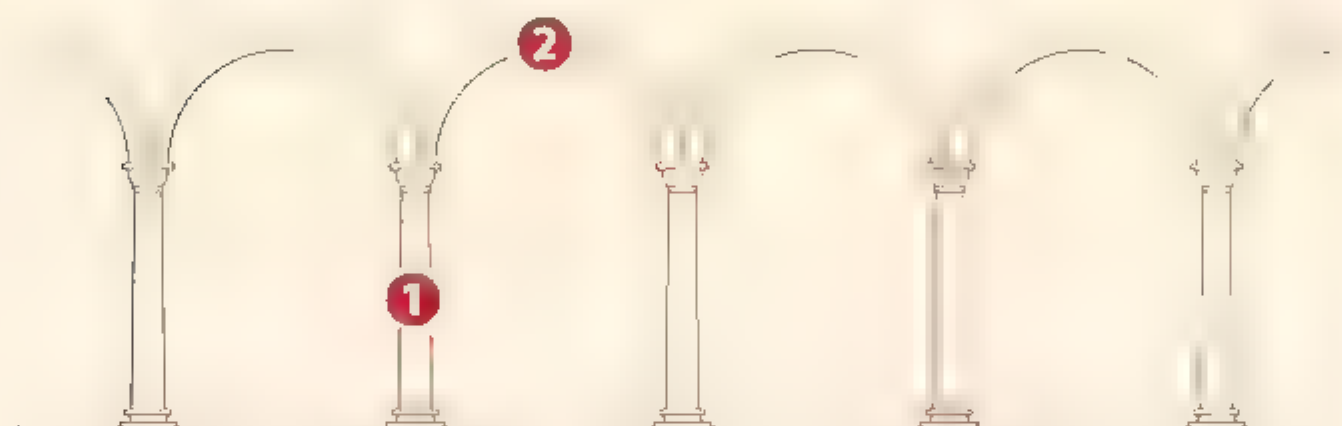

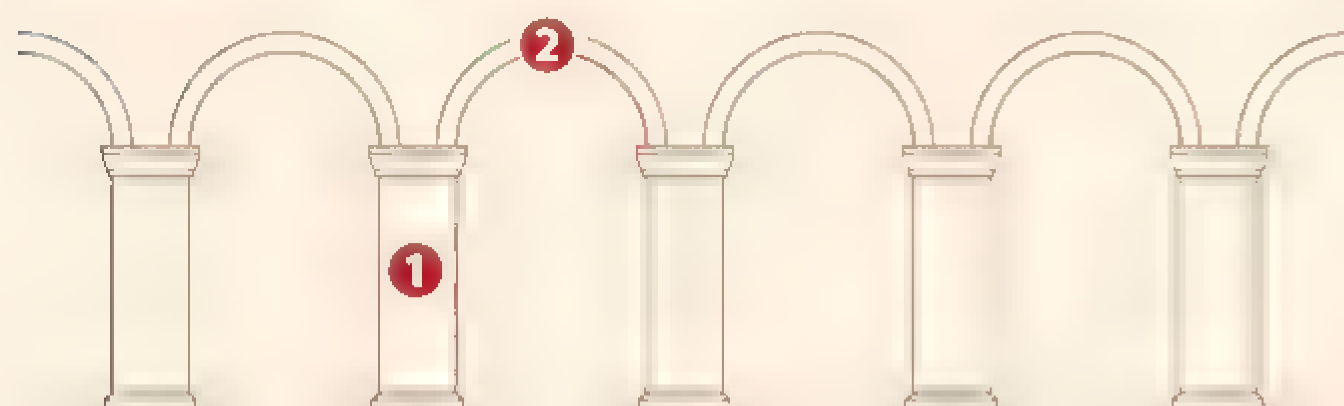
Pieta przedstawia Matkę Boską trzymającą ciało Jezusa po zdjęciu z krzyża. Marmurowa rzeźba znajduje się w bazylice Świętego Piotra w Rzymie.

Które dzieła wielkich mistrzów renesansu nawiązują do motywów religijnych?

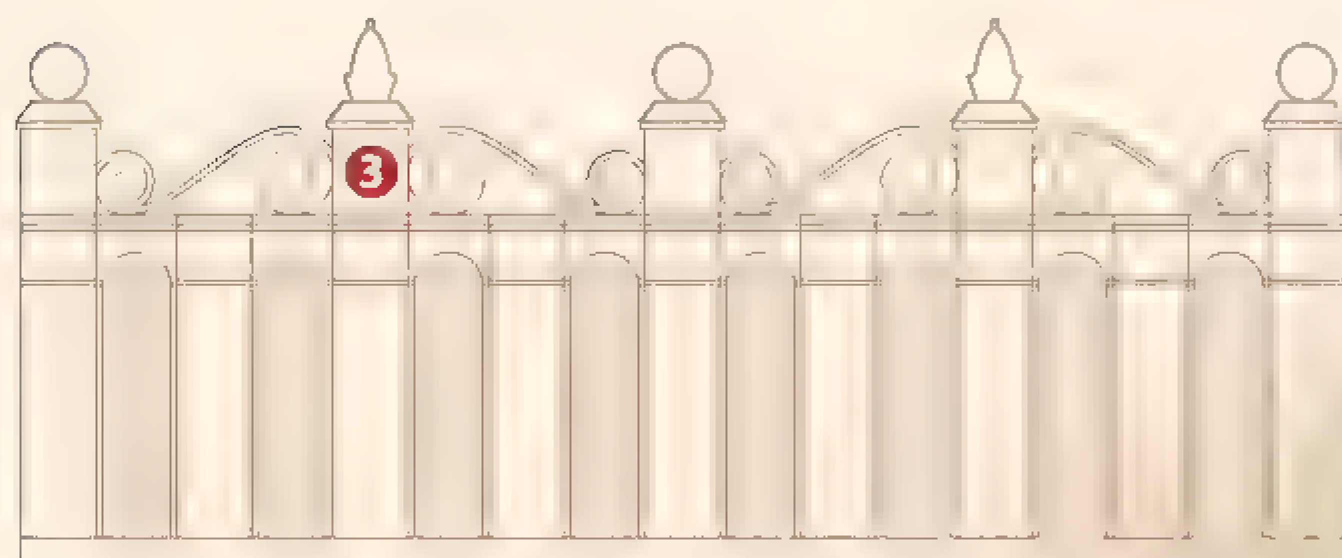
Architektura renesansu

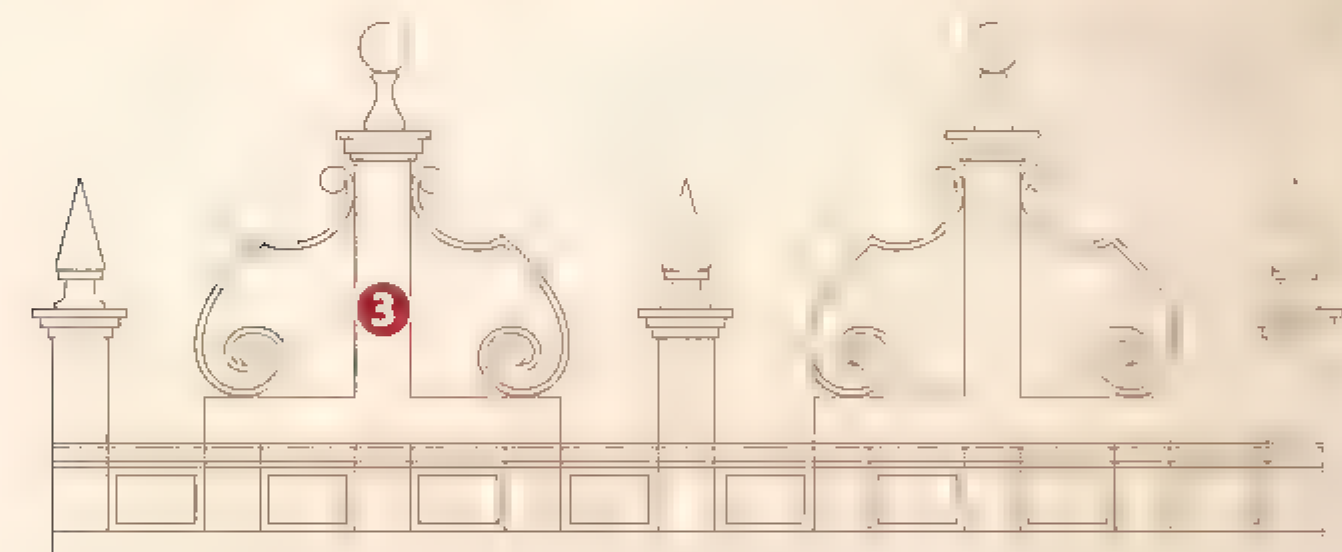
Renesansowi architekci podczas projektowania wzorowali się na budowlach antycznych. Budynki epoki odrodzenia charakteryzują się idealnymi proporcjami, prostotą i harmonią. Elementami wyróżniającymi są kopuły, arkady i attyki oraz freski.

Arkada to element architektoniczny składający się z kolumn 1 połączonych łukiem 2. Na zewnątrz budynku arkady układają się w **krużganki**, czyli korytarze okalające dziedziniec.

Attyka 3 to ozdobne przedłużenie ściany frontowej budynku znajdujące się na wysokości dachu.

Freski pokrywają kopułę od wewnątrz. Przedstawiają one scenę sądu ostatecznego.

Latarnia to niewielka wieżyczka umieszczona nad kopułą lub dachem budowli.

Kopuła, czyli półkoliste sklepienie, przykrywa centralną część florenckiej świątyni. Liczy ponad 100 metrów wysokości – w czasach renesansu była największą i najwyższą kopułą w Europie. Zmieniło się to pod koniec XVI wieku, gdy ukończono budowę bazyliki Świętego Piotra w Rzymie.

Katedra Santa Maria del Fiore (Matki Bożej Kwietnej) powstała w połowie XV wieku we włoskiej Florencji. Wybudowanie tej świątyni uważa się za początek renesansu w architekturze

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wymień charakterystyczne elementy budowli renesansowych.
2. Wyjaśnij, czym jest kopuła.
3. ★ Podaj przykład innej renesansowej budowli, która ma dach w kształcie kopuły.

Zabytki renesansu w XXI wieku

Wiele dzieł renesansowych mistrzów przetrwało do dziś. Są podziwiane, starannie konserwowane i chronione. *Mona Lisa* znajduje się w Luwrze i jest własnością Francji. *Pietę*, którą w 1972 roku uszkodził szaleniec, możemy oglądać w Watykanie, ale za pancerną szybą. *Ostatnia Wieczerza*, mimo prac konserwatorskich trwających ponad 20 lat, jest w złym stanie. Przyczyną okazała się zastosowana przez Leonarda nietrwała technika. Niektórych fragmentów fresku już nie można odtworzyć. Również w polskich zbiorach znajduje się jedno z dzieł Leonarda da Vinci – słynny obraz *Dama z gronostajem*. Pracę można obejrzeć w Muzeum Narodowym w Krakowie.

Dama z gronostajem, nazywana też *Damą z łasiczką*, to najcenniejszy obraz Leonarda da Vinci w naszym kraju.

Jaki tytuł nosi dzieło Leonarda da Vinci przechowywane w polskim muzeum?

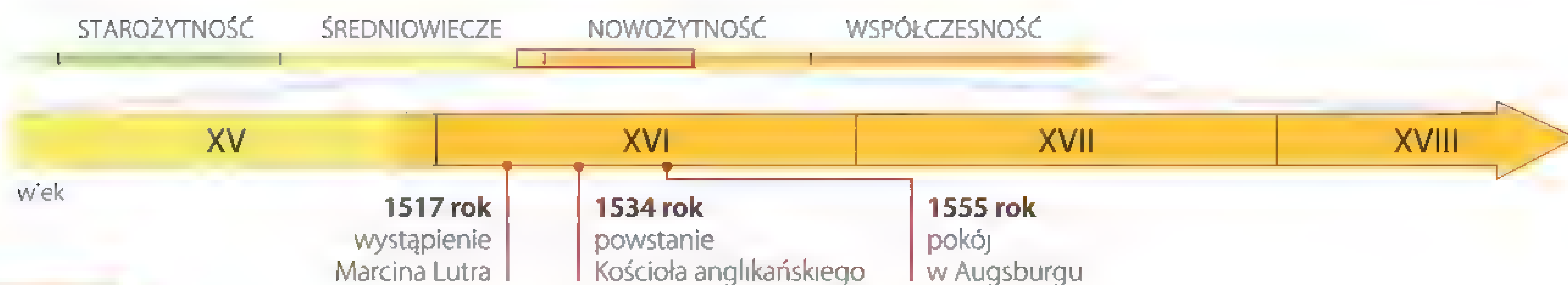
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Mecenatem nazywano opiekę bogatych miłośników sztuki nad artystami.
2. Sztuka odrodzenia czerpała wzorce ze starożytności. Twórcy wykorzystywali motywy mitologiczne i biblijne.
3. Charakterystyczne elementy architektury renesansowej to kopuła, arkada i attyka.
4. Do najwybitniejszych twórców epoki odrodzenia należą Leonardo da Vinci – autor *Mony Lisy* (obraz) i *Ostatniej Wieczerzy* (fresk), Michał Anioł – twórca *Stworzenia Adama* (fresk) i *Piety* (rzeźba) oraz Rafael Santi, znany ze słynnego obrazu *Madonna Sykstyńska*.
5. Artyści renesansowi, w przeciwieństwie do twórców doby średniowiecza, dzięki zastosowaniu perspektywy uzyskiwali na płaskiej powierzchni wrażenie trójwymiarowej przestrzeni. Postacie na renesansowych obrazach są przedstawiane w sposób realistyczny, we właściwych proporcjach.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Scharakteryzuj typowe elementy architektury renesansu.
2. Opowiedz o twórczości Leonarda da Vinci, Michała Anioła i Rafaela Santi oraz przedstaw ich dzieła.
3. Udowodnij, że Leonardo da Vinci i Michał Anioł byli ludźmi wszechstronnymi.
4. ★ Podaj przykłady najważniejszych zabytków architektury renesansu w Polsce.
5. **Miniprojekt**
   Spośród dzieł poznanych na lekcji wybierzcie jedno, które włożylibyście do kapsuły czasu, aby przetrwało wiele tysięcy lat jako przykład wspaniałej twórczości mistrzów epoki renesansu. Uzasadnijcie swój wybór.

5 Reformacja – czas wielkich zmian

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym była reformacja,
- jakie były skutki wystąpienia Marcina Lutra,
- jakie odłamy chrześcijaństwa powstały w wyniku reformacji.

Kryzys w Kościele katolickim

Na przełomie XV i XVI wieku Kościół katolicki znajdował się w głębokim kryzysie. Wielu wiernych oraz duchownych krytykowało tę instytucję i papieża. Niezadowolenie budził styl życia przedstawicieli kleru, sprzeczny z głoszonymi przez nich naukami.

Wielu kapłanów zaniedbywało swoje obowiązki, spędzając czas na wystawnych ucztach, polowaniach i zabawach. Kościelni dostojnicy często dążyli do gromadzenia bogactw. W tym celu sprzedawali wiernym **odpusty**. Oznacza to, że w zamian za wyznaczoną opłatę darowali grzechy kupującemu odpust. Biskupi również chętnie obsadzali stanowiska swoimi krewnymi lub znajomymi.

Taka sytuacja przyczyniła się do osłabienia autorytetu Kościoła. Coraz częściej pojawiały się głosy nawołujące do zmian, które uzdrowiłyby tę instytucję i zlikwidowały sprzeczne z wiarą nadużycia i nieprawidłowości.

CIEKAWOSTKA

Sprzedaż odpustów nasiliła się szczególnie na początku XVI wieku, gdy potrzebne były pieniądze na przebudowę bazyliki Świętego Piotra w Rzymie. Kościół katolicki oferował wówczas wiernym kupno odpuszczenia nawet tych grzechów, których jeszcze nie popełnili.

Początek reformacji

W **1517 roku** niemiecki zakonnik i wykładowca teologii **Marcin Luter** otwarcie skrytykował dostojników kościelnych zezwalających na sprzedaż odpustów. Sporządził pismo, w którym potępił handel odpustami oraz dotychczasową postawę duchownych. Swoje poglądy Luter sformułował w 95 tezach.

Dzięki wynalazkowi druku przekonania Marcina Lutra szybko rozpowszechniły się w państwach niemieckich i zjednały mu wielu zwolenników. Domagali się oni głębokich reform, czyli zmian w Kościele. W ten sposób narodził się ruch społeczny i religijny zwany **reformacją**.

Teologia – nauka o Bogu, tłumacząca jego stosunek do świata i człowieka.

Reforma – ulepszenia wprowadzane przez władze w określonej dziedzinie życia, na przykład w polityce lub gospodarce.

Poglądy Marcina Lutra

Marcin Luter głosił, że do zbawienia człowiekowi potrzebne są łaska Boża i wiara, której podstawą jest lektura **Pisma Świętego**. Domagał się, aby wszystkie nabożeństwa odbywały się w zrozumiałych dla wiernych językach narodowych, a nie po łacinie, którą znali jedynie najlepiej wykształceni. Sam dokonał pierwszego tłumaczenia Pisma Świętego na język niemiecki.

W swoich naukach Luter krytykował kult świętych i Matki Boskiej, działalność zakonów, sprzedaż odpustów i celibat u księży. Odrzucał większość sakramentów, uznając jedynie chrzest i Komunię Świętą. Nie akceptował także zwierzchnictwa papieża nad całym Kościołem oraz władzy biskupów. Luter skupił wokół siebie wielu zwolenników i założył nową wspólnotę religijną. Jej przedstawicieli zaczęto nazywać **luteranami**.

Celibat – tu: zobowiązanie do niezawierania małżeństwa przez duchownych katolickich.

Marcin Luter został potępiony przez papieża i wezwany do odwołania swoich poglądów. Duchowny jednak odmówił, co oznaczało zerwanie z Kościołem katolickim.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Tezy Marcina Lutra

W swoich słynnych 95 tezach Luter odniósł się do kwestii udzielania odpustów i handlu nimi.

5. *Papież nie chce i nie może odpuszczać żadnych kar prócz tych, które nałożył wedle własnego osądu lub na podstawie kanonów* [praw kościelnych].
28. *Jest rzeczą pewną, iż dźwięk monety wrzuconej do puszki może powiększyć zyski i wzmóc chciwość, lecz wstawiennictwo Kościoła uzależnione jest wyłącznie od woli Bożej.*
36. *Każdy chrześcijanin, prawdziwie żałujący za swoje grzechy, ma i bez listu odpustowego zupełne odpuszczenie męki i winy.*
43. *Należy nauczać chrześcijan, że lepiej wspierać ubogich lub pomagać potrzebującym, niż kupować odpusty.*
62. *Prawdziwym skarbem Kościoła jest przenajświętsza ewangelia chwały i łaski bożej.*

Źródło: Wiek XVI–XVIII w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 123–125

Marcin Luter (*1483 †1546) zgodnie z legendą przybił kartę z 95 tezami na drzwiach kościoła w Wittenberdze. Obecnie uważa się, że zakonnik przedstawił swoje poglądy w liście wysłanym do przełożonych.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Określ, jaki był pogląd Marcina Lutra na kwestię sprzedaży odpustów.
2. Wyjaśnij, co zdaniem Lutra jest warunkiem uzyskania odpuszczenia win.

Rozwój reformacji

Poglądy Lutra rozpowszechniły się w Europie i doprowadziły do powstania kolejnych wyznań. W Szwajcarii, w mieście Genewa, duże grono zwolenników zyskały nauki głoszone przez **Jana Kalwina**. Ważną rolę odegrała w nich koncepcja, według której losy człowieka są z góry określone przez Boga. Kalwin uważał, że każdy człowiek już w momencie narodzin jest przeznaczony do zbawienia lub potępienia. Nie oznacza to jednak, że wszelkie wysiłki ludzkie są daremne, gdyż czynienie dobra, użyteczność dla społeczeństwa i powodzenie w życiu są oznakami łaski Bożej.

Zwolenników Kalwina nazywa się **kalwinistami**, a ich wspólnotę Kościołem kalwińskim. Jego wyznawcy przestrzegają surowych zasad moralnych. Obowiązuje ich skromność, uczciwość i wstrzemięźliwość od takich rozrywek, jak muzyka, śpiew czy taniec.

Jan Kalwin (*1509 †1564) dążył do stworzenia w Genewie idealnego państwa chrześcijańskiego. Jego nauki zyskały wielu zwolenników wśród zamożnych mieszczan, ponieważ głosił, że bogactwo jest oznaką szczególnej łaski Bożej.

Idee reformacji dotarły również do Anglii i przyczyniły się do powstania tam nowego wyznania. Bezpośrednim powodem tego wydarzenia był konflikt króla **Henryka VIII** z papieżem. Władca Anglii zwrócił się do głowy Kościoła z prośbą o unieważnienie swojego małżeństwa. Brak zgody papieża oraz chęć zagarnięcia majątków kościelnych skłoniły króla do zerwania z Kościołem katolickim. W 1534 roku Henryk VIII wydał akt znoszący zwierzchnictwo papieża nad katolikami mieszkającymi w Anglii. Jednocześnie ogłosił się głową Kościoła narodowego, zwanego odtąd **anglikańskim**.

WARTO WIEDZIEĆ

Czyj kraj, tego religia

W XVI wieku Rzesza Niemiecka (Cesarstwo Rzymskie) składała się z ponad 300 państw i państewek. Władcy wielu z nich poparli poglądy Lutra i Kalwina, inni zaś pozostali przy wierze katolickiej. Spory między zwolennikami nowych wyznań a katolikami doprowadziły do długotrwałych wojen religijnych. Zakończyło je dopiero podpisanie **pokoju w Augsburgu** w **1555 roku**. Na mocy jego postanowienia wprowadzono zasadę: *czyj kraj, tego religia*. Oznaczało to, że władca danego państwa decydował o tym, jaką religię mieli wyznawać jego poddani.

Zawarcie pokoju w Augsburgu zostało przedstawione na ilustracji z XVII wieku. W centralnej części umieszczono postać cesarza Karola V, którego otaczają władcy niektórych państw tworzących Rzeszę Niemiecką.

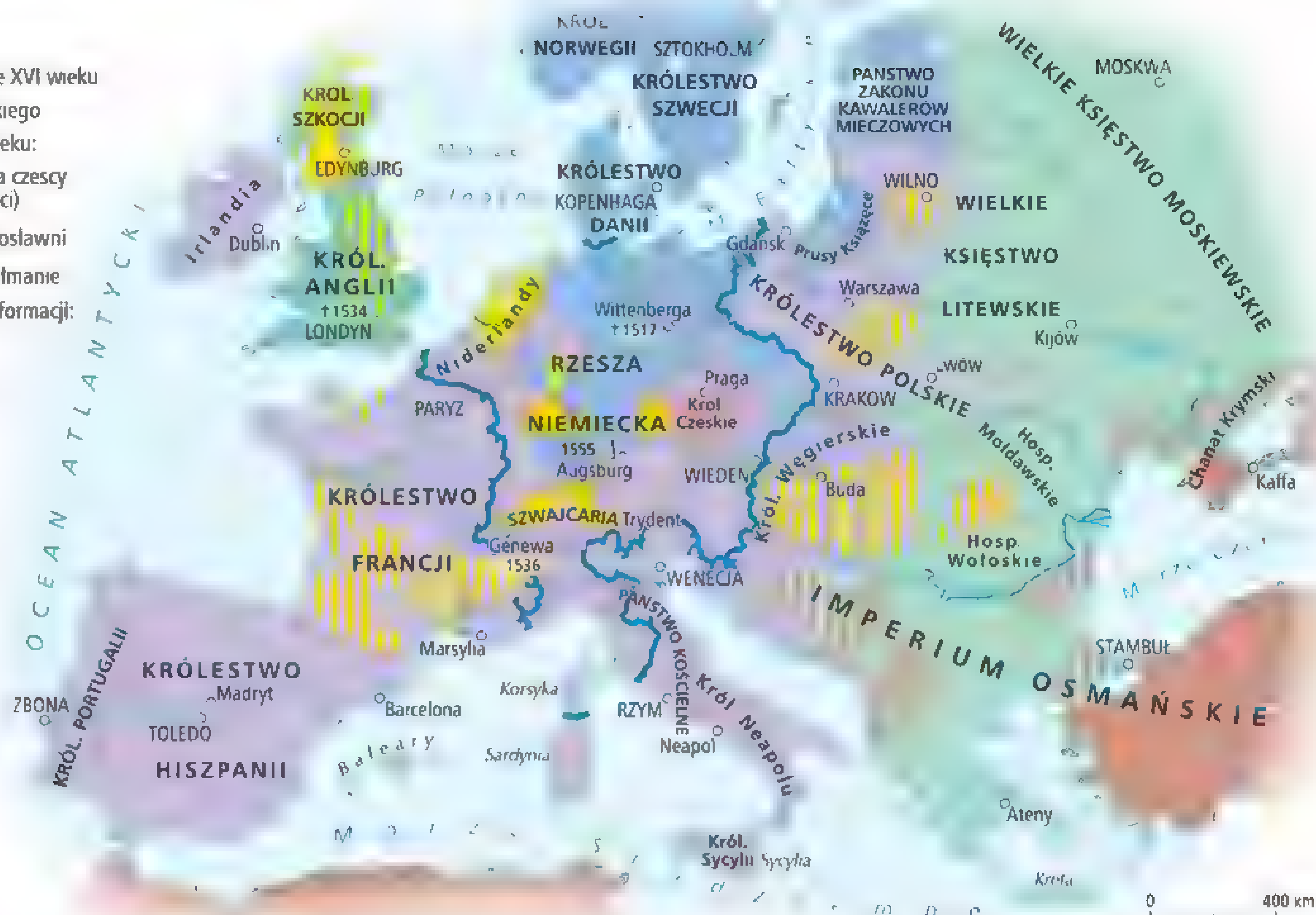
Co oznacza zasada: *czyj kraj, tego religia?*

Reformacja w Europie w XVI wieku

LEGENDA
- granice państw w połowie XVI wieku
- granice Cesarstwa Rzymskiego

Podział religijny Europy w XVI wieku:
- katolicy
- luteranie
- kalwiniści
- anglikanie
- bracia czescy (husyci)
- prawosławni
- muzułmanie

Miejsca wystąpień inicjatorów reformacji:
- 1517 Marcina Lutra
- 1534 Henryka VIII, króla Anglii
- 1536 Jana Kalwina
- pokój augsburski

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, na jakich obszarach Europy przeważał luteranizm.

★ 2. Wymień państwa, w których dominował katolicyzm.

Skutki reformacji

Nowe wyznania chrześcijańskie określamy jako protestanckie, a ich wiernych – **protestantami**. Nazwa ta wiąże się z protestem luteranów wobec decyzji cesarza, który zakazał wprowadzania jakichkolwiek zmian w Kościele.

W wyniku powstania nowych wyznań doszło do wielkiego rozłamu wśród chrześcijan. Kościół katolicki opuściła około jedna trzecia wiernych. Spory między katolikami a wyznawcami luteranizmu, kalwinizmu czy anglikanizmu przerodziły się w liczne wojny religijne, które pustoszyły Europę. W wielu krajach chłopi popierający protestantów wzniecali powstania przeciw panom feudalnym i biskupom.

W Kościołach protestanckich do liturgii w miejsce łaciny wprowadzono zrozumiałe dla wszystkich wiernych języki narodowe. Dokonano także tłumaczeń Biblii na wiele języków. Przyczyniło się to do rozwoju kultury, a zwłaszcza literatury poszczególnych krajów. Na terenach, gdzie wprowadzono wyznania protestanckie, zlikwidowane zostały parafie katolickie. W ich miejsce powstały **zbory**, czyli gminy protestanckie, w których obowiązki księży przejęli pastorzy.

Pastor – duchowny protestancki pełniący obowiązki duszpasterskie.

Protestanci w XXI wieku

W pierwszej połowie XXI wieku wyznania protestanckie skupiają bardzo liczną rzeszę wiernych. Szacuje się, że na całym świecie jest około 800 milionów protestantów. Stanowią oni blisko 40 procent wszystkich chrześcijan. W Europie najwięcej protestantów mieszka w krajach skandynawskich, a także w Niemczech, Holandii i Wielkiej Brytanii. Poza naszym kontynentem wyznania reformowane popularne są także w Ameryce Północnej, Afryce i Australii. Na ziemie polskie reformacja dotarła już w pierwszej połowie XVI wieku. Obecnie wszystkie nurty protestanckie w naszym państwie liczą łącznie około 150 tysięcy wyznawców. Mają oni swoje kościoły i zbory w największych miastach, wydają czasopisma, a nawet prowadzą własne uczelnie.

Królowa Elżbieta II 1 jako obecna władczyni Wielkiej Brytanii stoi na czele Kościoła anglikańskiego. W czasie panowania tej monarchini prawo obejmowania stanowisk kapłańskich w tym Kościele otrzymały kobiety. Pierwszą kobietą biskupem została Libby Lane [czytaj: libi lejn] 2

W których krajach europejskich żyje najwięcej protestantów?

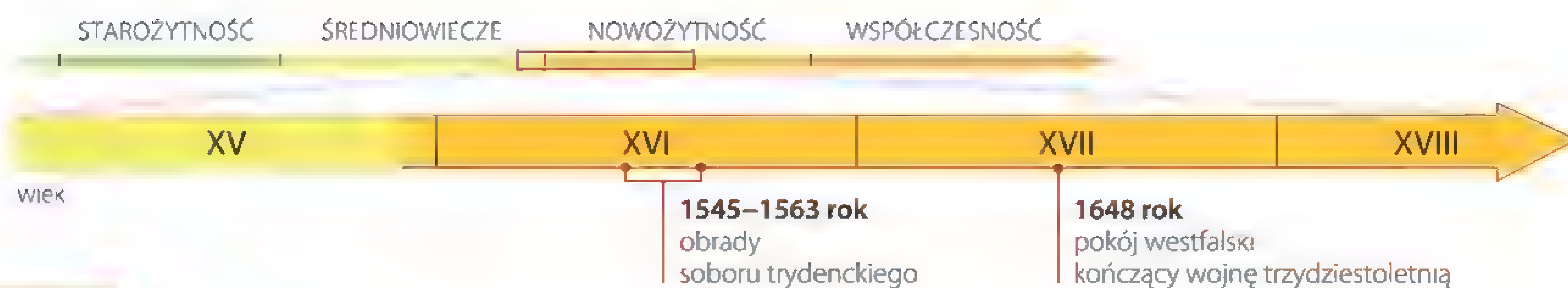
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Skrytykowanie sprzedaży odpustów przez Marcina Lutra w 1517 roku zapoczątkowało w Europie reformację – ruch zmierzający do wprowadzenia reform, czyli zmian w Kościele.
2. Luter uważał, że jedynym źródłem wiary jest Pismo Święte (Biblia), dlatego musi być ono przetłumaczone na języki narodowe, aby stało się zrozumiałe dla wszystkich chrześcijan.
3. Skutkami reformacji były wojny na tle religijnym, ale również umocnienie życia religijnego, lepsza znajomość Biblii wśród wiernych i rozwój literatury w językach narodowych.
4. Pod wpływem reformacji w Kościele katolickim doszło do rozłamu. Powstały nowe wyznania chrześcijańskie: luteranizm, kalwinizm i anglikanizm. Określa się je mianem wyznań protestanckich.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, jakie były przyczyny reformacji.
2. Przedstaw poglądy głoszone przez Marcina Lutra.
3. Wymień nowe wyznania, które powstały w wyniku reformacji.
4. Omów podobieństwa i różnice między katolicyzmem a protestantyzmem.
5. ★ Wyjaśnij terminy: *ewangelicy*, *predestynacja*.
6. **Miniprojekt**
   Odszukaj w internecie informacje na temat istniejących w Twoim regionie świątyń różnych odłamów chrześcijaństwa. Przygotuj mapę prezentującą ich występowanie wraz z krótką charakterystyką poszczególnych budowli i wyznań.

6 Kontrreformacja

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jakim celu zwołano obrady soboru w Trydencie,
- jakie były postanowienia soboru trydenckiego,
- czym zajmował się zakon jezuitów.

Zwołanie soboru trydenckiego

W połowie XVI wieku poglądy reformacyjne zyskiwały w Europie coraz więcej zwolenników. Wraz z rozwojem protestantyzmu narastało w Kościele katolickim przekonanie o konieczności przeprowadzenia reform. W związku z tym w mieście Trydent na północy Włoch zwołano sobór. Obradował on – z przerwami – w latach **1545–1563** i przeszedł do historii jako **sobór trydencki**. Podjęte w jego trakcie decyzje przyczyniły się do odnowy w Kościele katolickim.

Sobór – zjazd dostojników kościelnych, któremu przewodniczy papież.

Postanowienia soboru trydenckiego

Sobór trydencki potępił nauki Marcina Lutra i jego naśladowców, ogłaszając ich heretykami, oraz ustalił wyznanie wiary obowiązujące katolików. Potwierdzono, że papież jest głową Kościoła i najwyższym autorytetem w sprawach wiary. Duchowieństwo miało skupić się na głoszeniu wiernym słowa Bożego. Biskupom zakazano zarządzania kilkoma diecezjami jednocześnie. Byli oni ponadto zobowiązani do przebywania w swoich diecezjach, a proboszczowie – w przypisanych im parafiach. Położono też większy nacisk na wykształcenie księży, którzy mieli się szkolić w seminariach duchownych.

Aby ograniczyć rozprzestrzenianie się poglądów reformacyjnych, sporządzono **indeks ksiąg zakazanych**. Była to lista książek, których katolicy nie mogli czytać i rozpowszechniać. Zwiększono także uprawnienia **inkwizycji**, czyli specjalnych sądów kościelnych zajmujących się sądzeniem heretyków.

Działania zmierzające do naprawy Kościoła katolickiego nazywamy reformą katolicką lub **kontrreformacją**, gdyż ich głównym zadaniem było przeciwstawienie się rozwojowi reformacji.

Heretyk – chrześcijanin odrzucający prawdy wiary, które Kościół podaje jako objawione przez Boga.

Seminarium duchowne – szkoła przygotowująca przyszłych duchownych do posługi kapłańskiej.

CIEKAWOSTKA

W 1616 roku na listę ksiąg zakazanych wpisane zostało dzieło Mikołaja Kopernika *O obrotach sfer niebieskich*. Pracy wybitnego astronoma przez ponad dwieście lat nie można było drukować ani nawet czytać.

Obrady soboru trydenckiego przedstawiono na obrazie z XVI wieku. Dzieło ukazuje wnętrze katedry Świętego Wirgiliusza w Trydencie, w której odbywały się obrady z udziałem najważniejszych dostojników kościelnych.

Obrady soboru trydenckiego

Przyczyna

- coraz większa liczba protestantów
- potrzeba reformy Kościoła katolickiego

Wydarzenie

Sobór trydencki obraduje w latach **1545–1563**.

Skutek

- początek kontrreformacji
- reforma Kościoła katolickiego
- rozwój zakonu jezuitów

Zakon jezuitów i jego działalność

Postanowienia soboru trydenckiego były wprowadzane w życie przez instytucje kościelne. Wśród nich szczególną rolę odegrał zakon **jezuitów**, zwany także **Towarzystwem Jezusowym**. Zgromadzenie zostało założone w 1534 roku przez hiszpańskiego szlachcica – Ignacego Loyolę [czytaj: lojolę].

Życie jezuitów opierało się na surowej dyscyplinie. Byli zobowiązani do bezwzględnego posłuszeństwa wobec swoich przywódców i papieża. W odróżnieniu od wielu zakonów nie zamykali się w klasztorach, lecz prowadzili swoją działalność wśród wiernych. Założyli bezpłatne szkoły średnie zwane **kolegiami** oraz wyższe uczelnie, które słynęły z wysokiego poziomu nauczania. Jezuici działali w całej Europie, a później też na innych kontynentach. Zasady wiary upowszechniali nie tylko w kościołach, lecz także za pomocą sztuki, na przykład teatru.

Gruntownie wykształceni i zdyscyplinowani jezuici pełnili ważne funkcje na dworach władców. Wielu zakonników z tego zgromadzenia było spowiednikami, a nawet doradcami królów i książąt.

Święty Ignacy Loyola (*1491 †1556) w młodości był żołnierzem. Stworzony przez niego zakon pod względem organizacji również przypominał armię. Loyola, stając na czele zgromadzenia, przyjął tytuł generała zakonu.

Wojna trzydziestoletnia

W Rzeszy Niemieckiej wciąż wzrastała niechęć między katolikami a protestantami. Doprowadziło to do kolejnego konfliktu zbrojnego. Wojna rozpoczęta w 1618 roku trwała 30 lat, dlatego przeszła do historii jako **wojna trzydziestoletnia**. W jej trakcie państwa europejskie podzieliły się na dwa obozy: katolicki oraz protestancki. Konflikt był niezwykle krwawy. Zginęło wówczas około 30 procent mieszkańców Rzeszy, a wielkie obszary zostały spustoszone.

Wojna trzydziestoletnia zakończyła się podpisaniem w **1648 roku pokoju westfalskiego**. Na jego mocy utrzymano rozbicie polityczne i religijne Rzeszy Niemieckiej. Ograniczono jednak prawo władcy do narzucania religii swoim poddanym.

CIEKAWOSTKA

Przyczyną wybuchu wojny trzydziestoletniej było wydarzenie zwane defenestracją praską. Słowo *defenestracja* pochodzi z łaciny i oznacza wyrzucenie kogoś lub czegoś przez okno. Gdy w 1618 roku na zamek w Pradze przybyli posłowie katolickiego cesarza Macieja, doszło do kłótni między nimi a protestanckimi parlamentarzystami czeskimi. W jej wyniku posłowie katoliccy zostali wyrzuceni przez okno z wysokości kilkunastu metrów. Nic im się jednak nie stało, co uznano za cud.

Zmiany w Kościele katolickim

Zapoczątkowane na soborze trydenckim reformy przyczyniły się do wyraźnych zmian w Kościele katolickim. Kolejni papieże usprawniali zarządzanie tą instytucją. Ustanowiono urząd **nuncjuszy**, którzy reprezentowali papieża w poszczególnych krajach. Kościół dbał także o rozwój nauki, między innymi astronomii, historii i archeologii. Pod wpływem przeprowadzonych w Rzymie wykopalisk rozpoczęto badanie i spisywanie dziejów chrześcijaństwa.

Władze kościelne zaczęły również przykładać dużą wagę do sztuki. Powstawały chwalące Boga teksty literackie i pieśni. Wiele świątyń zyskało bogaty wystrój. Pełne przepychu wnętrza miały ukazywać wiernym potęgę Boga i wielkość Kościoła.

WARTO WIEDZIEĆ

Nowy kalendarz

Jedną z konsekwencji zaangażowania się Kościoła w rozwój nauki w XVI wieku była reforma kalendarza. W obowiązującym od I wieku p.n.e. kalendarzu juliańskim narosła licząca 10 dni różnica między długością roku kalendarzowego a słonecznego. Aby ją wyrównać, w 1582 roku z inicjatywy papieża **Grzegorza XIII** pominięto 10 dni i po 4 października nastąpił od razu 15 października. Nowy kalendarz nazwany **gregoriańskim** szybko przyjęły kraje katolickie – Polska i Francja w 1582 roku. Później został on wprowadzony także w krajach protestanckich (Wielka Brytania w 1752 roku) i prawosławnych (Rosja w 1918 roku).

W jaki sposób wyrównano różnicę między rokiem kalendarzowym i słonecznym?

Papież Grzegorz XIII (*1502 †1585) miał także tytuł profesora prawa. Jednym z jego dokonań było otwarcie nowej siedziby Kolegium Rzymskiego – szkoły kształcącej osoby duchowne i świeckie.

Jezuici w XXI wieku

Zakon jezuitów jest dziś jednym z najliczniejszych zakonów męskich w Kościele katolickim. Zgromadzenie działa w ponad 100 krajach, a liczba zakonników przekracza 16 tysięcy. Podobnie jak przed wiekami, jezuici zajmują się działalnością edukacyjną i naukową. Prowadzą około 500 szkół i uniwersytetów, a także obserwatoria astronomiczne, ośrodki sportowe i szpitale. Jezuici wydają własne czasopisma, posiadają również rozgłośnie radiowe i stacje telewizyjne. Przez wieki do zakonu należało wielu wybitnych ludzi, między innymi naukowców i artystów. Ze zgromadzenia wywodzi się ponad 200 świętych i błogosławionych. Obecnie najbardziej znanym jezuitą jest Jorge Mario Bergoglio [czytaj: horhe mario bergolio], czyli papież Franciszek.

Papież Franciszek urodził się w 1936 roku w Argentynie. Przez 15 lat był arcybiskupem stolicy tego kraju – Buenos Aires [czytaj: błenos ajres], a następnie kardynałem. W 2013 roku został wybrany na papieża. Jest pierwszym zwierzchnikiem Kościoła katolickiego pochodzącym z Ameryki Południowej.

Jaką działalność prowadzą współcześnie jezuici?

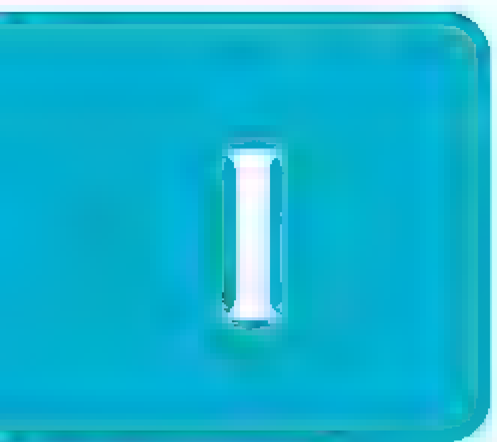
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Aby zapobiec postępowi reformacji, postanowiono wprowadzić zmiany w Kościele katolickim. W tym celu we włoskim Trydencie w 1545 roku zwołano sobór.
2. Sobór trydencki obradował z przerwami 18 lat (1545–1563). Na mocy jego ustaleń przeprowadzono wiele reform w Kościele katolickim, a także sporządzono indeks ksiąg zakazanych i nadano szerokie uprawnienia zakonowi jezuitów. Decyzje soboru trydenckiego przyczyniły się do wzmocnienia pozycji Kościoła katolickiego i jego autorytetu wśród wiernych.
3. Zakon jezuitów zajmował się organizacją szkolnictwa katolickiego, duszpasterstwem i działalnością misyjną. Założycielem zgromadzenia był Ignacy Loyola.
4. Narastający konflikt między protestantami a katolikami na terenie Rzeszy Niemieckiej stał się przyczyną wojny trzydziestoletniej. Zakończyło ją podpisanie pokoju westfalskiego w 1648 roku.

SPRAWDŹ SIĘ

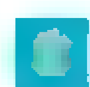
1. Wyjaśnij, w jakim celu został zwołany sobór w Trydencie.
2. Wymień najważniejsze postanowienia soboru trydenckiego.
3. Podaj główne zadania zakonu jezuitów.
4. ★ Wyszukaj informacje na temat utworów umieszczonych na indeksie ksiąg zakazanych – wpisz tytuły pięciu z nich do zeszytu.
5. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że jest grudzień 1563 roku i właśnie zakończył swoje obrady sobór w Trydencie. Zorganizujcie konferencję prasową z ówczesnym papieżem Piusem IV. Jeden z Was wcieli się w jego rolę, pozostali będą dziennikarzami z różnych państw. Postarajcie się zadać papieżowi jak najwięcej pytań na temat postanowień soboru. Dowiedzcie się także, jakie nadzieje Pius IV wiąże ze zmianami w Kościele.

PODSUMOWANIE

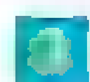

Wykonaj w zeszycie

 Wskaż wśród podanych wyrażeń przyczyny i skutki wielkich odkryć geograficznych.

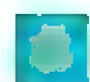
- poszukiwanie morskiej drogi do Indii
- zakładanie przez Europejczyków kolonii
- powstanie nowych szlaków handlowych
- zagłada cywilizacji indiańskich
- poszukiwanie nowych ziem i bogactw
- odrodzenie się niewolnictwa

 Wymień trzy cywilizacje, które istniały na kontynencie amerykańskim przed przybyciem tam Europejczyków.

 Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.

- Był znanym portugalskim żeglarzem. W 1519 roku stanął na czele wyprawy, która jako pierwsza opłynęła kulę ziemską.
- Przeszedł do historii jako jeden z najsłynniejszych konkwistadorów. Dowodzony przez niego oddział podbił państwo Azteków.
- Jego wystąpienie z 95 tezami potępiającymi handel odpustami uważane jest za początek reformacji.
- Był jednym z najwybitniejszych artystów epoki renesansu. Do najważniejszych dzieł tego twórcy należą freski w kaplicy Sykstyńskiej i rzeźba *Pieta*.
- W XVI wieku założył zakon jezuitów. Był także pierwszym generałem tego zgromadzenia.

 Wytłumacz, dlaczego humaniści za swoje hasło uznali słowa: *Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce.*

 Wyjaśnij znaczenie podanych terminów.

karawela, konkwistador, mecenas, attyka, zbór, inkwizycja

 Wskaż zdania dotyczące epoki renesansu.

- Uczeni twierdzili, że człowiek powinien troszczyć się głównie o zbawienie duszy.
- Artyści nawiązywali do starożytnych wzorców greckich i rzymskich.
- Świątynie charakteryzowały się strzelistymi wieżami i ostrymi łukami.
- Najważniejsi artyści tego okresu tworzyli we Włoszech.

 Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Jako pierwszy morską drogę z Europy do Indii przebył

- Bartłomiej Diaz.
- Krzysztof Kolumb.
- Vasco da Gama.
- Ferdynand Magellan.

Metoda druku za pomocą ruchomej czcionki została opracowana przez

- Marcina Lutra.
- Jana Gutenberga.
- Leonarda da Vinci.
- Erazma z Rotterdamu.

Dworek szlachecki w Przeworsku na Podkarpaciu (XVII wiek

II

W Rzeczypospolitej szlacheckiej

1. Demokracja szlachecka
2. W folwarku szlacheckim
3. W czasach ostatnich Jagiellonów
4. Odrodzenie na ziemiach polskich
5. Rzeczpospolita Obojga Narodów
6. „Państwo bez stosów”
7. Pierwsza wolna elekcja

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XIII | XIV | XV | XVI | XVII

wiek

1505 rok konstytucja *Nihil novi*

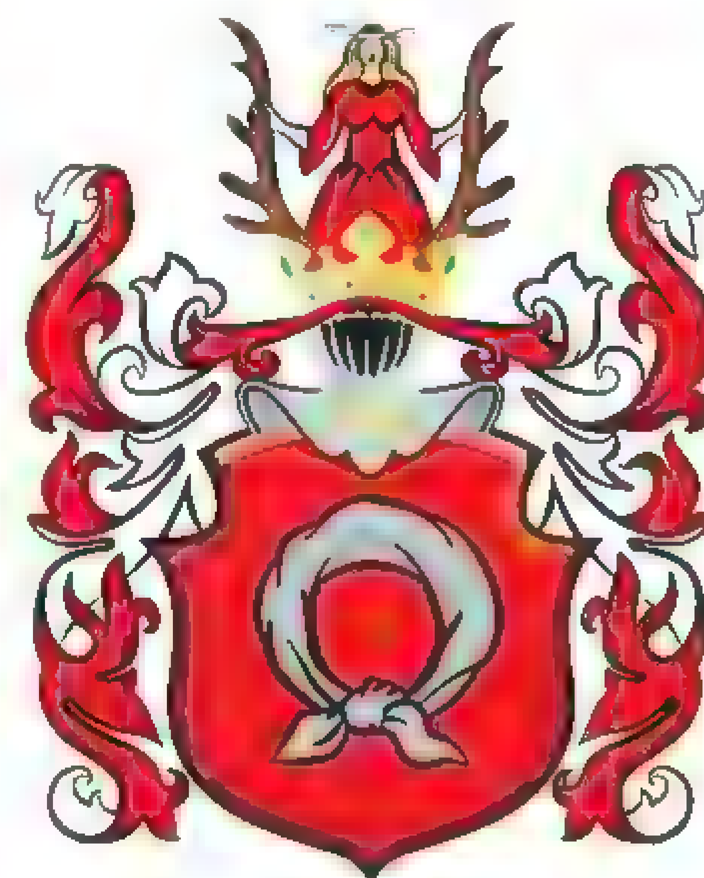
1 Demokracja szlachecka

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym była demokracja szlachecka,
- jakie decyzje podejmowano na sejmie walnym,
- czym były sejmiki ziemskie i jaka była ich rola.

Stan szlachecki

Szlachta to potomkowie rycerstwa, które pod koniec XV wieku zajęło się zarządzaniem swoimi majątkami ziemskimi. Szlachcice po przodkach przejęli prawo do noszenia szabli i używania **herbu**. Mimo różnic w zamożności wszyscy przedstawiciele tego stanu uważali się za równych sobie oraz „dobrze urodzonych". Mieszczanie i chłopi musieli się do nich zwracać z należytym szacunkiem, mówiąc „jaśnie panie". Szlachta stanowiła zaledwie 6–10 procent społeczeństwa Rzeczypospolitej. Grupa ta była jednak przekonana o swojej wyższości nad pozostałymi i uznawała się za jedynych pełnoprawnych obywateli państwa.

Nałęcz to jeden z najstarszych polskich herbów szlacheckich. Używało go ponad 900 rodów. W czerwonym polu tarczy herbowej znajduje się srebrna nałęczka, czyli chustka noszona dawniej przez kobiety na głowie.

Szlacheckie prawa i obowiązki

Przez wiele lat szlachta w Polsce zyskiwała dominującą pozycję. Przyczyniały się do tego przyznawane tej grupie prawa, między innymi do posiadania ziemi, sprawowania najwyższych urzędów i współrządzenia państwem. Jednocześnie kolejni monarchowie, aby zdobyć poparcie szlachty, nadawali jej liczne **przywileje**, czyli specjalne korzyści. Przedstawiciele tego stanu byli zwolnieni z obowiązku płacenia większości podatków, a król bez zgody szlachty nie mógł nałożyć nowych obciążeń finansowych ani powołać jej pod broń.

Uprzywilejowaną pozycję szlachty ugruntowała uchwalona w **1505 roku** konstytucja ***Nihil novi***, co po łacinie oznacza „nic nowego". Jej zapis brzmiał: *odtąd na potomne czasy nic nowego stanowionym być nie ma przez nas* [króla] *i naszych następców* ***bez wspólnego*** *zezwolenia* ***panów rady*** [senatu] *i* ***posłów ziemskich*** [izby poselskiej] – czyli bez zgody dwóch izb sejmu. Szlachcice mieli obowiązek na wezwanie króla bronić kraju w wypadku zagrożenia. Wojsko szlacheckie było nazywane **pospolitym ruszeniem**. Każdy powołany musiał z własnych funduszy zapewnić sobie uzbrojenie i wyposażenie.

Konstytucja (sejmowa) – w dawnej Polsce uchwała sejmowa, prawo ustanawiane przez sejm.

Demokracja szlachecka

System władzy, który istniał w Królestwie Polskim od XV wieku, określamy demokracją szlachecką. Demokracja oznacza rządy wszystkich pełnoprawnych obywateli. W ówczesnej Polsce takimi obywatelami byli szlachcice, stąd nazwa ustroju. Dzięki uzyskanym przywilejom stan szlachecki wraz z królem rządził państwem. Najważniejsze decyzje podejmowano na sejmie walnym. Ustanawiano na nim prawa, zatwierdzano i zawierano traktaty międzynarodowe, ustalano wysokość podatków. Na sejmie walnym obowiązywała **jednomyślność** – do podjęcia decyzji wymagano zgody wszystkich sejmujących.

Ważnym organem władzy były sejmiki ziemskie, które podejmowały decyzje w sprawach lokalnych. Wybierały też posłów na sejm walny i ustalały dla nich instrukcje. Reprezentanci danego regionu na sejmie walnym musieli bowiem głosować zgodnie z otrzymanymi wcześniej wskazówkami. Aby zachować większy wpływ na władzę, monarcha w zamian za poparcie jego planów nadawał dostojnikom **królewszczyzny**. Były to ziemie należące do władcy, które przekazywano obdarowanemu w użytkowanie. Dobra te stanowiły źródło dużych dochodów.

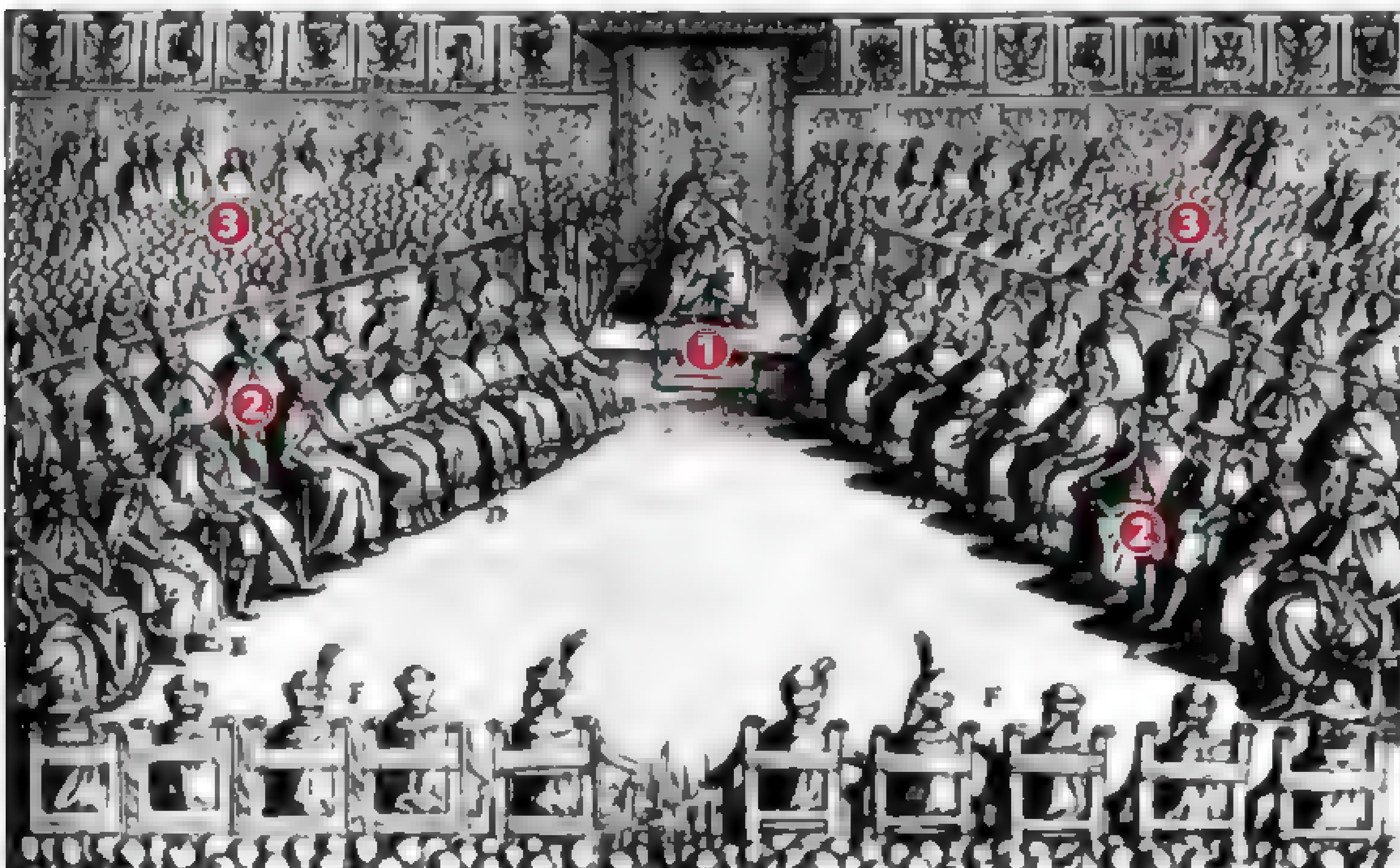
Demokracja szlachecka – forma rządów w dawnej Polsce, gdy szlachta miała decydujący wpływ na najważniejsze sprawy państwa.

Sejm walny – parlament w Polsce XV–XVIII wieku podejmujący najważniejsze decyzje w państwie.

Sejmik ziemski – zgromadzenie szlachty z danego regionu kraju.

Na sejmie walnym

Pierwsze obrady sejmu walnego odbyły się w 1493 roku. Początkowo król zwoływał sejm w razie potrzeby. Z czasem obradujący spotykali się regularnie co dwa lata, najpierw w Piotrkowie, a od połowy XVI wieku w Warszawie lub Grodnie.

Sejm walny za panowania Zygmunta III Wazy przedstawił włoski artysta Giacomo Lauro [czytaj: dżiakomo lauro]. Na XVII-wiecznym miedziorycie widać króla, senatorów i posłów, którzy uczestniczą w posiedzeniu otwierającym obrady sejmowe.

1. **Król** był jednoosobowym, odrębnym stanem sejmującym.
2. **Senat**, czyli wyższa izba sejmu walnego, wyłonił się z rady monarszej, która była organem doradczym króla. Senat tworzyli najwyżsi urzędnicy, biskupi, wojewodowie i kasztelanowie określani jako senatorowie.
3. **Izba poselska** to niższa izba sejmu walnego licząca od 140 do 170 posłów. Zasiadali w niej przedstawiciele średniej szlachty.

Kto zasiadał w poszczególnych izbach sejmu walnego?

Zróżnicowanie stanu szlacheckiego

Szlachta różniła się pod względem posiadanego majątku. Należały do niej osoby wywodzące się zarówno z bogatego możnowładztwa, jak i z ubogiego rycerstwa. Z tego powodu stan ten dzielił się na kilka grup. O pozycji społecznej szlachcica świadczyła między innymi jego siedziba.

Magnateria to najbogatsza grupa polskiej szlachty. W jej posiadaniu znajdowały się ogromne majątki, złożone nawet z kilkudziesięciu miast i kilkuset wsi. Magnaci mieszkali we wspaniałych pałacach i otaczali się służbą. Niekiedy mieli też prywatne wojsko. Sprawowali ważne urzędy, dlatego odgrywali w państwie znaczącą rolę.

Średnia szlachta składała się z właścicieli jednej lub kilku wsi. Mieszkali oni w dworkach szlacheckich. Mocno angażowali się w życie polityczne kraju, jednak nie mieli takiego wpływu na rządy w państwie jak magnaci. Do ulubionych rozrywek średniej szlachty należały uczty, polowania i kuligi.

Szabla była oznaką przynależności do stanu szlacheckiego. Początkowo mogli ją nosić wyłącznie szlachcice. Z czasem prawo do korzystania z tej broni uzyskali także mieszkańcy niektórych miast, na przykład Krakowa.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Scharakteryzuj poszczególne grupy polskiej szlachty.
★2. Wymień największe rody magnackie w dawnej Polsce. W tym celu skorzystaj z encyklopedii lub internetu.

Szlachta zagrodowa skupiała posiadaczy niewielkich gospodarstw nazywanych zagrodami. Przedstawiciele tej grupy, podobnie jak chłopi, pracowali fizycznie. Mimo to mocno podkreślali swoje szlacheckie pochodzenie. Nad wejściem do domów umieszczali na przykład herby rodowe, a w kościele zajmowali osobne ławki.

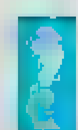
Gołota nie posiadała majątku. Jej przedstawiciele często zaciągali się do wojska lub służyli u magnatów. O rycerskim pochodzeniu gołoty świadczyła szabla, którą szlachcice z tej grupy chętnie nosili przy sobie.

Polski parlament dzisiaj

Obecnie polski parlament składa się z dwóch izb: sejmu i senatu. Zasiadają w nim posłowie i senatorowie, którymi mogą być zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Są oni wybierani przez ogół społeczeństwa w wyborach powszechnych. Dawniej w sejmie mogli zasiadać tylko szlachcice, dziś jednak o miejsce w parlamencie ma prawo się ubiegać każdy, niezależnie od swojego pochodzenia, zamożności czy wykształcenia. Jedynymi warunkami są niekaralność i osiągnięcie odpowiedniego wieku. Posłem może zostać obywatel, który ukończył 21 lat, a senatorem – osoba po 30 roku życia. Współcześnie parlament pełni podobną funkcję jak przed wiekami. Jego głównym zadaniem jest ustanawianie obowiązującego w Polsce prawa.

Zgromadzenie Narodowe to wspólne posiedzenie sejmu i senatu. Zwołuje się je po to, aby uczcić wyjątkowe dla kraju wydarzenia, takie jak zaprzysiężenie nowo wybranego prezydenta lub uchwalenie konstytucji.

Kto współcześnie może zostać posłem lub senatorem?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. U schyłku średniowiecza szlachta uzyskała liczne przywileje od królów Polski. Przedstawiciele tego stanu zdobyli znaczącą pozycję w państwie i wpływ na rządy. W ten sposób wykształcił się ustrój zwany demokracją szlachecką.
2. Najważniejsze dla kraju decyzje – nowe prawa, wysokość podatków – były podejmowane na obradach sejmu walnego. Tworzyły go trzy stany sejmujące: król, senat i sejm.
3. O sprawach lokalnych postanawiały sejmiki ziemskie. W trakcie sejmików wybierano też posłów na sejm walny.
4. Polska szlachta była zróżnicowana ze względu na posiadany majątek. Najbogatszych szlachciców nazywa się magnatami. Oprócz nich stan szlachecki tworzyły też szlachta średnia, zagrodowa i najbiedniejsza wśród nich – gołota.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień główne prawa i obowiązki szlachty.
2. Wyjaśnij, dlaczego ustrój Polski ukształtowany w XV wieku nazywamy demokracją szlachecką.
3. Wytłumacz, jaką rolę w dawnej Rzeczypospolitej odgrywał sejm walny.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł informacji podaj, jakie funkcje w dawnej Rzeczypospolitej pełnili: kanclerz, hetman i podskarbi.
5. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że uczestniczycie w obradach sejmiku. Waszym zadaniem jest przygotowanie instrukcji dla posłów, którzy będą Was reprezentować na sejmie walnym. Zapiszcie kilka propozycji działań korzystnych dla Waszego miasta i regionu. Określcie, które z nich są dla Was najważniejsze.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

XIV | XV | XVI

wiek

1466 rok odzyskanie Pomorza Gdańskiego przez Polskę

1496 rok ustanowienie statutów piotrkowskich

2 W folwarku szlacheckim

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jaki sposób szlachta zwiększała dochody ze sprzedaży zboża,
- jakie elementy wchodziły w skład folwarku szlacheckiego,
- jak odbywał się spław rzeczny w dawnej Rzeczypospolitej.

Powstanie i rozwój folwarków szlacheckich

U schyłku średniowiecza szlachta utrzymywała się głównie z czynszów i danin. Składali je chłopi w zamian za możliwość uprawiania ziemi należącej do szlachcica. W końcu XV wieku zarówno w Polsce, jak i Europie Zachodniej rosła liczba ludności, a w związku z tym – wzrastało zapotrzebowanie na zboże. Szlachta dostrzegła szansę szybszego wzbogacenia się na handlu produktami rolnymi, dlatego dążyła do powiększenia obszaru swoich pól. W tym celu karczowano lasy, osuszano bagna i przyłączano nieużytki. W ten sposób powstawały wielkie gospodarstwa szlacheckie zwane **folwarkami**. Na terenie folwarku znajdował się zwykle **dwór**, czyli siedziba szlachcica i jego rodziny, oraz zabudowania gospodarcze i pola uprawne.

Coraz większe folwarki potrzebowały chłopów do pracy w polu. Z tego powodu szlachta zaczęła przymuszać chłopów do odrabiania **pańszczyzny**. Była to darmowa praca na polu właściciela folwarku w zamian za możliwość użytkowania jego ziemi.

CIEKAWOSTKA

Niezależnie od wielkości posiadanego majątku wszyscy przedstawiciele szlachty byli wobec siebie równi. Zasadę równości głosiło popularne powiedzenie: *Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie*. Oznaczało ono, że zarówno szlachcic wywodzący się z ubogiej szlachty, jak i osoba sprawująca wysoki urząd mają jednakowe prawa oraz obowiązki wobec państwa.

Praca na folwarku została przedstawiona na XVI-wiecznej rycinie. Gospodarstwo średnio zamożnego szlachcica obejmowało najczęściej od 60 do 80 hektarów ziemi uprawnej oraz łąki, pastwiska, nieużytki i lasy. Chłopi odrabiali pańszczyznę za pomocą własnych narzędzi i zwierząt. Bogatsi przedstawiciele tego stanu wysyłali do prac polowych opłacanych przez siebie parobków.

Folwark szlachecki

Oprócz pól uprawnych w skład folwarku wchodziły: dwór szlachecki, zabudowania gospodarcze, łąki, lasy i stawy. W obrębie gospodarstwa wznoszono również młyny, browary i karczmy.

Las należący do majątku szlacheckiego także był źródłem dochodów. Szlachta często handlowała drewnem używanym między innymi do budowy statków.

Wsie znajdujące się w pobliżu folwarku również należały do szlachcica. Mieszkali w nich chłopi, którzy żyli w drewnianych chatach. Zwykle była to jedna izba, w której chłopi spali i spożywali posiłki.

Lamus budowano zwykle w pobliżu dworu. Składowano w nim rozmaite przedmioty nieużywane na co dzień, na przykład broń, zbroje czy dokumenty, oraz rzeczy zbędne, których nie chciano jednak wyrzucać.

Dwór stanowił siedzibę właściciela folwarku oraz jego rodziny. Przed wejściem do dworku zwykle był ganek, na którym witano gości. W rogach budynku często znajdowały się wysunięte części zwane alkierzami.

Pola uprawne otaczały dwór. Obsiewano je zbożem, przede wszystkim żytem i pszenicą. Do najczęściej używanych narzędzi rolniczych należały pług i sierp, a od XVII wieku – także kosa.

Młyn służył do mielenia zboża na mąkę. Do poruszania urządzeń mielących wykorzystywano siłę wody lub wiatru.

Stodoła to budynek, w którym młócono zboże za pomocą cepów. Składowano tu również zapasy słomy i siana.

Spichlerz to budynek, który służył do magazynowania zboża. Małe okna zapewniały wymianę powietrza. Dzięki temu zboże było chronione przed zepsuciem.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Podaj elementy folwarku związane z uprawą, przetwarzaniem i magazynowaniem zboża.
★ 2. Wytłumacz, co oznacza powiedzenie *odejść do lamusa*.

Wisłą do Gdańska

W **1466 roku Polska**, po zwycięstwie nad Krzyżakami w wojnie trzynastoletniej, **odzyskała Pomorze Gdańskie** i dostęp do morza. Od tego momentu **Wisła** stała się głównym szlakiem transportowym w państwie. Spław rzeczny był nie tylko tani, lecz także bezpieczny. Na rzece podróżnym nie groził napad rozbójników, których można było spotkać na lądzie. Przede wszystkim w ówczesnej Polsce brakowało dobrych dróg, które pozwoliłyby na szybki przewóz towarów.

Wisłą transportowano głównie zboże, które zwożono z folwarków do leżących nad rzeką miast, takich jak Kazimierz Dolny czy Grudziądz. Tam przechowywano ziarno w spichlerzach, w których czekało ono na wysyłkę na północ. Następnie zboże było spławiane rzeką na statkach zwanych **szkutami**. Ich podróż z południa Polski do portu w Gdańsku mogła trwać nawet kilka tygodni.

Ożywienie handlu przyczyniło się do rozwoju polskich miast, szczególnie **Gdańska**. Bogaci mieszczanie wznosili okazałe kamienice i nabywali dobra luksusowe od zagranicznych kupców – ci natomiast chętnie kupowali towary wytwarzane przez polskich rzemieślników.

Spław rzeczny – przewóz towarów, na przykład zboża, drogą wodną.

Spichlerz – budynek służący do przechowywania zboża.

CIEKAWOSTKA

W XVI wieku produkcja zboża w Polsce wzrosła dwukrotnie. Rzeczpospolita zajmowała wówczas pierwsze miejsce w Europie pod względem ilości sprzedawanego zboża. Z tego względu była nazywana „spichlerzem Europy".

Port w Gdańsku

Dzięki handlowi Gdańsk w XVI wieku stał się największym i najbogatszym miastem Rzeczypospolitej. Z gdańskiego portu wysyłano do zachodniej Europy zboże, mięso, skóry zwierzęce, miody i drewno. Szlachta polska sprowadzała zaś do kraju jedwabie, wina i cenne przyprawy, takie jak cynamon czy goździki.

Port gdański w XVII wieku przedstawił na obrazie Wojciech Gerson. Ten XIX-wieczny malarz uwiecznił scenę spotkania kupca i szlachcica nad rzeką Motławą w Gdańsku.

1. **Żuraw** to dźwig portowy zbudowany w XV wieku. Służył do przeładunku towarów i stawiania masztów na statkach. Był jedną z największych tego typu konstrukcji w Europie.
2. **Gdańskie spichlerze** stały wzdłuż brzegu Motławy. Magazynowano w nich zboże z całej Polski.
3. **Gdańscy kupcy** nosili bogate stroje, które były zgodne z zachodnioeuropejską modą.
4. **Polscy szlachcice** niejednokrotnie osobiście sprzedawali swoje zboże.

Jakie towary sprowadzano do portu w Gdańsku?

Handel zbożem w Polsce w XVI–XVII wieku

LEGENDA
- granice państw pod koniec XVI wieku
- główne ośrodki handlowe
- szlaki wodne, którymi spławiano zboże
- porty rzeczne
- najważniejsze porty morskie, z których wypływały statki ze zbożem
- obszary intensywnej uprawy zbóż
- tereny zależne od Rzeczypospolitej

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy portów rzecznych leżących na szlaku spławu wiślanego.
2. Wymień nazwy rzek wykorzystywanych do transportu zboża.

Ustawy antymieszczańskie i antychłopskie

Szlachta z zazdrością patrzyła na mieszkańców miast, którzy bogacili się na handlu zbożem. Sama także chciała osiągać większe przychody, dlatego dążyła do ograniczenia praw mieszczan i chłopów. Okazja nadarzyła się w 1496 roku, gdy król Jan Olbracht planował wyruszyć na Mołdawię. Za udział w tej wyprawie zbrojnej szlachcice zażądali nowych przywilejów. Uchwalono wówczas na sejmie w Piotrkowie tak zwane **statuty piotrkowskie**.

Od tej pory mieszczanie nie mogli nabywać dóbr ziemskich ani sprawować wysokich urzędów. Musieli też płacić cło za wywożenie i przywożenie towarów, z czego szlachta była zwolniona. Dzięki temu jej produkty były tańsze i chętniej kupowane. Dodatkowo stan szlachecki kontrolował i ustalał z korzyścią dla siebie ceny towarów.

Wskutek uchwalenia statutów piotrkowskich ograniczono również prawa chłopów. Odtąd tylko jeden chłop w ciągu roku mógł opuścić wieś i przenieść się do miasta – szlachta potrzebowała bowiem robotników w swoich folwarkach. Sprawowała też sądy nad chłopami, a od jej wyroków nie było odwołania. Dzięki statutom piotrkowskim stan szlachecki zaczął szybko się bogacić kosztem innych grup społecznych.

CIEKAWOSTKA

Podjęta w 1497 roku przez króla Jana Olbrachta wyprawa na Mołdawię zakończyła się porażką wojsk polskich. Podczas odwrotu w walce z Tatrami i Mołdawianami zginęło wielu przedstawicieli polskiej szlachty. Fakt ten upamiętniono w powiedzeniu: *Za króla Olbrachta wyginęła szlachta.*

Dworki szlacheckie w XXI wieku

Najstarsze dworki szlacheckie budowano w XVI wieku z drewna, więc nie przetrwały do naszych czasów. Te wznoszone później były już często murowane, dlatego do dziś zachowało się ich ponad dwa tysiące. Większość znajduje się w Polsce, lecz można je odnaleźć także na obecnych terenach Litwy, Białorusi, Ukrainy, Łotwy i Rosji. Wiele starych dworków odnowiono kosztem naszego państwa lub dawnych właścicieli. Niektóre są nadal zamieszkane, w innych znajdują się muzea. Szczególną opieką otacza się dworki, w których mieszkali wybitni i zasłużeni Polacy z XIX i początku XX stulecia, jak Adam Mickiewicz czy Józef Piłsudski. Obecnie w takich miejscach kultywuje się dawne tradycje, gromadzi eksponaty i organizuje wystawy poświęcone dawnym mieszkańcom.

Dworek szlachecki w Nowogródku na terenie dzisiejszej Białorusi to dom rodzinny polskiego wieszcza narodowego Adama Mickiewicza. Budynek zniszczony w czasie II wojny światowej został zrekonstruowany pod koniec XX wieku – urządzono w nim muzeum poety.

Jaką funkcję pełnią dziś dawne dworki szlacheckie?

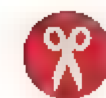
PODSUMOWANIE TEMATU

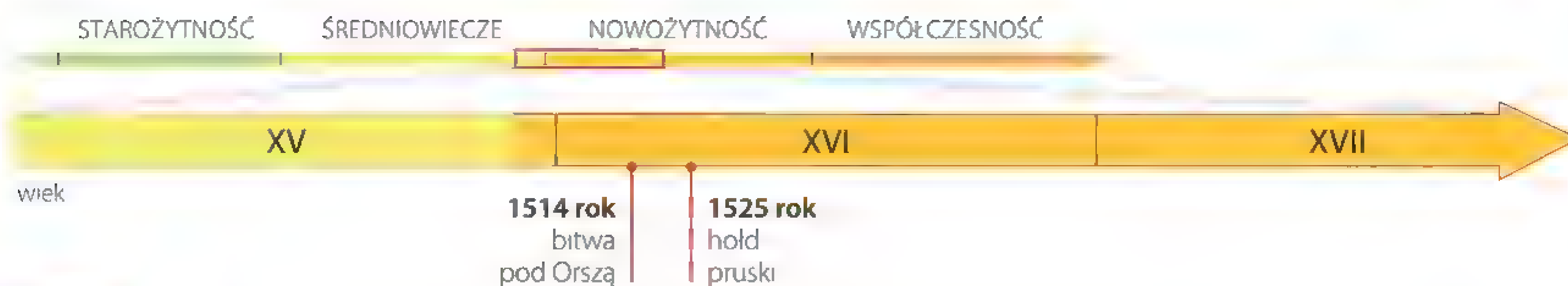
TO JUŻ WIEM

1. W XV wieku w Europie wzrosło zapotrzebowanie na zboże. Aby podnieść jego produkcję i uzyskać znaczne dochody, polscy szlachcice powiększali obszar uprawianej ziemi, tworząc duże gospodarstwa zwane folwarkami.
2. W skład folwarku wchodziły zazwyczaj dwór szlachecki, zabudowania gospodarcze, pastwiska i pola uprawne.
3. Po odzyskaniu przez Polskę dostępu do morza w 1466 roku Wisła stała się głównym szlakiem transportu zboża. Dzięki spławowi wiślanemu rozwinęły się ośrodki miejskie leżące nad tą rzeką. Szczególnie wzbogacił się Gdańsk, który w XVI wieku był największym i najbogatszym miastem Rzeczypospolitej.
4. Aby zapewnić sobie wyłączność na produkcję zboża, szlachta chciała ograniczyć prawa mieszczan i chłopów. W tym celu wymogła na władcy nadanie statutów piotrkowskich.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, jak polska szlachta powiększała swoje folwarki.
2. Opisz drogę, jaką pokonywało zboże od folwarku szlacheckiego, poprzez spław wiślany, do portu w Gdańsku.
3. Sporządź mapę swojego regionu – zaznacz na niej położenie okolicznych dworów szlacheckich lub rezydencji magnackich.
4. ★ Wyjaśnij, w jakich okolicznościach Polska w XIV wieku utraciła dostęp do morza. Oblicz, jak długo Pomorze Gdańskie pozostawało w obcych rękach do momentu jego odzyskania przez Polskę w 1466 roku.
5. **Miniprojekt**
   Napiszcie w grupach odezwę do króla Polski o zniesienie praw niekorzystnych dla mieszczan i chłopów. Przedstawcie negatywny wpływ tych ustaw na sytuację wspomnianych grup i gospodarkę kraju.

3 W czasach ostatnich Jagiellonów

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kim byli ostatni władcy z dynastii Jagiellonów,
- w jaki sposób zlikwidowano państwo zakonu krzyżackiego w Prusach,
- jak układały się relacje Polski i Litwy z Moskwą w XVI wieku.

Początek rządów Zygmunta Starego

W 1506 roku władzę w Polsce objął syn Kazimierza Jagiellończyka, **Zygmunt I** zwany **Starym**. Polska była wówczas związana unią z Wielkim Księstwem Litewskim, a Jagiellonowie zasiadali także na tronach Węgier i Czech. Mimo to sytuację międzynarodową kraju utrudniało ciągłe zagrożenie ze strony Krzyżaków.

Zakon krzyżacki nie godził się z postanowieniami drugiego pokoju toruńskiego z 1466 roku, kończącego wojnę trzynastoletnią. W wyniku tego traktatu **Polska odzyskała Pomorze Gdańskie i ziemię chełmińską oraz otrzymała Warmię**. Rycerze zakonni domagali się zwrotu tych ziem i poszukiwali sojuszników w walce z Polską. Zakonowi udało się pozyskać między innymi przychylność księcia moskiewskiego.

Zygmunt Stary (*1467 †1548), król Polski w latach 1506–1548. Zwolennik pokojowej polityki. Dzięki dyplomacji zdołał przyłączyć do Polski Mazowsze, należące wcześniej do książąt piastowskich.

Bona Sforza (*1492 †1557) [czytaj: sforca], druga żona Zygmunta Starego, pochodziła z Włoch. Zasłynęła jako hojna mecenaska sztuki – opłacała polskim studentom zagraniczne studia.

CIEKAWOSTKA

Za panowania ostatnich Jagiellonów średnia szlachta z zaniepokojeniem patrzyła na rosnącą pozycję magnatów, którzy bogacili się dzięki gospodarowaniu (często bezprawnie) majątkami królewskimi, określanymi jako królewszczyzny. W XVI wieku zaczęto wysuwać żądania zwrotu tych ziem – tak narodził się **ruch egzekucyjny**. Doprowadził on do odzyskania przez państwo części dóbr królewskich i przeznaczenia płynących z nich dochodów na cele wojskowe.

Ostatnia wojna z Krzyżakami

Wrogość między Krzyżakami a Polską wzrosła, gdy wielkim mistrzem zakonu został **Albrecht Hohenzollern** [czytaj: hohencolern]. Krzyżacy zażądali od Polski zwrotu Pomorza Gdańskiego i Warmii. Doprowadziło to w 1519 roku do **wybuchu wojny**. Wojsko polskie, dzięki wykorzystaniu artylerii, zdobywało kolejne twierdze krzyżackie, a w końcu opanowało prawie całe państwo zakonne.

W 1521 roku podpisano czteroletni rozejm. Po zakończeniu działań zbrojnych Albrecht Hohenzollern przeszedł na luteranizm i ogłosił się świeckim księciem. Nie zaakceptował tego ani papież, ani cesarz. W tej sytuacji książę poprosił o pomoc króla Polski Zygmunta I Starego i zawarł z nim traktat pokojowy.

W wyniku podjętych decyzji dawne państwo zakonne stało się świeckie. Nosiło odtąd nazwę **Prus Książęcych**, a jego stolicą był Królewiec. Albrecht Hohenzollern został księciem pruskim. Uznał zwierzchnictwo polskiego króla i zobowiązał się go wspierać oraz stawiać się na jego wezwanie. Uwieńczeniem rokowań było złożenie w **1525 roku w Krakowie** przez Albrechta Hohenzollerna uroczystego hołdu lennego, który przeszedł do historii jako **hołd pruski**.

Rozejm – czasowe wstrzymanie walk uzgodnione przez strony konfliktu zbrojnego.

Hołd lenny – uroczysta ceremonia, podczas której senior (cesarz, król) nadawał lenno wasalowi (księciu, rycerzowi).

Hołd pruski w 1525 roku

Złożenie hołdu królowi polskiemu przez Albrechta Hohenzollerna odbyło się na rynku w Krakowie. W uroczystości wzięły udział najważniejsze osoby w państwie polskim.

Hołd pruski to pochodzący z XIX stulecia obraz Jana Matejki. Dzieło można podziwiać dziś w Galerii Sztuki Polskiej XIX wieku w krakowskich Sukiennicach.

1. **Zygmunt I Stary** był wujem Albrechta Hohenzollerna. Na obrazie został ukazany jako dumny, łaskawy władca.
2. **Albrecht Hohenzollern** przyjmuje od króla polskiego sztandar z herbem Prus Książęcych jako symbol lenna.
3. **Królowa Bona** na obrazie bierze udział w uroczystości. W rzeczywistości obserwowała ją z okien jednej z kamienic.
4. **Stańczyk** był słynnym błaznem na dworze Zygmunta Starego. Na obrazie Stańczyk jako jedyny ma wyraźnie zakłopotaną minę. Przewiduje on zapewne późniejszy udział Prus w rozbiorach Rzeczypospolitej.

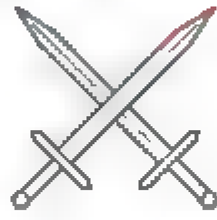

Jaki symbol zależności lennej otrzymał od polskiego króla Albrecht Hohenzollern?

Hołd pruski

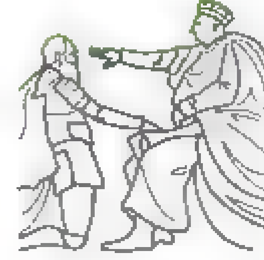
Przyczyna

- postanowienia drugiego pokoju toruńskiego zwracające Polsce Pomorze Gdańskie
- przegrana zakonu krzyżackiego w wojnie z Polską

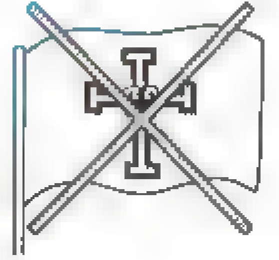
Wydarzenie

Były wielki mistrz zakonu krzyżackiego składa hołd królowi Polski w **1525 roku**.

Skutek

- likwidacja państwa zakonnego w Prusach
- uczynienie Albrechta Hohenzollerna świeckim władcą
- uwolnienie się Rzeczypospolitej od niebezpiecznego sąsiedztwa zakonu krzyżackiego

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Powstanie księstwa pruskiego w 1525 roku

Akt utworzenia Prus Książęcych określał między innymi powinności jego władców wobec królów polskich.

Albrecht, książę pruski, oraz jego następcy i dziedzice lenna będą obowiązani za wyświadczone im przez Nas dobrodziejstwo składać Nam takie przyrzeczenie uległości, że gdybyśmy z racji owej ugody lub nadania lenna zostali zaatakowani przez jakiegokolwiek księcia lub państwo, wtedy [książę] *Albrecht, względnie jego następcy, książęta pruscy, mają Nam i Naszemu Królestwu przyjść wszędzie z pomocą we własnej osobie wraz ze wszystkimi swymi poddanymi i z całą swą siłą. Nawzajem zaś My i Nasi Następcy będziemy obowiązani w podobnym wypadku to samo uczynić.*

Źródło: T. Maresz, K. Juszczyk, *Historia w źródłach. Starożytność i średniowiecze*, Toruń 2004, s. 155.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Powiedz, w jakiej sytuacji książę Albrecht był zobowiązany przybyć polskiemu królowi na pomoc.
2. Wskaż, co świadczy o tym, że zawarta umowa miała trwać także po śmierci księcia Albrechta.

Wojna z Moskwą

Na początku XVI wieku nie tylko Krzyżacy stanowili dla Polski i Litwy zagrożenie. Leżące na wschód od Litwy Wielkie Księstwo Moskiewskie podbiło znaczną część ziem ruskich należących do Litwy. W 1514 roku wojska moskiewskie zdobyły ważną litewską twierdzę – **Smoleńsk**. Jeszcze w tym samym roku połączone wojska polskie i litewskie pokonały armię moskiewską w **bitwie pod Orszą**. Powstrzymało to Moskwę przed dalszymi podbojami. W 1522 roku podpisano rozejm. Na jego mocy Wielkie Księstwo Moskiewskie utrzymało jednak zdobyte wcześniej ziemie.

Rywalizacja o Inflanty

W 1548 roku zmarł król Zygmunt I Stary. Władzę przejął wówczas jego syn – **Zygmunt II August**. Nowy monarcha również musiał stawić czoło agresji państwa moskiewskiego.

Ówczesny władca Moskwy **Iwan IV Groźny** przyjął tytuł cara Rosji. Chciał zapewnić swojemu państwu dostęp do Bałtyku, dlatego postanowił zaatakować podległe Rzeczypospolitej Inflanty. Obszar ten był jednak celem nie tylko Rosji. W 1563 roku wybuchła wojna o Inflanty między Rzecząpospolitą, Szwecją, Danią i Rosją. Konflikt trwał siedem lat i zakończył się podpisaniem pokoju, na mocy którego Inflanty zostały podzielone. Ich największą część, z portem w Rydze, przyznano Polsce, Szwecja otrzymała Estonię, a Dania – wyspy na Morzu Bałtyckim. Podział ten był niekorzystny dla Rosji, która w późniejszych latach doprowadziła do wybuchu kolejnej wojny.

Car – tytuł używany od czasów Iwana IV Groźnego (XVI wiek) przez władców Rosji.

Inflanty – obszar dzisiejszej Łotwy i Estonii

Polska i Litwa za ostatnich Jagiellonów

LEGENDA

- Królestwo Polskie około 1500 roku
- Wielkie Księstwo Litewskie około 1500 roku
- granice państwa Zakonu Kawalerów Mieczowych do 1561 roku
- ziemie we wspólnym władaniu Polski i Litwy od 1561 roku
- ziemie zależne od Królestwa Polskiego
- lenna Królestwa Czeskiego
- imperium osmańskie
- lenna imperium osmańskiego
- granice ziem zajętych przez imperium osmańskie w pierwszej połowie XVI wieku
- granice ziem zajętych przez Wielkie Księstwo Moskiewskie w pierwszej połowie XVI wieku
- wyprawy wojsk moskiewskich
- wyprawy wojsk polskich
- miasta oblegane przez wojska moskiewskie
- ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż trzy miasta leżące na ziemiach utraconych przez Litwę na rzecz Wielkiego Księstwa Moskiewskiego.

★2. Wymień lenna Korony Królestwa Polskiego.

Dzisiejsza działalność zakonu krzyżackiego

Zakon krzyżacki, mimo likwidacji państwa zakonnego w Prusach, nigdy nie został rozwiązany przez papieża – istnieje nieprzerwanie do dziś. Współcześnie zajmuje się działalnością duszpasterską, charytatywną, kulturalną oraz nauczaniem. Zgromadzenie ma swoje domy zakonne w kilku krajach europejskich, między innymi w Austrii, Niemczech, Belgii, na Słowacji i we Włoszech. Liczy około 1200 członków, w tym także siostry zakonne i osoby świeckie. Podobnie jak przed wiekami, osoba stojąca na czele zgromadzenia nosi tytuł wielkiego mistrza. Obecnie siedziba najwyższego dostojnika tego zakonu znajduje się w Wiedniu obok archikatedry Świętego Szczepana.

Bruno Platter pełnił funkcję wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego w latach 2000–2018. W 2016 roku przybył z oficjalną wizytą do Polski, gdzie zwiedził między innymi malborski zamek.

Czym różni się obecna działalność zakonu krzyżackiego od tej prowadzonej w średniowieczu?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Ostatnimi władcami z dynastii Jagiellonów na polskim tronie byli Zygmunt I Stary oraz jego syn Zygmunt II August.
2. W 1525 roku wielki mistrz krzyżacki Albrecht Hohenzollern złożył przed Zygmuntem I Starym hołd lenny. Wydarzenie to jest zwane hołdem pruskim. Państwo krzyżackie stało się świeckie i przyjęło nazwę Prus Książęcych. Jego władca był lennikiem króla polskiego.
3. W latach 1514–1522 toczyła się wojna między państwem moskiewskim a Polską i Litwą. Pomimo zwycięstwa odniesionego przez wojska polsko-litewskie w bitwie pod Orszą w 1514 roku Moskwa zagarnęła wschodnie ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego.
4. W 1563 roku wybuchła trwająca siedem lat wojna o Inflanty. Wzięły w niej udział: Rzeczpospolita, Szwecja, Dania i Moskwa. Konflikt zakończył się podziałem Inflant, których największą część otrzymała Polska.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przyczyny ostatniej wojny między Królestwem Polskim a zakonem krzyżackim.
2. Omów skutki złożenia przez Albrechta Hohenzollerna hołdu królowi polskiemu w 1525 roku.
3. Wymień państwa, które w latach 1563–1570 rywalizowały o Inflanty. Omów skutki tego konfliktu.
4. ★ Odszukaj informacje na temat paktu wileńskiego z 1561 roku. Wyjaśnij, kto go zawarł i jaki był wpływ tego porozumienia na dzieje Inflant.
5. **Miniprojekt**
   Zaprojektujcie pierwszą stronę gazety informującej mieszkańców Królestwa Polskiego o złożeniu przez Albrechta Hohenzollerna hołdu pruskiego w 1525 roku. Ułóżcie nagłówki przyciągające uwagę czytelników. Napiszcie też krótką relację, w której przedstawicie okoliczności tego wydarzenia oraz korzyści, jakie odniesie Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek XV XVI XVII

1519–1533 rok budowa kaplicy Zygmuntowskiej

1543 rok publikacja dzieła Kopernika *O obrotach sfer niebieskich*

4 Odrodzenie na ziemiach polskich

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kiedy idee renesansu dotarły do Polski,
- kim byli najwybitniejsi przedstawiciele polskiego odrodzenia,
- jakie były zasługi Jagiellonów dla rozwoju renesansu w Polsce.

Idee renesansowe w Polsce

Wiek XVI był okresem intensywnego rozwoju kultury naszego kraju. Dzięki uzyskanemu dostępowi do morza Polska prowadziła ożywiony handel z wieloma państwami Europy. Szlachta szybko się bogaciła na sprzedaży zboża i drewna, wskutek czego wielu synów szlacheckich mogło podejmować naukę na uczelniach zachodniej i południowej Europy. Podróże studentów, a także dyplomatów przyczyniły się do przenikania idei renesansowych do Polski.

W tym czasie do naszego kraju przybywali włoscy architekci i budowniczowie. Na zlecenie dworu królewskiego, magnatów, rad miejskich i bogatych mieszczan wznosili tu piękne budowle w stylu renesansowym. Ze względu na rozwój gospodarczy i kulturalny naszego kraju **XVI wiek** określa się mianem **złotego wieku w dziejach Polski**.

CIEKAWOSTKA

W czasach królowej Bony w Polsce pojawiły się nieznane dotąd warzywa, między innymi kalafior, szpinak, seler i por. Na cześć ojczyzny królowej zaczęto je nazywać włoszczyzną. To określenie jest popularne w języku polskim do dziś.

Zamek w Baranowie Sandomierskim jest jednym z najpiękniejszych zabytków architektury renesansowej w Polsce. Z tego powodu nazywa się go często małym Wawelem. Budowla należała do wielu znakomitych rodów, między innymi Leszczyńskich, Wiśniowieckich i Lubomirskich.

Rozwój polskiej literatury

W XVI wieku nastąpił rozwój literatury tworzonej w języku polskim. Pisarze zdawali sobie sprawę, że dzieła łacińskie docierają do niewielkiego grona odbiorców. Autorzy postanowili zatem tworzyć w języku ojczystym i w ten sposób przyczynili się do popularyzowania idei renesansowych w naszym kraju. Najwybitniejszymi przedstawicielami literatury polskiej tego okresu byli **Mikołaj Rej** i **Jan Kochanowski**.

Pod koniec XVI wieku ukazało się pierwsze pełne tłumaczenie Biblii na język polski. Przekładu dokonał ksiądz jezuita **Jakub Wujek z Wągrowca**. Szerzeniu się idei renesansowych oraz rozwojowi piśmiennictwa sprzyjały też pierwsze na ziemiach polskich stałe drukarnie. Wydawano w nich zarówno druki pisane po łacinie, jak i po polsku. Wiek XVI to także okres, gdy powstały podstawy dzisiejszej gramatyki i ortografii naszego języka.

CIEKAWOSTKA

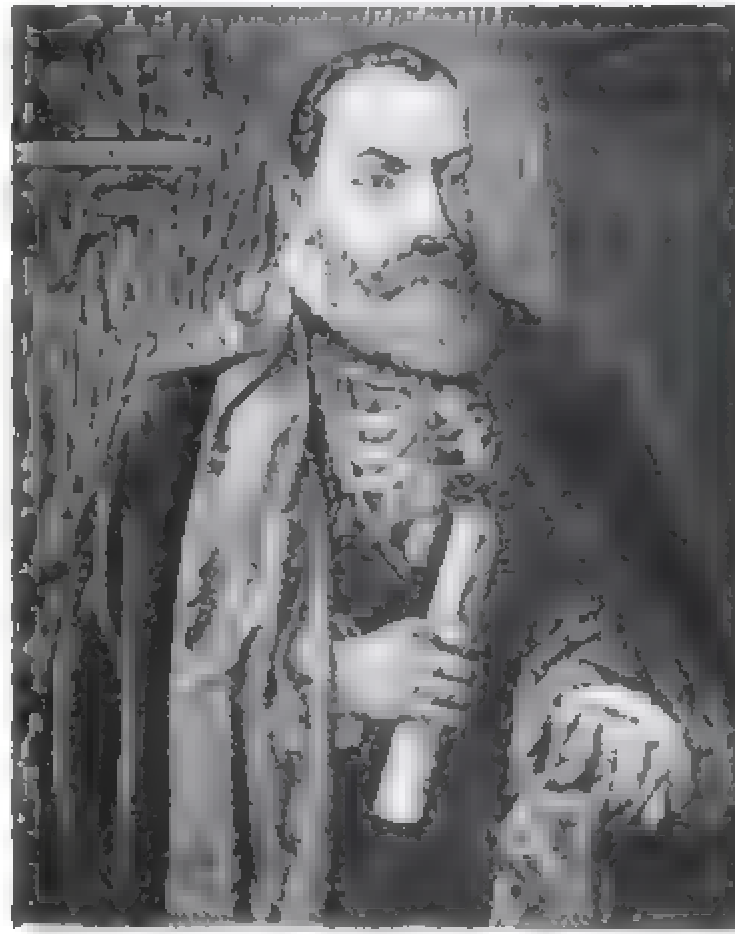
Biblia Wujka z 1599 roku to pierwsze pełne tłumaczenie tej świętej księgi na język polski. Przekład ten był popularny w Polsce aż do połowy XX wieku, czyli do momentu wydania Biblii Tysiąclecia.

Polscy pisarze okresu odrodzenia

W epoce renesansu zaczęły powstawać pierwsze polskie wiersze i dramaty. Rozwijało się także pisarstwo polityczne.

Mikołaj Rej (*1505 †1569) to pierwszy pisarz, który tworzył tylko w języku polskim, co uzasadnił słynnym zdaniem: *A niechaj narodowie wżdy* [wreszcie] *postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają*. W swoich utworach opisywał uroki spokojnego, wiejskiego życia, jakie wiodła polska szlachta.

Jan Kochanowski (*1530 †1584) jest uważany za najwybitniejszego polskiego pisarza renesansu. We fraszkach, czyli krótkich rymowanych utworach, przedstawiał ludzkie wady i cnoty, na przykład w znanej fraszce *Na młodość*: *Jako by też rok bez wiosny mieć chcieli, / Którzy chcą, żeby młodzi nie szaleli.*

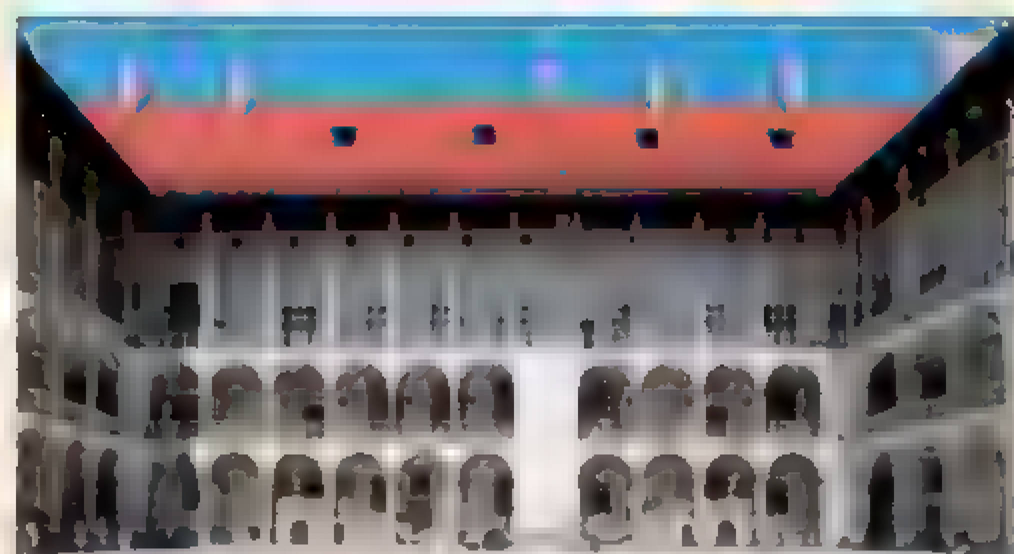

Andrzej Frycz Modrzewski (*1503 †1572) był sekretarzem królewskim i pisarzem politycznym. W swoim napisanym po łacinie dziele *O poprawie Rzeczypospolitej* domagał się zmiany praw i obyczajów panujących w Polsce. Nawoływał także do reformy szkolnictwa.

Który z polskich pisarzy jako pierwszy tworzył tylko w języku polskim?

Na renesansowym Wawelu

Ważnym ośrodkiem życia kulturalnego w XVI-wiecznej Polsce był dwór królewski na krakowskim Wawelu. Zygmunt I Stary i jego pochodząca z Włoch żona, Bona Sforza, upowszechniali renesansowe idee wśród poddanych. Królowa sprowadziła do Rzeczypospolitej architektów i artystów ze swojej ojczyzny, roztaczała także opiekę nad polskimi twórcami. Dzięki parze królewskiej przebudowano w renesansowym stylu zamek, a przy katedrze wawelskiej wzniesiono kaplicę Zygmuntowską.

Krużganki na zamku wawelskim są oparte na typowych dla renesansu wąskich kolumnach. Te korytarze okalają cały dziedziniec wewnętrzny królewskiej siedziby.

Damy dworu przebywały najczęściej w towarzystwie królowej. Podobnie jak para królewska, mieszkały w komnatach znajdujących się na pierwszym piętrze wawelskiego pałacu.

Paziowie służyli królowej i królowi. Wywodzili się ze znakomitych rodów. Na dworze uczyli się dobrych obyczajów, w tym zasad zachowania się w towarzystwie.

Królowa Bona przybyła do Polski w 1518 roku. Z powodzeniem upowszechniała w naszym kraju kulturę i obyczaje panujące we Włoszech. Zapoczątkowała na przykład modę na włoskie ubiory szyte z drogocennych tkanin: adamaszku, atłasu i aksamitu.

Zygmunt I Stary był doskonale wykształcony. Znał kilka języków. Jako mecenas sztuki dbał o jej rozwój. Władca należał także do miłośników muzyki. Zapraszani przez niego śpiewacy i grajkowie uświetniali królewskie uczty oraz dworskie uroczystości.

Arrasy to ozdobne tkaniny, którymi dekorowano komnaty wawelskiego zamku. Nazwa pochodzi od francuskiego miasta Arras, słynącego z produkcji tych materiałów.

Kaplica Zygmuntowska uchodzi za najpiękniejszy zabytek włoskiego renesansu w Polsce. Wewnątrz budowli znajdują się nagrobki Zygmunta Starego i jego dzieci – Zygmunta Augusta i Anny Jagiellonki.

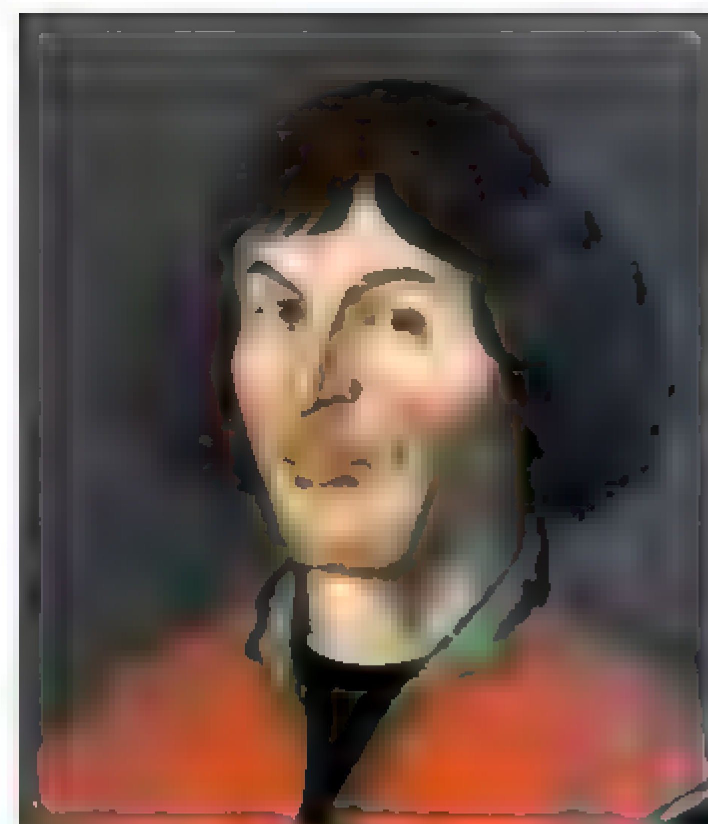
Bartłomiej Berrecci [czytaj: bereczczi] był florenckim rzeźbiarzem i architektem. W latach 1519–1533 kierował zespołem włoskich budowniczych wznoszących kaplicę Zygmuntowską na Wawelu.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odpowiedz, jaką funkcję pełni kaplica Zygmuntowska.
2. Wyjaśnij, od czego pochodzi słowo *arras*.
★3. Wytłumacz, jak zmieniło się życie na dworze wawelskim po przybyciu królowej Bony. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji.

Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię

Wybitnym przedstawicielem polskiego renesansu był **Mikołaj Kopernik**. Ten pochodzący z Torunia syn kupca po ukończeniu nauki w Akademii Krakowskiej wyjechał do Włoch, gdzie studiował między innymi prawo i medycynę. Jednak największą pasją badacza była astronomia. Mimo że nie znano jeszcze teleskopu, Kopernik ustalił, że wszystkie planety Układu Słonecznego, w tym również Ziemia, **krążą wokół Słońca**. Tym samym badacz obalił pogląd, że centrum wszechświata stanowi kula ziemska, wokół której poruszają się Słońce i inne ciała niebieskie. Dlatego o Koperniku mówi się, że *wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię*. Swoje odkrycie astronom opisał w dziele *O obrotach sfer niebieskich*, wydanym krótko przed śmiercią.

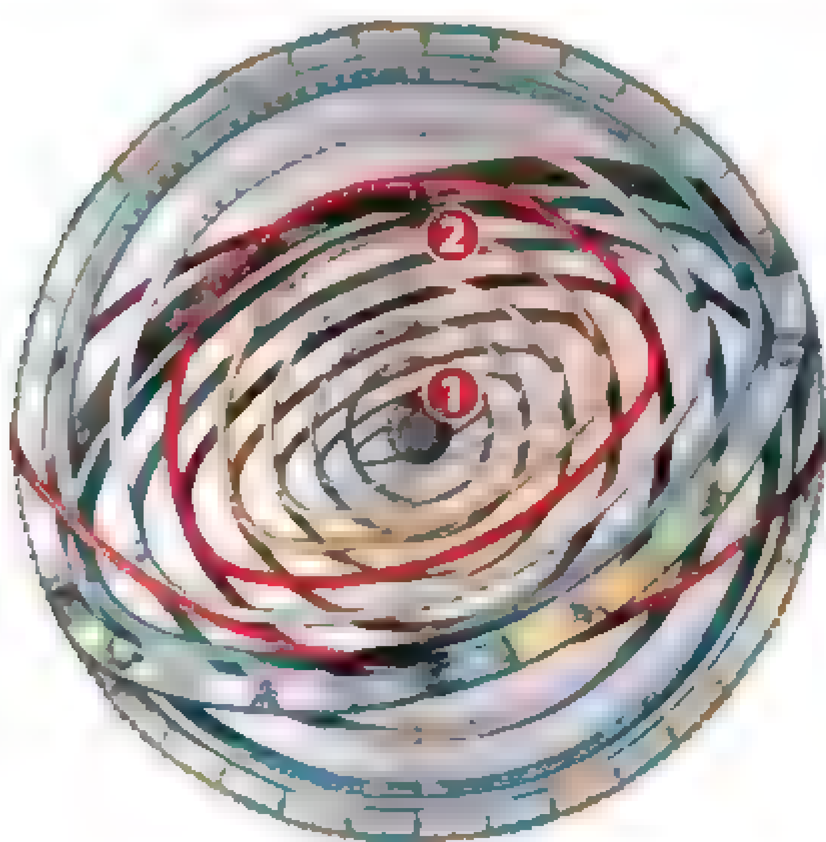

Mikołaj Kopernik (*1473 †1543) był mocno związany z Fromborkiem leżącym nad Zalewem Wiślanym. To tam przez ponad 25 lat badacz prowadził swoje obserwacje astronomiczne. We fromborskiej katedrze znajduje się grób astronoma.

Teoria Kopernika początkowo nie spotkała się z przychylnym przyjęciem naukowców i władz kościelnych. Dzieło astronoma zostało potępione przez Kościół jako niezgodne z Biblią. Od przełomu XVI i XVII wieku koncepcja Kopernika zyskiwała jednak coraz więcej zwolenników. Wśród nich był włoski astronom, fizyk i filozof **Galileusz**. Jako pierwszy do obserwacji nieba wykorzystał on teleskop. Dzięki temu wynalazkowi Galileusz odkrył między innymi góry na Księżycu i plamy na Słońcu.

Przewrót kopernikański

Odkrycie dokonane przez Mikołaja Kopernika tak bardzo zmieniło myślenie ludzi o świecie, że nazwano je przewrotem kopernikańskim.

1 Ziemia

2 Słońce

Układ geocentryczny uznawany przez ludzi epoki średniowiecza zakładał, że w środku wszechświata znajduje się Ziemia. Nazwa tego systemu pochodzi od greckiego słowa *geo* oznaczającego Ziemię. Autorstwo teorii przypisuje się starożytnemu astronomowi Ptolemeuszowi.

Układ heliocentryczny wziął swoją nazwę od greckiego słowa *helios* oznaczającego Słońce. Ten model wszechświata przedstawił Mikołaj Kopernik. W przeciwieństwie do Ptolemeusza polski badacz uznał, że wszystkie planety krążą wokół nieruchomego Słońca.

Dlaczego model wszechświata przedstawiony przez Mikołaja Kopernika nazywamy heliocentrycznym?

Wzgórze wawelskie dziś

Zamek na Wawelu był siedzibą dworu królewskiego od XIV wieku. Dzięki Zygmuntowi Staremu ciasny wawelski zamek rozbudowano, nadając mu charakter reprezentacyjnej rezydencji królewskiej. Po przeniesieniu w XVII wieku stolicy Polski do Warszawy krakowski zamek powoli zaczął tracić na znaczeniu. Przez kolejne stulecia był zajmowany i dewastowany przez obce armie. Do jego odbudowy przystąpiono na początku XX wieku. Dziś wzgórze wawelskie to jeden z ważniejszych symboli naszego kraju. Każdego roku miliony turystów zwiedzają: reprezentacyjne komnaty i prywatne apartamenty królewskie, skarbiec, zbrojownię oraz Smoczą Jamę. W katedrze wawelskiej można też obejrzeć krypty z grobowcami władców i zasłużonych Polaków oraz wejść na wieżę, na której wisi słynny dzwon Zygmunt.

Jakie atrakcje czekają na zwiedzających wzgórze wawelskie w Krakowie?

Banknot o nominale 200 zł z podobizną króla Zygmunta I Starego upamiętnia jednego z najwybitniejszych polskich władców.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. XVI stulecie zwane jest złotym wiekiem kultury polskiej. Na ziemiach polskich upowszechniały się wówczas idee renesansowe.
2. W XVI wieku nastąpił rozwój polskiej literatury. Jej najwybitniejszymi przedstawicielami byli Mikołaj Rej i Jan Kochanowski. Popularne stało się też pisarstwo polityczne, które reprezentował między innymi Andrzej Frycz Modrzewski.
3. W XVI wieku, za panowania ostatnich Jagiellonów, zamek na Wawelu został przebudowany w stylu renesansowym. W tym stylu wzniesiono także kaplicę Zygmuntowską w katedrze wawelskiej.
4. Najwybitniejszym przedstawicielem odrodzenia w Polsce był Mikołaj Kopernik. Odkrył on, że to Ziemia krąży wokół Słońca, a nie – jak twierdzono wcześniej – że nasza planeta stanowi centrum wszechświata.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień najwybitniejszych przedstawicieli polskiego renesansu.
2. Omów zasługi ostatnich władców z dynastii Jagiellonów dla kultury polskiej.
3. Wyjaśnij znaczenie powiedzenia: *Mikołaj Kopernik wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię.*
4. ★ Odpowiedz, jakie czynniki wpływały na rozwój idei renesansowych w XVI-wiecznej Polsce.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na kilkuosobowe grupy i znajdźcie informacje na temat wybranego zabytku renesansowego znajdującego się najbliżej Waszej szkoły. Efekt Waszej pracy zaprezentujcie w formie plakatu. Możecie wykorzystać dostępne zdjęcia lub własne rysunki. Umieśćcie w pracy najważniejsze informacje, na przykład datę powstania obiektu, a także opis jego funkcji (dawniej i obecnie).

TAJEMNICE

Kiedy bije dzwon Zygmunt?

Dzwon Zygmunt nie jest już największym ani najcięższym takim obiektem w Polsce, ale z pewnością najbardziej znanym. Jego bicie za każdym razem oznacza, że dzieje się coś ważnego. Używa się go bowiem wyłącznie w chwilach istotnych dla naszej ojczyzny, między innymi w czasie świąt lub rocznic państwowych.

Odlany z mołdawskich armat?

Po raz pierwszy dzwon Zygmunt zabrzmiał 13 lipca 1521 roku, kilka dni po zawieszeniu go na wieży Zygmuntowskiej w katedrze wawelskiej. Jego fundatorem był król Zygmunt I Stary. Wykonanie dzwonu monarcha zlecił Hansowi Behemowi, specjaliście odlewającemu przedmioty z brązu. Często mówi się, że dzwon został zrobiony z metalu pozyskanego z mołdawskich armat zdobytych przez wojska polskie w zwycięskiej bitwie pod Obertynem. W rzeczywistości starcie to rozegrało się w 1531 roku, a więc 10 lat po zawieszeniu Zygmunta na wieży katedralnej.

Od wielkiego dzwonu

Dzwon Zygmunt odzywa się w chwilach szczególnie ważnych dla Polaków. Ogłaszał między innymi zakończenie II wojny światowej, wybór Karola Wojtyły na papieża oraz wstąpienie naszego kraju do Unii Europejskiej. Tradycja uderzania w dzwon w doniosłych momentach przyczyniła się do powstania w języku polskim wyrażenia *od wielkiego dzwonu*. Oznacza ono, że coś dzieje się naprawdę rzadko, jedynie w wyjątkowych sytuacjach. W takich wypadkach dzwon bije długo, przez 30 minut. Na ogół jednak, na przykład podczas świąt państwowych czy kościelnych, brzmi o wiele krócej – jedynie przez 8 minut. Co ciekawe, dźwięk bijącego Zygmunta słychać w odległości nawet 30 kilometrów od wzgórza wawelskiego.

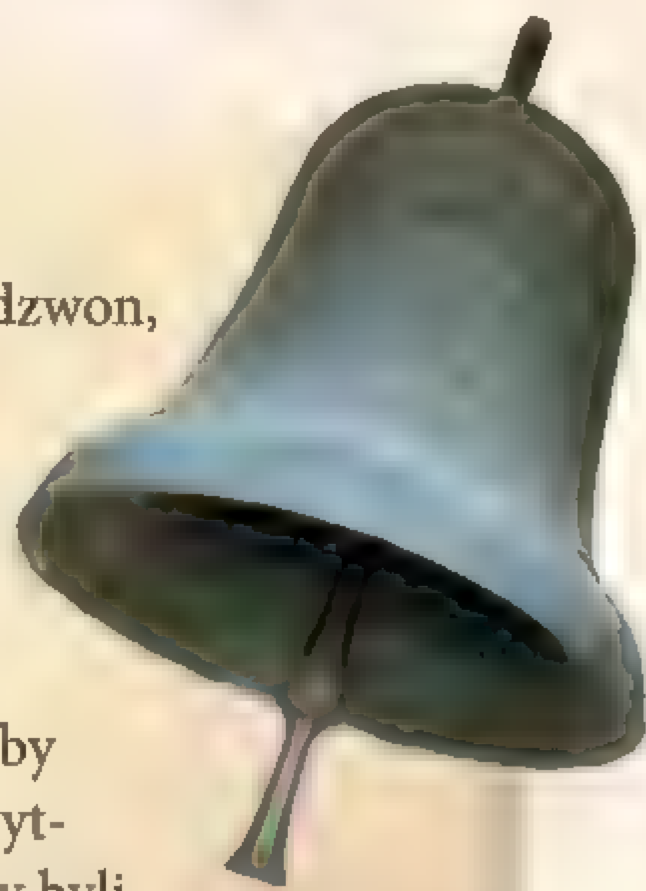

Wieża Zygmuntowska została przekształcona na dzwonnicę w XV wieku. Oprócz Zygmunta znajdują się na niej jeszcze cztery inne dzwony: Wacław, Kardynał, Urban i Stanisław.

Dzwon ciężki jak... dwa słonie

Wyjątkowość dzwonu Zygmunt wynika także z jego rozmiarów, chociaż od 1999 roku nie jest już największym takim obiektem w Polsce. Pod względem wielkości przegrywa z dzwonem Bogurodzica wiszącym w Licheniu. Mimo to rozmiar wawelskiego dzwonu i tak robi niesamowite wrażenie. Kielich, ogromne serce i drewniana belka, na której wisi dzwon, osiągają razem ciężar 12,5 tony. Mniej więcej tyle samo ważą dwa dorosłe słonie afrykańskie. Na zimę Zygmunt dodatkowo przybiera na wadze: drewniane belki oraz liny nasiąkają wilgocią i stają się cięższe prawie o pół tony! Kielich dzwonu ma wysokość 241 centymetrów, czyli w przybliżeniu tyle, ile jedno piętro w bloku mieszkalnym. Natomiast serce, które wytwarza dźwięk poprzez uderzanie o ściany dzwonu, waży 365 kilogramów. Odpowiada to wadze dorodnego jelenia.

Dzwonnicy

Aby rozkołysać wawelski dzwon, potrzeba nawet dwunastu osób. Ich praca wymaga nie tylko siły, potrzebnej do wprawienia dzwonu w ruch. Niezbędna jest również duża zręczność, aby poruszał się on płynnie i rytmicznie, a sami dzwonnicy byli bezpieczni. Podczas dzwonienia liny często się skręcają, a następnie bardzo mocno naprężają. Nietrudno więc o wypadek. W latach dwudziestych XX wieku początkujący dzwonnik nie puścił w odpowiednim momencie liny i został przez dzwon poderwany do góry, a potem wyrzucony przez okno. Na szczęście nie wypuścił z rąk liny i został wciągnięty z powrotem do budynku. Obecnie okna wieży są zabezpieczone specjalną siatką.

Scenę wciągnięcia dzwonu na wieżę katedralną uwiecznił XIX-wieczny malarz Jan Matejko w dziele *Zawieszenie dzwonu Zygmunta na wieży katedry w roku 1521 w Krakowie.*

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

XV	XVI	XVII

wiek

1569 rok zawarcie unii lubelskiej

5 Rzeczpospolita Obojga Narodów

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kiedy i gdzie zawarto unię lubelską,
- jakie były główne postanowienia unii lubelskiej,
- jakie narodowości zamieszkiwały Rzeczpospolitą.

Przyczyny zawarcia unii lubelskiej

Od podpisania unii w Krewie w 1385 roku Polskę i Litwę łączyła unia personalna, czyli osoba władcy wywodzącego się z dynastii Jagiellonów. Były to jednak osobne państwa. Obowiązywały w nich odmienne prawa, a także panowały inne obyczaje.

Na Litwie duże znaczenie miały wielkie rody magnackie. Sprzeciwiały się one bliższym związkom z Polską w obawie o utratę swojej uprzywilejowanej pozycji. Średnia szlachta litewska natomiast popierała ideę ściślejszego połączenia obu krajów, licząc na poprawę własnej sytuacji i przyznanie takich samych przywilejów, jakie miała szlachta polska. Zwolennikami mocniejszego niż dotąd związania Polski z Litwą byli także polscy magnaci. Liczyli oni na powiększenie swoich majątków o słabo zaludnione tereny na wschodzie.

CIEKAWOSTKA

Projekt ścisłego połączenia Polski i Litwy pojawił się już na przełomie XV i XVI wieku. W 1501 roku po śmierci króla Jana Olbrachta na polski tron powołano wielkiego księcia litewskiego Aleksandra. Polska i Litwa zawiązały wówczas unię mielnicką, która łączyła je w jedno państwo. Po swojej koronacji Aleksander nie zatwierdził jednak warunków unii i nigdy nie weszła ona w życie.

Zagrożenie ze wschodu i kryzys dynastii

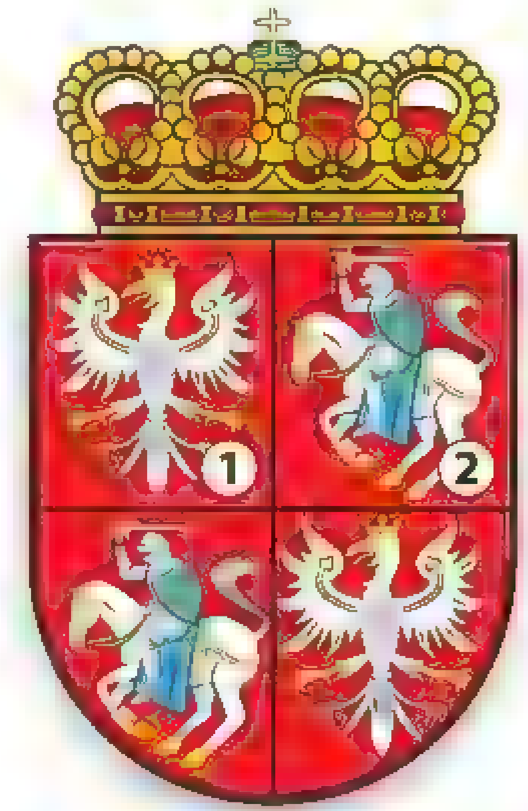
Dodatkowym czynnikiem przemawiającym za ścisłym związkiem Polski i Litwy były **wojny z Moskwą**. W pierwszej połowie XVI wieku wojska litewskie bez wsparcia wojsk Korony Królestwa Polskiego nie miały szans przeciwstawić się rosnącemu w siłę Wielkiemu Księstwu Moskiewskiemu.

Sprawa bliższego niż wcześniej połączenia Polski i Litwy nabrała szczególnego znaczenia pod koniec panowania **Zygmunta II Augusta**, który objął władzę w 1548 roku, po śmierci Zygmunta Starego. Król nie miał męskiego potomka, istniało więc duże ryzyko wygaśnięcia dynastii Jagiellonów zasiadającej od dwóch wieków na polskim tronie. W razie bezpotomnej śmierci Zygmunta II Augusta zagrożony był związek Polski i Litwy.

Unia lubelska i jej skutki

W celu ściślejszego powiązania Polski i Litwy w 1569 roku zwołano do Lublina sejm walny. Obrady były burzliwe, część litewskich magnatów sprzeciwiających się połączeniu obu państw opuściła Lublin. Sądzili, że bez ich udziału sejm nie będzie kontynuował obrad. Król, jako dziedziczny władca Wielkiego Księstwa Litewskiego, podjął wówczas decyzję o włączeniu do Polski podlegających Litwie ziem: Podlasia, Wołynia i Ukrainy. Zmusiło to litewskich magnatów do powrotu na obrady sejmu.

Ostatecznie 1 lipca **1569 roku** podpisano w Lublinie uroczysty akt zwany dziś **unią lubelską**. Od tego momentu Polska i Litwa zaczęły tworzyć jedno państwo. Wspólne były nie tylko władca, sejm i senat, lecz także polityka zagraniczna oraz moneta. Z tego powodu związek ten, w przeciwieństwie do wcześniejszych unii personalnych, jest określany jako **unia realna**. Odrębne pozostały natomiast wojsko, skarb, sądy i urzędy. Nowo utworzone państwo polsko-litewskie nosiło nazwę **Rzeczpospolita Obojga Narodów**.

Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów przedstawiał polskiego Orła (1) oraz Pogoń (2), czyli herb Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Unia lubelska na obrazie Jana Matejki

Zawarcie unii lubelskiej zostało uwiecznione przez Jana Matejkę w 300. rocznicę tego wydarzenia. W centrum obrazu artysta umieścił króla Zygmunta II Augusta, który przyjmuje przysięgę możnowładców polskich i litewskich.

Unia lubelska to pochodzący z 1869 roku obraz Jana Matejki. Dzieło mierzy ponad pięć metrów szerokości. Można je oglądać w Muzeum Lubelskim, które ma siedzibę na zamku w Lublinie

(1) **Zygmunt II August** (*1520 †1572), król Polski od 1530 roku, panował w latach 1548–1572. Stoi na tle arrasu przedstawiającego godło Królestwa Polskiego. Krzyż w ręce władcy jest symbolem wiary chrześcijańskiej – wspólnej dla obu narodów.

(2) **Jakub Uchański** pełnił funkcję prymasa, czyli najwyższego zwierzchnika Kościoła katolickiego w kraju. Na obrazie dostojnik trzyma bogato zdobioną Biblię, na którą przysięgają przedstawiciele polskiej i litewskiej szlachty.

(3) **Mikołaj „Rudy" Radziwiłł** był głównym przeciwnikiem zawarcia unii lubelskiej. Jako jedyny senator z Litwy nie złożył swojego podpisu pod aktem porozumienia. Wrogą postawę Radziwiłła symbolizuje wyciągnięty miecz.

Jaki stosunek do unii lubelskiej miał litewski magnat Mikołaj „Rudy" Radziwiłł?

Zawarcie unii lubelskiej

Przyczyna

- dążenie do ścisłego połączenia Polski i Litwy
- zagrożenie ze strony sąsiednich państw
- brak męskiego następcy tronu w Polsce

Wydarzenie

Polska i Litwa zawierają unię realną w Lublinie w **1569 roku**.

Skutek

- powstanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów
- wspólne dla Polski i Litwy: władca, parlament, polityka zagraniczna i moneta
- włączenie do Polski Wołynia, Podlasia i Ukrainy

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Akt unii lubelskiej z 1569 roku

W dokumencie, który zawierał postanowienia unii realnej z 1569 roku, opisano zasady połączenia Polski i Litwy. Wśród zapisów znalazły się ustalenia dotyczące wyboru władcy oraz obowiązków nowego monarchy.

3. *Iż już Korona i Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielone i nieróżne ciało, a także nieróżna, ale jedna spólna* [wspólna] *Rzeczpospolita, która się ze dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła.*
4. *A temu obojem narodowi, żeby już wiecznymi czasy jedna głowa, jeden pan i jeden król spólny rozkazował, który spólnymi głosy od Polaków i od Litwy obran* [wybrany], *a miejsce obierania w Polszcze, a po tym na Królestwo Polskie pomazan* [namaszczony] *i koronowan w Krakowie będzie* [...].
7. *A przy koronacji nowego króla mają być przez króla koronowanego poprzysiężone i zaraz konfirmowane* [zatwierdzone] *na jednym liście* [...] *na wieczne czasy prawa, przywileje i wolności poddanych wszystkich obojga narodów i państw tak złączonych.*

Źródło: *Ustrój Polski w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Teksty źródłowe do nauczania historii w szkole*, z. 20, Warszawa 1960, s. 7.

Akt unii lubelskiej został potwierdzony 78 pieczęciami. Znajdują się na nich herby możnych, którzy byli świadkami tego wydarzenia. Bezcenny dokument przetrwał do naszych czasów i jest przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

Praca z tekstem źródłowym

1. Odpowiedz, w którym mieście miał być koronowany nowo wybrany król.
2. Powiedz, jaki obowiązek spoczywał na każdym władcy podczas koronacji.

Rzeczpospolita i jej mieszkańcy

W skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów wchodziły jako oddzielne prowincje Królestwo Polskie zwane Koroną i Wielkie Księstwo Litewskie. Rzeczpospolita zajmowała powierzchnię blisko 800 tysięcy kilometrów kwadratowych i liczyła ponad 7 milionów mieszkańców. Była państwem **wielonarodowościowym** i **wielowyznaniowym**. Oprócz Polaków, którzy stanowili mniej niż połowę ludności kraju, na jego terenach mieszkali Rusini, czyli przodkowie dzisiejszych Białorusinów i Ukraińców, Litwini, Żydzi, Niemcy, Ormianie i Tatarzy.

Grupy te mówiły różnymi językami, wyznawały odmienne religie i zachowywały własne zwyczaje. Wymagało to od mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów wzajemnego poszanowania i tolerancji. Przyczyniło się też do rozwoju kultury, która czerpała inspiracje z tej wielokulturowości.

Rzeczpospolita Obojga Narodów

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy ziem przyłączonych do Polski w 1569 roku.
2. Wymień nazwy państw sąsiadujących z Rzecząpospolitą Obojga Narodów.

Pamięć o unii lubelskiej

Unia lubelska to jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach Rzeczypospolitej. Porozumienie, które połączyło Polskę i Litwę, było wielokrotnie upamiętniane. Jeszcze za czasów króla Zygmunta Augusta postawiono w Lublinie murowany obelisk dla uczczenia zawarcia unii polsko-litewskiej z 1569 roku. Został on zburzony na początku XIX wieku w trakcie prac rozbiórkowych okolicznych budynków. W 1826 roku z inicjatywy pisarza Stanisława Staszica wzniesiono nowy pomnik, który stoi w Lublinie do dziś. Z kolei w 1869 roku we Lwowie, dla upamiętnienia 300. rocznicy zawarcia unii lubelskiej, usypano kopiec. Dzisiaj, gdy Lwów leży na terytorium Ukrainy, wzgórze często nazywa się Wysokim Zamkiem, jednak mieszkający tu Polacy nadal stosują nazwę: kopiec Unii Lubelskiej.

W jakim mieście znajduje się kopiec Unii Lubelskiej?

Pomnik Unii Lubelskiej na placu Litewskim w Lublinie wzniesiono, by upamiętnić zawarcie unii polsko-litewskiej z 1569 roku. Pomnik znajduje się w miejscu, w którym obozowała szlachta przybyła na obrady sejmu.

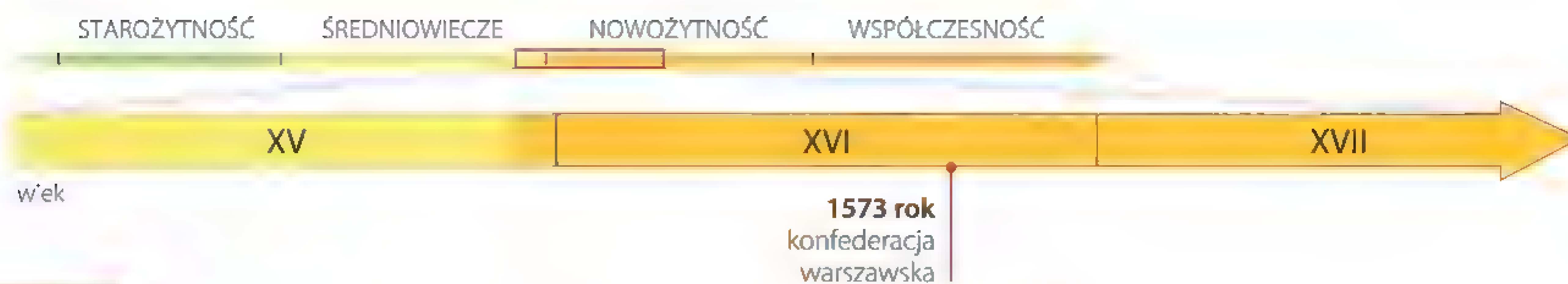
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1569 roku w Lublinie, za panowania króla Zygmunta II Augusta, między Polską i Litwą została zawarta unia. W jej wyniku powstało nowe państwo – Rzeczpospolita Obojga Narodów.
2. Unię lubelską z 1569 roku nazywa się unią realną. Wspólne dla Polski i Litwy były: władca, sejm i senat, polityka zagraniczna oraz moneta. Odrębne pozostały: wojsko, skarb, sądy i urzędy. Szlachta litewska i ruska uzyskała te same przywileje co szlachta polska.
3. Rzeczpospolita Obojga Narodów była państwem wielonarodowościowym. Oprócz Polaków na jej terenach mieszkali Litwini, Rusini, Żydzi, Niemcy, Ormianie i Tatarzy.
4. W wyniku unii lubelskiej Polska została powiększona o należące wcześniej do Wielkiego Księstwa Litewskiego: Podlasie, Wołyń i Ukrainę.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przyczyny zawarcia unii polsko-litewskiej w Lublinie w 1569 roku.
2. Wymień główne postanowienia unii lubelskiej.
3. Opowiedz o skutkach unii w Lublinie.
4. ★ Wyjaśnij, czym się różni unia personalna od unii realnej.
5. **Miniprojekt**
Pracując w kilkuosobowych grupach, zaprojektujcie pierwszą stronę gazetki lub strony internetowej poświęconej unii lubelskiej. Zgromadźcie najważniejsze wiadomości dotyczące okoliczności zawarcia unii przez Polskę i Litwę oraz skutków tego wydarzenia. Zadbajcie o interesującą formę i ciekawe nagłówki. Przedstawcie wyniki Waszej pracy w klasie. Wybierzcie najciekawsze projekty.

6 „Państwo bez stosów"

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie wyznania występowały na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów,
- w jaki sposób zapewniono mieszkańcom Rzeczypospolitej swobodę wyznania,
- dlaczego dawną Rzeczpospolitą określa się jako „państwo bez stosów".

Państwo wielu wyznań

Rzeczpospolita Obojga Narodów była państwem nie tylko wielonarodowym, lecz także wielowyznaniowym. Najwięcej wyznawców skupiał **Kościół katolicki**, dużą rzeszę wiernych miało też **prawosławie**. Na ziemiach polskich mieszkali ponadto Żydzi będący wyznawcami **judaizmu** i Tatarzy praktykujący **islam**.

Reformatorskie hasła głoszone w XVI wieku w Europie Zachodniej szybko dotarły do Polski i zyskały wielu zwolenników, szczególnie wśród szlachty i mieszczan, którzy zaczęli przechodzić na **luteranizm** lub **kalwinizm**. Ruch reformacyjny w Rzeczypospolitej, podobnie jak w krajach Europy Zachodniej, był wyrazem niezadowolenia z powodu bogactwa i przywilejów Kościoła katolickiego.

CIEKAWOSTKA

Na przełomie XVI i XVII wieku do Rzeczypospolitej przybyło wielu katolickich Szkotów uciekających z Wysp Brytyjskich. Opuścili oni protestancką Szkocję w obawie przed prześladowaniami. Pamiątką po nich są nazwy miejscowości, na przykład Stare Szkoty – obecnie część Gdańska.

Tolerancja religijna w Rzeczypospolitej

Wiek XVI to okres krwawych wojen religijnych w Europie Zachodniej między katolikami a protestantami, którzy wzajemnie się prześladowali. Przykładem okrutnej kary stosowanej wówczas wobec przeciwników religijnych była śmierć przez spalenie na stosie.

Wielu protestantów, ale też katolików uciekających przed represjami osiedliło się w Rzeczypospolitej zapewniającej tolerancję religijną. Na ziemiach Polski, inaczej niż w krajach Europy Zachodniej, rządzący nie prześladowali ludzi z powodu ich wyznania.

Aby uniknąć konfliktów na tle religijnym, w Rzeczypospolitej postanowiono oficjalnie zapewnić innowiercom wolność wyznania. W **1573 roku** na sejmie w Warszawie uchwalono ***Akt konfederacji warszawskiej***. Na mocy dokumentu zrównano w prawach katolików i wywodzących się ze szlachty przedstawicieli innych wyznań, którym zapewniono opiekę państwa. Dzięki temu ówczesna Rzeczpospolita jest dziś określana jako **„państwo bez stosów"**.

Tolerancja religijna – wolność wyznania i poszanowanie odmiennych poglądów religijnych.

Innowierca – osoba wyznająca inną religię niż ludność z jej otoczenia.

Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej mieszkańcy w 1573 roku

Niemcy mieszkali głównie w dużych miastach Rzeczypospolitej. To zwłaszcza wśród przedstawicieli tego narodu rozpowszechnił się luteranizm.

Polacy wyznawali przede wszystkim katolicyzm. Jednak w XVI wieku duża część małopolskich magnatów i przedstawicieli średniej szlachty przeszła na kalwinizm.

Litwini należeli przeważnie do wyznawców katolicyzmu, wierni prawosławni i kalwiniści stanowili mniejszość.

Rusini zamieszkiwali południowo-wschodnie tereny Rzeczypospolitej. Wywodzili się głównie z chłopstwa. Rusini i zaliczający się do nich Kozacy posługiwali się językiem ruskim i byli wyznawcami prawosławia.

Żydzi wyznawali judaizm. Posługiwali się językiem jidysz i pielęgnowali własną kulturę. Zajmowali się przede wszystkim rzemiosłem i handlem.

LEGENDA

Tereny, na których dominowali:
- prawosławni
- luteranie
- katolicy
- kalwiniści

Skupiska ludności:
- żydowskiej
- ormiańskiej
- tatarskiej

- główne ośrodki reformacji
- miejsce zawiązania konfederacji warszawskiej w 1573 roku
- ośrodki arian (braci polskich)
- granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1569 roku

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy ziem, na których dominowały wyznania protestanckie oraz prawosławie.

★ 2. Wskaż największe skupiska ludności żydowskiej na terenie Polski.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Akt konfederacji warszawskiej

Dokument wydany w 1573 roku w Warszawie gwarantował tolerancję religijną oraz prawa polityczne innowiercom mieszkającym w Polsce.

A iż w Rzeczypospolitej naszej jest niezgoda niemała w sprawie religii chrześcijańskiej, zapobiegając temu, aby się z tej przyczyny między ludźmi rozterka [konflikt] *jaka szkodliwa nie wszczęła, którą po inszych królestwach jaśnie widzimy, obiecujemy to sobie wspólnie* [...] *pokój między sobą zachować, a dla różnej wiary i odmiany w kościołach krwi nie przelewać, ani się karać konfiskatą dóbr, więzieniem i wygnaniem, i zwierzchności żadnej ani urzędowi do takowego postępowania żadnym sposobem nie pomagać.* [...]

Akt konfederacji warszawskiej gwarantował tolerancję religijną w Rzeczypospolitej. Ten dokument został ogłoszony przez szlachtę mimo sprzeciwu biskupów katolickich.

Źródło: *Akt konfederacji warszawskiej*, [w:] *Teksty źródłowe do nauczania historii w szkole*, z. 13, Warszawa 1960, s. 29

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Powiedz, w jakim celu został wydany *Akt konfederacji warszawskiej*.
2. Wymień kary, jakich zobowiązali się nie stosować wobec innowierców autorzy tego dokumentu.

Reformacja w Polsce

Luteranizm w Rzeczypospolitej rozpowszechnił się głównie wśród niemieckojęzycznych mieszczan. W Gdańsku, Toruniu i Elblągu zakładano szkoły luterańskie i kształcono duchownych, drukowano też protestanckie książki, dzięki którym popularyzowano to wyznanie.

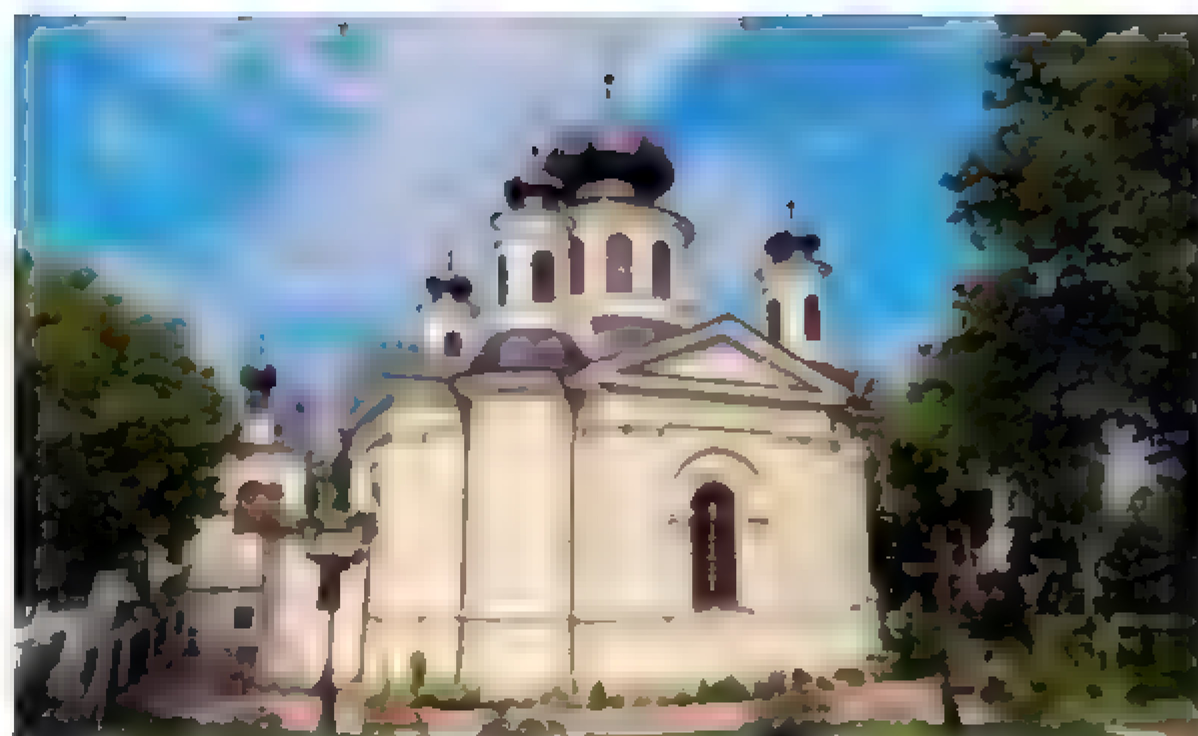
Kalwinizm znalazł wiernych wśród szlachty w Małopolsce i na Litwie. Ważnym ośrodkiem tego wyznania było miasto położone w pobliżu Kielc – **Pińczów**. Utworzone tam gimnazjum słynęło z wysokiego poziomu nauczania.

W połowie XVI wieku wyodrębnił się radykalny odłam polskiego kalwinizmu. Byli nim bracia polscy, zwani też arianami. Potępiali oni wykorzystywanie drugiego człowieka. Takie zasady religijne sprawiły, że szlachta ariańska zwalniała chłopów z obowiązku pańszczyzny i dawała im uprawianą ziemię na własność. Najsłynniejszym ośrodkiem braci polskich był **Raków**, miasteczko położone niedaleko Kielc. W tamtejszej renomowanej szkole średniej – Akademii Rakowskiej – kształcili się młodzi arianie, również z zagranicy. Szlachta katolicka, czerpiąca zyski z pracy chłopów pańszczyźnianych, niechętnie odnosiła się do przedstawicieli tego wyznania.

Arianie, inaczej: bracia polscy – radykalny odłam kalwinizmu istniejący w XVI–XVII wieku w Polsce. Arianie odrzucali dogmat o Trójcy Świętej, sprzeciwiali się stosowaniu przemocy oraz wojnom

Religie i wyznania na ziemiach polskich

Przedstawiciele grup narodowościowych żyjących na terenie Rzeczypospolitej byli wyznawcami różnych religii. Świątynie wznoszone przez wiernych spełniały tę samą funkcję – domów modlitwy. Różniły się jednak wyglądem zewnętrznym i wystrojem wnętrz.

Prawosławna Cerkiew w Chełmie na Lubelszczyźnie pochodzi z połowy XIX wieku. Główna kopuła cerkwi otoczona jest czterema mniejszymi wieżyczkami. Obok budynku znajduje się też osobno stojąca dzwonnica.

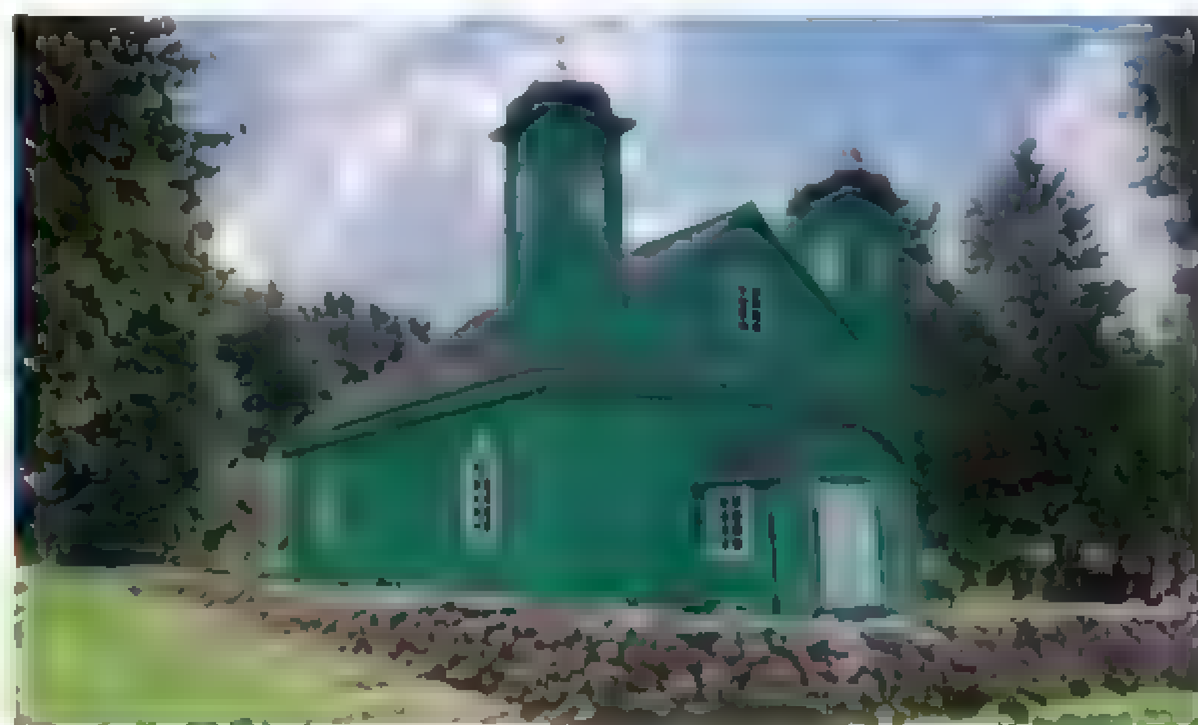
Katolicka bazylika Świętego Krzyża w Warszawie została wzniesiona w XVII wieku. W świątyni znajdują się bogato zdobione ołtarze, liczne rzeźby i malowidła. Góruje ona nad sąsiednimi zabudowaniami, co jest typowe dla kościołów katolickich.

Protestancki kościół Pokoju w Świdnicy na Śląsku wzniesiono w połowie XVII wieku. Drewniana świątynia mogła pomieścić około 7000 wiernych. W 2001 roku kościół został wpisany na listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO [czytaj: junesko].

Żydowska Stara Synagoga na krakowskim Kazimierzu została wybudowana w XV wieku przez Żydów, którzy przybyli do Polski na skutek prześladowań w Czechach. To jedna z najstarszych zachowanych synagog w naszym kraju.

Muzułmański meczet w Kruszynianach na Podlasiu pochodzi z XVIII wieku i jest najstarszą świątynią wyznawców islamu w Polsce. Wnętrze meczetu, w przeciwieństwie do kościołów katolickich, jest pozbawione mebli, rzeźb i cennych malowideł.

Któremu wyznaniu służy bazylika Świętego Krzyża w Warszawie?

WSPÓŁCZEŚNIE

Grupy wyznaniowe w Polsce

Dzisiejsza Polska, podobnie jak Rzeczpospolita Obojga Narodów, jest państwem tolerancyjnym. Każdy obywatel naszego kraju, bez względu na pochodzenie czy wykonywany zawód, może wyznawać dowolną religię. Gwarantuje to między innymi obowiązująca w Polsce konstytucja. Dzięki temu obok siebie żyją w zgodzie katolicy, protestanci, prawosławni, żydzi i muzułmanie. Każda z tych grup ma prawo do zachowania własnej kultury i religii, a także prowadzenia domów modlitwy oraz szkół. Przedstawiciele poszczególnych wyznań mogą również tworzyć fundacje i związki. Do takich organizacji należą na przykład Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP i Muzułmański Związek Religijny w RP.

Chanuka to święto żydowskie, obchodzone również przez polskich Żydów. Trwa osiem dni. Każdego dnia zapala się kolejną świecę na specjalnym świeczniku. Podczas Chanuki dzieci są obdarowywane prezentami.

Jaki dokument gwarantuje polskim obywatelom wolność wyznania?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Rzeczpospolita Obojga Narodów była państwem wielowyznaniowym. Oprócz katolicyzmu jej mieszkańcy praktykowali prawosławie, judaizm i islam. Wśród wyznań protestanckich występowały luteranizm, kalwinizm oraz arianizm.
2. Wiek XVI był w historii Europy czasem krwawych wojen religijnych między katolikami i protestantami. Wielu wiernych obu stron musiało uciekać przed prześladowaniami – udawali się między innymi do Polski.
3. W celu uniknięcia wojen i prześladowań religijnych szlachta polska zawiązała w 1573 roku konfederację w Warszawie i uchwaliła akt gwarantujący innowiercom swobodę wyznania.
4. XVI-wieczna Rzeczpospolita – dzięki wprowadzeniu zasady tolerancji religijnej – jest dziś nazywana „państwem bez stosów".

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień wyznania religijne występujące w Rzeczypospolitej w XVI wieku.
2. Odpowiedz, wśród jakich grup polskiego społeczeństwa najbardziej popularny był kalwinizm, a wśród jakich – luteranizm.
3. Omów główne postanowienia konfederacji warszawskiej.
4. ★ Uzasadnij, że Rzeczpospolitą z XVI wieku słusznie określamy „państwem bez stosów".
5. **Miniprojekt**
   Znajdźcie w swojej okolicy dowody na to, że tereny te zamieszkiwali przedstawiciele innych narodowości i wyznań. Mogą to być dawne zbory protestanckie, cerkwie, synagogi, cmentarze lub inne zabytki. Przygotujcie prezentację, na przykład w formie plakatu. Przedstawcie w niej historię wybranego obiektu oraz charakterystykę wyznania, z którym był on powiązany.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek XV XVI XVII

1573 rok pierwsza wolna elekcja

7 Pierwsza wolna elekcja

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:
- dlaczego i kiedy doszło do pierwszej wolnej elekcji w Polsce,
- kto został pierwszym królem elekcyjnym,
- czym były *Artykuły henrykowskie* i *pacta conventa*.

Pierwsze bezkrólewie

W 1572 roku zmarł Zygmunt II August. Ostatni władca z dynastii Jagiellonów nie miał potomka, który odziedziczyłby po nim koronę. Rzeczpospolita weszła w **okres bezkrólewia**, czyli czas między śmiercią króla a wstąpieniem na tron jego następcy. Szlachta musiała określić zasady wyboru nowego władcy oraz zapewnić ład w państwie.

Ustalono, że władzę w Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia obejmie **interrex** [czytaj: interreks, z języka łacińskiego: *inter* – między, *rex* – król], którym każdorazowo zostanie prymas Polski. Władca będzie zaś odtąd wybierany przez szlachtę. Każdy szlachcic miał prawo przybyć na sejm elekcyjny i uczestniczyć w wyborze króla. Taki sposób powoływania na tron monarchy nazywamy wolną elekcją.

Wolna elekcja ostatniego króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego została uwieczniona przez XVIII-wiecznego malarza Canaletta [czytaj: kanaletta]. Wyboru króla dokonywano najczęściej na polu elekcyjnym położonym niedaleko wsi Wola, która obecnie jest jedną z dzielnic Warszawy. Senatorowie i posłowie obradowali w zadaszonej szopie senatorskiej ❶. Przybyła na elekcję szlachta gromadziła się wokół szopy według województw, z których pochodziła ❷. Wynik głosowania ogłaszał interrex.

❷ ❶

CIEKAWOSTKA

Na pierwszą elekcję szlachta przybyła wyjątkowo licznie. Pod Warszawę zjechało około 40 tysięcy szlachciców. Następne elekcje nie cieszyły się już takim zainteresowaniem. Niektóre odległe województwa, na przykład kijowskie, były reprezentowane jedynie przez kilka osób.

Prymas Polski – arcybiskup gnieźnieński, od 1573 roku podczas bezkrólewia pełnił funkcję interrexa.

Wolna elekcja – wybór króla na sejmie elekcyjnym dokonywany przez szlachtę podczas głosowania.

Szlachta wybiera króla

Pierwsza wolna elekcja odbyła się w **1573 roku**. O polski tron starało się kilku zagranicznych kandydatów. Wybór szlachty padł na młodego francuskiego księcia, Henryka z dynastii Walezjuszy, zwanego w Polsce **Henrykiem Walezym**. Aby objąć władzę, przyszły król musiał zobowiązać się do przestrzegania najważniejszych zasad funkcjonowania Rzeczypospolitej. Od imienia monarchy dokument zawierający spis tych praw nazywamy ***Artykułami henrykowskimi***.

Artykuły henrykowskie gwarantowały szlachcie zachowanie wszystkich dotychczasowych przywilejów oraz określały ustrój państwa. Król zrzekał się praw do dziedziczenia tronu przez swoich następców. Zobowiązywał się do regularnego zwoływania sejmów i przestrzegania tolerancji religijnej. Nie mógł zwoływać pospolitego ruszenia ani nakładać podatków bez zgody szlachty, która miała prawo wypowiedzieć posłuszeństwo władcy, gdyby nie stosował się on do zawartych umów.

Król elekcyjny przysięgał także przestrzegać zapisów umowy ***pacta conventa*** [czytaj: pakta konwenta]. Zawierała ona osobiste zobowiązania przyszłego monarchy wobec Rzeczypospolitej i jej mieszkańców. Koronacja pierwszego władcy elekcyjnego nastąpiła po zaprzysiężeniu obydwu wspomnianych dokumentów.

CIEKAWOSTKA

Oprócz Henryka Walezego o koronę Polski w czasie pierwszej wolnej elekcji starali się syn cesarza arcyksiążę Ernest Habsburg oraz król Szwecji Jan III Waza. Pod uwagę był brany również słynący z okrucieństwa car Rosji Iwan Groźny.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Uprawnienia króla elekcyjnego

Szymon Starowolski, XVII-wieczny pisarz polityczny i historyk, wymienił uprawnienia polskiego króla elekcyjnego.

Mamy tedy króla nie z dziedzictwa, lecz w drodze elekcji kreowanego, który jest najwyższym wykonawcą praw ustanowionych na sejmach [...]. *Bez rady zaś senatu i posłów król nie może ani wojny jakiejkolwiek wypowiedzieć,* [...] *ani przymierza w imieniu państwa z kimkolwiek zawrzeć, ani podatków czy danin nowych ustanawiać, ani praw nowych spisywać.* [...] *Sam natomiast biskupów i opatów mianuje, wojewodów i kasztelanów, marszałków, kanclerzy, podskarbich i wodzów wojska: dochodami Korony zarządza i starostwa rozdziela, sejmy zwołuje, na wszystkie urzędy i na sędziów wyznacza. Słowem wszystkie w Rzeczpospolitej godności sam, wedle swej woli i upodobania rozdaje* [...].

Źródło: S. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, tłum. i oprac. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 130, 133.

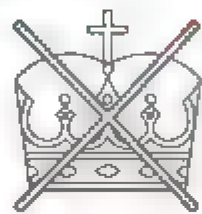
PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień zadania, jakie miał według autora król elekcyjny.
2. Powiedz, jakich działań nie mógł podejmować monarcha bez zgody posłów i senatorów.
3. Podaj przykłady decyzji, które król mógł wydać samodzielnie.

WOLNA ELEKCJA HENRYKA WALEZEGO

Przyczyna

- śmierć Zygmunta Augusta i wygaśnięcie dynastii Jagiellonów

Wydarzenie

Henryk Walezy zostaje wybrany przez szlachtę na króla Polski w **1573 roku**.

Skutek

- objęcie polskiego tronu przez Henryka Walezego
- uchwalenie *Artykułów henrykowskich* i *pacta conventa*

Henryk Walezy 1 (*1551 †1589), król Polski w latach 1573–1574. W 1574 roku na wieść o śmierci swojego brata, króla Francji, wyjechał potajemnie do rodzinnego kraju. Wstąpił tam na tron jako Henryk III. We Francji Walezy miał zdecydowanie większą władzę królewską niż w Rzeczypospolitej. Do Polski już nie wrócił, więc rok później został pozbawiony polskiej korony. Ucieczkę władcy z kilkoma zaufanymi rodakami przedstawił na obrazie powstałym w XIX wieku Artur Grottger.

Następstwa wolnych elekcji

Elekcje nie przynosiły pożytku Rzeczypospolitej – były powodem sporów w państwie, co groziło wybuchem wojen domowych. Jednocześnie szerzyło się przekupstwo wśród szlachty, która chętnie głosowała za pieniądze otrzymane od przedstawicieli obcych dworów. Elekcje dawały innym państwom możliwość wtrącania się w sprawy Polski, co nasi sąsiedzi skutecznie wykorzystywali. Dodatkowo taka metoda obierania monarchy ograniczała zakres władzy królewskiej, a kandydaci starający się o tron polski składali obietnice, które jeszcze bardziej osłabiały pozycję władcy.

Niefortunny okazał się też wybór miejsca elekcji. Mazowsze zamieszkiwała uboga, katolicka, niewykształcona szlachta, która licznie przybywała na sejm elekcyjny. Była ona podatna na działania Kościoła oraz wpływowych rodów, dlatego głosowała zgodnie z ich życzeniem, przez co wzrastało znaczenie magnaterii.

CIEKAWOSTKA

Po ucieczce Henryka Walezego, w czasie drugiego bezkrólewia, władzę przekazano Annie Jagiellonce. Była ona drugą – po Jadwidze Andegaweńskiej – kobietą, która nosiła tytuł króla Polski. Kolejny kandydat do tronu musiał ją poślubić. Uważano, że ślub zapewni trwałość wyboru.

Wybory prezydenckie

Prezydent Polski, podobnie jak królowie elekcyjni, ma ograniczoną władzę. Najważniejsze decyzje dotyczące naszego państwa są bowiem podejmowane przez sejm i senat. Zmienił się natomiast sposób wybierania głowy państwa. W XVI–XVIII wieku o tym, kto zasiądzie na polskim tronie, decydowała tylko szlachta. Współcześnie prezydenta naszego kraju wyłaniają wszyscy pełnoletni obywatele, którym przysługują prawa wyborcze, bez względu na zamożność i pochodzenie społeczne. Urząd prezydenta można sprawować maksymalnie przez dwie pięcioletnie kadencje, a nie dożywotnio, jak było w wypadku królów elekcyjnych. Ponadto prezydentem może zostać wyłącznie obywatel Rzeczypospolitej.

Kto we współczesnej Polsce może głosować w wyborach prezydenckich?

Debata prezydencka organizowana w telewizji pozwala przybliżyć wyborcom postaci kandydatów na urząd prezydenta oraz porównać ich poglądy na te same tematy.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Zygmunt II August, ostatni król z dynastii Jagiellonów, nie miał syna. Po śmierci monarchy w Rzeczypospolitej doszło do bezkrólewia. Ustalono, że odtąd króla w Polsce będzie wybierać szlachta. Taki sposób powoływania władcy nazwano wolną elekcją. Mieszczanie i chłopi byli pozbawieni prawa do głosowania.
2. Pierwsza wolna elekcja odbyła się w 1573 roku. Na króla szlachta wybrała francuskiego księcia Henryka Walezego. Wkrótce po koronacji władca uciekł do Francji, gdzie objął władzę jako Henryk III.
3. Każdy władca elekcyjny musiał zatwierdzić *Artykuły henrykowskie*, czyli spis najważniejszych praw określających funkcjonowanie Rzeczypospolitej, oraz *pacta conventa* zawierające osobiste zobowiązania władcy wobec Rzeczypospolitej i jej mieszkańców.
4. Wolne elekcje nie przyniosły Polsce korzyści i przyczyniły się do kryzysu kraju w następnych wiekach.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego po śmierci Zygmunta Augusta zaistniała konieczność wyboru króla.
2. Opowiedz, w jaki sposób szlachta dokonywała elekcji monarchy.
3. Wytłumacz, dlaczego *Artykuły henrykowskie* i *pacta conventa* osłabiały władzę króla.
4. Powiedz, dlaczego Henryk Walezy zdecydował się porzucić polski tron i uciekł do Francji.
5. ★ Przedstaw skutki wolnych elekcji. Wskaż najbardziej niebezpieczne – Twoim zdaniem – następstwo.
6. **Miniprojekt**
   W grupach lub w parach napiszcie odezwę do polskiej szlachty XVI–XVIII wieku. Przedstawcie, jakie zagrożenia mogą się wiązać z brakiem dziedziczności tronu w Rzeczypospolitej.

II PODSUMOWANIE

Wykonaj w zeszycie

1 Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.

- Była żoną przedostatniego władcy Polski z dynastii Jagiellonów. Królowa pochodziła z Włoch, skąd sprowadziła do Rzeczypospolitej wielu renesansowych artystów.
- Ostatni król z dynastii Jagiellonów na polskim tronie. Monarcha doprowadził do zawarcia unii lubelskiej. Był znanym miłośnikiem sztuki.
- Uważany za najwybitniejszego polskiego pisarza okresu renesansu. Spod pióra tego twórcy wyszły między innymi liczne ody i fraszki.
- W 1573 roku został wybrany na króla Polski. Rok później ten pochodzący z Francji monarcha opuścił Rzeczpospolitą i wrócił do ojczyzny.

2 Uporządkuj chronologicznie podane wydarzenia z historii Polski.

hołd pruski, pierwsza wolna elekcja, unia lubelska, uchwalenie konstytucji Nihil novi

3 Wytłumacz, dlaczego Rzeczpospolitą Obojga Narodów nazywa się „państwem bez stosów".

4 Określ, które z podanych zdań dotyczą ustroju zwanego demokracją szlachecką.

- Na czele państwa nie stoi król, a władzę sprawują urzędnicy wybrani spośród szlachty.
- Najważniejsze decyzje są podejmowane przez sejm walny, na którym monarcha obraduje wraz z posłami i senatorami.
- Władca sprawuje niepodzielne rządy w państwie.
- Obywatelami są tylko przedstawiciele stanu szlacheckiego.
- Szlachta posiada liczne przywileje nadane przez kolejnych władców.

5 Powiedz, jakie znaczenie miał każdy z podanych dokumentów.

- konstytucja *Nihil novi*
- *Akt konfederacji warszawskiej*
- *Artykuły henrykowskie*
- *pacta conventa*

6 Opisz, w jaki sposób wybierano królów Polski po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów.

7 Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Podczas spławu wiślanego zboże było transportowane na specjalnych statkach zwanych

- arrasami.
- kontuszami.
- spichlerzami.
- szkutami.

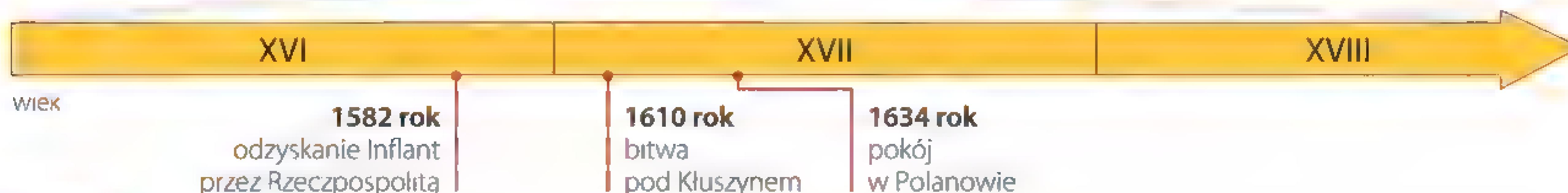
Dzięki rozwojowi handlu najbogatszym miastem Rzeczypospolitej stał się

- Gdańsk.
- Kazimierz Dolny.
- Kraków.
- Toruń.

Obraz Józefa Brandta *Bitwa pod Chocimiem* (1867 rok)

W OBRONIE GRANIC RZECZYPOSPOLITEJ

1 Wojny z Rosją

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- o jakie terytoria rywalizowała Rzeczpospolita z Rosją w XVI i XVII wieku,
- czym była dymitriada i jakie miała skutki,
- do czego doprowadził konflikt polsko-rosyjski.

Początek wojny z Rosją o Inflanty

W 1576 roku szlachta wybrała na polski tron Węgra **Stefana Batorego**, księcia sąsiadującego z Polską Siedmiogrodu. Nowy monarcha musiał poślubić noszącą tytuł króla Polski Annę Jagiellonkę, a następnie zmierzyć się z problemem na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. Car Rosji Iwan Groźny dążył bowiem do uzyskania dostępu do Morza Bałtyckiego. Posiadanie portów nad Bałtykiem było dla Moskwy szansą na rozwój handlu morskiego. Wykorzystując okres bezkrólewia w Polsce, car zagarnął należące do niej Inflanty. Stefan Batory chciał odzyskać utracone ziemie. Zorganizował silną armię, w której skład weszła utworzona przez niego **piechota wybraniecka**.

Siedmiogród – kraina będąca częścią dawnego Królestwa Węgierskiego, w XVI wieku księstwo zależne od imperium osmańskiego.

WARTO WIEDZIEĆ

Piechota wybraniecka

Aby utworzyć oddziały piechoty, Stefan Batory wprowadził pobór do wojska spośród chłopów z dóbr królewskich. Każdy, kto użytkował ziemie należące do króla, był zobowiązany do wystawienia określonej liczby żołnierzy. Musiał również zaopatrzyć piechurów w broń i zapas żywności na pół roku.

Żołnierz piechoty wybranieckiej najczęściej był uzbrojony w szablę 1 i strzelbę 2. Piechurzy wykorzystywali również topory 3, szczególnie przydatne podczas wznoszenia umocnień i zakładania obozów. Piechota wybraniecka nosiła jako pierwsza w dziejach polskiej armii jednolite umundurowanie.

? Jakie elementy składały się na wyposażenie żołnierza piechoty wybranieckiej?

Wyprawy Stefana Batorego

Pod wodzą króla Batorego i jego bliskiego współpracownika hetmana Jana Zamoyskiego wojsko polsko-litewskie podjęło trzy wyprawy na Rosję. W ich trakcie siłom Rzeczypospolitej udało się zdobyć twierdze Połock i Wielkie Łuki, a następnie rozpocząć oblężenie Pskowa. W ten sposób Polacy i Litwini odcięli Rosjan w Inflantach od zaopatrzenia. W obawie przed kolejnymi klęskami Iwan Groźny zdecydował się na zawarcie rozejmu. Podpisano go w 1582 roku w Jamie Zapolskim. Na mocy porozumienia **Rzeczpospolita odzyskała Inflanty**.

Hetman – naczelny dowódca armii w dawnej Rzeczypospolitej.

Batory pod Pskowem to pochodzący z XIX wieku obraz Jana Matejki przedstawiający Stefana Batorego (*1533 †1586), króla Polski w latach 1576–1586 ❶ W swojej wizji tych wydarzeń malarz ukazał przyjmowanie przez władcę kapitulacji Pskowa. Klęczący prawosławny metropolita Połocka ❷ wita Stefana Batorego chlebem i solą. Z lewej strony, na uboczu, stoi kanclerz Jan Zamoyski ❸

Walki o tron Rosji

Po śmierci Stefana Batorego królem Polski został **Zygmunt III Waza**. Za jego panowania Rzeczpospolita zaangażowała się w walkę o moskiewski tron. Część polskich magnatów poparła w tej rywalizacji niejakiego Dymitra, który udawał syna nieżyjącego cara Iwana Groźnego. Magnaci liczyli, że Dymitr jako car nada im nowe ziemie na wschodzie. Poparło go też polskie duchowieństwo, które miało nadzieję na podporządkowanie Rosji władzy papieża i zaprowadzenie tam katolicyzmu.

W 1604 roku do Rosji wyruszyła zbrojna wyprawa polskich magnatów zwana **dymitriadą**. Początkowo przebiegała ona pomyślnie. Do Dymitra przyłączyła się część ludności rosyjskiej, niezadowolona z rządów obecnego władcy. Sukces Dymitra ułatwiła nagła śmierć cara. Polskie oddziały zajęły Moskwę, a Dymitr został władcą Rosji.

Panowanie **Dymitra Samozwańca**, jak określali go przeciwnicy, nie trwało długo. Rosjanom nie podobało się, że ich car otacza się Polakami i ma cudzoziemskie zwyczaje. Podejrzewano też, że zamierza wprowadzić w Rosji katolicyzm. Po roku rządów Dymitra wybuchł przeciw niemu bunt, podczas którego władca i otaczający go Polacy stracili życie. Nowym carem Rosji został Wasyl Szujski.

CIEKAWOSTKA

Po śmierci Dymitra Samozwańca pojawili się jeszcze dwaj kandydaci podający się za ocalałego syna Iwana Groźnego. Mimo poparcia części polskiej szlachty żadnemu z nich nie udało się zdobyć tronu carskiego.

Zdobycie Moskwy

Kilka lat po śmierci Dymitra w walkę o moskiewski tron zaangażował się król Zygmunt III Waza. Wojska koronne pod dowództwem hetmana Stanisława Żółkiewskiego ruszyły w kierunku Moskwy. Ich marsz próbowały powstrzymać oddziały rosyjskie. W **1610 roku** doszło do **bitwy pod Kłuszynem**. Mimo zdecydowanej przewagi wroga Polacy dzięki ciężkozbrojnej husarii odnieśli wielkie zwycięstwo.

Wygrana pod Kłuszynem otworzyła Polakom drogę na Moskwę. Wojska polskie wkroczyły na moskiewski Kreml, a **car Wasyl Szujski stał się więźniem Rzeczypospolitej**. Rosyjscy bojarzy zaoferowali tron carski królewiczowi Władysławowi, synowi Zygmunta. Wymagali jednak, aby Władysław zmienił wyznanie z katolickiego na prawosławne. Ta propozycja została odrzucona – polski król żądał korony carskiej dla siebie, na co nie chcieli się jednak zgodzić Rosjanie.

Wkrótce w Moskwie wybuchło **powstanie przeciwko Polakom**. Polska załoga na Kremlu, po kilkumiesięcznej obronie, była zmuszona się poddać. Rosjanie wybrali nowego cara – Michała Romanowa. Działania wojenne zakończył rozejm. Na mocy tego porozumienia Rzeczpospolita uzyskała ziemię smoleńską, czernihowską i siewierską.

Kreml – twierdza w obrębie miasta rosyjskiego. Największy i najsłynniejszy kreml znajduje się w Moskwie.

Bojar – posiadacz wielkiego majątku ziemskiego, możnowładca w dawnej Rosji.

CIEKAWOSTKA

Zapoczątkowana w 1613 roku przez Michała Romanowa dynastia Romanowów rządziła Rosją aż do 1917 roku, gdy ostatecznie obalono monarchię w tym kraju.

Hołd carów Szujskich w 1611 roku

W 1611 roku w Sali Senatorskiej Zamku Królewskiego w Warszawie wzięty do niewoli i pozbawiony tronu car Wasyl Szujski wraz z dwoma braćmi złożył hołd królowi Zygmuntowi III.

Carowie Szujscy przed Zygmuntem III to obraz Jana Matejki z 1892 roku.

1. **Zygmunt III** zasiada na tronie w stroju koronacyjnym.
2. **Hetman Stanisław Żółkiewski** przedstawia polskiemu władcy pojmanych przez siebie książąt Szujskich.
3. **Wasyl Szujski** na znak poddaństwa bije czołem o posadzkę przed polskim władcą

Jak wyglądała uroczystość złożenia hołdu Zygmuntowi III przez cara Wasyla Szujskiego i jego braci?

Wojny Rzeczypospolitej z Rosją w XVI i XVII wieku

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień miasta oblegane przez wojska polskie podczas wypraw Stefana Batorego.
★ 2. Powiedz, jakie tereny zostały przyłączone do Rzeczypospolitej w 1634 roku.

LEGENDA

- Rzeczpospolita na początku panowania Zygmunta III Wazy
- ziemie przyłączone do Rzeczypospolitej w 1619 roku
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej
- granice cesarstwa
- najdalszy zasięg zdobyczy moskiewskich z 1579 roku
- granice Rzeczypospolitej po pokoju w Polanowie w 1634 roku
- wyprawy i odwroty wojsk polskich
- wyprawy i odwroty wojsk rosyjskich
- miasta oblegane przez wojska Stefana Batorego w latach 1579–1581
- ważniejsze bitwy
- ważniejsze traktaty i ugody

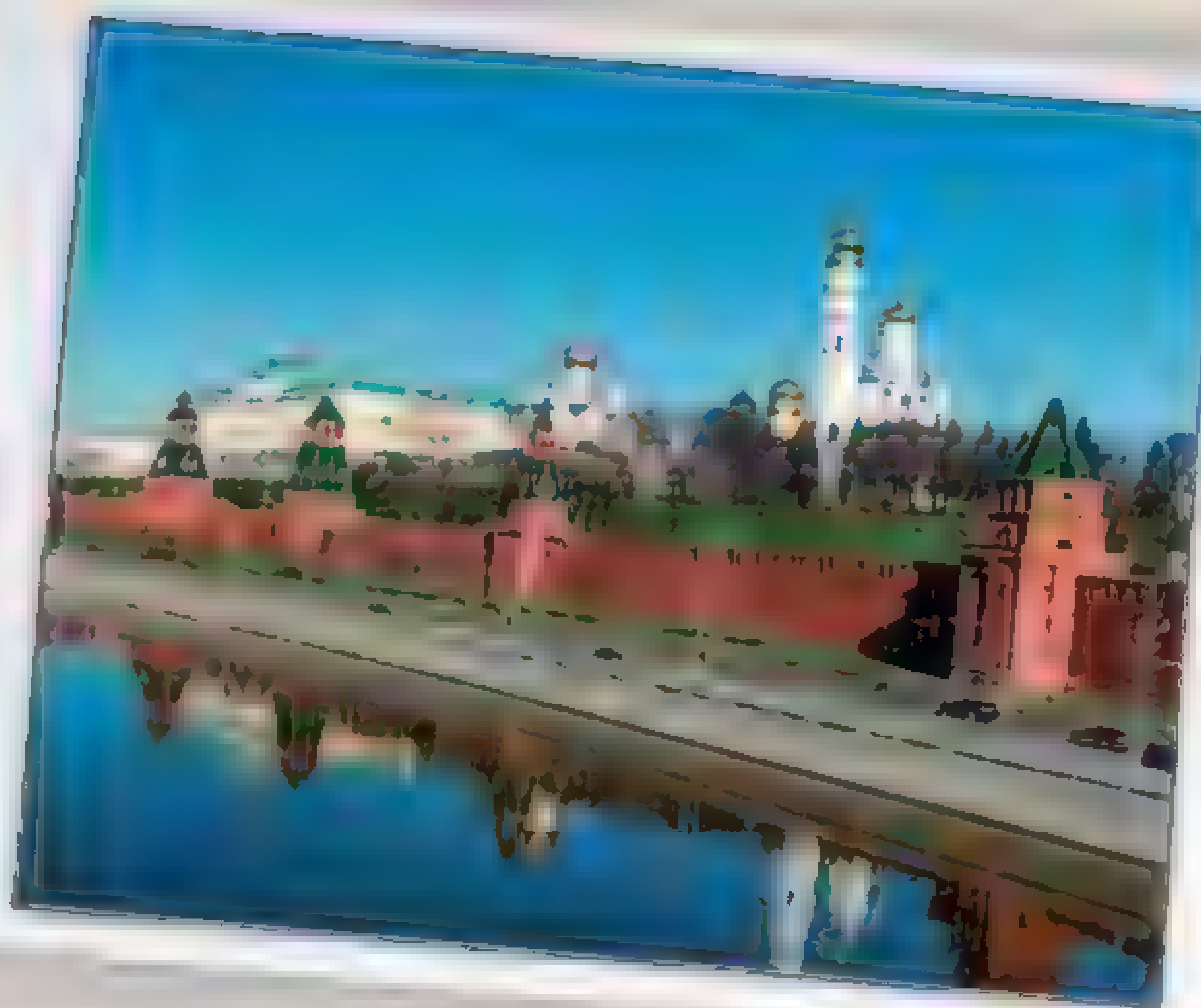
Skutki wojen z Rosją

Zmagania Rzeczypospolitej z Moskwą w pierwszej połowie XVII wieku zakończyło ostatecznie zawarcie w **1634 roku pokoju w Polanowie**. Na mocy traktatu Rzeczpospolita utrzymała wcześniejsze zdobycze, czyli ziemię smoleńską, czernihowską i siewierską. Dzięki postanowieniom zatwierdzonym w Polanowie terytorium Polski obejmowało obszar trzykrotnie większy niż dziś. Rosjanie zobowiązali się też do wypłaty odszkodowania Rzeczypospolitej. **Władysław IV Waza** (król Polski w latach 1632–1648), syn zmarłego Zygmunta III, zrzekł się natomiast praw do tronu rosyjskiego.

Rosja wykorzystała okres pokoju na pokonanie wewnętrznego kryzysu, który sprowadził na nią polskie interwencje. Zaczęła rosnąć w siłę, przez co stawała się z czasem coraz groźniejszym dla Polski sąsiadem.

Moskiewski Kreml

Przez wiele wieków moskiewski Kreml stanowił najważniejszą część stolicy Rosji. Był jednocześnie twierdzą i siedzibą władców. Współcześnie Kreml nie jest już fortecą, ale nadal pełni ważną funkcję. To tu znajduje się siedziba prezydenta Rosji oraz budynki administracji i świątynie prawosławne. W 1990 roku Kreml został wpisany na listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO. Stanowi on największą atrakcję turystyczną Moskwy. Można tu zobaczyć między innymi największy na świecie dzwon o nazwie Car. Ważący ponad 200 ton gigant nigdy jednak nie zadzwonił, gdyż pękł, zanim został zawieszony.

Moskiewski Kreml jest otoczony ponaddwukilometrowym murem obronnym wzniesionym w XV wieku. W skład tego dawnego systemu umocnień wchodzi też dwadzieścia baszt.

Jak nazywa się słynny dzwon znajdujący się na moskiewskim Kremlu?

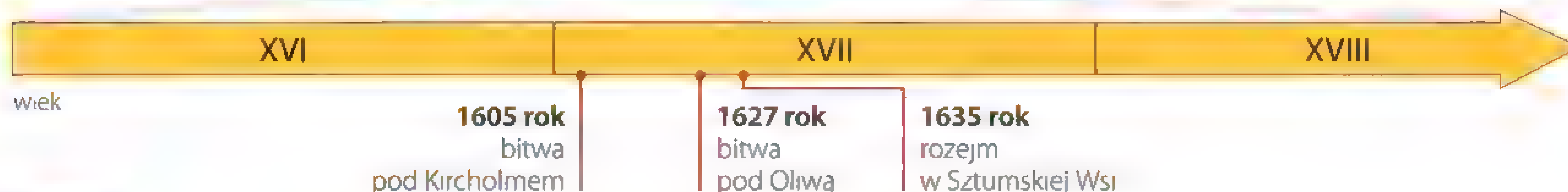
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1575 roku pomiędzy Rosją a Rzeczpospolitą wybuchła wojna o Inflanty. Początkowo carowi Iwanowi Groźnemu udało się podbić niemal cały obszar będący przedmiotem sporu.
2. Dzięki trzem zbrojnym wyprawom na Połock, Wielkie Łuki i Psków król Polski Stefan Batory doprowadził do podpisania w 1582 roku rozejmu z Rosją w Jamie Zapolskim. Na mocy postanowień pokojowych Rzeczpospolita odzyskała Inflanty.
3. W 1604 roku część polskiej szlachty poparła Dymitra Samozwańca podającego się za następcę tronu rosyjskiego. Zbrojna wyprawa Samozwańca na Moskwę na czele polskiego wojska została nazwana dymitriadą.
4. W 1610 roku wojska polskie pokonały Rosję w bitwie pod Kłuszynem i zajęły Moskwę.
5. Zmagania polsko-moskiewskie zakończył pokój w Polanowie podpisany w 1634 roku. Na mocy tego porozumienia Rzeczpospolita utrzymała ziemię smoleńską, czernihowską i siewierską.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego w drugiej połowie XVI wieku Rosja dążyła do zajęcia Inflant.
2. Wymień skutki wypraw podjętych przez Stefana Batorego w trakcie wojny z Rosją.
3. Powiedz, czym była dymitriada i jakie miała następstwa.
4. ★ Wytłumacz, jaki był związek króla Zygmunta III Wazy z panującą wcześniej w Polsce dynastią Jagiellonów.
5. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych grupach przygotujcie plakaty prezentujące postać Stefana Batorego. Postarajcie się zawrzeć najważniejsze informacje dotyczące pochodzenia i dokonań polskiego króla. Wykorzystajcie reprodukcje znanych obrazów przedstawiających Batorego lub własne rysunki.

2 Początek wojen ze Szwecją

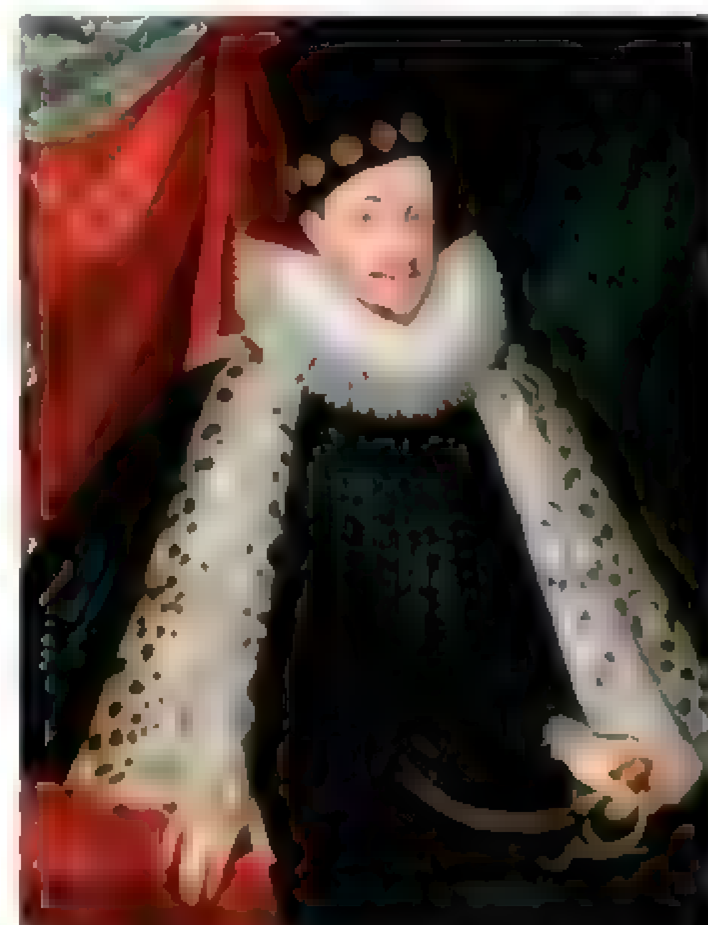
NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były przyczyny wojen ze Szwecją,
- gdzie stoczono największe bitwy polsko-szwedzkie,
- jakie były skutki wojen Polski ze Szwecją.

Przyczyny wojen z Szwecją

Pochodzący ze Szwecji **Zygmunt III Waza** został wybrany na króla Polski w 1587 roku. Po śmierci ojca w 1592 roku władca Rzeczypospolitej zasiadł także na tronie Szwecji. Jednak Zygmunt III Waza, jako gorliwy katolik, nie był akceptowany w protestanckiej ojczyźnie. Niezadowoleni z jego panowania Szwedzi wywołali bunt i pozbawili go władzy, powołując na króla jego stryja – Karola IX.

Zygmunt III Waza nie pogodził się z **utratą tronu szwedzkiego**. Polski władca do końca życia tytułował się królem Szwecji i dążył do odzyskania odebranej mu władzy, podobnie jego synowie. Ten konflikt o prawa do szwedzkiej korony stał się jednym z powodów wojen polsko-szwedzkich w XVII wieku. Drugą ważną przyczyną sporów była rywalizacja w basenie Morza Bałtyckiego. Szwecja chciała opanować całe wybrzeże, aby uczynić z Bałtyku wewnętrzne morze i przejąć dochód z handlu wszystkich portów bałtyckich.

Zygmunt III Waza (*1566 †1632), król Polski w latach 1587–1632. Był pierwszym władcą Polski z dynastii Wazów.

Triumfalny wjazd Zygmunta III Wazy 1 do Krakowa w 1605 roku został ukazany na XVII-wiecznym malowidle zwanym *Rolką sztokholmską*. Na liczącym ponad 15 metrów długości obrazie przedstawiono orszak królewski wjeżdżający do miasta z okazji ślubu króla Polski z austriacką księżniczką Konstancją.

Wojna o Inflanty

W odpowiedzi na pozbawienie tronu Zygmunt III postanowił zrealizować swoje zobowiązanie z *pacta conventa* o przyłączeniu do Rzeczypospolitej szwedzkiej Estonii. Stało się to pretekstem dla Szwecji do ataku na sąsiadujące z Estonią Inflanty, które należały do Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Początkowo, dzięki przewadze liczebnej, sukcesy w wojnie odnosili Szwedzi. Zajęli większość Inflant i rozpoczęli oblężenie ich stolicy – Rygi. Sytuacja zmieniła się w **1605 roku**, gdy doszło do **bitwy pod Kircholmem**. Wojska polsko-litewskie pod wodzą hetmana Jana Karola Chodkiewicza odniosły tam **zwycięstwo nad armią szwedzką** dowodzoną osobiście przez króla Karola IX.

Sukcesu osiągniętego przez Rzeczpospolitą nie udało się jednak w pełni wykorzystać. Szybko zabrakło pieniędzy na dalsze opłacanie wojska, a szlachta obradująca na sejmie niechętnie uchwalała nowe podatki na rzecz armii. Zawarto rozejm, na mocy którego Szwecja zachowała północną część Inflant.

CIEKAWOSTKA

W bitwie pod Kircholmem król Szwecji Karol IX cudem uniknął śmierci. Gdy został zabity jego koń, jeden z inflanckich szlachciców oddał mu swojego, przez co sam zginął. Król z wdzięczności podarował wdowie po bohaterze rozległe ziemie w Finlandii.

Walka o ujście Wisły

Wojna została wznowiona w latach dwudziestych XVII wieku. Armia szwedzka pod wodzą Gustawa II Adolfa, syna Karola IX, zajęła prawie całe Inflanty, a następnie zaatakowała Pomorze Gdańskie i Prusy Książęce. Celem Szwedów było zablokowanie ujścia Wisły, aby Polska nie mogła prowadzić tą drogą handlu zagranicznego.

Jednym z elementów blokady było kontrolowanie przez szwedzką flotę wejścia do portu w Gdańsku. W **1627 roku** doszło do morskiej **bitwy pod Oliwą**. Starcie zakończyło się zwycięstwem polskiej floty i odblokowaniem portu gdańskiego.

Bitwa pod Oliwą w 1627 roku została przedstawiona na XX-wiecznym obrazie Stefana Płużańskiego. Zwycięstwo polskiej floty nie tylko odblokowało port w Gdańsku, lecz także miało duże znaczenie moralne. Polacy udowodnili bowiem, że można pokonać szwedzką flotę, która uchodziła dotychczas za niezwyciężoną.

Rozejmy w Starym Targu i Sztumskiej Wsi

Pomimo zwycięstwa w bitwie pod Oliwą wojskom polsko-litewskim nie udało się wyprzeć Szwedów z Pomorza. W **1629 roku** podpisano niekorzystny dla Rzeczypospolitej **rozejm w Starym Targu**. Szwedzi zatrzymali Inflanty wraz z Rygą oraz porty Prus Królewskich i Książęcych, z wyjątkiem Gdańska, Królewca i Pucka. Ponadto Szwedom przysługiwało prawo pobierania cła od statków zawijających do polskich portów.

Zawarty w Starym Targu rozejm miał obowiązywać przez sześć lat. Po upływie tego czasu Rzeczpospolita, rządzona już przez nowego władcę – Władysława IV – rozpoczęła przygotowania do kolejnej wojny. Do wznowienia walk jednak nie doszło. W obawie przed przegraną Szwedzi zabiegali o przedłużenie rozejmu. Nowe porozumienie, którego postanowienia były korzystniejsze dla Polski, podpisano w **1635 roku w Sztumskiej Wsi**. Szwecja zatrzymała wówczas Inflanty, ale musiała wycofać wojska przebywające na Pomorzu i w Prusach Książęcych, a także zrezygnować z pobierania cła z polskich portów.

Cło – opłata nakładana przez państwo na towary w związku z ich przewozem przez granicę.

CIEKAWOSTKA

Cła pobierane w gdańskim porcie były źródłem wielomilionowych zysków dla Szwecji. W naliczaniu tych opłat dopuszczano się ogromnych nadużyć – cła, zamiast wynosić 3,5%, dochodziły do 14,5%.

Wojny polsko-szwedzkie w pierwszej połowie XVII wieku

LEGENDA

- Rzeczpospolita na początku panowania Zygmunta III Wazy
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej
- granice ziem polskich zagarniętych przez Szwecję w 1622 roku
- najazdy wojsk szwedzkich
- działania wojsk polskich
- ważniejsze bitwy
- ważniejsze traktaty i ugody
- BRAND. Brandenburgia

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień miejsca bitew stoczonych na Pomorzu Gdańskim.
2. Podaj nazwy trzech miejscowości leżących na terenach zagarniętych przez Szwecję w 1622 roku.

Husaria

Symbolem wspaniałych zwycięstw odnoszonych przez wojska Rzeczypospolitej w XVII wieku stała się husaria. Były to oddziały ciężkiej kawalerii, które dzięki sile natarcia przełamywały szyki nieprzyjaciela. Swoją przewagę polscy jeźdźcy zawdzięczali głównie doskonałemu wyszkoleniu, taktyce walki i umiejętnościom dowódców.

Kopia husarska osiągała do 5,5 metra długości. Dawało to husarzowi szansę na pokonanie pikiniera, czyli żołnierza uzbrojonego w znacznie krótszą pikę i osłaniającego oddziały strzelców lub artylerię. Kopie były jednorazowego użytku, gdyż ich wydrążone drzewca kruszyły się przy uderzeniu.

Kircholm to obraz Wojciecha Kossaka z 1925 roku. Malarz przedstawił w dziele decydujący moment bitwy z 1605 roku – szarżę polskiej husarii na szwedzkie wojska.

Jak nacierała husaria?

Do szarży husarze ruszali w trzech lub czterech szeregach, oddalonych od siebie o kilka metrów. Tuż przed walką jeźdźcy zacieśniali szyk, co zwiększało siłę ich natarcia. Jeżeli za pierwszym razem nie udawało się rozbić oddziałów wroga, zawracali i uderzali ponownie.

Husarze ruszali do ataku powoli kłusem.

W miarę zbliżania się do linii wroga jeźdźcy stopniowo przyspieszali i pochylali kopie.

Ostatni odcinek poprzedzający uderzenie pokonywali cwałem w pełnym pędzie.

Zbroja husarska składała się z mocowanych za pomocą szelek napierśnika i naplecznika, a także z naramienników i karwaszy, które ochraniały ręce. Głowę żołnierza osłaniał szyszak o kulistym kształcie.

Skrzydła przypinano do zbroi lub siodła. Według niektórych historyków ten element wyposażenia husarza służył do płoszenia koni przeciwnika i osłaniał przed rzucanymi przez Tatarów arkanami. Inni badacze uważają, że skrzydła noszono jedynie podczas uroczystych przemarszów, ponieważ w trakcie walk były mało przydatne.

Skóry dzikich zwierząt husarze zaczęli nosić wzorem Turków i Tatarów. Początkowo zbroję ozdabiano skórami wilków i rysi, a z czasem także – lampartów i tygrysów.

Konie używane przez husarię były silne, szybkie i wytrzymałe. Wierzchowce te pochodziły ze specjalnych hodowli, a przygotowywanie ich do udziału w walce trwało kilka lat.

Pistolety były noszone przy siodłach. Ze względu na niewielką celność tego rodzaju broni stosowano ją tylko wtedy, gdy przeciwnik znajdował się w niedużej odległości.

Szabla oraz **koncerz** stanowiły główną broń husarza podczas bezpośrednich starć z przeciwnikiem.

Piechota, w oczekiwaniu na atak kawalerii, stawała w kilku szeregach, z których pierwsze stanowili pikinierzy, a następne – strzelcy nazywani muszkieterami.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wskaż najważniejsze elementy uzbrojenia husarskiego.
★ 2. Porównaj wyposażenie bojowe husarza z rynsztunkiem rycerza z czasów bitwy pod Grunwaldem.

Warszawa stolicą Polski

W 1595 roku zamek na Wawelu został zniszczony przez pożar. Z tego powodu Zygmunt III Waza podjął decyzję o tymczasowym przeniesieniu dworu królewskiego do Warszawy, gdzie odbywały się elekcje królów oraz sejmy. Na początku XVII wieku miasto to było już stałą siedzibą władcy i stolicą Polski, choć nie wydano w tej sprawie oficjalnego dokumentu. Również współcześnie Warszawa jest stolicą Polski, o czym mówi obowiązująca konstytucja. W Warszawie znajdują się siedziby prezydenta, parlamentu oraz rządu. Tu odbywają się główne uroczystości państwowe i zlokalizowane są ważne instytucje naukowe i kulturalne.

Pomnik Zygmunta III Wazy, nazywany kolumną Zygmunta, został wzniesiony przez syna władcy, króla Władysława IV. Stojący na placu Zamkowym pomnik jest najstarszym monumentem w mieście. Od wieków należy do najważniejszych symboli Warszawy.

? Od którego wieku Warszawa była stałą siedzibą królów Polski?

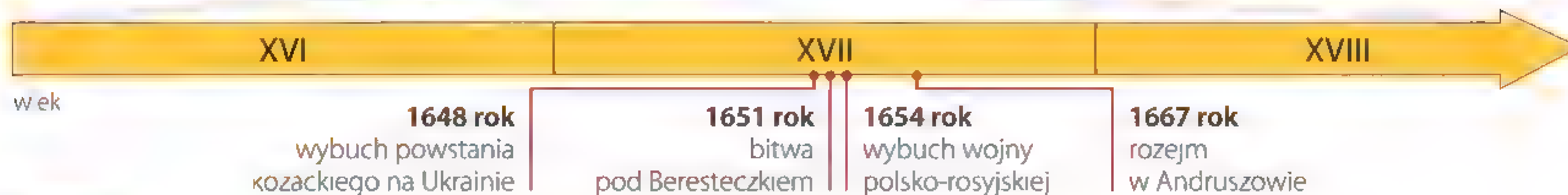
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Pod koniec XVI wieku królem Polski został pochodzący ze Szwecji Zygmunt III Waza. Po śmierci swojego ojca przez pewien czas rządził w obu tych krajach, jednak szwedzcy poddani pozbawili go tronu. Zygmunt III próbował odzyskać władzę w Szwecji, co stało się jedną z przyczyn wojen polsko-szwedzkich.
2. Władcy Szwecji dążyli do opanowania całego wybrzeża Bałtyku, co było kolejnym powodem wojen z Rzecząpospolitą.
3. W pierwszej połowie XVII wieku armia szwedzka kilkakrotnie najeżdżała polskie ziemie. Walki toczyły się w Inflantach i na Pomorzu Gdańskim. Polakom udało się pokonać Szwedów między innymi pod Kircholmem w 1605 roku i w bitwie morskiej pod Oliwą w 1627 roku.
4. Wojny polsko-szwedzkie zakończył rozejm w Sztumskiej Wsi podpisany w 1635 roku. Na mocy traktatu Szwecja zatrzymała zajęte wcześniej Inflanty.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów przyczyny wojen polsko-szwedzkich w pierwszej połowie XVII wieku.
2. Wyjaśnij, w jakich okolicznościach doszło do bitwy pod Oliwą.
3. Odpowiedz, jakie skutki dla Rzeczypospolitej miały wojny toczone ze Szwecją na początku XVII wieku.
4. Wytłumacz, czym była husaria i jaką rolę odgrywała w polskiej armii w XVII wieku.
5. ★ Podaj przykłady bitew, w których polska husaria odnosiła zwycięstwa nad wrogimi wojskami.
6. **Miniprojekt**
   Przygotujcie pierwszą stronę gazety z wiadomościami o zwycięstwie Polaków w bitwie morskiej pod Oliwą. Postarajcie się ułożyć ciekawy nagłówek i podać możliwie dużo informacji o bitwie, na przykład nazwy zdobytych okrętów czy nazwiska dowódców obu flot.

3 Powstanie Chmielnickiego

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kim byli Kozacy i jakie ziemie zamieszkiwali,
- dlaczego doszło do wybuchu powstania kozackiego,
- jakie były skutki powstania Chmielnickiego.

Kozacy zaporoscy

W południowo-wschodniej części Rzeczypospolitej leżała **Ukraina**. Ziemie ukraińskie graniczące z imperium osmańskim (Turcją) były prawie bezludne i nie podlegały niczyjej władzy. Dlatego te tereny określano jako **Dzikie Pola**. Nazywano je też Zaporożem. Na jego obszarach zaczęli się osiedlać chłopi zbiegli z majątków szlacheckich z różnych części Rzeczypospolitej, głównie z Rusi. Mieli oni dość wyzysku ze strony szlachty. Mieszkańców Dzikich Pól nazywano Kozakami, a ich wspólnotę – **Kozaczyzną**.

Kozacy żyli w ciągłym zagrożeniu najazdami Tatarów krymskich, dlatego utrzymywali stale gotowość do walki. Polscy władcy wykorzystywali wojowniczych Kozaków do obrony Rzeczypospolitej przed najazdami tatarskimi. Za panowania Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego utworzono oddziały Kozaków rejestrowych. Wpisani do rejestru otrzymywali za służbę wojskową żołd i nie musieli odrabiać pańszczyzny.

Zaporoże – kraina położona za porohami, czyli skalnymi progami na rzece Dniepr, na obszarze południowej Ukrainy.

Kozacy – w dawnej Polsce: grupa ludności różnej narodowości, głównie Rusini, zamieszkująca południowo-wschodnie krańce Rzeczypospolitej.

Żołd – regularna zapłata za pełnienie służby wojskowej.

Kozacy piszą list do sułtana to obraz z XIX wieku namalowany przez rosyjskiego artystę Ilję Riepina. W 1676 roku władca Turcji sułtan Mehmed IV przysłał Kozakom list, w którym zażądał zakończenia najazdów kozackich na imperium osmańskie i poddania się tureckiemu zwierzchnictwu. Zaporożcy, rozbawieni otrzymanym pismem, którego dużą część stanowiły wzniosłe tytuły sułtana, w odpowiedzi zastąpili je rymowanymi obelgami.

Wojska kozackie

Armię kozacką tworzyła głównie piechota. Wraz ze znakomitą polską jazdą piechurzy zaporoscy stanowili wówczas jedną z najlepszych europejskich armii.

1 **Strzelba** była podstawowym uzbrojeniem piechoty zaporoskiej. Każdy z Kozaków miał zazwyczaj dwie sztuki tej broni, co umożliwiało mu oddanie dwóch strzałów w kierunku wroga.

2 **Szabli** Kozacy używali podczas walki wręcz. Były one podobne do tych noszonych przez polską szlachtę, lecz często wykonywano je z gorszej stali.

3 **Osełedec** to fryzura charakterystyczna dla Kozaków zaporoskich. Na czubku ogolonej głowy zostawiano dłuższy kosmyk włosów.

4 **Buława**, krótka laska z ozdobną gałką, stanowiła symbol władzy wśród starszyzny kozackiej.

Jakiej broni używali w walce Kozacy?

Wybuch powstania Chmielnickiego

W pierwszej połowie XVII wieku z inicjatywy magnatów sejm zmniejszył liczbę Kozaków rejestrowych. Magnateria i szlachta, które powiększały swoje majątki, narzucały wolnym Kozakom poddaństwo i pańszczyznę. Ponadto Kozacy byli przez nich zmuszani do porzucenia prawosławia na rzecz wyznania greckokatolickiego. Doprowadziło to w **1648 roku** do **wybuchu kozackiego powstania**, na którego czele stanął **Bohdan Chmielnicki**. Aby zwiększyć szanse na zwycięstwo, Kozacy sprzymierzyli się z dawnymi wrogami – Tatarami.

Jeszcze w 1648 roku Kozacy rozbili wojska koronne nad **Żółtymi Wodami** oraz pod **Korsuniem**. Dzięki tym sukcesom powstanie kozackie poparła prawosławna ludność chłopska na Ukrainie, niezadowolona ze zwiększania przez katolicką szlachtę pańszczyzny i danin. Powstańcy dotarli aż do Lwowa i Zamościa.

Dalsze postępy wojsk Chmielnickiego zatrzymała zwycięska dla Polaków obrona twierdzy w Zbarażu. Stronie polskiej udało się również, za cenę ogromnego okupu, skłonić chana krymskiego do wycofania się Tatarów z wojny. Pozbawiony sojusznika Chmielnicki w 1649 roku zawarł z Rzeczpospolitą **ugodę w Zborowie**. Na mocy porozumienia kozacki przywódca otrzymał tytuł hetmana i władzę w trzech województwach. Zwiększono też liczbę Kozaków rejestrowych.

Grekokatolicy (unici) – wyznawcy Kościoła greckokatolickiego powstałego w Rzeczypospolitej w 1596 roku. Uznawali oni zwierzchność papieża i katolickie prawdy wiary przy zachowaniu prawosławnej (wschodniej) liturgii.

Chan – tytuł władcy tatarskiego.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Przyczyny powstania w relacji świadka

Przyczyny konfliktu między Kozakami a polską szlachtą przedstawił autor jednego z XVII-wiecznych pamiętników.

Początek i przyczyna wojen Chmielnickiego od Lachów [Polaków] *idzie tylko* [stąd], *by prawosławie prześladować i Kozaków uciskać, tedy tych, co nie chcieli, jako iż niezwyczajni* [nieprzyzwyczajeni] *byli pańszczyzny odrabiać, na służbę zamkową wzięto, na posyłki ich do obrządków koni starostowie trzymali* [...] *i do inszych nieznośnych prac stawiali* [zmuszali] [...]. *A nad Kozakami rejestrowymi* [...] *pułkownicy, panowie szlachta od hetmana koronnego nasłani byli,* [...] *o ich wolność nie dbali, ale* [...] *zapłatę, którą ustanowił Kozakom miłościwy król* [...] *po złotych trzydzieści na rok też sobie zabierali* [...].

Źródło: M. Ferenc, *Epoka nowożytna. Teksty źródłowe*, Kraków 2001, s. 154–155.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, do czego szlachta zmuszała Kozaków.
2. Podaj powód niezadowolenia Kozaków rejestrowych.

Ugoda perejasławska i koniec powstania

Wkrótce okazało się, że ugoda w Zborowie nie zadowala żadnej ze stron. Przeciwnicy zgromadzili armie, a Chmielnicki ponownie sprzymierzył się z chanem tatarskim. Do **rozstrzygającej bitwy** doszło w **1651 roku** pod **Beresteczkiem**. Po trzydniowej walce **zwycięstwo odnieśli Polacy**. Chmielnicki został zmuszony do zawarcia kolejnej niekorzystnej ugody, która zmniejszała liczbę Kozaków rejestrowych. Potraktował to jako chwilową przerwę w walkach, zabiegał bowiem o nowego sprzymierzeńca. Przywódca Kozaków uzyskał poparcie Rosji, która w ten sposób chciała wziąć odwet za klęski poniesione podczas wcześniejszych wojen z Rzecząpospolitą.

W **1654 roku** Chmielnicki zawarł z Rosjanami **układ w Perejasławiu** o przyłączeniu Ukrainy do Rosji. Wskutek tego porozumienia wojsko rosyjskie najechało nasze wschodnie ziemie. Zapoczątkowało to wojnę między Rosją i Kozakami a Rzecząpospolitą. W trakcie działań zbrojnych Moskwa zajęła i splądrowała Litwę. Szczególnie tragiczne były konsekwencje tego konfliktu dla Białorusi. Jej obszar został doszczętnie zniszczony, a ludność masowo wysiedlona do Rosji. Walki trwały z przerwami aż do **1667 roku** – zakończył je **rozejm w Andruszowie**, potwierdzony pokojem w 1686 roku. Na mocy traktatu Ukraina została podzielona między Rzeczpospolitą a Rosję, której przypadł Kijów.

Chociaż Rzeczpospolita utraciła część terytorium, to największymi przegranymi okazali się Kozacy i mieszkańcy Ukrainy. Kozaków pozbawiono przywilejów, a ludność ukraińską wyzyskiwano jeszcze bardziej.

Bohdan Chmielnicki (*1595 †1657) dowodził powstaniem kozackim. Obecnie jest uważany na Ukrainie za bohatera narodowego.

WYBUCH POWSTANIA KOZACKIEGO

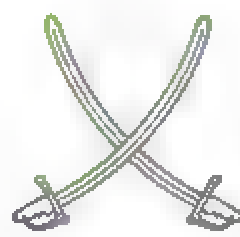
Przyczyna

- zmniejszenie rejestru kozackiego
- ograniczenie przywilejów Kozaków zaporoskich

Wydarzenie

Powstanie Chmielnickiego wybucha w **1648 roku**.

Skutek

- wybuch wojny polsko-rosyjskiej
- podział Ukrainy między Rzecząpospolitą i Rosję

Powstanie Chmielnickiego

LEGENDA

- Rzeczpospolita w 1648 roku
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej w 1648 r.
- ziemie zależne od imperium osmańskiego
- granice cesarstwa
- zasięg powstania Chmielnickiego
- granice obszarów przyłączonych do Brandenburgii w 1657 roku
- ziemie przyłączone do Carstwa Rosyjskiego w 1667 roku
- kierunek działań wojsk kozackich
- kierunek działań wojsk polskich
- najazdy wojsk rosyjskich w 1654 i 1655 roku
- ważniejsze bitwy
- miasta oblegane przez wojska kozackie
- ważniejsze traktaty, ugody i układy

PRACA Z MAPĄ

1. Opisz zasięg powstania Chmielnickiego.
2. Podaj nazwy miejsc najważniejszych bitew w czasie powstania kozackiego.

Ukraina dzisiaj

Przez wiele wieków ziemie ukraińskie leżały na terenie innych państw, między innymi Rzeczypospolitej, Cesarstwa Rosyjskiego czy później Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. Od 1991 roku Ukraina jest niepodległym państwem, ze stolicą w Kijowie. W państwie tym mieszkają głównie Ukraińcy, jednak żyją tu też Rosjanie, Tatarzy krymscy i Polacy. Na terenie zachodniej Ukrainy leży wiele miast, które w przeszłości znajdowały się w Rzeczypospolitej, takie jak: Lwów, Zbaraż czy Kamieniec Podolski. Współcześnie Polska i Ukraina utrzymują przyjazne relacje, czego wyrazem było wspólne zorganizowanie przez te państwa Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej w 2012 roku.

Pomnik Bohdana Chmielnickiego stoi w centrum Kijowa. Przywódca powstania kozackiego jest do dziś dla wielu Ukraińców bohaterem narodowym. Jego wizerunek znajduje się między innymi na ukraińskim banknocie o nominale 5 hrywien.

W jaki sposób Ukraińcy upamiętniają postać Bohdana Chmielnickiego?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W XVII wieku tereny południowej Ukrainy, zwane Zaporożem lub Dzikimi Polami, zamieszkiwali Kozacy – w większości chłopi, Rusini, którzy zbiegli z majątków szlacheckich z powodu wyzysku.
2. W 1648 roku wybuchło powstanie kozackie pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Przyczyniły się do tego: ograniczenie liczby Kozaków rejestrowych, narzucanie Kozakom poddaństwa i pańszczyzny oraz konflikty na tle religijnym.
3. Podczas powstania Chmielnickiego Kozacy odnieśli serię zwycięstw nad wojskami królewskimi, między innymi nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem. Rozstrzygającą bitwę pod Beresteczkiem wygrali jednak Polacy.
4. W kolejnych latach do walk przystąpiła popierająca Kozaków Rosja. Wojnę zakończył rozejm w Andruszowie w 1667 roku. Na mocy traktatu pokojowego Ukraina została podzielona między Rzeczpospolitą a Rosję.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, kim w Rzeczypospolitej Obojga Narodów byli Kozacy.
2. Powiedz, dlaczego magnaci i szlachta narzucali Kozakom poddaństwo i pańszczyznę.
3. Omów najważniejsze etapy powstania kozackiego.
4. ★ Oceń, które państwo najbardziej zyskało na konflikcie wywołanym powstaniem Chmielnickiego.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na dwie grupy, z których jedna będzie reprezentować przedstawicieli Rzeczypospolitej, a druga – Kozaków. Przygotujcie argumenty na poparcie Waszej strony konfliktu, a następnie wybierzcie trzyosobową delegację do rozmów pokojowych. Przeprowadźcie spotkanie delegacji oraz wymianę argumentów. Wspólnie zastanówcie się też, jak w tej sytuacji zapobiec konfliktowi zbrojnemu między Polakami i Kozakami.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVI | XVII | XVIII

wiek

1655 rok najazd Szwedów na Polskę

1660 rok pokój w Oliwie

4 Potop szwedzki

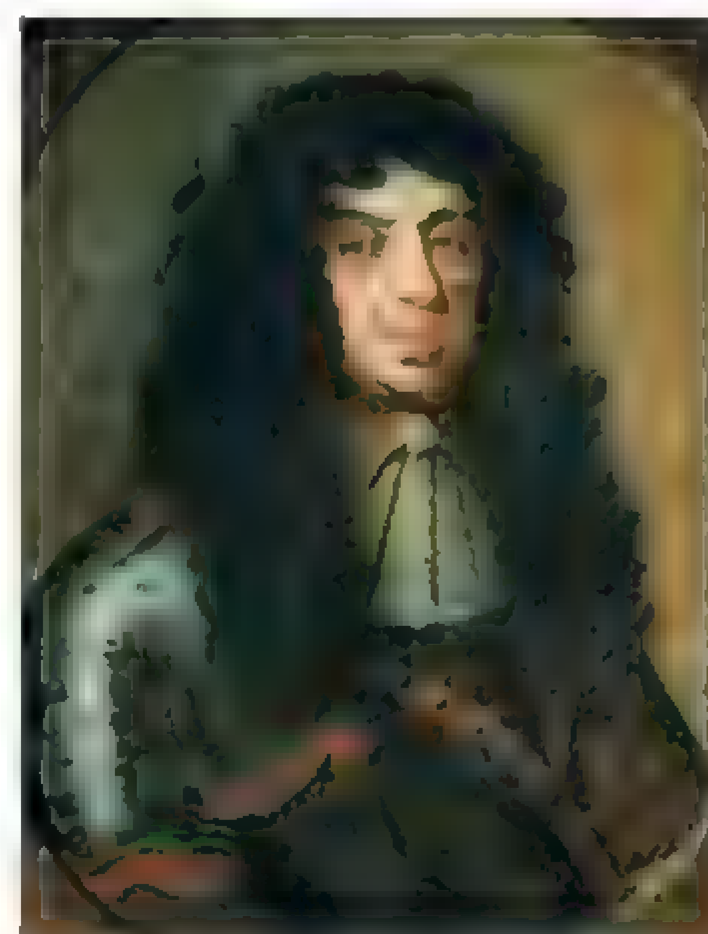
NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były przyczyny szwedzkiego najazdu na Polskę w 1655 roku,
- w jaki sposób społeczeństwo polskie odparło najazd Szwedów,
- jakie były skutki potopu szwedzkiego.

Nowy konflikt ze Szwecją

Podpisany w 1635 roku w Sztumskiej Wsi rozejm między Rzeczpospolitą a Szwecją miał obowiązywać przez 26 lat. Jednak jeszcze przed upływem tego terminu nowy król Szwecji **Karol X Gustaw** zdecydował się zerwać porozumienie i zaatakować ziemie Rzeczypospolitej. Władca Szwecji liczył na sukces, ponieważ wojska królewskie były zaangażowane w tłumienie powstania kozackiego na Ukrainie oraz prowadziły wojnę z Rosją, która wspierała Kozaków. Dodatkowym pretekstem do napaści był fakt, że nowy władca Polski – **Jan Kazimierz** – podobnie jak wcześniej jego ojciec Zygmunt III Waza, wciąż używał tytułu króla Szwecji.

Latem **1655 roku** Szwedzi zaatakowali Rzeczpospolitą, uderzając jednocześnie na Wielkopolskę i Litwę. W ciągu kilku miesięcy opanowali dużą część kraju. Ze względu na rozmiar zajętych terenów oraz skalę zniszczeń dokonanych przez nieprzyjaciela najazd ten przeszedł do historii jako **potop szwedzki**.

Jan Kazimierz (*1609 †1672), król Polski w latach 1648–1668. Po dwudziestu latach rządów abdykował, czyli zrzekł się władzy, i wyjechał do Francji, gdzie spędził resztę życia.

Szwedzka piechota składała się z **pikinierów** ❶ uzbrojonych w długie piki i **muszkieterów** ❷ wyposażonych w broń palną. Ci pierwsi mieli chronić strzelców przed atakiem wroga. Szwedzcy piechurzy słynęli z dyscypliny i odwagi na polu bitwy.

Wojna polsko-szwedzka w latach 1655–1660

LEGENDA

- Rzeczpospolita w 1655 roku
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej w 1655 roku
- ziemie we władaniu Wazów w latach 1645–1666
- ziemie zależne od imperium osmańskiego
- ziemie zależne od Brandenburgii po 1657 roku
- zasięg działań wojsk szwedzkich
- kierunek działań wojsk szwedzkich
- kierunek działań wojsk polskich
- miasta oblegane i niezdobyte przez Szwedów
- miasta zajęte przez Szwedów i oblegane przez Polaków
- ważniejsze bitwy
- miejsce złożenia ślubów lwowskich
- ważniejsze traktaty, ugody i układy

EUROPA

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy ziem zajętych przez Szwedów w 1655 roku.
2. Wymień nazwy trzech miast, których mimo oblężenia nie udało się zdobyć Szwedom.
3. ★ Znajdź w innych źródłach informacje na temat układu w Kiejdanach z 1655 roku.

– INFOGRAFIKA –

Potop szwedzki

Szwedzki najazd na Polskę w 1655 roku rozpoczął trwającą pięć lat wojnę. Walki objęły ogromny obszar Rzeczypospolitej i spowodowały wielkie zniszczenia. Mimo początkowych niepowodzeń Polakom i Litwinom ostatecznie udało się wyprzeć Szwedów ze swojego państwa.

1. Kapitulacja polskiej szlachty – 1655 rok

Od początku wojny Szwedzi odnosili liczne sukcesy. Słabo wyszkolone pospolite ruszenie szlachty wielkopolskiej nie podjęło walki i skapitulowało **pod Ujściem**. Na Litwie magnaci i szlachta poddali się Szwedom **w Kiejdanach** – widzieli w tym ratunek przed zagrażającą Litwie od wschodu Moskwą. Wielu mieszkańców Rzeczypospolitej, widząc upadek państwa, przechodziło na stronę wroga. **Król Polski Jan Kazimierz schronił się poza granicami kraju**, na Śląsku.

2. Obrona Jasnej Góry – 1655 rok

Przełomowym momentem wojny była **obrona klasztoru paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie**. W listopadzie i grudniu 1655 roku około 300 polskich obrońców klasztoru pod wodzą Augustyna Kordeckiego ❶ odpierało atak dziesięciokrotnie liczniejszych oddziałów szwedzkich. Zwycięstwo w tym ważnym dla Polaków miejscu kultu religijnego obudziło w społeczeństwie wiarę w pokonanie najeźdźcy.

Obrona Jasnej Góry, obraz XIX-wiecznego malarza Januarego Suchodolskiego.

Armia szwedzka składała się głównie z piechoty. W XVII wieku uchodziła za najlepszą w Europie.

Wojska polskie były złożone z pospolitego ruszenia szlachty, jak również zawodowych żołnierzy oraz ochotników – chłopów i mieszczan.

3. Śluby lwowskie – 1656 rok

Grabieże i mordy na ludności oraz nakładanie przez Szwedów podatków wywołały opór mieszkańców Rzeczypospolitej. W 1656 roku **do Polski wrócił król Jan Kazimierz**. W katedrze we Lwowie władca złożył uroczystą przysięgę zwaną **ślubami lwowskimi**. Obiecał wówczas poprawę losu chłopów i mieszczan, jeśli najeźdźcy zostaną wygnani. Zachęciło to dużą część społeczeństwa do walki ze Szwedami.

5. Pokój w Oliwie – 1660 rok

Wojna zakończyła się podpisaniem **pokoju w Oliwie** w 1660 roku. Na mocy traktatu Szwecja zagarnęła niemal całe **Inflanty**. Król Jan Kazimierz musiał się też **zrzec pretensji do tronu szwedzkiego**.

4. Wojna podjazdowa od 1656 roku

W 1656 roku na czele polskiej armii stanął wybitny wódz, **Stefan Czarniecki**. Jego żołnierze w walce ze Szwedami stosowali **taktykę wojny podjazdowej**. Polacy, w niewielkich grupach, atakowali z zaskoczenia odosobnione oddziały szwedzkie, unikali zaś starcia z głównymi siłami wroga. Taktyka ta okazała się skuteczna – Szwedzi byli coraz bardziej wyczerpani wojną. W kwietniu 1656 roku Czarniecki pokonał Szwedów w bitwie pod Warką.

Stefan Czarniecki, obraz Leona Kaplińskiego z 1863 roku.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, dlaczego obrona klasztoru na Jasnej Górze była momentem decydującym w wojnie polsko-szwedzkiej.
2. Wytłumacz, na czym polegał sposób walki oddziałów Stefana Czarnieckiego ze Szwedami.

Skutki potopu szwedzkiego

Pokój polsko-szwedzki w Oliwie w **1660 roku** zakończył działania wojenne. Rzeczpospolita poza **utratą Inflant** poniosła ogromne **straty ludnościowe i materialne**. Liczba mieszkańców naszego państwa zmniejszyła się z 11 milionów do około 7 milionów. Ludzie ginęli nie tylko wskutek działań wojennych, lecz także w wyniku chorób i głodu. Wiele miast i wsi zostało zniszczonych. Załamaniu uległ handel, gdyż zubożali ludzie niewiele mogli kupić. Szczególnie ciężka była sytuacja chłopów, nie tylko z powodu rabunków dokonanych przez wojska. Po wojnie szlachta chciała jak najszybciej odrobić swoje straty. Dlatego wielu właścicieli ziemskich zwiększało poddanym wymiar pańszczyzny i danin. Pomimo obietnic złożonych podczas ślubów lwowskich król po wojnie nie uczynił nic dla poprawy losu chłopów.

Istotną konsekwencją potopu była też utrata polskiej zwierzchności nad Prusami Książęcymi. **Prusy Książęce przestały być lennem Polski**, a prawa do nich uzyskali władcy Brandenburgii panujący na Pomorzu Zachodnim. Podczas potopu bardzo **ucierpiała polska kultura**. Szwedzi zrabowali wiele bezcennych księgozbiorów i dzieł sztuki, które już nigdy nie wróciły do Polski.

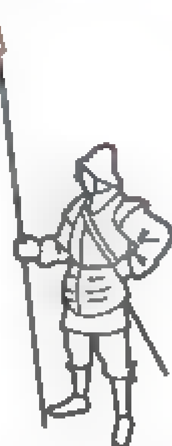
CIEKAWOSTKA

Zrabowane w Warszawie przedmioty Szwedzi ładowali na barki, na których miały płynąć Wisłą do Gdańska. Stamtąd transportowano je statkami do Szwecji. Niektóre z tych barek zatonęły w Wiśle. Od 2009 roku naukowcy przy użyciu nowoczesnych metod przeszukują dno Wisły. Do teraz udało się odnaleźć między innymi płaskorzeźby skradzione z Zamku Królewskiego w Warszawie.

POTOP SZWEDZKI

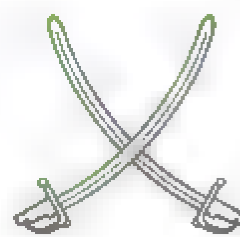
Przyczyna

- dążenie Szwedów do panowania w basenie Morza Bałtyckiego
- osłabienie Rzeczypospolitej
- roszczenia króla Polski do tronu szwedzkiego

Wydarzenie

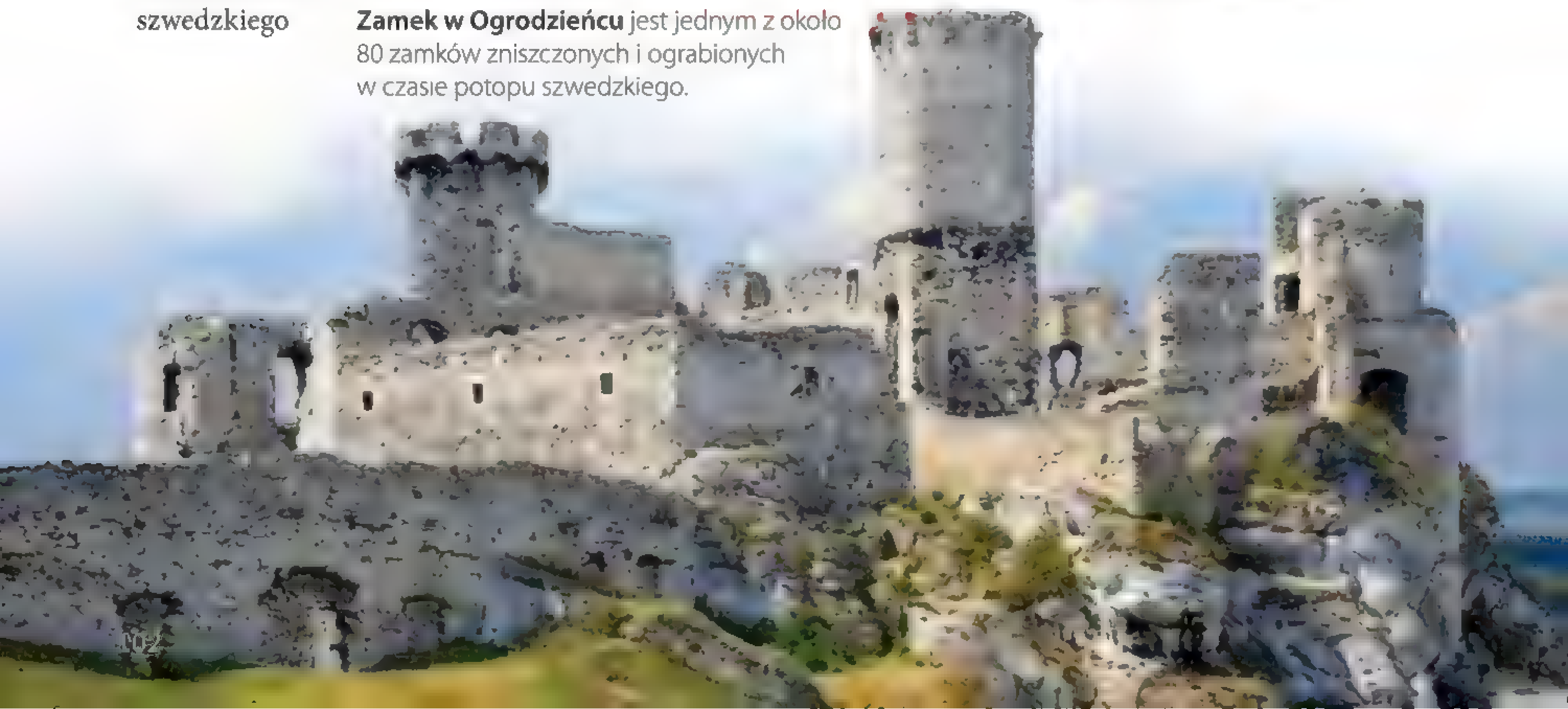
Szwedzi najeżdżają ziemie Rzeczypospolitej **w latach 1655–1660**.

Skutek

- zniszczenia i spadek liczby ludności Rzeczypospolitej
- koniec polskiego zwierzchnictwa nad Prusami Książęcymi
- utrata przez Polskę Inflant

Zamek w Ogrodzieńcu jest jednym z około 80 zamków zniszczonych i ograbionych w czasie potopu szwedzkiego.

Pamięć o Stefanie Czarnieckim

Hetman Stefan Czarniecki to dziś jeden z najbardziej znanych polskich bohaterów narodowych. Przez wieki jego czyny były utrwalane przez historyków i artystów. Czarniecki jest między innymi jednym z bohaterów słynnej powieści *Potop* Henryka Sienkiewicza, a także licznych obrazów ukazujących wojnę ze Szwedami. Postać hetmana pojawia się również w tekście polskiego hymnu narodowego. Słowa: *Jak Czarniecki do Poznania / po szwedzkim zaborze, / dla ojczyzny ratowania / wrócim się przez morze* mówią o wyprawie wodza do Danii (ówczesnego sojusznika Rzeczypospolitej w konflikcie ze Szwecją), skąd powrócił, by wziąć udział w kolejnej wojnie z Moskwą. Mimo wielu zasług dla ojczyzny, zaszczytny i upragniony tytuł hetmana Czarniecki otrzymał dopiero pod koniec życia.

Pomnik Stefana Czarnieckiego znajduje się w Tykocinie w województwie podlaskim. Miejscowość tę, wraz z rozległym majątkiem ziemskim, Stefan Czarniecki otrzymał po zakończeniu potopu szwedzkiego za zasługi wojenne.

Jakie wydarzenie z kariery wojskowej Stefana Czarnieckiego upamiętniają słowa polskiego hymnu narodowego?

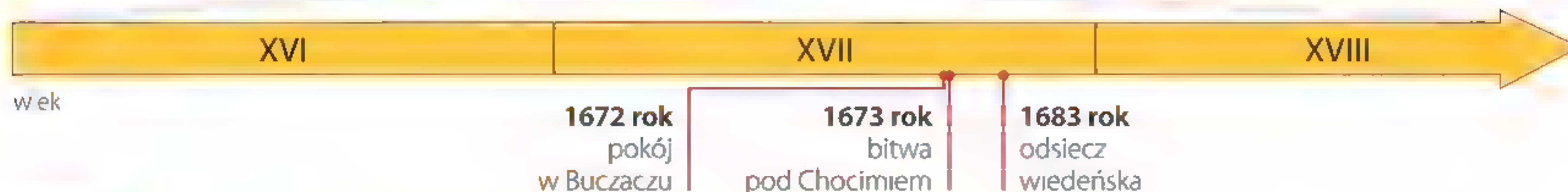
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1655 roku armia szwedzka wkroczyła na ziemie Rzeczypospolitej. Jednym z pretekstów do wywołania wojny było używanie przez polskiego króla tytułu króla Szwecji.
2. Szwedzi w krótkim czasie zajęli duży obszar Rzeczypospolitej, dlatego ich najazd nazwano potopem szwedzkim. Przełomowym momentem wojny była obrona klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie w 1655 roku.
3. W 1656 roku Jan Kazimierz powrócił do kraju. W tym czasie Stefan Czarniecki zaczął osiągać sukcesy w walce ze Szwedami dzięki taktyce wojny podjazdowej. Ponadto wojska polskie odniosły wielkie zwycięstwo w bitwie pod Warką.
4. Wojnę zakończyło podpisanie pokoju w Oliwie w 1660 roku. Na mocy traktatu Jan Kazimierz zrzekł się praw do tronu szwedzkiego, a Szwedzi zachowali większość Inflant. W wyniku potopu szwedzkiego Polska utraciła około jednej trzeciej ludności oraz wiele cennych ksiąg i dzieł sztuki.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Powiedz, dlaczego najazd szwedzki na Polskę rozpoczęty w 1655 roku nazywa się potopem.
2. Omów skutki najazdu szwedzkiego na Rzeczpospolitą w 1655 roku.
3. Wymień postanowienia pokoju w Oliwie.
4. ★ Ustal, na przykład na podstawie informacji z internetu, czym był traktat z Radnot. Określ, kto w nim uczestniczył i jaki był cel traktatu.
5. **Miniprojekt**
   Przygotujcie w grupach ulotkę zachęcającą mieszkańców Rzeczypospolitej do walki ze Szwedami w czasie potopu. Wykorzystajcie hasła i symbole, które zmobilizują Polaków do sprzeciwu wobec najeźdźcy.

5 Wojny z Turcją

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były przyczyny wojen polsko-tureckich,
- gdzie rozegrały się najważniejsze bitwy Polaków z Turkami,
- którzy polscy dowódcy wsławili się w wojnach polsko-tureckich.

Turcja – potężny sąsiad Rzeczypospolitej

W XVII wieku południowym sąsiadem Rzeczypospolitej było potężne państwo tureckie, nazywane wówczas imperium osmańskim. Jego władca, **sułtan**, posiadał nieograniczoną władzę. W XV i XVI wieku stosunki między Polską a Turcją układały się na ogół pokojowo. W początkach XVII wieku relacje uległy jednak pogorszeniu, ponieważ obydwa państwa zaczęły rywalizować o wpływy polityczne w **Mołdawii**. Ponadto Polska i Turcja oskarżały się wzajemnie o naruszanie granic. Kozacy, poddani polskiego króla, najeżdżali ziemie należące do Turcji. Natomiast Tatarzy krymscy, podlegający Turcji, wdzierali się w granice Rzeczypospolitej, aby rabować i brać ludność w jasyr. Ostatecznie do otwartego konfliktu doszło w XVII wieku, gdy Rzeczpospolita udzieliła wojskowej pomocy dynastii Habsburgów, która walczyła z księciem Siedmiogrodu popieranym przez Turcję.

Imperium osmańskie – dawna nazwa państwa tureckiego pochodząca od imienia sułtana Osmana I, twórcy tureckiej potęgi, założyciela dynastii osmańskiej.

Jasyr – określenie oznaczające niewolę turecką lub tatarską. Z jasyru można było się wykupić.

WARTO WIEDZIEĆ

Janczarzy

Podstawę tureckiej armii stanowili żołnierze doborowej piechoty zwani janczarami. Do służby w tych oddziałach byli wcielani siłą kilkuletni niemuzułmańscy chłopcy z podbitych krajów. Nawracano ich na islam i wychowywano w ślepym posłuszeństwie. Janczarów na polu bitwy wyróżniały wytrwałość oraz brak lęku przed śmiercią. Ich największymi atutami były umiejętność walki w zwartym szyku i doskonałe wyszkolenie strzeleckie.

? Skąd pochodzili chłopcy wcielani do oddziałów janczarów?

Janczarzy nosili charakterystyczne wysokie czapki w białym kolorze.

Wybuch konfliktu z Turcją

Początek wojny z Turcją był dla Rzeczypospolitej bardzo niekorzystny. Polska armia dowodzona przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego poniosła w **1620 roku klęskę** w bitwie **pod Cecorą** na terenie Mołdawii. Hetman zarządził odwrót w stronę granic Rzeczypospolitej i podczas wycofywania się wojsk poniósł śmierć.

Rzeczypospolitej groził najazd turecki. W obliczu realnego niebezpieczeństwa sejm uchwalił nowe podatki na powołanie armii. Na czele polskich wojsk wzmocnionych licznymi oddziałami kozackimi stanął **hetman Jan Karol Chodkiewicz**, który przygotował obronę nadgranicznej twierdzy w **Chocimiu**. W **1621 roku** armia turecka przez miesiąc bezskutecznie próbowała ją zdobyć. Nieudane oblężenie zmusiło Turków do **zawarcia pokoju**, który przywracał granicę między obydwoma państwami na rzece Dniestr. Rzeczpospolita i Turcja zobowiązały się również do powstrzymywania najazdów kozackich i tatarskich.

CIEKAWOSTKA

W trakcie oblężenia Chocimia w 1621 roku zmarł hetman Chodkiewicz. Turcy przeprowadzili wówczas potężny atak, licząc, że śmierć hetmana osłabi siłę polskiego oporu. Jednak nowy dowódca Stanisław Lubomirski również potrafił skutecznie prowadzić obronę.

Wojny polsko-tureckie w XVII wieku

LEGENDA

- Rzeczpospolita w 1672 roku
- ziemie zależne od Rzeczypospolitej w 1672 roku
- ziemie zależne od imperium osmańskiego
- granice ziem utraconych na rzecz Turcji w latach 1672–1699
- kierunek działań armii polskiej
- kierunek działań armii tureckiej
- miasta oblegane przez armię turecką
- ważniejsze bitwy
- ważniejsze traktaty i rozejmy

PRACA Z MAPĄ

1. Powiedz, z którego miasta wyruszyła polska wyprawa wojenna pod Wiedeń.
2. Podaj nazwę twierdzy strzegącej południowej granicy Rzeczypospolitej.

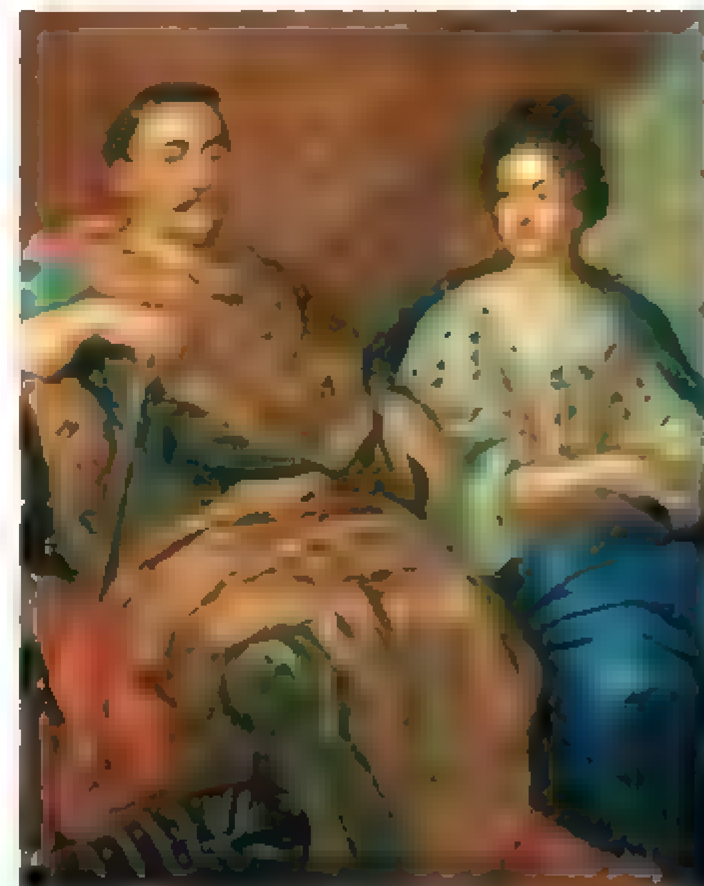
Od klęski do zwycięstwa

W drugiej połowie XVII wieku imperium osmańskie znajdowało się u szczytu potęgi. Zagrażało wielu państwom europejskim, w tym również Rzeczypospolitej. W 1672 roku potężna armia turecka wkroczyła na terytorium naszego kraju. Był on pogrążony w wewnętrznych konfliktach i zupełnie nieprzygotowany do wojny.

Turcy szybko zdobyli graniczną twierdzę w **Kamieńcu Podolskim**. Wówczas polski król, Michał Korybut Wiśniowiecki, zgodził się na zawarcie w **1672 roku traktatu pokojowego** w **Buczaczu**. Na mocy porozumienia Rzeczpospolita musiała oddać Turcji część Ukrainy, Podole i twierdzę w Kamieńcu Podolskim. Ponadto Polska zobowiązała się płacić sułtanowi haracz.

Warunki pokoju w Buczaczu były upokarzające dla Rzeczypospolitej, która przez obowiązek płacenia daniny stałaby się lennikiem imperium osmańskiego. Sejm nie zatwierdził więc tego traktatu i postanowił wznowić działania wojenne. Posłowie uchwalili nowe podatki na wojsko, nad którym dowództwo objął **hetman Jan Sobieski**. W **1673 roku** odniósł on zwycięstwo nad wojskami tureckimi w **bitwie pod Chocimiem**. Ten sukces spowodował, że Sobieski zyskał dużą popularność wśród szlachty. Dzięki temu rok później został wybrany na króla po śmierci dotychczasowego władcy – Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Po wyborze, jako **król Jan III Sobieski**, kontynuował wojnę z Turcją. Została ona przerwana rozejmem, który był korzystniejszy niż układ w Buczaczu. Rzeczpospolita nie musiała płacić upokarzającego haraczu, ale nie odzyskała utraconych terytoriów.

Haracz – coroczna danina płacona imperium osmańskiemu przez niemuzułmanów na ziemiach podbitych przez Turków.

Jan Sobieski (*1629 †1696), król Polski w latach 1674–1696 z żoną, Francuzką Marią Kazimierą, nazywaną „Marysieńką". Sobieski zdobył doświadczenie wojskowe w wielu wojnach. Zanim został hetmanem, a później królem Polski, brał udział w walkach z Kozakami, Rosją i Szwedami.

Bitwa pod Chocimiem z 1673 roku została przedstawiona na obrazie Franciszka Smuglewicza, XVIII-wiecznego polskiego malarza. Centralną postacią dzieła jest hetman Jan Sobieski 1, który osobiście poprowadził natarcie polskiej jazdy.

Odsiecz wiedeńska

W 1683 roku stutysięczna armia turecka pod wodzą wielkiego wezyra **Kara Mustafy** wkroczyła do Austrii i rozpoczęła **oblężenie Wiednia**. Sojusz Polski z Austrią zakładał wzajemną pomoc w razie tureckiego najazdu. Po prośbach papieża i cesarza król Jan III Sobieski ruszył na czele polskiego wojska na odsiecz austriackiej stolicy. Po przybyciu pod Wiedeń król **Sobieski objął naczelne dowództwo** nad siłami sojuszniczymi składającymi się z wojsk polskich, austriackich i niemieckich. Bitwa rozegrała się **12 września 1683 roku**. Sprzymierzone wojska pokonały armię turecko-tatarską. Decydującą rolę odegrała szarża polskiej husarii, która rozbiła Turków, zmuszając ich do ucieczki.

Zwycięstwo pod Wiedniem powstrzymało ekspansję państwa tureckiego, jednak konflikt toczył się jeszcze przez kilka lat. Wojny z Turcją zakończyły się już po śmierci króla Sobieskiego zawarciem pokoju w 1699 roku. Rzeczpospolita odzyskała część Ukrainy i Podole.

Wielki wezyr – najważniejszy dostojnik państwowy w imperium osmańskim. Mógł być odwołany ze stanowiska wyłącznie przez sułtana.

Ekspansja – zajmowanie nowych terytoriów, zazwyczaj przez podboje.

Odsiecz wiedeńska

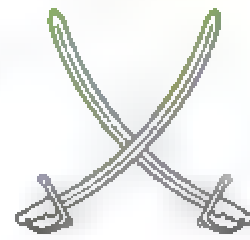
Przyczyna

- zawarcie sojuszu przez Polskę i Austrię
- oblężenie Wiednia przez wojska tureckie

Wydarzenie

Jan III Sobieski pokonuje Turków pod Wiedniem w **1683 roku**.

Skutek

- wyzwolenie Wiednia
- załamanie się potęgi tureckiej

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

List króla Jana III Sobieskiego do królowej Marii Kazimiery

Jan III Sobieski był autorem słynnych listów do swojej żony Marii Kazimiery, zwanej w Polsce Marysieńką. W jednym z nich opisał swoje zwycięstwo w bitwie pod Wiedniem.

Jedyna duszy i serca pociecho, najśliczniejsza i najukochańsza Marysieńku! Bóg i Pan nasz na wieki błogosławiony dał zwycięstwo i sławę narodowi naszemu, o jakiej wieki przeszłe nigdy nie słyszały. Działa wszystkie, obóz wszystek, dostatki nieoszacowane dostały się w ręce nasze. Nieprzyjaciel zasławszy trupem [...] *pola i obóz, ucieka w konfuzji* [w popłochu] [...]. *Wezyr tak uciekł od wszystkiego, że ledwo na jednym koniu i w jednej sukni. Jam został jego sukcesorem* [następcą], *bo po wielkiej części wszystkie mi się po nim dostały splendory* [wspaniałości] [...]. *Mam wszystkie znaki jego wezyrskie, które nad nim noszą; chorągiew mahometańską, którą mu dał cesarz jego* [sułtan] *na wojnę i którą dziś jeszcze posłałem do Rzymu Ojcu świętemu* [...].

Źródło: Jan III Sobieski, *List do królowej Marii Kazimiery z 13 września 1683 roku*, [w:] *Kopczyk szczęśliwej wiktorii wiedeńskiej z listów Jana III i królowej Marysieńki tudzież z diariusza królewicza Jakuba Sobieskiego usypany*, wstęp i wybór A.A. Witusik, Lublin 1983, s. 62–63.

Praca z tekstem źródłowym

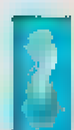
1. Powiedz, komu król Sobieski przypisał wygraną pod Wiedniem.
2. Oceń wielkość zwycięstwa odniesionego przez armię polską i jej sprzymierzeńców.

Pamięć o Janie III Sobieskim

Jan III Sobieski jest uważany za jednego z największych polskich bohaterów narodowych. Już za życia król był otoczony wielką sławą. Aby uczcić jego zwycięstwo pod Wiedniem, gdański astronom Jan Heweliusz nazwał odkryty przez siebie gwiazdozbiór Tarczą Sobieskiego. Współcześnie Jan III Sobieski jest patronem wielu szkół, ulic i drużyn harcerskich. W kilku miastach, takich jak Gdańsk, Warszawa czy Kraków, znajdują się pomniki i popiersia władcy. Toczone przez Sobieskiego wojny stały się także tematem wielu obrazów, książek i filmów.

Banknot o nominale 500 złotych z podobizną Jana III Sobieskiego został wprowadzony do obiegu w 2017 roku.

W jaki sposób astronom Jan Heweliusz uczcił postać Jana III Sobieskiego?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W XVII wieku Rzeczpospolita prowadziła liczne wojny z potężnym imperium osmańskim. Przyczynami konfliktów były rywalizacja o wpływy w Mołdawii, naruszanie granic przez Tatarów i Kozaków oraz chęć podboju nowych terenów przez tureckiego sułtana.
2. W 1620 roku Turcy odnieśli zwycięstwo nad wojskami polskimi w bitwie pod Cecorą. Rok później Polacy pokonali armię sułtana pod Chocimiem i zatrzymali turecki najazd.
3. W 1672 roku Turcy ponownie zaatakowali ziemie Rzeczypospolitej. W następnym roku klęskę armii tureckiej pod Chocimiem zadał hetman Jan Sobieski. Dzięki temu zwycięstwu wkrótce został ogłoszony królem Polski.
4. W 1683 roku Jan III Sobieski pokonał olbrzymią armię turecką oblegającą Wiedeń. To zwycięstwo złamało potęgę Turcji.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień przyczyny wojen polsko-tureckich.
2. Odpowiedz, jakie były powody zorganizowania odsieczy wiedeńskiej.
3. Wymień najważniejsze bitwy stoczone przez wojska Rzeczypospolitej z Turkami w XVII wieku.
4. Opisz okoliczności, w których Jan Sobieski został królem Polski.
5. ★ Sprawdź w dostępnych źródłach, w jakim celu w 1684 roku założono Ligę Świętą i jakie były skutki tego wydarzenia.
6. **Miniprojekt**
   Przygotujcie konferencję prasową z udziałem króla Jana III Sobieskiego po wygranej bitwie pod Wiedniem. Jeden z uczniów wcieli się w rolę władcy, pozostali będą dziennikarzami. Zapytajcie króla o jego wyprawę pod Wiedeń i skutki odniesionego zwycięstwa.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek	XVI	XVII	XVIII

1652 rok pierwsze zerwanie obrad sejmu

1668 rok abdykacja Jana Kazimierza

6 Kryzys Rzeczypospolitej

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

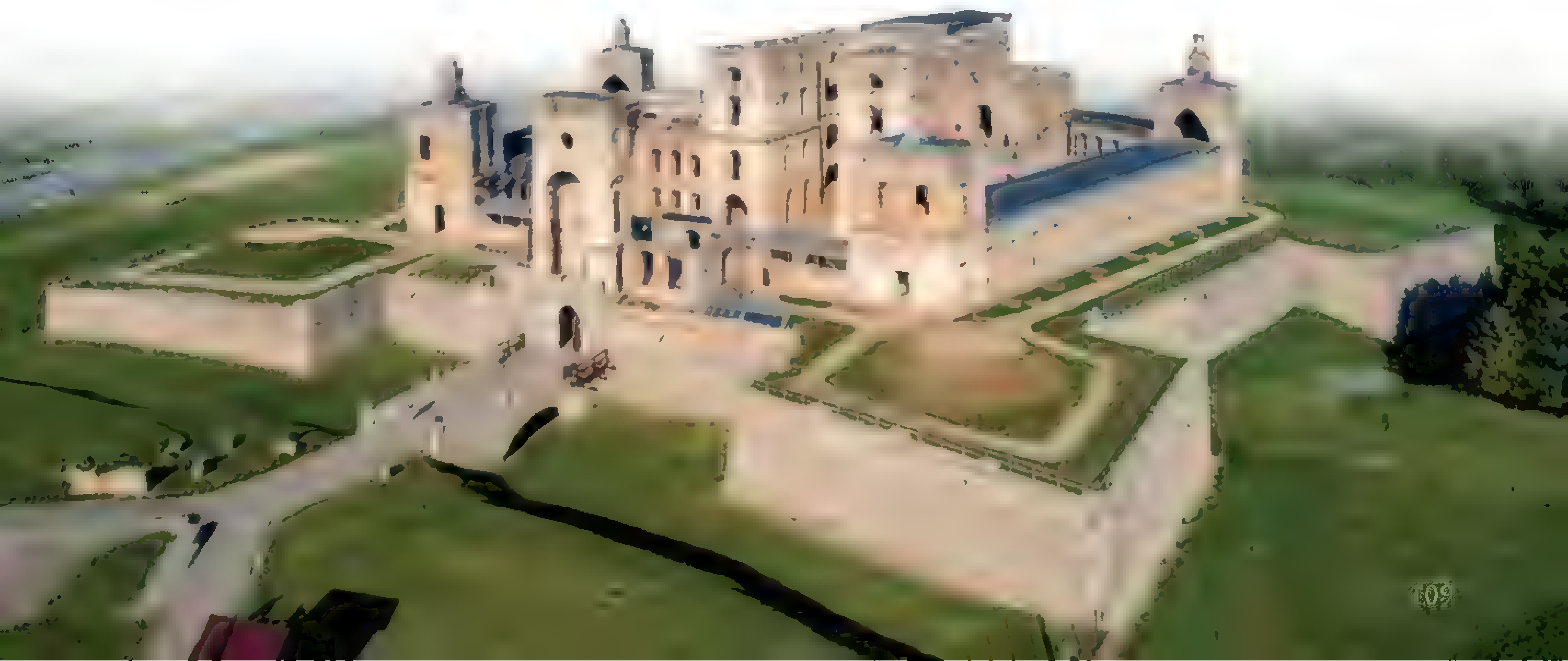
- jakie były skutki XVII-wiecznych wojen dla Polski,
- w jaki sposób *liberum veto* wpłynęło na funkcjonowanie Rzeczypospolitej,
- jak szlachta odnosiła się do problemów państwa.

Skutki wojen prowadzonych w XVII wieku

Wiek XVII przeszedł do historii Polski jako **stulecie wojen**. W wyniku zmagań z Rosją, z Turcją i ze Szwecją Rzeczpospolita utraciła około jednej trzeciej swojego terytorium. Sąsiedzi zagarnęli między innymi Inflanty i wschodnią Ukrainę. Rzeczpospolita straciła też zwierzchność nad Prusami Książęcymi. Walki toczone na ziemiach polskich, szczególnie w czasie potopu szwedzkiego, oraz epidemie chorób doprowadziły do **spadku liczby ludności** z 11 milionów do około 7 milionów.

XVII wiek to w Rzeczypospolitej **czas kryzysu gospodarczego**. Zniszczenia wojenne dotknęły wiele miast, wsi i folwarków. Liczne grunty leżały odłogiem, czyli były nieuprawiane. Szlachta – chcąc temu zaradzić – zwiększała chłopom wymiar pańszczyzny. Na domiar złego na zachodzie Europy spadły ceny zboża. Doprowadziło to do **spadku produkcji zboża**, a handel nim wręcz uległ załamaniu. Skutkiem było zubożenie mieszczaństwa i **upadek znaczenia miast**.

Krzyżtopór to rezydencja magnacka wzniesiona w pierwszej połowie XVII wieku przez magnata Krzysztofa Ossolińskiego. Była to wówczas najwspanialsza w Polsce siedziba szlachecka, która dodatkowo miała pełnić funkcję fortecy. Jednak niedługo po wybudowaniu twierdza została zajęta przez Szwedów podczas potopu. Najeźdźcy okradli ją z bogatego wyposażenia, a także biblioteki i archiwum.

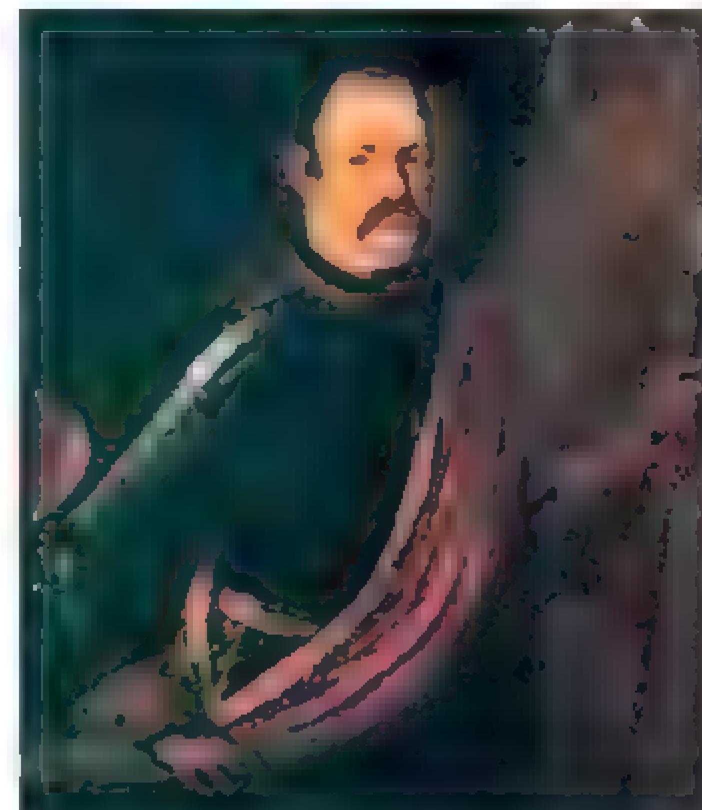
Kryzys państwa

Załamaniu gospodarki towarzyszył kryzys państwa. Skarbiec był pusty, brakowało funduszy na opłacenie armii. Granic strzegły więc nieliczne, słabo wyszkolone wojska. Zmalała też rola sejmu. Szczególnie niekorzystne dla jego funkcjonowania było nadużywanie zasady ***liberum veto*** [czytaj: weto], co po łacinie oznacza „nie pozwalam". Sprzeciw posła kończył obrady i unieważniał dotychczasowe postanowienia. Po raz pierwszy sejm został zerwany w 1652 roku przez **Władysława Sicińskiego**. Od tej pory do zasady *liberum veto* zaczęto się odwoływać coraz częściej. Wykorzystywali ją magnaci i obce dwory – przekupywali posłów, by zrywali sejmy, blokując reformy państwa.

W XVII wieku władzę królów elekcyjnych stopniowo ograniczano. Podejmowane przez niektórych monarchów próby reform kończyły się zwykle zawiązaniem przez szlachtę rokoszu. Do takiego zbrojnego wystąpienia doszło po potopie szwedzkim. Król Jan Kazimierz zaproponował, aby nowego króla wybierać jeszcze za życia panującego władcy, co pozwoliłoby uniknąć trudnego okresu bezkrólewia.

Postulaty króla oburzyły część szlachty, która w 1665 roku zawiązała rokosz pod wodzą hetmana **Jerzego Lubomirskiego**. W latach 1665–1666 w Rzeczypospolitej toczyła się krwawa wojna domowa, zakończona ugodą. Hetman musiał udać się na wygnanie. Król natomiast w 1668 roku abdykował i opuścił kraj.

Rokosz – zbrojne wystąpienie szlachty przeciw królowi.

Jerzy Lubomirski (*1616 †1667) niezwykle zasłużył się dla Polski w czasie potopu. Nie poddał się Szwedom i prowadził z nimi zacięte walki, odnosząc wiele zwycięstw. Po zakończeniu rokoszu hetman został skazany na banicję, czyli wygnanie z kraju.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Zrywanie sejmów

Opis funkcjonowania zasady *liberum veto* zawarł w swojej relacji z pobytu w Rzeczypospolitej poseł króla francuskiego Ludwika XIV.

Prawdą jest, że nie trzeba dawać wielkich sum posłowi, który zrywa sejm [...], *ale to nie wystarcza. Trzeba mieć za sobą znaczną grupę wpływowych magnatów, którzy poprą owego posła. Jest to zwykle prosty szlachcic, którego łatwo pozyskać, ale równie łatwo może on zmienić swoje zdanie, otrzymawszy podarek od dworu. Ci z magnatów, którzy są posłami, udają zawsze, że nie zrywają sejmu, byliby bowiem odsunięci od łask dworu. Dlatego też trzeba udawać się do kilku ubogich szlachciców, którym trzeba dawać pieniądze. Należy jednak mieć stronnictwo, które ich poprze, gdyż opuszczając izbę, narażają się na rozsiekanie* [szablami przez przeciwników politycznych].

Źródło: M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, *Ćwiczenia źródłowe dla gimnazjum*, Warszawa 2002, s. 235.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Powiedz, w jaki sposób pozyskiwano posłów, którzy mieli zerwać sejm.
2. Wyjaśnij, dlaczego magnaci będący posłami nie zrywali sejmów osobiście.

Weto Prezydenta RP

Obecnie w polskim parlamencie zasada *liberum veto* nie funkcjonuje. Jednakże według polskiej konstytucji prawo weta posiada prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Może je zastosować, jeśli nie zgadza się z przedstawioną mu do podpisu ustawą uchwaloną przez sejm. Jeśli prezydent zgłosi weto, ustawa będzie ponownie rozpatrywana przez sejm. W tym celu prezydent RP sporządza wniosek, w którym wyjaśnia, dlaczego zawetował ustawę. Mimo weta sejm może ustawę uchwalić ponownie, ale musi na nią głosować co najmniej 3/5 posłów, a nie jak wcześniej – połowa. Wówczas prezydent RP ma obowiązek podpisać ustawę, która po ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw staje się obowiązującym prawem.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda podpisuje ustawę. W przypadku najważniejszych aktów prawnych organizowana jest z tej okazji oficjalna uroczystość.

Jaka większość głosów jest potrzebna do odrzucenia weta prezydenta?

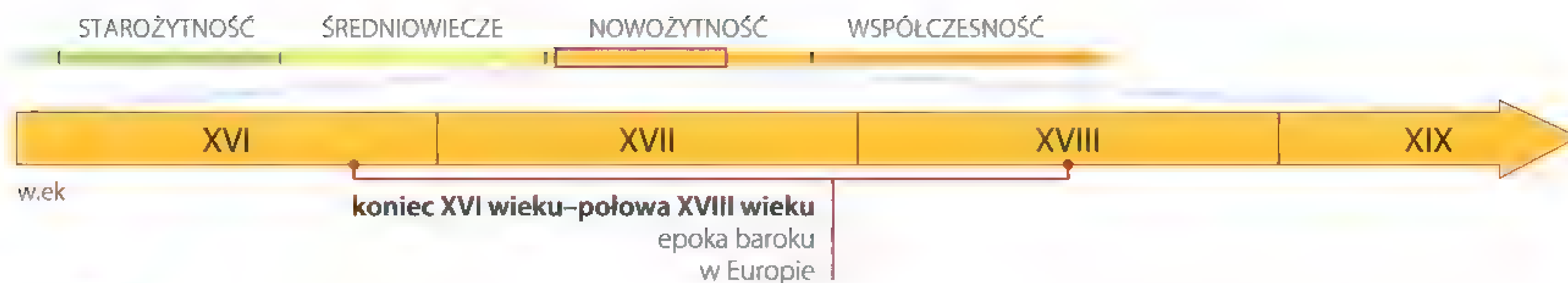
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W wyniku wojen prowadzonych w XVII wieku Rzeczpospolita utraciła 4 miliony obywateli i dużą część terytorium. Załamaniu uległa produkcja zboża, podupadł też handel, co doprowadziło do upadku znaczenia miast. Liczne rezydencje szlacheckie i gospodarstwa obrabowano lub zniszczono. Szlachta, aby ratować swoje dochody, zwiększała chłopom wymiar pańszczyzny.
2. Kryzys gospodarczy powodował, że skarb państwa był pusty. Pieniędzy brakowało przede wszystkim na utrzymanie armii.
3. W XVII i XVIII wieku wiele sejmów zostało zerwanych przez zastosowanie zasady *liberum veto*. Zgodnie z nią uchwały były podejmowane w sposób jednomyślny, a sprzeciw choćby jednego posła kończył obrady.
4. Wielu szlachciców nie dostrzegało słabości ustroju demokracji szlacheckiej, szczególnie zasady *liberum veto*. Dbali głównie o swój majątek, nie troszcząc się o sprawy państwowe.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień skutki wojen prowadzonych przez Rzeczpospolitą w XVII wieku.
2. Wyjaśnij, na czym polegała zasada *liberum veto*.
3. Opisz nastawienie szlachty do ustroju panującego w Rzeczypospolitej i propozycji jego zmian.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł określ, kiedy doszło do rokoszu Zebrzydowskiego. Podaj najważniejsze przyczyny i skutki tego zbrojnego wystąpienia.
5. **Miniprojekt**
   Pracując w kilkuosobowych grupach, wypiszcie przyczyny kryzysu Rzeczypospolitej pod koniec XVII wieku. Podkreślcie czynnik, który uważacie za najważniejszy. Uzasadnijcie swoje zdanie.

7 Barok i sarmatyzm

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym charakteryzował się styl barokowy,
- jakie są najwybitniejsze dzieła sztuki barokowej,
- czym był sarmatyzm.

Epoka sprzeczności

Okres okrutnych wojen religijnych, klęsk głodu i epidemii przetaczających się w XVI wieku przez Europę spowodował, że ludzie nie byli pewni przyszłości. Po epoce humanizmu renesansowego, koncentrującego się na sferze ziemskiego życia człowieka, nastąpił zwrot ku Bogu i sprawom wiary. Ludzie czuli się zagrożeni, dlatego szukali oparcia w religii – licznie uczestniczyli w nabożeństwach kościelnych, pielgrzymowali i pościli. Rosnąca pobożność nie oznaczała jednak, że zupełnie wyrzeczono się doczesnych uciech. Ludzie z jednej strony ucztowali i uczestniczyli w zabawach, z drugiej zaś oddawali się długotrwałym postom, ascezie i żarliwym modlitwom.

Epoka, w której żyli, była więc pełna kontrastów. Nazywa się ją **barokiem**, od słowa *barroco* [czytaj: barroko], oznaczającego perłę o nieregularnym kształcie. W architekturze, sztuce i kulturze styl barokowy rozpowszechnił się **pod koniec XVI wieku**. Swoim zasięgiem objął do połowy XVIII wieku nie tylko Europę, lecz także posiadłości hiszpańskie i portugalskie w Nowym Świecie.

Kościół Il Gesù [czytaj: il dżezu] w Rzymie powstał na zamówienie zakonu jezuitów. Budowlę wzniesiono w latach 1568–1584. Kościół ten stał się wzorem barokowej świątyni.

Barok – styl pełen przepychu

W odróżnieniu od budowli i dzieł renesansowych barokowa architektura i sztuka cechowała się **bogactwem dekoracji**. Powszechnie wykorzystywano ornamenty, rzeźby, płaskorzeźby, malowidła oraz złocenia. Celem twórców nowego stylu było wywarcie na widzu wrażenia. Wznoszono więc wspaniałe, ogromne kościoły i pałace świadczące o zamożności i potędze ich właścicieli.

Barokowy przepych był widoczny nie tylko w architekturze, lecz także w malarstwie, rzeźbie i muzyce. Do najsłynniejszych kompozytorów tego okresu należy **Jan Sebastian Bach**. W epoce baroku narodziła się też opera.

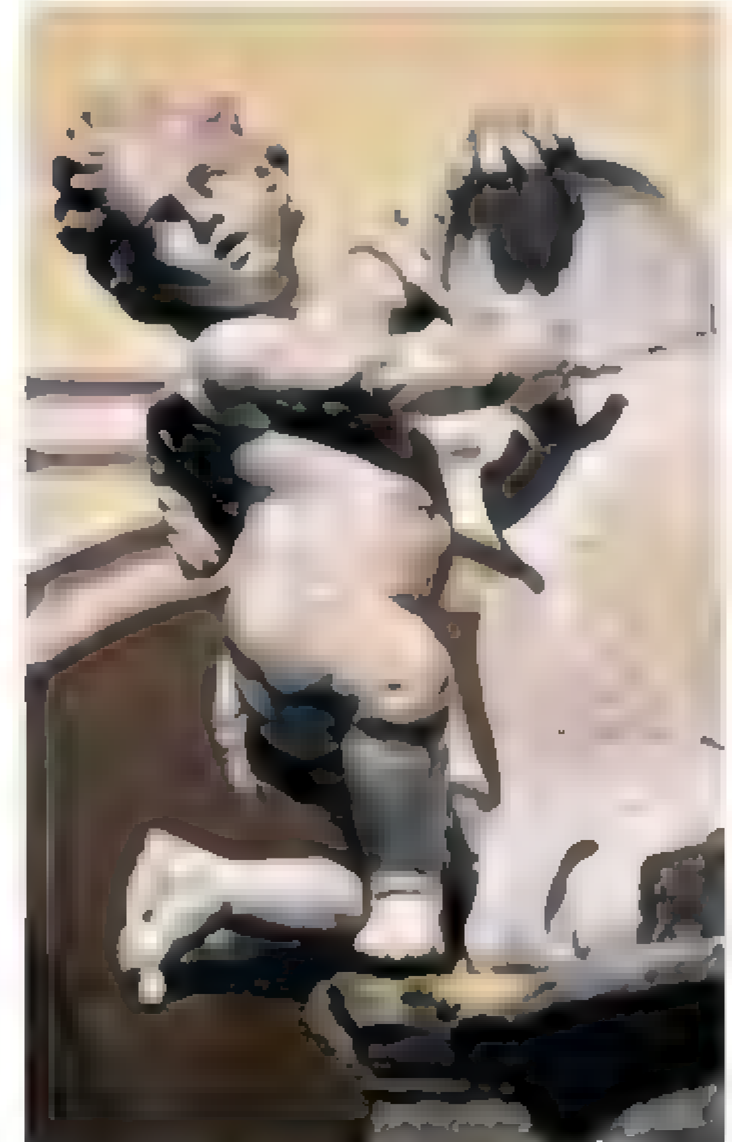
Ornament – element zdobniczy, często wykorzystujący motywy roślinne, który stosuje się w architekturze, malarstwie lub rzemiośle artystycznym.

Sztuka baroku

W okresie baroku rozwijały się architektura, rzeźba i malarstwo. We wszystkich tych dziedzinach sztuki dzieła cechowały się dynamiczną kompozycją i bogactwem zdobień.

Pokłon Trzech Króli to obraz namalowany przez Petera Paula Rubensa [czytaj: pitera pola rubensa]. Sceny biblijne były popularnym tematem malarstwa barokowego. Twórcy tego okresu często posługiwali się grą światła i kolorów. Rozjaśniali najważniejsze elementy dzieła, by skierować na nie uwagę widzów.

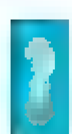
Putto to figurka aniołka w postaci małego pulchnego chłopca ze skrzydełkami.

Pałac w Wersalu pod Paryżem powstał w XVII wieku jako siedziba królów Francji. Ogromny zespół pałacowy otoczono pięknymi ogrodami i stawami. Wersal był uważany za najwspanialszą rezydencję świata. Razem z władcą zamieszkiwało ją kilkanaście tysięcy dworzan i służby.

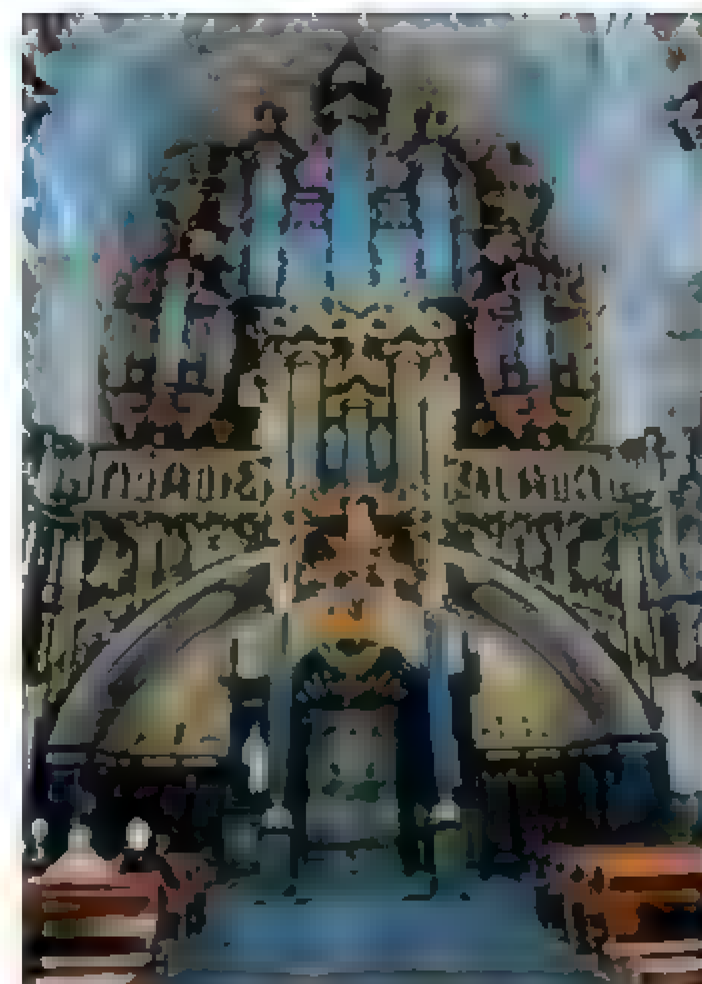
Dawid **Giovanniego Berniniego** [czytaj: dż'owanniego bern'iniego] to dzieło, które przedstawia biblijnego bohatera. Barokowi rzeźbiarze starali się oddać w swoich dziełach ruch i emocje postaci.

Jakie były charakterystyczne cechy malarstwa barokowego?

Barok w sztuce Kościoła

Styl barokowy szczególnie odpowiadał potrzebom Kościoła katolickiego, który na przełomie XVI i XVII wieku rywalizował o wiernych z wyznaniami protestanckimi. Monumentalne i bogato zdobione świątynie katolickie były przeciwieństwem prostych i surowych zborów protestanckich. **Pełne przepychu wnętrza miały pokazywać potęgę Kościoła**, wywoływać zachwyt, zachęcać do uczestnictwa w nabożeństwach i **umacniać wiarę katolicką**. Tworzący na potrzeby i zamówienia Kościoła katolickiego artyści, podobnie jak w średniowieczu, przedstawiali sceny biblijne oraz wydarzenia z życia świętych.

Organy w bazylice w Leżajsku to jeden z najwspanialszych barokowych instrumentów tego typu w Europie. Najwyższa piszczałka organów ma ponad 10 metrów wysokości.

Barok w Polsce

Styl barokowy stał się popularny także w Polsce. Kościoły w nowym stylu wzniesiono między innymi w Krakowie, w Poznaniu, w Nieświeżu, w Lublinie i we Lwowie. Polscy magnaci budowali **okazałe pałace**, w których znajdowały się pełne przepychu sale mieszczące kolekcje dzieł sztuki. Wiele z tych rezydencji otoczono starannie zaplanowanymi parkami. Zamożni mieszczanie wznosili zaś **bogato zdobione kamienice**. W XVII wieku w Rzeczypospolitej rozwijała się sztuka, szczególnie rzeźba i malarstwo o tematyce zarówno religijnej, jak i świeckiej.

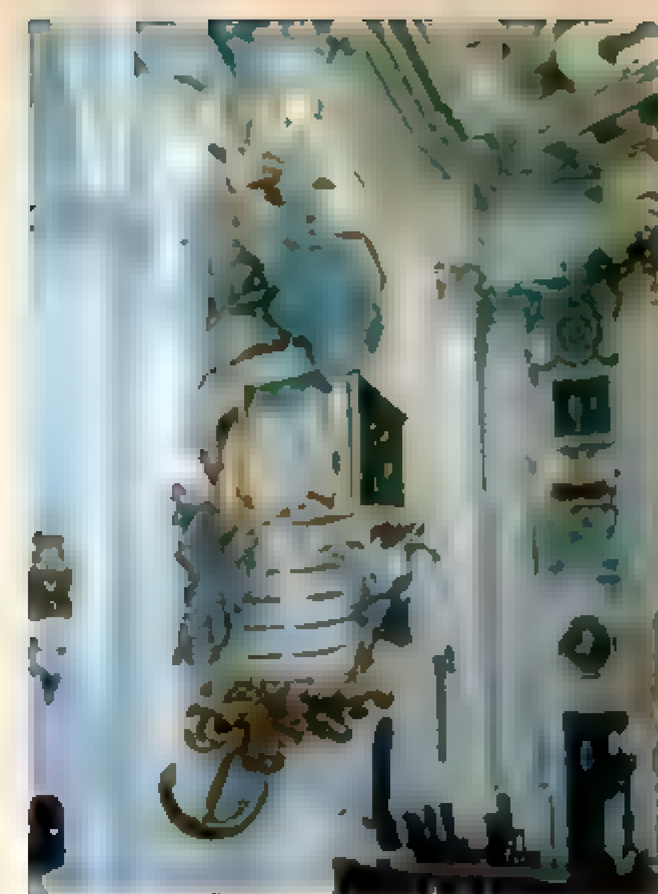
Okres baroku cechowała rosnąca pobożność ludności. W burzliwym wieku XVII, gdy Rzeczpospolita toczyła liczne wojny, wielu jej mieszkańców zwracało się ku Bogu. Wiara w życie wieczne pozwalała im przetrwać niespokojne czasy. Wierni licznie uczestniczyli w nabożeństwach i pielgrzymkach. Ich celem były **sanktuaria** oraz **kalwarie**, czyli szlaki procesyjne, które składały się z kaplic obrazujących stacje Męki Pańskiej. Najsłynniejsza droga procesyjna powstała w Kalwarii Zebrzydowskiej pod Krakowem.

Pałac Branickich w Białymstoku to barokowa budowla z końca XVII wieku nazywana Wersalem Północy. Barokowe pałace otaczane były rozległymi, starannie zaprojektowanymi ogrodami i parkami.

Architektura baroku w Polsce

Jednym z najpiękniejszych zabytków polskiego baroku jest kościół Sióstr Wizytek w Warszawie. Świątynię wybudowano w XVIII wieku. Do dziś przetrwała w prawie niezmienionej formie.

Ambona, czyli mównica służąca do wygłaszania kazań, w kościele Sióstr Wizytek ma kształt dziobu łodzi. Takie ambony nawiązywały do wizji Kościoła jako okrętu i były bardzo popularne w okresie baroku.

Krzyż góruje nad fasadą budowli.

Figury świętych pełnią funkcję dekoracyjną. Rzeźby zostały wykonane z kamienia. Postaci przedstawiono w dynamicznych pozach, typowych dla sztuki baroku.

Gzyms to pas muru wysunięty przed powierzchnię ściany. Zdobi on bryłę budowli i chroni ją przed spływającą wodą.

Fasada, czyli przednia ściana kościoła, została podzielona parami kolumn, co daje wrażenie falowania. Umieszczone na niej bogate zdobienia symbolizują potęgę Kościoła katolickiego.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, jaką funkcję w architekturze baroku pełnił gzyms.
2. Określ, jakie cechy sztuki barokowej są widoczne w fasadzie kościoła Sióstr Wizytek w Warszawie.
3. ★ Wymień różnice między fasadami kościołów renesansowych i barokowych.

Sarmatyzm

W XVII wieku wśród polskiej szlachty upowszechnił się mit, że jej przedstawiciele – w odróżnieniu od chłopów i mieszczan – pochodzą od Sarmatów. Szlachta twierdziła, że po Sarmatach odziedziczyła takie cechy, jak: waleczność, odwaga, umiłowanie wolności, prawość, szczerość i gościnność. W rzeczywistości polska szlachta nie miała nic wspólnego z tym starożytnym ludem.

Wśród przedstawicieli tego stanu panowało również przekonanie, że **złota wolność szlachecka**, którą zapewniały liczne przywileje, jest najlepszym ustrojem na świecie. Z czasem jednak to przeświadczenie doprowadziło do bezkrytycznego uwielbienia dla wszystkiego, co polskie. Skutkiem takiej postawy stała się niechęć, a nawet pogarda przejawiana wobec cudzoziemców.

Życie sarmackie skupiało się wokół dworów szlacheckich. Do ulubionych rozrywek tego stanu należały: **polowania**, **kuligi** i **wystawne uczty**, przeradzające się często w kilkudniowe pijaństwo połączone z bijatykami. Niezwykle ważne dla polskiej szlachty były też uroczystości religijne, podczas których manifestowała ona swoją pobożność i przywiązanie do wiary katolickiej.

Portrety trumienne były typowe dla sztuki sarmackiej. Wykonywano je farbami olejnymi na blasze lub drewnie. Charakterystyczny sześcioboczny kształt portretów wynikał z tego, że umieszczano je na przodzie trumny w czasie uroczystości pogrzebowych.

Sarmaci – starożytny lud zamieszkujący tereny nad Morzem Czarnym.

Strój sarmacki

Polski ubiór szlachecki kształtował się od XVI do XVII wieku. W strojach można odnaleźć wzory wschodnie, między innymi perskie i tureckie.

1. **Żupan** to rodzaj ubioru męskiego o kroju sukni z wąskimi rękawami.
2. **Kontusz** przypominał krojem płaszcz z charakterystycznymi rozciętymi rękawami. Zakładano go na żupan.
3. **Pas kontuszowy** był wykonany z jedwabiu i bawełny. Tym długim kawałkiem tkaniny opasywano trzykrotnie kontusz, na końcu tworząc ozdobny węzeł.
4. **Karabela** to rodzaj szabli stanowiącej nieodłączny element stroju sarmackiego.
5. **Suknia** noszona przez szlachcianki była szyta z jedwabiu lub tureckiego złotogłowiu, czyli tkaniny przetykanej złotą nicią.
6. **Futrzane kołpaki** stały się modne na początku XVII wieku. Wykonywano je z ciemnego futra i nakładano na krótką chustkę, którą upinano na czarnym lub białym czepku.
7. **Kształciczek** to lekka suknia kobieca bez rękawów, noszona jako okrycie wierzchnie. Największą popularnością kształciczki cieszyły się w XVI wieku, lecz używano ich także w kolejnym stuleciu.

Jakie materiały były wykorzystywane do szycia sarmackich strojów?

Pałac w Wilanowie

W XVII wieku król Jan III Sobieski zakupił majątek szlachecki w Wilanowie pod Warszawą. Na zamówienie władcy wzniesiono tu okazały pałac barokowy otoczony pięknym ogrodem. Po śmierci króla kolejni właściciele rozbudowywali pałac i powiększali zapoczątkowaną przez Jana III kolekcję dzieł sztuki. Współcześnie Wilanów jest jedną z dzielnic Warszawy. Wspaniały pałac wraz z ogrodami przetrwał ostatnią wojnę. Dziś mieści się tu Muzeum Pałacu Króla Jana III. Odwiedzający je goście mogą zwiedzać między innymi apartamenty króla Sobieskiego, jego gabinet, sypialnię oraz bibliotekę, gdzie znajdują się pamiątki po władcy. Przez cały rok w Wilanowie odbywają się imprezy kulturalne, takie jak koncerty, wykłady czy warsztaty dla dzieci.

Pałac w Wilanowie był kilkakrotnie rozbudowywany. Jednak jego centralną część nadal stanowi oryginalna barokowa rezydencja Jana III Sobieskiego.

Co obecnie mieści się w wilanowskiej rezydencji Jana III Sobieskiego?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Pod koniec XVI wieku w społeczeństwach europejskich nastąpił wyraźny wzrost religijności. Długotrwałe wojny, epidemie i klęski głodu sprawiły, że ludzie coraz częściej szukali oparcia w Bogu. W tym okresie w sztuce wykształcił się nowy styl – barokowy. Charakteryzował się okazałością formy i przepychem dekoracji.
2. Cechy stylu barokowego można odnaleźć w świątyniach katolickich. Ich bogate zdobienia miały przedstawiać wiernym potęgę Boga i Kościoła.
3. Okres baroku to czas dynamicznego rozwoju malarstwa, architektury, rzeźby i muzyki.
4. Przedstawiciele polskiej szlachty uważali się za potomków starożytnych Sarmatów. Do ulubionych rozrywek szlachty należały polowania, uczty i kuligi. Szlachcice nosili charakterystyczny strój, którego najważniejszymi elementami były: kontusz, żupan i szeroki pas kontuszowy.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień charakterystyczne cechy sztuki barokowej.
2. Wyjaśnij, dlaczego styl barokowy miał duże znaczenie dla Kościoła katolickiego.
3. Wytłumacz, skąd wywodzi się słowo *sarmatyzm*.
4. Wskaż kościół barokowy lub o barokowym wnętrzu znajdujący się w Twoim regionie i podaj, jakie cechy typowe dla sztuki baroku odnajdujesz w tej budowli.
5. ★ Zgromadź informacje na temat zabytku barokowego, który znajduje się w Twojej okolicy. Na podstawie dostępnych źródeł określ, kiedy powstał opisywany obiekt i jaką pełnił funkcję.
6. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych zespołach przygotujcie prezentację wybranego zabytku sztuki barokowej z dziedziny rzeźby, malarstwa lub architektury. Zwróćcie uwagę na elementy charakterystyczne dla tego stylu w sztuce.

TAJEMNICE

Kto zwyciężył pod Wiedniem?

Bitwę, która rozegrała się 12 września 1683 roku pod Wiedniem, Polacy uznają za jeden z największych sukcesów oręża polskiego. Natomiast Austriacy uważają, że wspaniałe zwycięstwo odniosły wówczas wojska cesarskie. Spór między sprzymierzeńcami o to, kto tak naprawdę pokonał tureckie oddziały w czasie odsieczy wiedeńskiej, rozpoczął się wkrótce po zakończeniu walk.

Na ratunek cesarstwu

Pod koniec 1682 roku Austria stanęła przed groźbą kolejnej wojny z imperium osmańskim. Sułtan Mehmed IV skierował wówczas przeciwko austriackiemu cesarzowi 100-tysięczną armię, którą dowodził wezyr Kara Mustafa. Tak potężnym wojskom nie były w stanie oprzeć się oddziały Austriaków. Dlatego też cesarz zaczął szukać sojuszników i wysyłał swoich posłów do różnych państw, w tym również do Rzeczypospolitej. Król Jan III Sobieski stanął przed dylematem – czy poprzeć Austrię, która 10 lat wcześniej pozostawiła Polskę bez pomocy w wojnie z Turcją, czy odmówić wsparcia i pozwolić tym samym na wzmocnienie imperium tureckiego. W końcu zawarto polsko-austriackie porozumienie, na mocy którego Polacy zgodzili się przyjść z odsieczą Austrii. W zamian cesarz musiał jednak pokryć koszty działań wojennych, zrezygnować z pretensji do polskiego tronu oraz umorzyć długi zaciągnięte przez Polskę w trakcie potopu szwedzkiego. Pod Wiedeń przybyło z Sobieskim wojsko liczące około 27 tysięcy żołnierzy. Austria miała 18-tysięczną armię, wspomaganą przez liczące około 20 tysięcy żołnierzy oddziały sprzymierzonych państw niemieckich.

Wiedeński triumf króla Jana III Sobieskiego przedstawił Jan Matejko na obrazie z 1883 roku. Władca Polski został ukazany w momencie przekazywania kanonikowi Janowi Denhoffowi listu, w którym informuje papieża o odniesionej wygranej

Zwycięski dowódca spod Wiednia

Po przybyciu na pole bitwy polski król objął funkcję naczelnego dowódcy. Pagórkowaty i zalesiony teren uniemożliwiał jednak władcy bezpośrednią kontrolę nad wszystkimi zgromadzonymi siłami. Dlatego Sobieski wydał rozkaz wymarszu oddziałom mającym zająć ustalone pozycje, zaś o rozpoczęciu walk zadecydował dowódca wojsk cesarskich Karol Lotaryński, którego decyzję zatwierdził również król Polski. Do boju ruszyła wówczas piechota austriacka i niemiecka. Kiedy Sobieski stwierdził, że natarcie przebiega zgodnie z planem, skierował do ataku kawalerię liczącą 20 tysięcy jeźdźców i stanął na czele jednej z chorągwi. Zarówno późniejsze wypowiedzi Karola Lotaryńskiego, jak i zapiski tureckich kronikarzy wskazują na to, że najbardziej zasłużonym na polu bitwy dowódcą był właśnie Sobieski. Sam władca w liście do papieża opisał swoje zwycięstwo krótko i skromnie – „Venimus, vidimus, Deus vicit", co oznacza „Przybyliśmy, zobaczyliśmy, Bóg zwyciężył".

Echa zwycięstwa

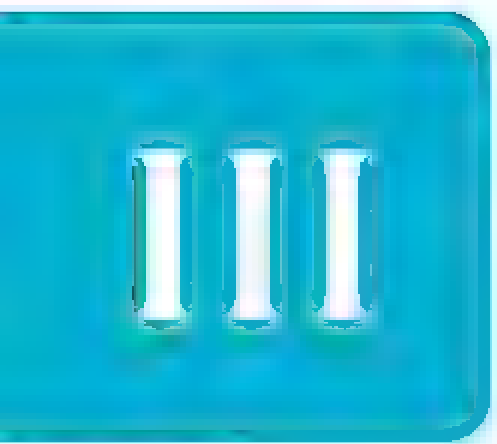
Biorący udział w walkach pod Wiedniem polski szlachcic Mikołaj Dyakowski pozostawił ciekawą relację o spotkaniu cesarza i króla, które odbyło się wkrótce po bitwie: „Cesarz, jak tedy postrzegł osoby królewskiej majestuozyją [wspaniałość], porwał się do kapelusza, ale ministrowie jego przytrzymali mu ręki, mówiąc – »Stój mości Cesarzu, przeciwko Twojej powadze«. Gdy zaś tak się zjechali, że ledwo konie głowami się zetknęli, dopiero król porwał się do czapki, a cesarz do kapelusza. Obydwa razem prawie zsiedli z koni, witali się i rozmawiali". Zwycięstwo pod Wiedniem, czyli największy w dziejach triumf chrześcijan nad armią muzułmańską, odbiło się szerokim echem w całej Europie. Jana III Sobieskiego, któremu zawdzięczano wygraną, mieszkańcy Wiednia przyjęli z wielkimi honorami. Imię polskiego króla sławiono również w innych krajach, a w kościołach odprawiano w intencji monarchy dziękczynne msze.

Nieznany zwycięzca spod Wiednia

Podczas bitwy z armią turecką kurierem przenoszącym wiadomości pomiędzy Janem Sobieskim a cesarzem był przebywający w oblężonym Wiedniu Polak – Jerzy Franciszek Kulczycki. W przeszłości dwa lata spędził w niewoli u Turków, dzięki czemu doskonale poznał ich obyczaje i język. W trakcie bitwy ułatwiało mu to zdobywanie informacji w obozie muzułmańskim. W zamian za swoje zasługi Kulczycki otrzymał od króla Jana III Sobieskiego pozwolenie na wybranie sobie łupu z obozu tureckiego. Kurier poprosił wówczas o znalezione w namiotach sułtana worki z ziarnami kawy. Polacy sądzili, że jest to karma dla wielbłądów, dlatego bez wahania zgodzili się na prośbę Kulczyckiego. Wiedział on jednak, jakie jest prawdziwe przeznaczenie brązowych ziaren. Wkrótce założył w Wiedniu pierwszą kawiarnię o nazwie „Pod Błękitną Butelką", w której serwowano kawę z dodatkiem cukru oraz mleka lub śmietanki.

Jerzy Franciszek Kulczycki został ukazany na portrecie z końca XVII wieku. Nieznany artysta przedstawił Polaka w stroju tureckim, który umożliwił mu bezpieczne przejście z Wiednia przez obóz turecki do wojsk Karola Lotaryńskiego.

PODSUMOWANIE

Wykonaj w zeszycie

Odpowiedz, z kim walczyła Rzeczpospolita w każdej z podanych bitew. Określ, które starcia zakończyły się polskim zwycięstwem.

- bitwa pod Kircholmem w 1605 roku
- bitwa pod Chocimiem w 1621 roku
- bitwa pod Kłuszynem w 1610 roku
- bitwa pod Oliwą w 1627 roku

Wyjaśnij, czym była dymitriada. Podaj pochodzenie tego słowa.

Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.

- Pochodził z Siedmiogrodu. W 1576 roku został wybrany na króla Polski. Zasłynął między innymi zwycięskimi wyprawami wojennymi przeciw Rosji.
- Jako wódz Kozaków w 1648 roku stanął na czele powstania nazwanego jego imieniem. Współcześnie na Ukrainie jest uważany za bohatera narodowego.
- Był wybitnym polskim wodzem, mistrzem wojny podjazdowej. W czasie potopu szwedzkiego stanął na czele wojsk polskich.
- Jako hetman wojsk polskich odniósł wspaniałe zwycięstwo nad armią turecką pod Chocimiem w 1673 roku. Dzięki temu zwycięstwu rok później został wybrany na króla Polski.
- Był potężnym magnatem i hetmanem. W 1665 roku stanął na czele rokoszu, który przerodził się w wojnę domową w Rzeczypospolitej.

Wyjaśnij, dlaczego stosowanie zasady *liberum veto* miało negatywny wpływ na funkcjonowanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Janczarzy to żołnierze doborowej piechoty

- kozackiej.
- rosyjskiej.
- szwedzkiej.
- tureckiej.

Wśród szlachty polskiej popularne było przekonanie, że pochodzi ona od

- Franków.
- Greków.
- Rzymian.
- Sarmatów.

Określ, które z podanych wyrażeń odnoszą się do sztuki barokowej.

- rzeźby przedstawiające postaci w dynamicznych pozach
- oszczędnie zdobione budowle o prostych kształtach
- przepych w zdobieniach
- pierwsze w historii dzieła operowe
- styl w sztuce zapoczątkowany w XIV wieku we Francji
- ogromne, bogato zdobione rezydencje królewskie i szlacheckie

Omów dwie przyczyny wojen Rzeczypospolitej ze Szwecją w XVII wieku.

Obraz Jacques'a-Louisa Davida [czytaj: żaka luisa dawida] *Antoine Laurent Lavoisier* [czytaj: antulan lo**ran** lawuaz**je**, *wraz z żoną*, 1788 rok)

IV

OD ABSOLUTYZMU DO REPUBLIKI

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVI | XVII | XVIII

wiek

1598 rok
Edykt nantejski przyznający wolność wyznania hugenotom

1661 rok
początek samodzielnych rządów Ludwika XIV

1 Monarchia absolutna we Francji

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakimi metodami we Francji wzmacniano władzę królewską,
- na czym polegały rządy absolutne króla Ludwika XIV,
- jakie były pozytywne i negatywne cechy monarchii absolutnej.

Umacnianie władzy królewskiej

Pod koniec XVI wieku królem Francji, ogarniętej walkami między katolikami a hugenotami, został Henryk IV z dynastii Burbonów. W 1598 roku władca wydał **Edykt nantejski**, który przyniósł **koniec wojen religijnych** we Francji. Na mocy dokumentu hugenotom przyznano wolność wyznania oraz prawo do własnych sądów, wojska i twierdz. W kraju zapanował pokój, który sprzyjał rozwojowi gospodarki. Henryk IV wykorzystał tę dogodną sytuację, aby wzmocnić swoją władzę. Dlatego monarcha przestał zwoływać Stany Generalne – zgromadzenie przedstawicieli społeczeństwa doradzające królowi.

Po Henryku IV tron objął jego syn, Ludwik XIII. Najważniejszą w państwie funkcję **pierwszego ministra** król powierzył kardynałowi Armandowi Richelieu [czytaj: riszel**je**]. Prowadził on w imieniu władcy umiejętną politykę, której celem było dalsze wzmacnianie pozycji monarchy. Kardynał między innymi przekazał w ręce królewskich urzędników uprawnienia arystokracji i szlachty w zakresie sądownictwa i ściągania podatków.

Hugenoci – francuscy protestanci, zwolennicy poglądów Jana Kalwina

Kardynał – najwyższa po papieżu godność w Kościele katolickim.

Arystokracja – najwyższa warstwa szlachty, używająca tytułów arystokratycznych: książę, hrabia. Uprzywilejowana dzięki urodzeniu i bogactwu.

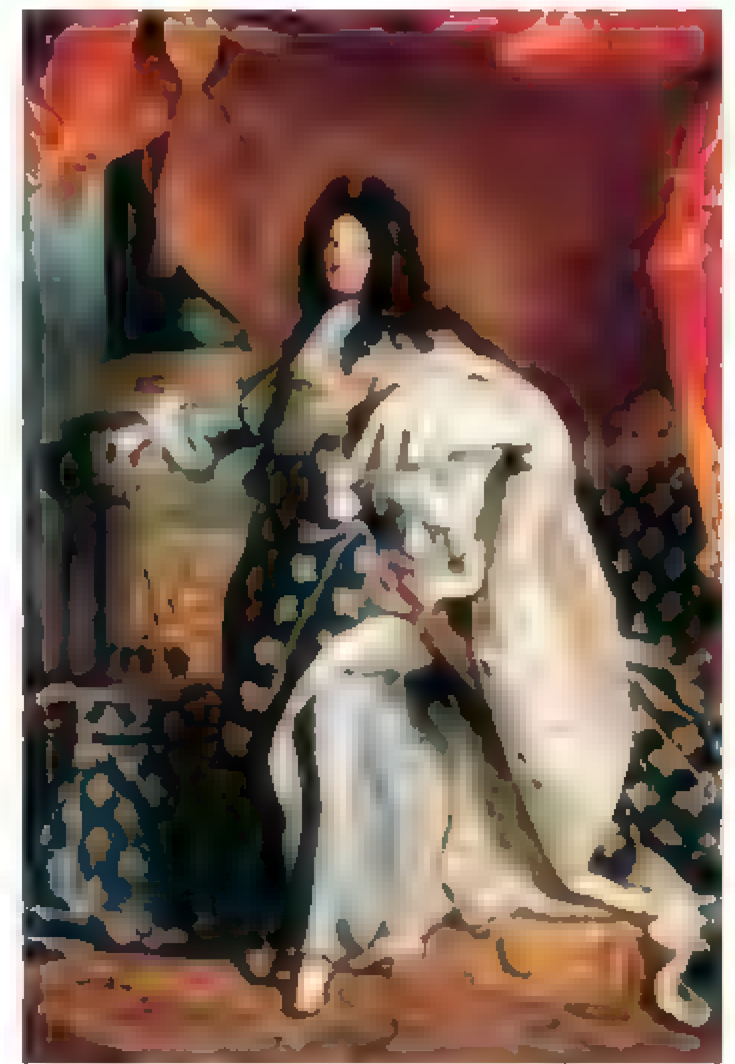

Ludwik XIII ❶ był wielbicielem sztuki. Monarcha został ukazany na XVIII-wiecznym obrazie w towarzystwie kardynała Richelieu ❷, który przedstawia władcy francuskiego malarza Nicolasa Poussina ❸ [czytaj: nikolasa pusena].

Rządy Ludwika XIV

Gdy zmarł Ludwik XIII, nowym monarchą został jego niespełna pięcioletni syn **Ludwik XIV**. Faktyczną władzę w królestwie sprawował pierwszy minister, kardynał Juliusz Mazarin [czytaj: mazar**ę**]. Kontynuował on politykę swojego poprzednika, kardynała Richelieu, aby stworzyć dobrze zorganizowane państwo z silną władzą królewską.

Ludwik XIV objął samodzielne rządy w wieku 23 lat, po śmierci Mazarina. Oznajmił wówczas, że nie powoła nowego pierwszego ministra. Król Francji dysponował pełnią władzy w państwie, czyli **władzą absolutną. Ustanawiał i wprowadzał w życie prawa**, którym sam nie podlegał. Cała ludność musiała wypełniać królewskie rozkazy, nad czym czuwali liczni **urzędnicy**. Często pochodzili oni z niższych warstw społecznych. Byli lojalni wobec króla, ponieważ wiedzieli, że swoją pozycję zawdzięczają łasce władcy, którą mogą w każdej chwili stracić. Ludwik XIV był też **najwyższym sędzią** i **naczelnym wodzem wojska**. Dzięki temu mógł z dumą mówić o sobie: *Państwo to ja*. Aby podkreślić ogrom władzy uzyskanej przez Ludwika XIV, nazywa się go również **Królem Słońce**. O potędze władcy świadczył wzniesiony na jego rozkaz **pałac w Wersalu** w pobliżu Paryża. Otoczona pięknymi parkami rezydencja uchodziła za najwspanialszą w Europie.

Ludwik XIV (*1638 †1715), obejmując tron, oświadczył: *Nadszedł teraz czas, abym osobiście przejął władzę. Wy zaś panowie zechcecie służyć mi radą, kiedy was o to poproszę.*

Pałac i dwór Ludwika XIV w Wersalu

Wybudowany na rozkaz Ludwika XIV pałac w Wersalu był siedzibą królewskiego dworu. Świta władcy liczyła około 10 tysięcy ludzi, którzy otaczali króla niemal boską czcią i zabiegali o jego względy. Utrzymanie dworu pochłaniało 10 procent rocznych dochodów królestwa.

Pałac w Wersalu został wzniesiony w stylu barokowym. Pełną przepychu budowlę otaczały wspaniałe ogrody z licznymi stawami i fontannami. Często organizowano tu festyny, widowiska i przedstawienia teatralne dla króla i jego dworzan.

Dlaczego Ludwik XIV zgromadził w Wersalu najważniejszych arystokratów w państwie?

Dwór Ludwika XIV został przedstawiony na obrazie z 1819 roku przez Aniceta Charlesa Lemonniera [czytaj: aniseta szarla lemońjera]. Dwór tego władcy tworzyli najważniejsi dostojnicy we Francji. Król zmusił ich do opuszczenia dawnych siedzib i zamieszkania w Wersalu. W ten sposób arystokracja była kontrolowana przez monarchę i nie mogła przeciw niemu spiskować.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

O władzy absolutnej

Francuski biskup katolicki, filozof i teolog Jakub Bossuet [czytaj: bosue] był jednym z najbardziej zaufanych współpracowników króla Ludwika XIV. W swoich pismach Bossuet przedstawiał monarchię absolutną jako najdoskonalszy z ustrojów.

[...] *Cztery przymioty są istotne dla władzy królewskiej: jest ona świętą, ojcowską, absolutną i zgodną z rozumem* [...]. *Wszelka władza pochodzi od Boga* [...]. *Monarchowie działają przeto jako sługi Boga i Jego zastępcy na ziemi* [...]. *Monarcha nie potrzebuje przed nikim zdawać sprawy ze swych rozporządzeń* [...]. *Nad wyrok monarchy nie masz wyroku wyższego* [...]. *Monarcha i sprawiedliwość ustanowieni są przez Boga i stanowią niejako części niezależności boskiej. Bóg jeno może sądzić ich wyroki i czyny* [...]. *Z tego wynika, że kto nie jest posłusznym monarsze, nie może być odsyłanym do innego trybunału* [sądu], *lecz nieodwołalnie skazanym jest na śmierć, jako mąciciel pokoju i wróg społeczeństwa.* [...]

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1997, s. 318–319.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, na czym polegał absolutny charakter władzy królewskiej.
2. Odpowiedz, co groziło osobom, które sprzeciwiły się królowi.

Potęga gospodarcza i militarna Francji

W czasach Ludwika XIV państwo prowadziło aktywną politykę gospodarczą. Kierował nią minister Jean-Baptiste Colbert [czytaj: żan baptis kolber]. By ożywić francuską gospodarkę i pobudzić handel, **zniósł cła wewnętrzne**, czyli opłaty między poszczególnymi prowincjami państwa.

Colbert popierał też rozwój przemysłu, sprowadzał zagranicznych rzemieślników, tworzył huty, stocznie oraz manufaktury, na których zakładanie udzielał mieszczanom pożyczek. Przedsiębiorstwa te stały się podstawą francuskiej gospodarki i przynosiły duże wpływy do państwowego skarbca. Minister starał się ograniczyć import, dlatego **wprowadził wysokie cła na towary zagraniczne**. Zachęcał natomiast do sprzedawania za granicę produktów francuskich, które zyskały popularność w wielu krajach. Colbert był też twórcą francuskiej floty handlowej i wojennej. Z jego inicjatywy w zakładanych stoczniach masowo budowano okręty, dzięki którym Francja stała się morską potęgą.

Dobry stan finansów pozwolił Francji na stworzenie **doskonale uzbrojonej armii** liczącej około 250 tysięcy żołnierzy. Prowadziła ona wiele wojen, dzięki którym królestwo poszerzyło swoje terytorium na wschodzie i północy. Francja w czasach panowania Ludwika XIV zyskała pozycję **najsilniejszego państwa w Europie**.

Manufaktura – zakład, w którym ręczna praca nad produktem była podzielona na etapy. Przyuczony pracownik odpowiadał za daną część procesu wytwarzania towaru, po czym przekazywał go kolejnemu pracownikowi.

Import – sprowadzanie towarów z zagranicy.

Podsumowanie rządów Króla Słońce

Rządy Ludwika XIV sprzyjały rozwojowi sztuki i literatury, ponieważ król był hojnym mecenasem artystów. Do najwybitniejszych twórców tamtych czasów należy komediopisarz **Molier** – autor między innymi *Skąpca* i *Świętoszka*. W swoich utworach krytykował ludzkie wady, takie jak skąpstwo i obłuda. W XVII wieku Francja stanowiła wzór dla innych państw europejskich w dziedzinie kultury. Naśladowano twórczość francuskich pisarzy i artystów, obyczaje i modę. Język francuski stał się językiem dyplomacji i nauki, używanym przez ludzi wykształconych, stopniowo wypierając łacinę.

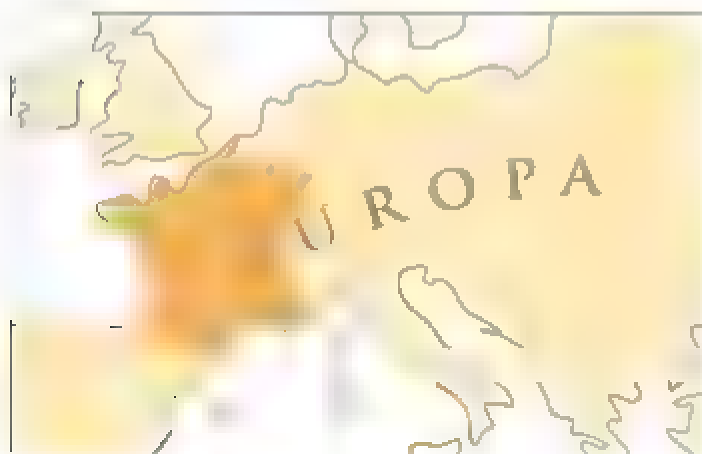
Panowanie Ludwika XIV poza wzmocnieniem pozycji Francji na arenie międzynarodowej, unowocześnieniem państwa i zbudowaniem potęgi militarnej przyniosło także złe skutki. W 1685 roku król **unieważnił Edykt nantejski**, czym skazał na wygnanie francuskich hugenotów. Kraj opuściło ponad 200 tysięcy osób. Wpłynęło to na gospodarkę, ponieważ wśród uchodźców było wielu kupców i wykwalifikowanych rzemieślników.

Ogromne wydatki na armię oraz na wystawne życie dworu królewskiego w Wersalu zaczęły z czasem rujnować gospodarkę kraju. Jednak o skutkach prowadzenia takiej polityki mieli się przekonać dopiero następcy Ludwika XIV.

CIEKAWOSTKA

W XVII wieku nie znano jeszcze toalet spłukiwanych wodą. Z tego względu w Wersalu często nieprzyjemnie pachniało, bo niektórzy załatwiali swoje potrzeby fizjologiczne w komnatach, pod schodami, za kotarami. Ponieważ kąpiele uchodziły za niezdrowe, wytworne stroje i fryzury zwykle roiły się od insektów. Z powodu braku higieny ludzie często zapadali na choroby zakaźne. Zwiększała się więc śmiertelność, także wśród członków rodziny królewskiej.

Francja w XVII wieku

LEGENDA

- Królestwo Francji w 1643 roku
- ziemie włączone do Królestwa Francji za panowania Ludwika XIV
- ziemie pod tymczasowym władaniem Ludwika XIV
- posiadłości papieskie
- granice Królestwa Francji w 1715 roku
- Wersal – miasta założone za panowania Ludwika XIV
- miasta ufortyfikowane za panowania Ludwika XIV

PRACA Z MAPĄ

1. Powiedz, w jakich kierunkach powiększyło się terytorium Francji za czasów Ludwika XIV.
2. Wymień nazwy dwóch krain, które znalazły się pod tymczasowym władaniem Ludwika XIV.

Pałac w Wersalu

Barokowy pałac w Wersalu był siedzibą królów Francji niemal do końca XVIII wieku. Jednak później także dochodziło tu do wielu przełomowych wydarzeń. W 1871 roku w pałacu ogłoszono zjednoczenie Niemiec, a w 1919 roku – podpisano traktat pokojowy kończący I wojnę światową. Obecnie Wersal pełni funkcję muzeum i jest jedną z największych atrakcji turystycznych Francji. Ogrom i przepych pałacu oraz otaczające go ogrody wciąż robią duże wrażenie na zwiedzających. Spośród 700 pomieszczeń pałacowych 120 udostępniono publiczności. Najsłynniejsze z nich to Galeria Lustrzana. Jej nazwa pochodzi od ponad 300 zwierciadeł, które odbijają promienie słoneczne wpadające przez 17 wielkich okien.

Galeria Lustrzana bywa nazywana „sercem Wersalu". Ta ogromna sala ma 74 metry długości i 10 metrów szerokości, a dzięki wysokim oknom i licznym zwierciadłom sprawia wrażenie jeszcze większej.

Do jakiego ważnego wydarzenia doszło w Wersalu w 1919 roku?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Od końca XVI wieku kolejni władcy Francji: Henryk IV i Ludwik XIII stopniowo zwiększali zakres swoich uprawnień. Syn Ludwika XIII – Ludwik XIV – podporządkował sobie całe państwo.
2. Król Ludwik XIV sprawował we Francji rządy absolutne. Samodzielnie ustanawiał prawa, których nie musiał przestrzegać. Był najwyższym sędzią i dysponował pełnią władzy nad wojskiem.
3. Francja Ludwika XIV była europejską potęgą. Dzięki rozwijającemu się przemysłowi państwo szybko się bogaciło. Potężna armia pozwalała królowi prowadzić zwycięskie wojny i rozszerzyć terytorium kraju.
4. Nadmierne wydatki na armię i dwór królewski doprowadziły pod koniec rządów Ludwika XIV do kryzysu gospodarczego i zubożenia francuskiego społeczeństwa.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień działania podejmowane przez Henryka IV i Ludwika XIII w celu wzmocnienia władzy królewskiej.
2. Opowiedz, jaką funkcję w Królestwie Francji pełnił kardynał Armand Richelieu.
3. Omów najważniejsze cechy monarchii absolutnej.
4. ★ Wyjaśnij powiedzenie: *Państwo to ja* przypisywane Ludwikowi XIV.
5. **Miniprojekt**
   Opracujcie zestawienie korzyści i zagrożeń, jakie mogą wynikać z wprowadzenia w państwie monarchii absolutnej. Zapiszcie w formie tabeli pozytywne i negatywne cechy takiego ustroju. Sformułujcie wnioski płynące z dyskusji.

2 Monarchia parlamentarna w Anglii

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:
- kto sprawował władzę w Anglii w XVII wieku,
- jak Anglia przekształciła się w republikę,
- jakie są cechy monarchii parlamentarnej.

Konflikt króla z parlamentem

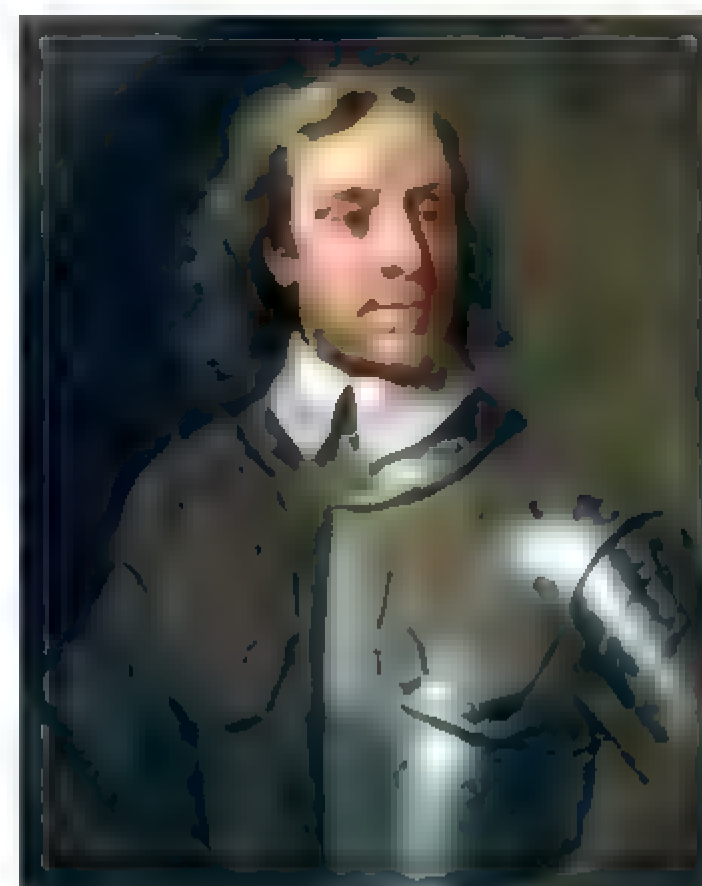
W XVII-wiecznej Anglii kolejni królowie powiększali swoją władzę kosztem parlamentu, istniejącego od czasów średniowiecza. W 1625 roku na angielskim tronie zasiadł **Karol I Stuart**. Monarcha dążył do **wprowadzenia w Anglii absolutyzmu na wzór francuski**.

Plany władcy wywołały jednak sprzeciw mieszczaństwa i tak zwanej **nowej szlachty**. Czerpała ona dochody nie tylko z majątków ziemskich, jak popierająca króla arystokracja, lecz także z handlu oraz dynamicznie rozwijającego się w ówczesnej Anglii przemysłu – górnictwa, metalurgii i sukiennictwa. Przedstawiciele nowej szlachty chcieli zreformować państwo oraz uzyskać wpływ na rządy. Zdobyli przewagę w angielskim parlamencie, który popadł w konflikt z monarchą. Spór miał też podłoże religijne. Władca popierał anglikanizm, natomiast w parlamencie przeważali wyznawcy purytanizmu. W 1642 roku konflikt Karola I z parlamentem przerodził się w **wojnę domową**.

Purytanizm – wyznanie protestanckie w Anglii, odwołujące się do nauk Jana Kalwina. Purytanie prowadzili surowy tryb życia, skoncentrowany na pracy, modlitwie i samodzielnym studiowaniu Biblii.

Wojna domowa i stracenie króla

Na czele zasiadających w parlamencie przeciwników króla stanął **Oliver Cromwell** [czytaj: oliwer kromłel]. Zdobył on duże wpływy wśród mieszczaństwa i nowej szlachty. Do zwolenników monarchy, zwanych **rojalistami**, należeli natomiast głównie przedstawiciele starych rodów szlacheckich (arystokracji). W 1645 roku rojaliści zostali ostatecznie pokonani w decydującej bitwie pod Naseby [czytaj: nejzbi], a władca wkrótce dostał się w ręce swoich przeciwników. Parlamentarzyści pod naciskiem Cromwella **skazali króla Karola I Stuarta na śmierć**, uznając go za „tyrana, zdrajcę i wroga ludu". Wyrok został wykonany publicznie w 1649 roku.

Oliver Cromwell (*1599 †1658) zreformował armię parlamentu, w której żołnierzom stawiano wysokie wymagania moralne. Musieli też być oni wyznawcami purytanizmu. O nominacji na stopień oficerski decydowały odwaga, inteligencja i zdolności przywódcze, a nie jak wcześniej – szlacheckie pochodzenie.

Egzekucja Karola I Stuarta

Karol I odmówił uczestnictwa w swoim procesie, ponieważ uważał, że parlament nie ma prawa sądzić władcy. Egzekucja monarchy wywołała oburzenie w całej Europie. W XVII wieku powszechne było bowiem przekonanie, że władza królewska pochodzi od Boga, a poddani nie mają prawa przeciwko niej występować.

Egzekucja Karola I została przedstawiona na obrazie z XVII wieku. Króla Anglii ścięto w Londynie w obecności tłumu gapiów. Monarcha w obliczu śmierci zachował spokój. Dzień egzekucji był pochmurny i chłodny. Władca włożył więc ciepłe szaty, aby jego przeciwnicy nie posądzili go o to, że drży ze strachu.

? Dlaczego ścięcia monarchy dokonano publicznie?

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Zniesienie monarchii w Anglii

W marcu 1649 roku parlament angielski wydał specjalną ustawę, która znosiła monarchię i tłumaczyła powody takiej decyzji.

Ponieważ stwierdzono na podstawie doświadczenia, że urząd króla o władzy skupionej w rękach jednej osoby jest w tym narodzie oraz w Irlandii niepotrzebnym ciężarem i niebezpieczeństwem dla wolności, pewności i interesu publicznego narodu; że władzy [...] *królewskiej używano przeważnie gwoli* [dla] *ujarzmienia poddanych i uczynienia z nich niewolników; że z natury rzeczy każda osoba wyposażona w taką władzę usiłuje we własnym interesie wzmóc ją kosztem słusznej wolności ludu i własną wolę i potęgę wynieść ponad prawo, by stosownie do swej chęci móc ujarzmić całe królestwo: przeto postanawia się na mocy władzy niniejszego parlamentu, że żadna osoba nie ma nadal piastować ani wykonywać urzędu króla* [...].

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1997, s. 304

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego zdaniem parlamentarzystów władza królewska była niebezpieczna dla ludu.
2. Wymień powody, dla których – według autorów ustawy – żadna osoba nie powinna sprawować urzędu króla.

Republika angielska

Po egzekucji Karola I Stuarta Anglię ogłoszono republiką. Prawa w państwie uchwalał parlament, a ich wprowadzaniem w życie zajmowała się Rada Stanu, pełniąca funkcję rządu. Decydujący głos w Radzie Stanu należał do Cromwella i jego bliskich współpracowników.

W 1649 roku Cromwell na czele armii republiki podbił Irlandię, a później też całą Szkocję. Z biegiem lat rola Cromwella rosła. W 1653 roku objął on najwyższą władzę w państwie jako **lord protektor**. Rozwiązał parlament i zaczął sprawować **rządy dyktatorskie**. Cromwell powołał też policję, dzięki czemu zaprowadził ład wewnętrzny w państwie. Za panowania dyktatora nastąpił gwałtowny rozwój floty i handlu międzynarodowego, co uczyniło z Anglii morską potęgę. Cromwell sprawował władzę aż do śmierci w 1658 roku.

Republika – państwo, w którym władzę sprawuje osoba lub grupa osób wybrana na określony czas przez obywateli w głosowaniu; przeciwieństwo monarchii.

Wyspy Brytyjskie w XVII wieku

LEGENDA

- posiadłości zwolenników króla Karola I w 1642 roku
- posiadłości zwolenników parlamentu w 1642 roku
- obszary zajęte przez Anglię w latach 1648–1651
- ważniejsze bitwy
- miejsce egzekucji króla Karola I

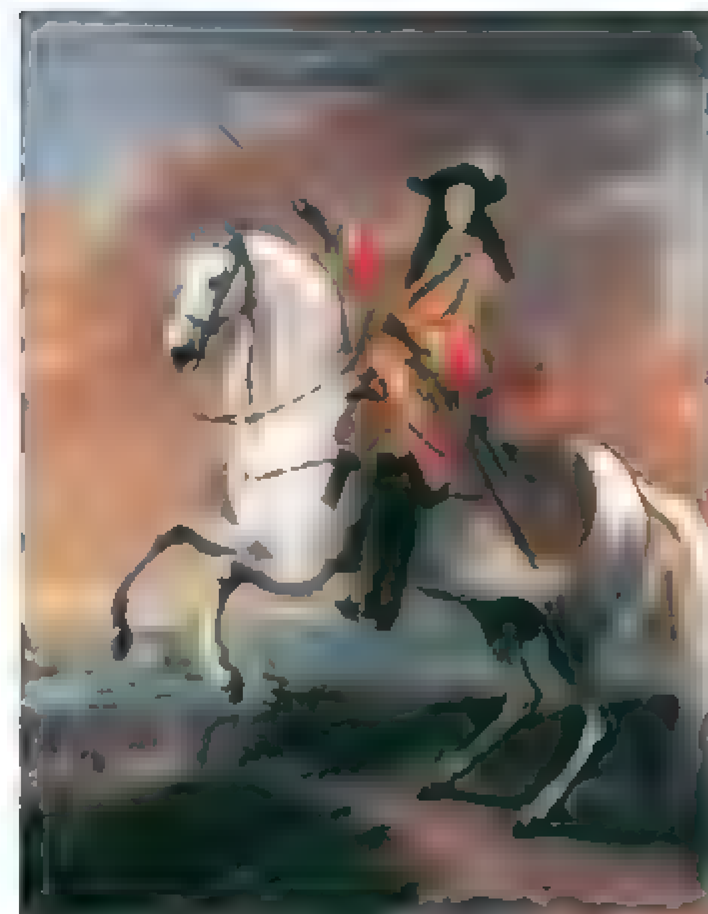
PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy dwóch bitew z czasów wojny domowej w Anglii.
2. Określ, na jakim obszarze znajdował się Londyn w 1642 roku – kontrolowanym przez króla czy przez zwolenników parlamentu.

Monarchia parlamentarna

Po śmierci Olivera Cromwella rządy w państwie objął parlament, który w 1660 roku **przywrócił monarchię w Anglii**. Do władzy doszli synowie Karola I Stuarta: Karol II, a następnie jego młodszy brat Jakub II. W 1688 roku decyzją parlamentu Jakub II, sprzyjający katolikom, został zdetronizowany. Na nowego władcę wybrano spokrewnionego z dynastią Stuartów księcia Holandii – Wilhelma III Orańskiego.

W **1689 roku** angielski parlament uchwalił **Deklarację praw narodu angielskiego**, zatwierdzoną następnie przez króla. Na mocy tego dokumentu w Anglii wprowadzono **monarchię parlamentarną**. Uprawnienia monarchy zostały ograniczone, a władza trafiła w ręce parlamentu i rządu. Odtąd król nie mógł bez zgody parlamentu ustanawiać nowych praw, nakładać podatków ani utrzymywać armii w czasie pokoju. Władcy nie wolno też było prześladować poddanych z powodu ich wyznania czy poglądów politycznych. Władzę ustawodawczą miał parlament wybierany w wyborach, a władzę wykonawczą – rząd powoływany przez parlament. Sądy były niezależne od parlamentu i rządu. W tej sytuacji **rola króla ograniczyła się do funkcji reprezentacyjnych**.

Wilhelm III Orański (*1650 †1702) był protestantem, co przysporzyło mu popularności w Anglii. Na tronie angielskim zasiadał przez 13 lat, aż do swojej śmierci

Uchwalenie Deklaracji praw narodu angielskiego

Przyczyna

- chęć uzyskania przez bogatych mieszczan i nową szlachtę wpływu na rządy

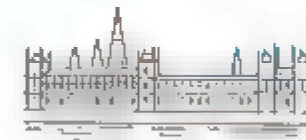
Wydarzenie

Parlament uchwala Deklarację praw narodu angielskiego w **1689 roku**.

Skutek

- Anglia staje się monarchią parlamentarną
- ograniczenie władzy króla do funkcji reprezentacyjnych

Pałac Westminsterski w Londynie to jeden z symboli państwowości brytyjskiej. Budynek jest siedzibą parlamentu. W północnej części pałacu znajduje się słynna wieża zegarowa zwana popularnie Big Benem 1. Wzniesiono ją w połowie XIX wieku. Od tamtego czasu Big Ben stanowi charakterystyczny punkt na mapie Londynu.

Monarchia brytyjska w XXI wieku

Współcześnie Anglia, Szkocja, Walia i Irlandia Północna tworzą jedno państwo o nazwie Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, zwane popularnie Wielką Brytanią. Na jego czele, podobnie jak przed wiekami, stoi monarcha, który jest także głową Kościoła anglikańskiego i zwierzchnikiem brytyjskich sił zbrojnych. Od 1952 roku na tronie zasiada królowa Elżbieta II. Monarcha ma prawo odmówić złożenia podpisu pod prawem przegłosowanym przez parlament, skrytykować rząd, a nawet odwołać dowódców wojskowych lub arcybiskupa. Zwykle jednak władca nie korzysta z tych przywilejów, postępując w myśl zasady: *Król panuje, ale nie rządzi*. Realna władza w Wielkiej Brytanii należy obecnie do parlamentu i rządu. Rola monarchy ogranicza się głównie do funkcji reprezentacyjnych.

Rodzina królewska jest niezwykle popularna wśród Brytyjczyków. Wszelkie związane z nią wydarzenia są ulubionym tematem mediów w Wielkiej Brytanii.

Co oznacza zasada *Król panuje, ale nie rządzi*?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W pierwszej połowie XVII wieku angielscy królowie z dynastii Stuartów dążyli do uzyskania władzy absolutnej. Wywołało to sprzeciw parlamentu i znacznej części społeczeństwa.
2. W Anglii wybuchła wojna domowa między sojusznikami monarchy, czyli rojalistami, a zwolennikami parlamentu pod wodzą Olivera Cromwella. Wojna domowa zakończyła się przegraną króla. W 1649 roku na Karolu I wykonano wyrok śmierci, a w Anglii wprowadzono ustrój republikański.
3. Po śmierci Cromwella parlament przywrócił w Anglii monarchię. Nowy król – Wilhelm Orański – musiał zaakceptować zmieniony ustrój państwa, określany mianem monarchii parlamentarnej. Od tej pory władza ustawodawcza należała do parlamentu, a wykonawcza – do rządu. Król sprawował głównie funkcje reprezentacyjne.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz, dlaczego król Karol I popadł w konflikt z parlamentem.
2. Wymień najważniejsze dokonania Olivera Cromwella.
3. Podaj główne cechy monarchii parlamentarnej w Anglii.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł ustal, jaka dynastia obecnie panuje na Wyspach Brytyjskich. Określ, od kiedy jej przedstawiciele zasiadają na tronie.
5. **Miniprojekt**
   Przygotujcie w grupach zestawienie zawierające różnice pomiędzy francuską monarchią absolutną a monarchią parlamentarną w Anglii. Zapiszcie Wasze ustalenia, na przykład w formie tabeli. Uzasadnijcie, który ustrój jest Waszym zdaniem korzystniejszy dla funkcjonowania państwa.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII | XVIII | XIX

wiek

XVIII wiek
epoka oświecenia
w Europie

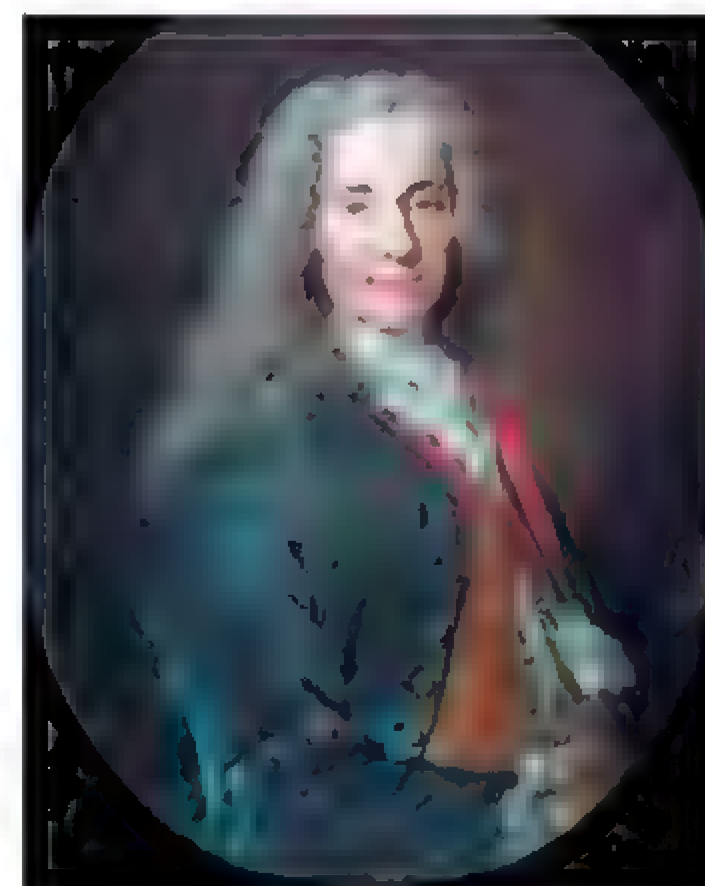
3 Oświecenie w Europie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:
- jakie były idee epoki oświecenia,
- jakie poglądy głosili Monteskiusz i Rousseau,
- czym się charakteryzuje klasycyzm w sztuce.

Wiek rozumu

W XVIII wieku wśród francuskich uczonych rozpowszechnił się pogląd, że każdy ma prawo do niezależnego myślenia i wyrażania własnych opinii. Twierdzono, że w procesie poznawania świata **człowiek powinien przede wszystkim kierować się rozumem**, a nie tylko polegać na wierze. Zakładano, że prawdziwe są jedynie te rzeczy, które można udowodnić za pomocą doświadczenia, czyli naukowego eksperymentu, dlatego odrzucano wiele prawd wiary.

Uczeni głoszący potęgę rozumu porównywali wiedzę do światła, które rozjaśnia świat i wskazuje ludzkości właściwą drogę postępowania. Dlatego nową epokę zaczęto określać jako **oświecenie**. Wiek XVIII w dziejach kultury europejskiej bywa też nazywany „**wiekiem rozumu**” lub „**wiekiem światła**”. Nowe idee szybko zdobyły popularność w całej Europie.

Wolter (*1694 †1778), francuski pisarz i filozof, był autorem dramatów oraz książek filozoficznych i historycznych. W swoich utworach krytykował Kościół, zarzucając mu nietolerancję, chciwość i zacofanie.

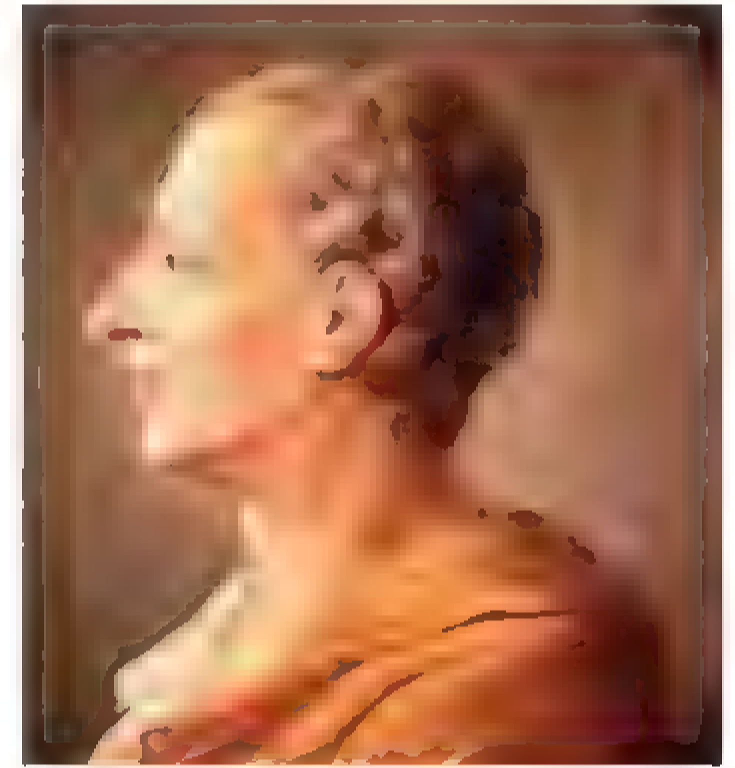

Spotkanie w salonie literackim madame Geoffrin [czytaj: ma**dam** że**frę**] zostało przedstawione na obrazie z początku XIX wieku. Takie zebrania gromadziły filozofów, naukowców i artystów. Wśród gości madame Geoffrin byli między innymi wybitni myśliciele oświeceniowi: Monteskiusz, Diderot [czytaj: did**ro**] i Wolter. W trakcie spotkań dyskutowano o utworach literackich, nowych ideach i wydarzeniach ze świata kultury czy nauki.

Podważanie istniejącego porządku

Oświeceniowi myśliciele **występowali przeciwko religii**, a szczególnie przeciw Kościołowi. Twierdzili, że religia jest nie do pogodzenia z nauką. Propagowali więc **ateizm** – pogląd głoszący, że Bóg nie istnieje. Według nich Kościół głosił wiarę w zabobony, jak na przykład cuda, aby wiernych trzymać w posłuchu i wyzyskiwać ich materialnie.

Filozofowie oświecenia **krytykowali także rządy absolutne**. Uważali, że skupienie pełni władzy w ręku króla prowadzi do niesprawiedliwości. Szczególnie mocno występował przeciwko takim rządom francuski pisarz, filozof i prawnik **Monteskiusz**. Postulował on zniesienie absolutyzmu i zastąpienie go **trójpodziałem władzy**. Według tej zasady wyznaczone instytucje powinny ustanawiać prawo, czyli pełnić funkcje władzy ustawodawczej. Odrębne urzędy zajmowałyby się wprowadzaniem tych przepisów w życie, czyli były władzą wykonawczą. Trzeci element to władza sądownicza, sprawowana przez niepodlegające nikomu sądy. Każda z trzech władz miała być niezależna od pozostałych.

Monteskiusz (*1689 †1755) krytykował absolutyzm francuski. Filozof uważał, że lepszy, godny naśladowania jest ustrój Wielkiej Brytanii, gdzie władza królewska była ograniczona na rzecz rządu i parlamentu – czyli monarchia parlamentarna

Swoją wizję państwa oświeceniowego przedstawił także pochodzący z Genewy filozof **Jan Jakub Rousseau** [czytaj: ruso]. Głosił on hasła zbudowania nowego państwa, w którym **wszyscy ludzie są wolni i równi**. Gdzie nie wolno nikogo pozbawiać wolności bez powodu, a obywatele mają równe prawa, niezależnie od swego pochodzenia. Rousseau uważał, że państwo zostało powołane do życia na zasadzie **umowy społecznej**. Zgodnie z nią władcy i politycy sprawują władzę w imieniu ludu, za jego zgodą i dla jego dobra. Dlatego też, gdyby lud był niezadowolony z rządzących, ma prawo ich odwołać.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Teoria podziału władzy Monteskiusza

Monteskiusz opisał zasadę trójpodziału władzy w swoim dziele *O duchu praw.*

Kiedy w jednej i tej samej osobie, lub w jednym i tym samym ciele, władza prawodawcza zespolona [połączona] *jest z wykonawczą, nie ma wolności; ponieważ można się lękać, aby ten sam monarcha albo ten sam senat nie stanowił tyrańskich praw* [...]. *Nie ma również wolności, jeśli władza sędziowska nie jest oddzielona od prawodawczej i wykonawczej. Gdyby była połączona z władzą prawodawczą, władza nad życiem i wolnością obywateli byłaby dowolną; sędzia bowiem byłby prawodawcą. Gdyby była połączona z władzą wykonawczą, sędzia mógłby mieć siłę ciemiężyciela.*

Źródło: M. Ferenc, *Epoka nowożytna. Teksty źródłowe*, Kraków 2001, s. 229

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM
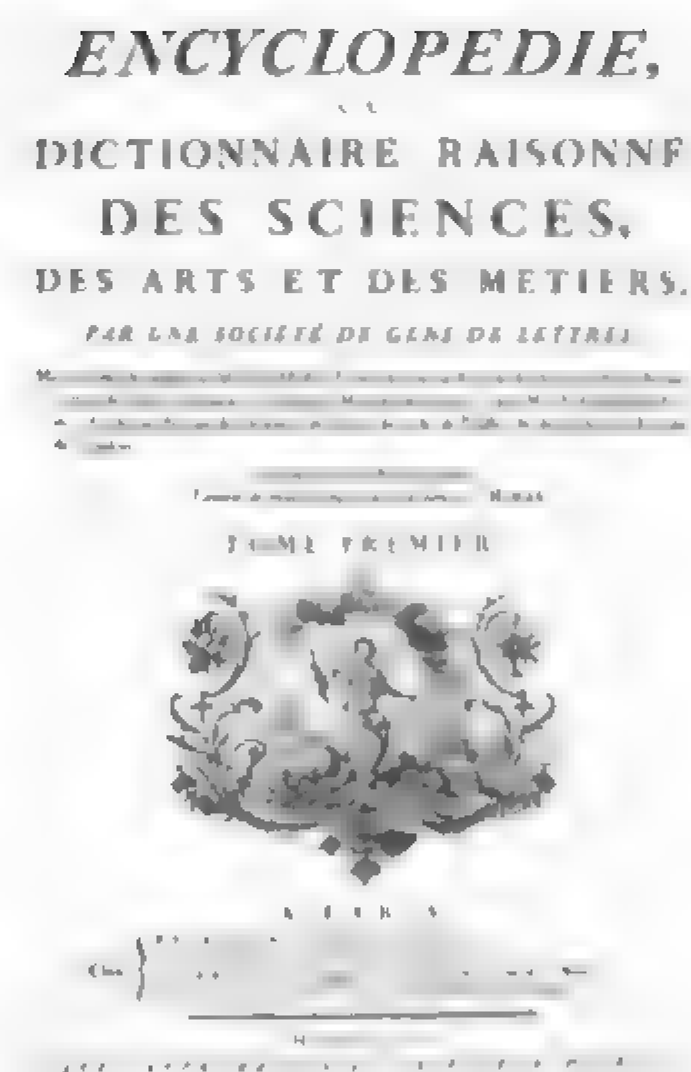
1. Wyjaśnij, przed czym przestrzega Monteskiusz.
2. Odpowiedz, do jakich rządów prowadzi według autora skupienie władzy prawodawczej i wykonawczej w jednej osobie.

Rozwój nauki

Nowe – rozumowe – podejście do rzeczywistości sprzyjało rozwojowi badań naukowych, w tym **matematyki** i **astronomii**. Dzięki udoskonalonym przyrządom obserwacyjnym badacze odkryli nieznane wcześniej gwiazdy i planetę Uran. Ostatecznie udowodnili też słuszność teorii Kopernika.

Ponadto przełomowych odkryć dokonano w **fizyce**. Angielski uczony **Izaak Newton** [czytaj: niuton] opisał między innymi przyciąganie ziemskie oraz zasady rządzące ruchem ciał niebieskich. Obliczył także prędkość dźwięku. W XVIII wieku prowadzono również badania nad elektrycznością. Jako osobna nauka zaistniała **chemia**. Postęp w **medycynie** zaowocował między innymi stworzeniem szczepionki przeciw śmiertelnej chorobie – ospie. Szwedzki uczony Karol Linneusz przyczynił się do rozwoju **biologii**. W swoich dziełach opisał kilka tysięcy gatunków roślin i zwierząt. Wiele obserwacji naukowych było możliwych dzięki wynalezieniu mikroskopu.

Największym przedsięwzięciem naukowym epoki oświecenia było opublikowanie ***Wielkiej encyklopedii francuskiej*** (właściwa nazwa: *Encyklopedia albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł*), zbierającej ówczesną wiedzę z wszystkich dziedzin nauki.

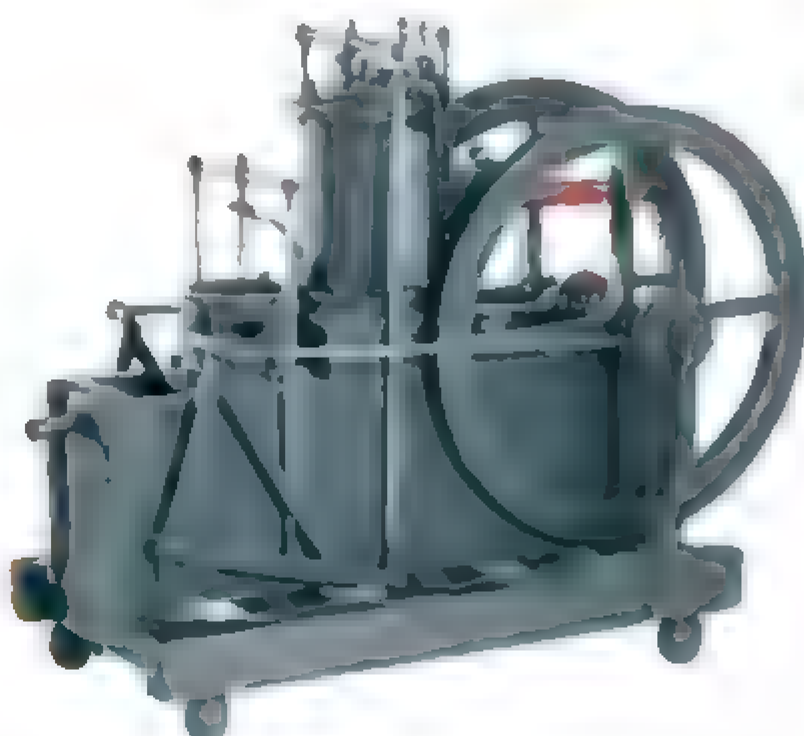
Wielka encyklopedia francuska liczyła 35 tomów. Pracami encyklopedystów, czyli twórców encyklopedii, kierował Francuz Denis Diderot.

Wynalazki epoki oświecenia

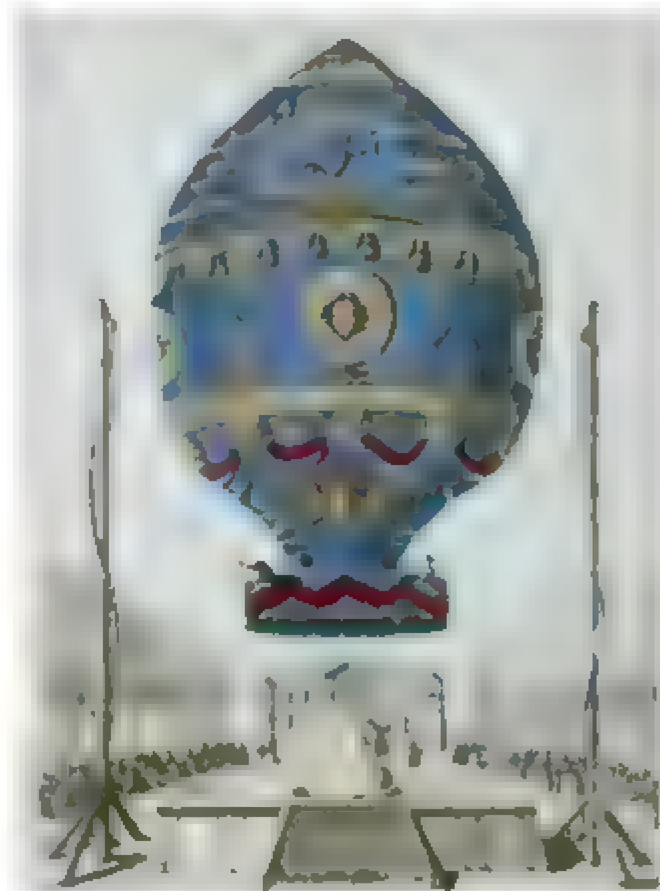
Rozwój nauki w epoce oświecenia zaowocował dokonaniem wielu wynalazków. Niektóre z nich są wykorzystywane do dziś.

Termometr został wynaleziony na początku XVIII wieku przez niemieckiego fizyka Gabriela Fahrenheita [czytaj: farenhajta]. Ten pochodzący z Gdańska uczony stworzył też skalę do pomiaru temperatury.

Maszyna parowa była napędzana parą wodną pod ciśnieniem. Jedno z pierwszych takich urządzeń zbudował szkocki konstruktor James Watt [czytaj: dżejms łot]. Jego wynalazek rozpoczął rewolucję w przemyśle i transporcie.

Balon skonstruowali bracia Montgolfier [czytaj: mągol**fje**] pochodzący z Francji. W 1783 roku odbył się pierwszy lot balonem z udziałem człowieka.

Jakie znaczenie miało skonstruowanie maszyny parowej?

Pod znakiem umiaru i harmonii

W epoce oświecenia wzrosło zainteresowanie starożytnością. Przyczyniły się do tego odkrycia dokonane na terenie **Pompejów** – antycznego miasta rzymskiego zniszczonego w I wieku przez wybuch wulkanu Wezuwiusz. Podczas wykopalisk odnaleziono tam przedmioty codziennego użytku, rzeźby i malowidła.

Zafascynowanie starożytnością sprawiło, że w drugiej połowie XVIII wieku wykształcił się nowy styl określany jako **klasycyzm**. Nawiązywał on do sztuki dawnych Greków i Rzymian. Budowle klasycystyczne, w odróżnieniu od barokowych, nie miały oszałamiać bogactwem, ale urzekać ładem. Częściej niż dotychczas zaczęto też stosować typowe dla antyku elementy architektoniczne, takie jak kolumny i kopuły. Zrezygnowano natomiast z charakterystycznych dla baroku zdobień.

Na dziełach starożytnych twórców wzorowali się również malarze i rzeźbiarze tworzący w XVIII wieku. Bardzo często poruszali oni tematykę mitologiczną i historyczną. Przedstawiali też cenione w starożytności cnoty: męstwo, sprawiedliwość i mądrość.

CIEKAWOSTKA

Z czasów oświecenia pochodzi popularna do dziś powieść *Podróże Guliwera* autorstwa Jonathana Swifta [czytaj: dżonatana słifta]. Autor, opisując przygody bohatera, krytykuje wady ówczesnego angielskiego społeczeństwa, takie jak ludzka pycha, nietolerancja czy głupota.

Sztuka klasycystyczna

Dzieła klasycystycznych artystów tworzących w XVIII i XIX wieku często nawiązywały do sztuki antycznej. Artyści oświeceniowi starali się ukazać postaci tak, aby ich pozy i stroje przypominały te przedstawiane w dziełach starożytnych Greków i Rzymian.

Przysięga Horacjuszy to obraz Jacques'a-Louisa Davida. Scena przedstawia trzech braci, którzy przed wyruszeniem na pojedynek mający zakończyć waśnie dwóch rodów ślubują ojcu zwycięstwo albo śmierć.

Chrystus to rzeźba duńskiego artysty Bertela Thorvaldsena [czytaj: torwalsena]. Wykonana z białego marmuru postać Jezusa błogosławiącego wiernych znajduje się w katedrze w Kopenhadze.

Jaką tematykę przedstawiali w swoich dziełach klasycystyczni twórcy?

Klasycyzm

Klasycystyczni architekci, rzeźbiarze i malarze, podobnie jak wcześniej artyści renesansowi, fascynowali się dokonaniami starożytnych Greków i Rzymian. Nowy styl cechował się ładem, harmonią i oszczędnością w zdobieniach. Do najwspanialszych zabytków klasycystycznych na świecie należy Panteon w Paryżu, wzniesiony w drugiej połowie XVIII wieku.

Wnętrze paryskiego Panteonu jest doskonałym przykładem sztuki klasycystycznej. Cechują go harmonia i podobieństwo do starożytnych budowli.

Kopuła była elementem architektonicznym popularnym już w starożytnym Rzymie. Chętnie wykorzystywano ją także w klasycyzmie. Sklepienie Panteonu wykonano z trzech nałożonych na siebie kopuł.

Tympanon to trójkątne pole na szczycie ściany frontowej, często dekorowane rzeźbami. Element ten był stosowany już w starożytności.

Kolumny ustawione przed wejściem do budynku sprawiały wrażenie potęgi, powagi i spokoju.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

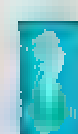
1. Wyjaśnij, w jaki sposób architektura klasycyzmu nawiązuje do antyku.
★ 2. Przypomnij, gdzie i kiedy powstała inna budowla również nazywana Panteonem.

Wikipedia

Wydawana w XVIII wieku *Wielka encyklopedia francuska* była największym dziełem naukowym myślicieli doby oświecenia, a jednocześnie wiarygodnym źródłem ówczesnej wiedzy. Współcześnie podobną funkcję pełni encyklopedia internetowa, czyli Wikipedia. Jej twórcom przyświecała podobna idea jak XVIII-wiecznym encyklopedystom – stworzenie możliwie dużej bazy informacji, dzięki której specjaliści z różnych dziedzin mogliby dzielić się swoją wiedzą. Wikipedia powstała w 2001 roku. Obecnie encyklopedia liczy około 40 milionów haseł, z czego ponad milion po polsku. Zasoby Wikipedii zostały zredagowane w prawie 300 językach. Nowe wpisy powstają każdego dnia. Bardzo szybko rośnie też liczba autorów haseł. Obecnie jest ich około 60 milionów na całym świecie.

Pomnik Wikipedii w Słubicach w województwie lubuskim jest pierwszym na świecie upamiętnieniem tej internetowej encyklopedii. Dzieło przedstawia niedokończoną kulę z puzzli, podtrzymywaną przez czworo ludzi. Postaci stoją na stosie książek symbolizującym wiedzę.

Jakie są podobieństwa między *Wielką encyklopedią francuską* a Wikipedią?

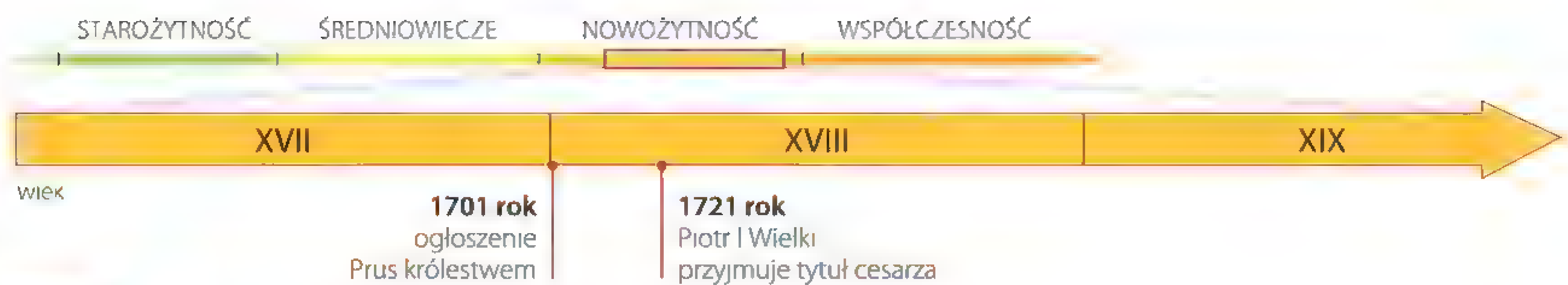
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W XVIII wieku we Francji, a następnie w całej Europie rozpowszechniły się idee oświeceniowe. Ludzie zaczęli głosić pochwałę rozumu, wiedzy i doświadczenia. Byli krytyczni wobec nauk Kościoła katolickiego, władzy absolutnej oraz przywilejów szlachty i duchowieństwa.
2. W oświeceniu intensywnie rozwijały się takie dziedziny nauki, jak: matematyka, astronomia, fizyka, chemia i biologia.
3. Monteskiusz stworzył koncepcję trójpodziału władzy. Zgodnie z tą zasadą władza dzieli się na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.
4. Według Jana Jakuba Rousseau państwo powinno funkcjonować na zasadzie umowy społecznej między panującymi a ludem.
5. W sztuce oświecenia dominował klasycyzm. Cechowały go harmonia, oszczędność w zdobieniach i liczne nawiązania do antyku.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wytłumacz, dlaczego nowa epoka w kulturze europejskiej została nazwana oświeceniem.
2. Wyjaśnij, na czym polega zasada trójpodziału władzy stworzona przez Monteskiusza.
3. Powiedz, dlaczego filozofowie oświecenia krytykowali naukę Kościoła katolickiego i rządy absolutne.
4. ★ Opisz dowolny zabytek klasycystyczny, który znajduje się na terenie naszego kraju. Postaraj się wybrać obiekt położony blisko Twojego miejsca zamieszkania. Na podstawie dostępnych źródeł określ, kiedy powstał opisywany zabytek i jaką pełnił funkcję.
5. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych grupach opiszcie jeden z wynalazków lub jedno z odkryć epoki oświecenia. Zawrzyjcie w pracy charakterystykę wybranego wynalazku bądź odkrycia, a także informacje o jego autorze.

4 Nowe potęgi europejskie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym był absolutyzm oświecony,
- jakich reform dokonali władcy Prus, Austrii i Rosji w XVIII wieku,
- jakie były skutki reform przeprowadzonych przez sąsiadów Rzeczypospolitej.

Absolutyzm oświecony

W XVIII wieku Francja nie była jedynym krajem w Europie, którego władcy sprawowali rządy absolutne. Podobny ustrój wprowadzono także w **Królestwie Prus**, **monarchii austriackiej** oraz **Cesarstwie Rosyjskim**. Panujący w tych państwach władcy, często doskonale wykształceni, zdawali sobie sprawę ze zmian we współczesnym świecie i dlatego przeprowadzili wiele ważnych reform. To pozwoliło Prusom, Austrii i Rosji dołączyć do grona europejskich mocarstw, takich jak Francja czy Wielka Brytania.

Dawniej królowie uważali, że ich władza pochodzi od Boga. W przeciwieństwie do nich XVIII-wieczni monarchowie absolutni nie poprzestawali na tym wyjaśnieniu i starali się uzasadnić swoją władzę odwołaniem do haseł oświeceniowych. Mówili o sobie, że są „sługami ludu" i wszystko, co robią, czynią w imię jego dobra. Zakazali stosowania tortur i przyznali poddanym pewne swobody, w tym wolność wyznania. Jednocześnie nadal sprawowali władzę absolutną w państwie. Taką formę rządów określa się mianem absolutyzmu oświeconego.

Absolutyzm oświecony – odmiana absolutyzmu, w którym rządzący przyznaje poddanym pewne swobody, jednak wciąż ma pełnię władzy; monarcha głosi przy tym, że jego władza pochodzi nie tylko od Boga, a celem sprawowania rządów jest troska o dobro poddanych.

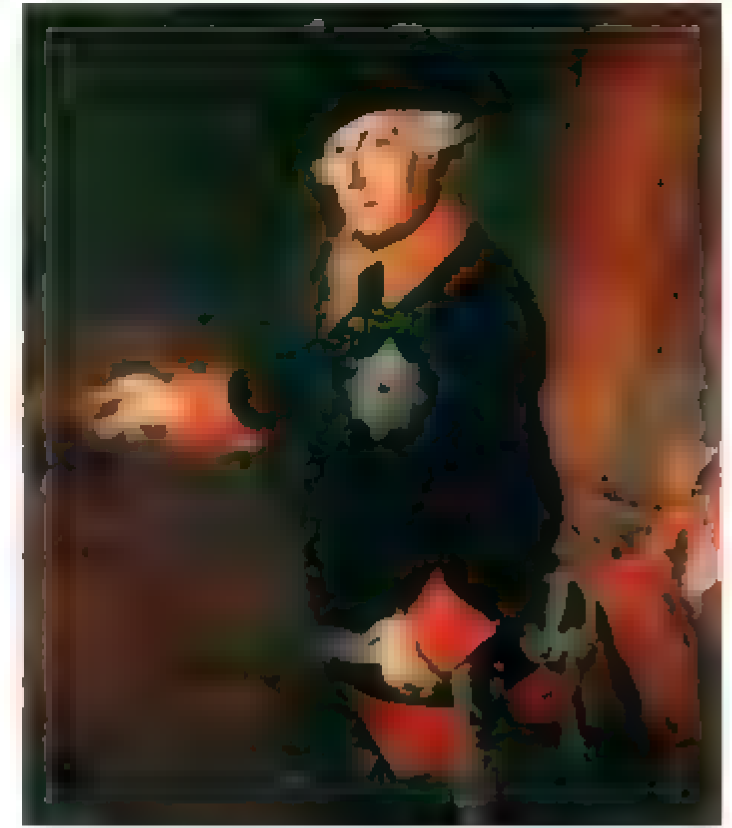
Koncert na flecie to XIX-wieczny obraz Adolfa von Menzla [czytaj: fon mencla] przedstawiający władcę Prus Fryderyka II. Monarcha był doskonale wykształconym intelektualistą o licznych zainteresowaniach z dziedziny muzyki – grał na flecie oraz samodzielnie komponował. Interesował się również historią, filozofią i literaturą francuską.

Narodziny potęgi Prus

W skład Prus sąsiadujących z XVIII-wieczną Rzeczpospolitą wchodziły Brandenburgia oraz Prusy Książęce, które w czasie potopu szwedzkiego przestały być polskim lennem. W **1701 roku** władca tych ziem ogłosił się królem i przyjął imię Fryderyk I, co dało początek **Królestwu Prus**. Dzięki polityce swoich władców w XVIII wieku stało się ono **jednym z najsilniejszych państw w Europie**.

Do budowy potęgi Prus przyczynili się potomkowie Fryderyka I, zwłaszcza jego wnuk – **Fryderyk II Wielki**. Już na początku swojego panowania zniósł on cenzurę i stosowanie tortur oraz wprowadził **tolerancję religijną**. Aby podnieść poziom wykształcenia poddanych, władca Prus zarządził **powszechny obowiązek szkolny** dla chłopców. Monarcha, podobnie jak jego poprzednicy, wspierał też rozwój gospodarczy i tworzenie manufaktur.

Wszyscy poddani, w tym szlachta, musieli płacić podatki, dzięki czemu wzrastały dochody państwa. Pozwoliło to sfinansować między innymi **rozbudowę armii**. Była ona doskonale wyszkolona i zdyscyplinowana, a dzięki przymusowemu poborowi młodych mężczyzn do wojska – kilkukrotnie liczniejsza niż wojska dużo większej od Prus Rzeczypospolitej. Z pomocą nowoczesnej armii Fryderyk II odebrał Austrii bogaty w surowce naturalne **Śląsk**.

Fryderyk II Wielki (*1712 †1786) był doskonałym politykiem i wodzem. Władca słynął też z oszczędnego trybu życia. Po zdobyciu oryginalnych form do bicia polskiej monety kazał wprowadzić do obiegu posrebrzane falsyfikaty. Zyski z ich produkcji współfinansowały budżet wojskowy Prus.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

O obowiązkach króla

Władca Prus Fryderyk II Wielki spisał cechy, którymi powinien charakteryzować się idealny władca absolutny epoki oświecenia.

Rozdział I. Przestrzeganie prawa jest pierwszą powinnością monarchy. Ponad wszystko ma stawiać dobrobyt swych ludów. Winien być powiększycielem albo też twórcą ich powodzenia i szczęśliwości [...]. *Daleki od tego, by być nieograniczonym władcą swych poddanych, panujący jest tylko pierwszym ich sługą, narzędziem ich szczęścia* [...].

Rozdział II. Książę winien myśleć, jak uszczęśliwić swój naród, takie jest moje zdanie! Naród zadowolony nie będzie nigdy myślał o buncie, naród szczęśliwy bardziej się lęka utraty swego władcy, będącego równocześnie jego dobroczyńcą, niż on sam postradania swej władzy. [...]

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S B. Lenard, Warszawa 1999, s. 391

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień obowiązki władcy według Fryderyka II Wielkiego.
2. Wyjaśnij, dlaczego to monarchom powinno zależeć na sprawiedliwych rządach.

Rozwój terytorialny Prus i Austrii w XVI–XVIII wieku

LEGENDA

- posiadłości Habsburgów przed 1525 rokiem

Obszary przyłączone do monarchii Habsburgów:
- w latach 1526–1606
- w 1699 roku
- w latach 1714–1795
- przejściowo w latach 1714–1748
- posiadłości Hohenzollernów do 1618 roku

Obszary przyłączone do Prus:
- po 1648 roku
- do 1750 roku
- do 1795 roku
- granice państw i obszarów przyłączanych do posiadłości Habsburgów i Hohenzollernów
- granice cesarstwa w XVIII wieku
- granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1772 roku

PRACA Z MAPĄ

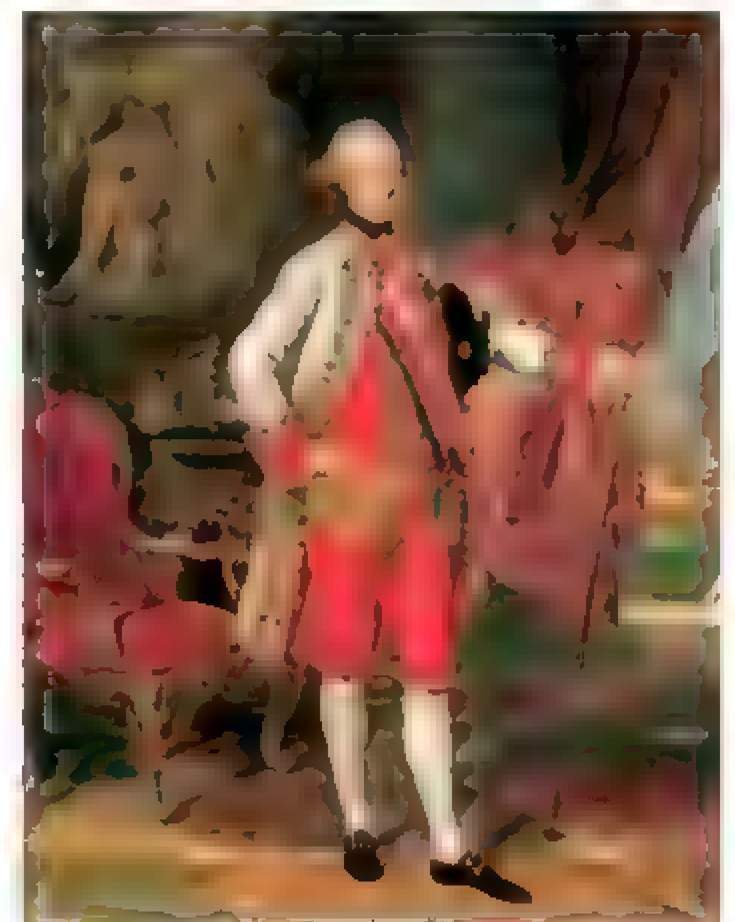
1. Powiedz, kiedy Prusy najbardziej powiększyły swoje terytorium.

★ 2. Podaj nazwy współczesnych państw, na których terenie znajdowały się ziemie Habsburgów.

Monarchia austriackich Habsburgów

W XVIII wieku pod panowaniem austriackiej **dynastii Habsburgów** pozostawała duża część Europy. Państwo Habsburgów było wielonarodowe, zamieszkane przez wyznawców różnych religii. Do dynastii należała korona cesarska, co podnosiło prestiż tego mocarstwa.

Za panowania **cesarzowej Marii Teresy** i jej syna **cesarza Józefa II** w austriackiej monarchii przeprowadzono wiele ważnych reform. W całym kraju stworzono sieć urzędów podległych władzom centralnym w Wiedniu. Dzięki profesjonalnym urzędnikom monarchia była najsprawniej funkcjonującym państwem na naszym kontynencie. Podatki nałożone na szlachtę i duchowieństwo sprawiły, że wzrosły dochody skarbu. Pozwoliło to **powiększyć** i **zreformować armię według pruskich wzorów**.

Cesarz Józef II (*1741 †1790) przeprowadził wiele ważnych reform. Władca dążył do tego, aby z licznych podległych mu terytoriów stworzyć jednolite, centralnie zarządzane państwo.

Cesarz Józef II przyznał **wolność religijną** wyznaniom chrześcijańskim i ograniczył prześladowania Żydów. **Zniósł poddaństwo chłopów**. Szlachcie nie wolno było usuwać chłopów z zajmowanej ziemi, którą mogli oni odtąd dziedziczyć. W monarchii Habsburgów **zostały ograniczone wpływy Kościoła**. Państwo zajęło się prowadzeniem szkół dla duchownych. Ponadto cesarz zlikwidował kilkaset klasztorów – pozostawił tylko te zgromadzenia, które zajmowały się nauczaniem lub pomocą chorym.

Unowocześnienie państwa rosyjskiego

Rozległe imperium rosyjskie było cywilizacyjnie zapóźnione w stosunku do Europy. W 1689 roku rządy w Rosji objął młody **Piotr I** nazwany później **Wielkim**. Jego celem stało się unowocześnienie państwa. Podczas swojego panowania car odbył anonimowo podróż po Europie Zachodniej. W trakcie wyprawy poznawał gospodarkę, wojskowość, kulturę i sposoby zarządzania państwem najbardziej rozwiniętych krajów kontynentu. Po powrocie władca zaczął wdrażać w Rosji reformy, w czym wspomagali go liczni europejscy doradcy.

Car rozpoczął od **zmodernizowania rosyjskiej armii** na wzór europejski. Zwiększono jej liczebność, wprowadzono nowoczesne uzbrojenie, w tym artylerię, oraz umundurowanie. Władca zmusił też szlachtę do służby wojskowej lub urzędniczej, czym usprawnił funkcjonowanie imperium. Ponadto Piotr I **podporządkował sobie Cerkiew**, czyli Kościół prawosławny. Car rozwijał również gospodarkę, na jego rozkaz między innymi zakładano liczne manufaktury i kopalnie.

Po przejęciu szwedzkich Inflant i Estonii Rosja uzyskała upragniony **dostęp do Morza Bałtyckiego**. Na zdobytym terytorium wzniesiono miasto **Petersburg**, do którego wkrótce przeniesiono z Moskwy rosyjską stolicę. W **1721 roku** Piotr I przyjął tytuł cesarza, a nazwę rosyjskiego państwa zmieniono na **Cesarstwo Rosyjskie**. Rządy Piotra I Wielkiego uczyniły z Rosji europejską potęgę.

Piotr I Wielki (*1672 †1725) zmusił bojarów, czyli przedstawicieli rosyjskiej szlachty, aby porzucili tradycyjne długie szaty na rzecz krótszych strojów popularnych wówczas w Europie. Ponadto władca nakazał bojarom ogolenie bród. Mogli je nosić tylko duchowni i chłopi.

Rozwój terytorialny Rosji w XV–XVIII wieku

LEGENDA

- Księstwo Moskiewskie w 1462 roku

Obszary przyłączone do państwa rosyjskiego:
- do 1600 roku
- do 1700 roku
- do 1800 roku
- granice państw około 1800 roku
- granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1772 roku

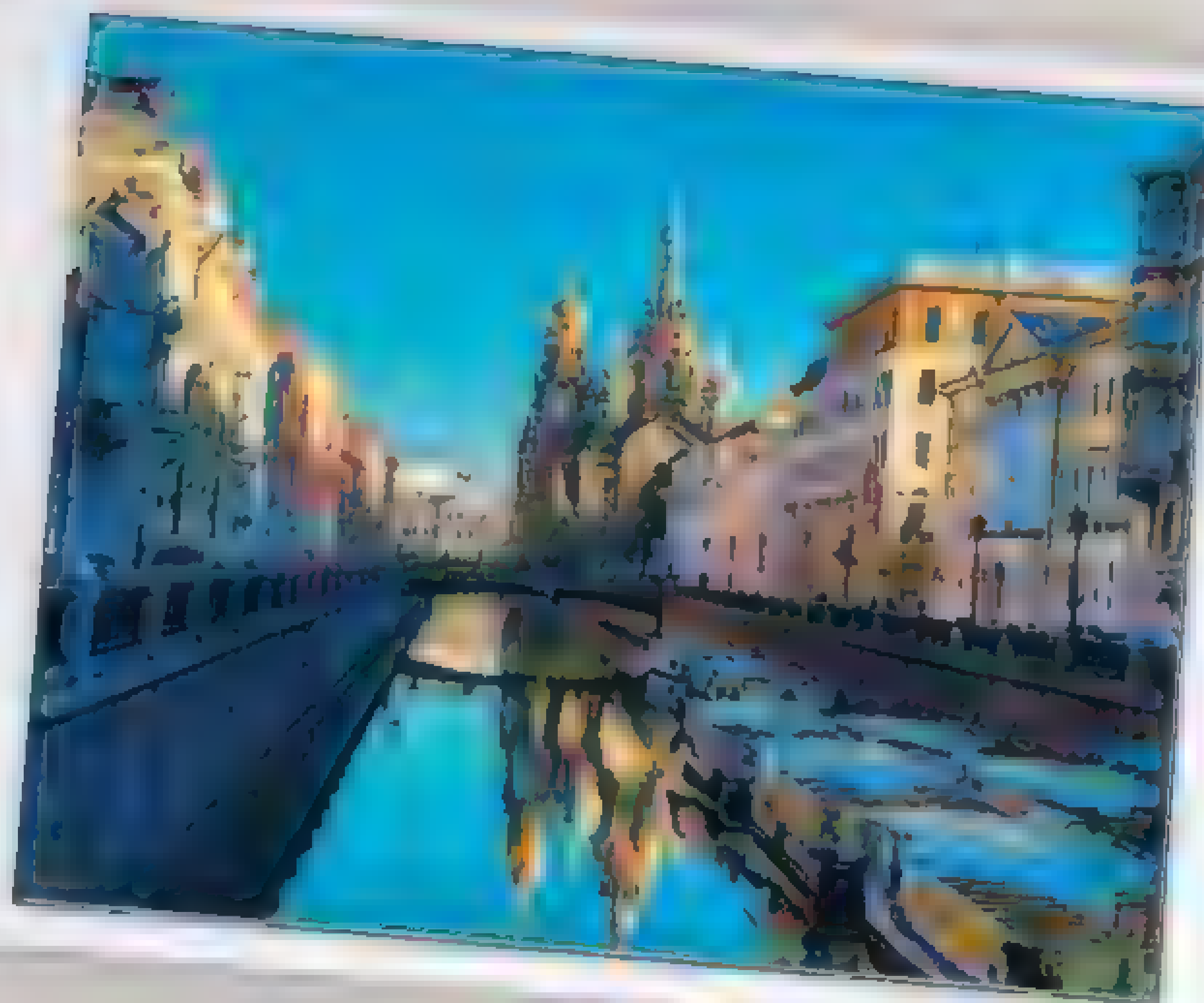

PRACA Z MAPĄ

1. Oceń, w którym stuleciu Rosja najbardziej powiększyła swoje terytorium.
2. Odpowiedz, na jakich kontynentach rozciągało się terytorium Rosji około 1800 roku.

Petersburg

Petersburg, zwany też Sankt Petersburgiem, jest dużą rosyjską metropolią, chociaż nie pełni obecnie funkcji stolicy. To założone w 1703 roku miasto kilkukrotnie w swojej historii zmieniało nazwę. Po wybuchu I wojny światowej w 1914 roku nazwano je po rosyjsku Piotrogrodem. Dziesięć lat później, po śmierci przywódcy rosyjskich komunistów Włodzimierza Lenina, na jego cześć miasto zostało Leningradem. Od 1991 roku, po upadku Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich – taka była oficjalna nazwa Rosji przez większą część XX wieku – metropolia ponownie stała się Petersburgiem. Liczy ona dziś ponad 5 milionów mieszkańców i leży na kilkudziesięciu wyspach połączonych setkami mostów. Z tego względu o Petersburgu mówi się często, że jest Wenecją Północy.

Petersburg jest poprzecinany siecią kanałów, ponieważ zbudowano go na podmokłym terenie. Poszczególne części miasta łączy ze sobą blisko 400 mostów.

Dlaczego Petersburg jest nazywany Wenecją Północy?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W XVIII wieku w Prusach, Austrii i Rosji wprowadzono nowy system rządów zwany absolutyzmem oświeconym. W tej formie rządów panujący przyznawali pewne swobody poddanym, mieli jednak pełnię władzy. Głosili przy tym, że ich władza pochodzi od ludu i jest sprawowana dla jego dobra.
2. Do najwybitniejszych władców tego okresu należą: król Prus Fryderyk II Wielki, cesarz Austrii Józef II i car Rosji Piotr I Wielki.
3. Władcy Prus, Austrii i Rosji przeprowadzili wiele reform w duchu oświecenia. Dzięki reformom i nowym podatkom wzrosły dochody z handlu i rzemiosła. Poddani uzyskali też szerszy niż dotychczas dostęp do edukacji. Zmodernizowano gospodarkę, system podatkowy, sposób zarządzania państwem oraz armie. Uczyniło to z Austrii, Prus i Rosji nowe europejskie potęgi.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego sposób sprawowania władzy w Austrii, Prusach i Rosji w XVIII wieku nazywa się absolutyzmem oświeconym.
2. Wymień reformy, które przeprowadził władca Prus Fryderyk II Wielki.
3. Powiedz, jakie były zasługi Piotra I dla Rosji.
4. Opowiedz, na czym polegały reformy cesarza Józefa II w kwestiach religijnych.
5. ★ Na podstawie dostępnych źródeł podaj, który władca zyskał przydomek „król kapral". Wyjaśnij, skąd się wzięło to określenie.
6. **Miniprojekt**
   Utwórzcie trzy zespoły i przydzielcie każdemu inne państwo: Austrię, Prusy lub Rosję. Waszym zadaniem będzie napisanie listu od mieszkańca wyznaczonego kraju do przyjaciela żyjącego w XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. Przekażcie jak najwięcej informacji o władcach i życiu codziennym poddanych.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek: XVII | XVIII | XIX

1776 rok uchwalenie Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych

1787 rok uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych

5 Stany Zjednoczone Ameryki

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były przyczyny konfliktu między Wielką Brytanią a jej koloniami w Ameryce,
- jaką formę rządów wprowadziła w państwie Konstytucja Stanów Zjednoczonych,
- w jaki sposób Polacy zasłużyli się dla niepodległości Stanów Zjednoczonych.

Kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej

W wyniku wielkich odkryć geograficznych w Ameryce rozwijało się europejskie osadnictwo. Od XVII wieku na wschodnim wybrzeżu Ameryki Północnej zaczęli się osiedlać Anglicy. Z czasem powstało tutaj **13 angielskich kolonii**. Stopniowo ich obszar powiększył się o terytoria w głębi kontynentu, z których wypierano Indian.

Kolonie w Ameryce Północnej stanowiły dla Wielkiej Brytanii źródło tanich surowców, a także rynek zbytu. W połowie XVIII wieku doszło do konfliktu między kolonistami a Wielką Brytanią. Rząd brytyjski podwyższył cła na towary przywożone z Ameryki i zakazał produkcji wielu towarów w koloniach, aby zmusić osadników do kupowania produktów brytyjskich. Ograniczył też wolność handlu na obszarze kolonii.

Osadnicy byli oburzeni niesprawiedliwym traktowaniem przez władze. Organizowali protesty i stosowali bojkot towarów sprowadzanych z Wielkiej Brytanii. Przeciwko mieszkańcom kolonii zostało wysłane wojsko. W 1770 roku w Bostonie brytyjscy żołnierze otworzyli ogień do demonstrantów. Zaostrzający się konflikt sprawił, że osadnicy zaczęli dążyć do wyzwolenia się spod władzy Wielkiej Brytanii.

Bojkot – protest mający na celu unikanie kogoś lub czegoś. Tu: akcja polegająca na niekupowaniu angielskich towarów.

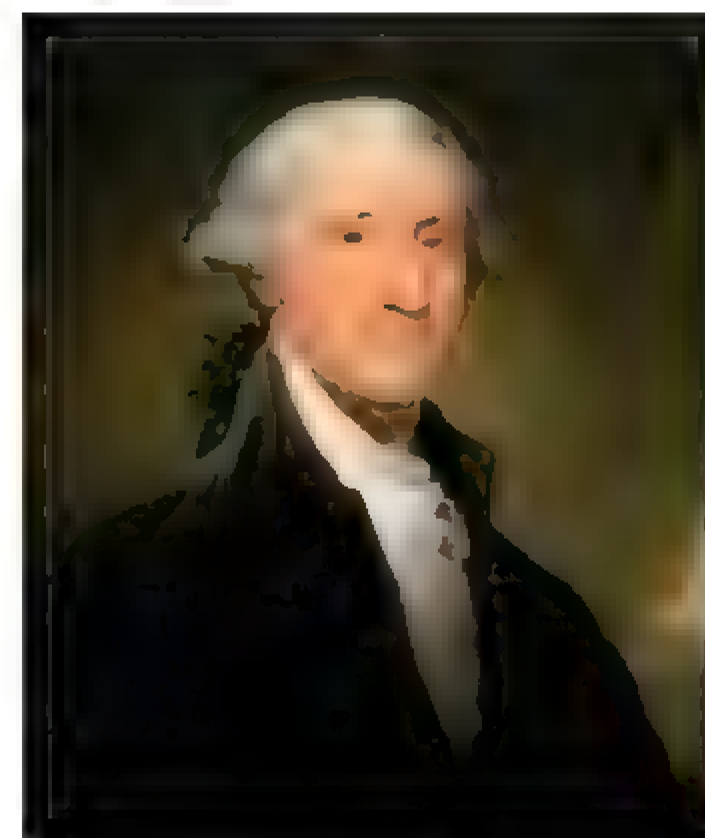
Bostońskie picie herbaty to najsłynniejsze wydarzenie związane z bojkotem angielskich towarów w koloniach. W 1773 roku członkowie organizacji Synowie Wolności wdarli się na trzy brytyjskie statki zacumowane w porcie w Bostonie i zniszczyli ładunek herbaty, wrzucając go do morza. Zamachowcy przebrali się za Indian, aby zmylić władze.

Wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych

Amerykańscy osadnicy nie chcieli być już dłużej poddanymi Brytyjczyków. W 1775 roku Wielka Brytania rozpoczęła wojnę ze zbuntowanymi koloniami. W tej sytuacji przedstawiciele kolonistów uchwalili **4 lipca 1776 roku Deklarację niepodległości**. W dokumencie wypowiedzieli posłuszeństwo Brytyjczykom i ogłosili utworzenie nowego państwa, które przyjęło nazwę **Stany Zjednoczone Ameryki**.

Uchwalenie Deklaracji niepodległości sprawiło, że wojna przybrała na sile. Początkowo Brytyjczycy wygrywali z oddziałami Stanów Zjednoczonych, złożonymi głównie z ochotników. Jednak naczelny dowódca sił amerykańskich – **Jerzy Waszyngton** – nie zrażał się niepowodzeniami. Dbał o wyszkolenie żołnierzy i ich dyscyplinę. Wkrótce Amerykanie zaczęli odnosić sukcesy, między innymi w **bitwie pod Saratogą**. Do wojny po stronie Stanów Zjednoczonych przystąpili też wrogowie Wielkiej Brytanii: Francja, Hiszpania oraz Holandia.

Do decydującego starcia doszło w 1781 roku **pod Yorktown** [czytaj: jorktałn], gdzie połączone siły amerykańsko-francuskie zmusiły do kapitulacji armię brytyjską. Wojna zakończyła się **podpisaniem w 1783 roku pokoju**. Na mocy tego porozumienia Wielka Brytania uznała **niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki**.

Jerzy Waszyngton
(*1732 †1799) był wybitnym generałem i politykiem. Po zakończeniu wojny o niepodległość zaproponowano mu nawet koronę królewską, Waszyngton jednak odmówił. Przez dwie kadencje sprawował urząd prezydenta Stanów Zjednoczonych.

POWSTANIE STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

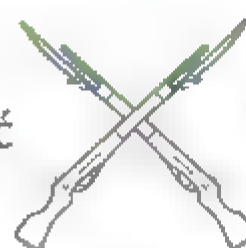
Przyczyna

- wyzysk kolonii przez Wielką Brytanię
- dążenie kolonistów do wyzwolenia się spod władzy Brytyjczyków

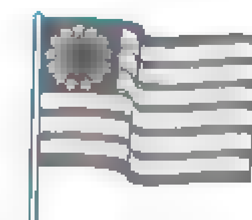
Wydarzenie

Wojska amerykańskie pokonują Brytyjczyków w wojnie o niepodległość toczącej się w latach **1775–1783**.

Skutek

- uznanie przez Brytyjczyków niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki
- utrata przez Wielką Brytanię kolonii w Ameryce Północnej

Kapitulacja pod Yorktown to obraz Johna Trumbulla [czytaj: dżona trambla] namalowany około 1820 roku. Na pierwszym planie widać brytyjskich oficerów 1, prowadzących pokonane oddziały przed zwycięskimi armiami. Kapitulację przyjmuje generał La Fayette 2 [czytaj: la fajet], dowódca Francuzów, którzy stoją po lewej stronie pod białą flagą dynastii Burbonów 3. Po prawej znajdują się Amerykanie 4 pod dowództwem Waszyngtona 5 – ze sztandarem swojego powstającego właśnie państwa.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Deklaracja niepodległości

Autorzy Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych opisali w niej przyczyny wypowiedzenia posłuszeństwa Wielkiej Brytanii.

Uważamy za niezbite i oczywiste następujące prawdy: że wszyscy ludzie stworzeni zostali równymi sobie; że Stwórca udzielił im pewnych praw niepozbywalnych, w rzędzie których na pierwszym miejscu postawić należy prawo do życia, do wolności i do poszukiwania szczęścia; celem zapewnienia sobie tych praw ludzie ustanowili między sobą rządy, których władza wypływa ze zgody rządzonych; że ilekroć jakakolwiek forma rządu sprzeciwia się celowi, w jakim była ustanowiona, naród ma prawo zmienić ją lub znieść zupełnie i ustanowić rząd nowy [...].

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, kiedy ludzie mogą odwołać ustanowiony przez siebie rząd.
★2. Powiedz, w jaki sposób tekst Deklaracji niepodległości realizuje oświeceniową wizję państwa i rządów.

Źródło: *Wiek XVI-XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 470–471.

Polacy w walce o niepodległość Stanów Zjednoczonych

Pośród wielu ochotników, którzy przybyli z Europy, by walczyć po stronie Amerykanów w wojnie o niepodległość, było około 100 Polaków. Wśród nich największą sławę zdobyli **Kazimierz Pułaski** oraz **Tadeusz Kościuszko**. Obaj zostali uznani za bohaterów wojny o niepodległość, a pamięć o ich czynach przetrwała w Stanach Zjednoczonych do dziś.

Kazimierz Pułaski (*1745 †1779) po przybyciu do Stanów Zjednoczonych utworzył legion, specjalizujący się w zwiadach i wojnie podjazdowej. W czasie jednej z bitew Pułaski uratował Jerzego Waszyngtona. Polski dowódca zginął w bitwie pod Savannah [czytaj: sawana]. Jego ostatnią walkę upamiętnia obraz Stanisława Batowskiego z 1940 roku *Śmierć Pułaskiego pod Savannah*.

Tadeusz Kościuszko (*1746 †1817) po przybyciu do Ameryki służył jako inżynier wojskowy odpowiedzialny za budowę fortyfikacji. Jego dziełem były między innymi umocnienia polowe w bitwie pod Saratogą i fortu West Point [czytaj: łest point]. Polskiego generała upamiętnia dziś między innymi okazały pomnik w stolicy USA – Waszyngtonie.

Stany Zjednoczone w XVIII wieku

LEGENDA

- posiadłości brytyjskie
- posiadłości hiszpańskie
- ziemie zajęte przez Hiszpanów w 1783 roku
- miejsce wybuchu buntu kolonistów w 1773 roku
- ważniejsze bitwy
- walki z udziałem Polaków
- miejsce uchwalenia Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych w 1776 roku
- miejsce uchwalenia Konstytucji Stanów Zjednoczonych w 1787 roku
- granice Stanów Zjednoczonych w 1783 roku

Stany
- ① New Hampshire
- ② Nowy Jork

PRACA Z MAPĄ

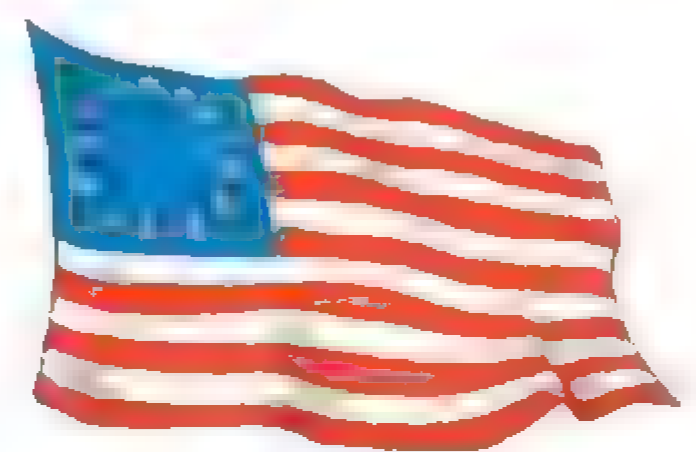
1. Podaj nazwę kolonii, w której uchwalono Deklarację niepodległości.
2. Wymień miejsca związane z udziałem Polaków w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

Powstanie nowego państwa

Jeszcze w czasie wojny o niepodległość każda amerykańska kolonia prowadziła osobną politykę, miała własne prawa i system walutowy. Po zakończeniu walk Amerykanie musieli ustanowić wspólny ustrój dla całego państwa. W **1787 roku** uchwalili pierwszą na świecie konstytucję, która wprowadziła w Stanach Zjednoczonych ustrój republiki. Władze państwa wyłaniano w wyborach, obywatelom zagwarantowano wolność słowa i wyznania oraz nietykalność osobistą, przyjęto też proponowany przez Monteskiusza **trójpodział władzy**.

Władza ustawodawcza należała do wybieranego przez obywateli parlamentu, czyli **Kongresu**. Składał się on z izby wyższej – senatu – i izby niższej zwanej Izbą Reprezentantów. W Kongresie zasiadali przedstawiciele wszystkich stanów. Uchwalał on prawa, które obowiązywały w całym państwie. Władzę wykonawczą przyznano **prezydentowi** wybieranemu na czteroletnią kadencję. Kierował on dyplomacją i administracją, był też naczelnym dowódcą sił zbrojnych. Pierwszym prezydentem Stanów Zjednoczonych został Jerzy Waszyngton. Ponadto konstytucja oddawała władzę sądowniczą w ręce niezależnych sądów.

Konstytucja – najważniejszy akt prawny w państwie, który określa jego ustrój (sposób zorganizowania władz) oraz prawa i obowiązki obywateli.

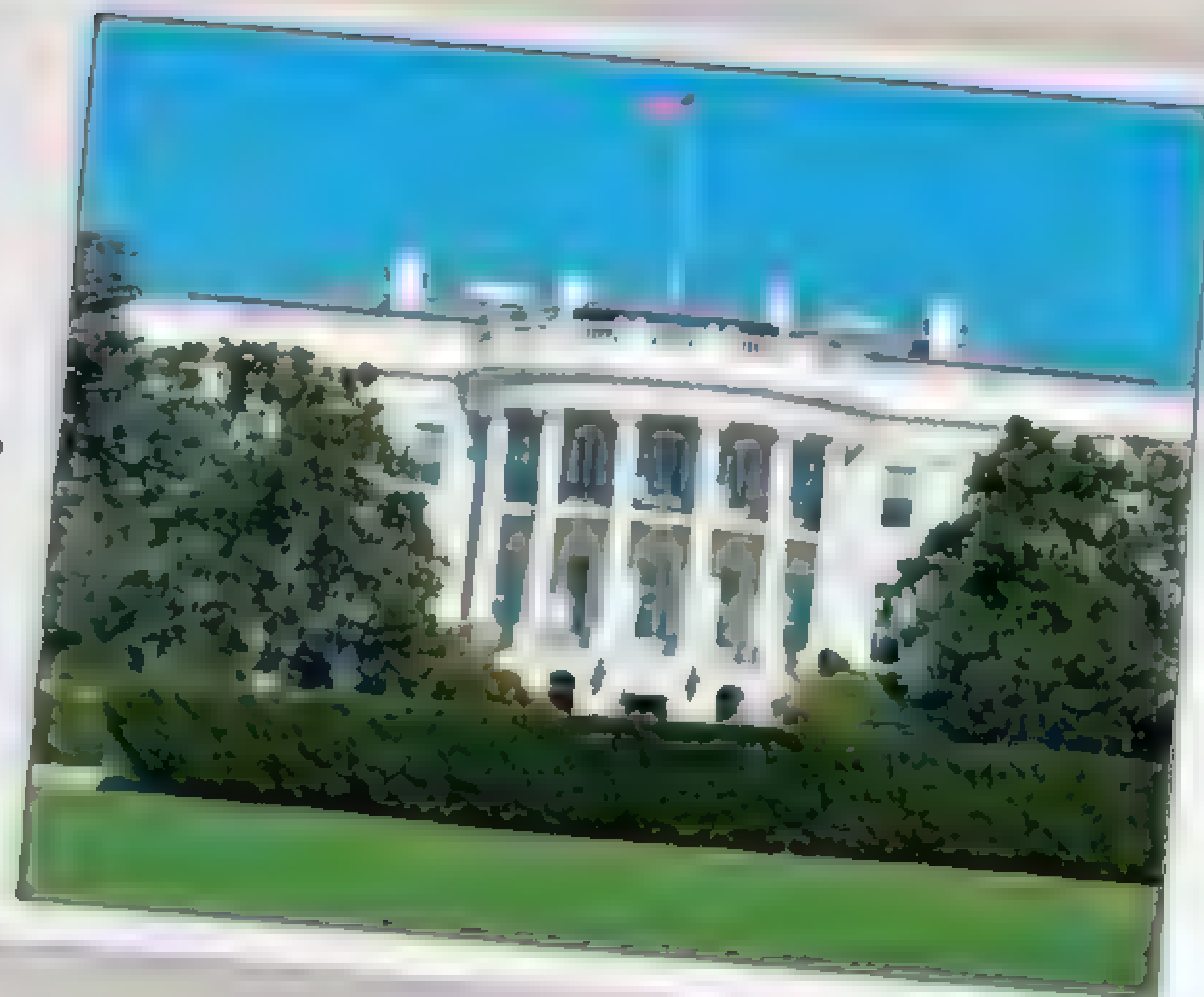
Flaga Stanów Zjednoczonych składała się początkowo z 13 ułożonych na przemian pasów białych i czerwonych, które oznaczają 13 założycielskich kolonii (stanów). W lewym górnym rogu, na niebieskim polu, znajdują się gwiazdy symbolizujące każdy stan.

Stany Zjednoczone Ameryki

Współcześnie Stany Zjednoczone Ameryki (w skrócie z angielskiego: USA) należą do największych i najbogatszych państw na świecie. W ciągu ponad 200 lat istnienia znacznie powiększyły swoje terytorium i liczbę stanów (obecnie jest ich 50). Uchwalona w 1787 roku Konstytucja Stanów Zjednoczonych obowiązuje do dziś. Od chwili jej ustanowienia wprowadzono 27 poprawek. Dotyczyły one tak istotnych spraw, jak zniesienie niewolnictwa czy nadanie prawa wyborczego kobietom. Od końca XVIII wieku stolicą USA jest miasto Waszyngton, nazwane tak na cześć pierwszego prezydenta kraju. To tu znajduje się siedziba prezydenta zwana Białym Domem oraz Kapitol, w którym obraduje Kongres.

Które miasto jest stolicą Stanów Zjednoczonych?

Biały Dom w Waszyngtonie jest siedzibą kolejnych prezydentów USA od 1800 roku. Odgrywa on rolę zarówno mieszkania prezydenta i jego rodziny, jak i miejsca jego codziennej pracy. To tu przyjmowani są najważniejsi goście: głowy państw, szefowie rządów i dyplomaci.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W połowie XVIII wieku w Ameryce Północnej istniało 13 brytyjskich kolonii.
2. Wyzysk kolonii przez Brytyjczyków doprowadził w 1775 roku do wybuchu wojny. W 1776 roku koloniści uchwalili Deklarację niepodległości i ogłosili utworzenie nowego państwa – Stanów Zjednoczonych Ameryki. Wojna o niezależność Stanów Zjednoczonych zakończyła się podpisaniem pokoju w 1783 roku. Wielka Brytania uznała niepodległość USA.
3. W 1787 roku w Stanach Zjednoczonych uchwalono pierwszą na świecie konstytucję. Wprowadzała ona trójpodział władzy i gwarantowała obywatelom wiele praw. Pierwszym prezydentem USA został Jerzy Waszyngton.
4. W wojnie o niepodległość po stronie Amerykanów walczyło wielu obcokrajowców, w tym liczni Polacy. Najsłynniejsi z nich to Kazimierz Pułaski i Tadeusz Kościuszko.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przyczyny konfliktu między Wielką Brytanią a jej koloniami w Ameryce.
2. Omów zasługi Jerzego Waszyngtona dla Stanów Zjednoczonych.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób Kazimierz Pułaski i Tadeusz Kościuszko przyczynili się do uzyskania niepodległości przez Stany Zjednoczone.
4. ★ Powiedz, jakie oświeceniowe ideały państwa były zawarte w amerykańskiej konstytucji.
5. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych grupach opracujcie odezwę wzywającą mieszkańców kolonii do udziału w wojnie z Wielką Brytanią. Wyjaśnijcie, dlaczego powinno im zależeć na włączeniu się do walk. Wspólnie wybierzcie tę odezwę, która Waszym zdaniem najlepiej przemawia do społeczeństwa.

Jak rozpoczęła się rewolucja amerykańska?

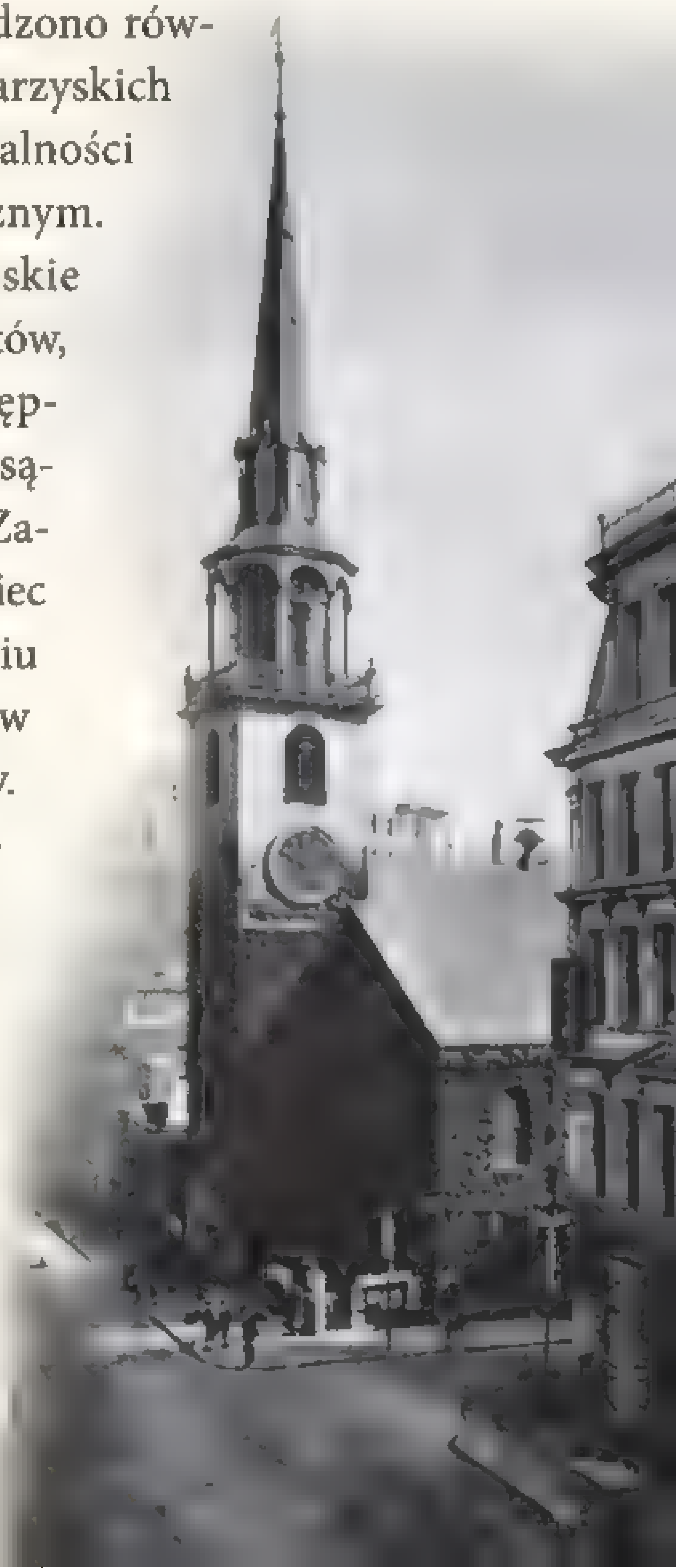
Pod koniec listopada 1773 roku do portu w Bostonie wpłynęły trzy statki – Beaver, Dartmouth i Eleanor [czytaj: biwer, dartmot i elenor]. Należały one do Kompanii Wschodnioindyjskiej i przywiozły ładunek herbaty. Okazało się, że transport ten w dużym stopniu przyczynił się do zaostrzenia konfliktów w koloniach brytyjskich w Ameryce.

Sporny ładunek

Towar, który w listopadzie 1773 roku przypłynął do Bostonu, nie został przyjęty przez inne porty z powodu protestów ich mieszkańców. Narastające niezadowolenie wśród kolonistów wywoływała wówczas polityka Brytyjczyków. Chronili oni bowiem interesy Kompanii Wschodnioindyjskiej, zwalniając ją z ceł na herbatę. W tej sytuacji wszystkie opłaty mieli ponieść Amerykanie importujący towar. Pomimo całego zajścia gubernator brytyjski w Bostonie wyraził zgodę na otwarcie portu. Wywołało to gniew bostończyków, którzy zorganizowali wówczas straż obywatelską, mającą uniemożliwić rozładunek. Prawo przewidywało bowiem, że po 20 dniach statek – z ładunkiem lub bez niego – musi opuścić port. 16 grudnia, kiedy okręty nadal cumowały w Bostonie, Samuel Adams, stojący na czele tajnego ugrupowania Synowie Wolności, postanowił zorganizować akcję protestacyjną. Grupa spiskowców była przebrana za Indian z plemienia Mohawk [czytaj: mołhok], aby zdezorientować załogę okrętu oraz uniknąć odpowiedzialności. Podczas tej akcji, przeprowadzonej szybko i bez użycia siły, do morza wrzucono 342 skrzynie z herbatą o wartości 10 tysięcy funtów.

Restrykcje brytyjskie

W odwecie za zatopienie ładunku Brytyjczycy nałożyli na mieszkańców Bostonu kary, które miały zniechęcić do oporu pozostałe amerykańskie miasta. Nakazano wówczas zamknięcie portu do momentu, kiedy kolonia zapłaci równowartość ceny zniszczonej herbaty. Wprowadzono również zakaz spotkań towarzyskich w celu utrudnienia działalności organizacjom patriotycznym. Ponadto władze brytyjskie zadecydowały, że kolonistów, którzy popełnili przestępstwo w Ameryce, można sądzić poza jej terytorium. Zarządzenie to miało zapobiec pobłażliwemu traktowaniu oskarżonych patriotów przez amerykańskie sądy. Zaczęło także obowiązywać prawo pozwalające bez zgody właściciela zakwaterować żołnierzy brytyjskich w domach prywatnych.

Kościół w Bostonie, w którym 17 grudnia 1773 roku odbyło się spotkanie bostońskich patriotów. Po zebraniu Samuel Adams ze swoimi zwolennikami udał się do leżącego nieopodal portu, aby zniszczyć herbatę znajdującą się w ładowniach statków. W połowie XIX wieku kościół został przekształcony w muzeum.

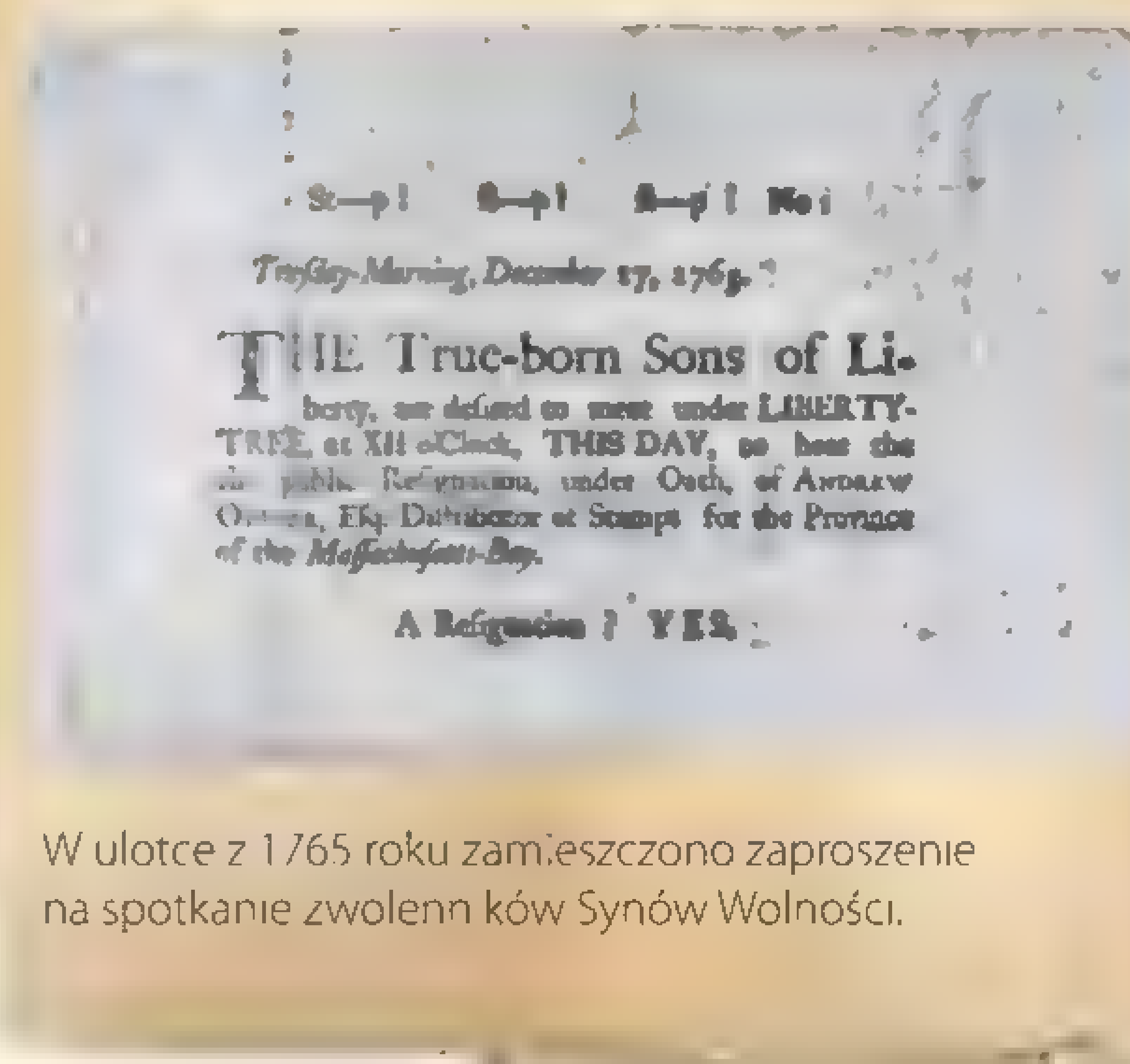
Wkrótce okazało się, że działania rządzących przynoszą jednak odwrotny skutek do zamierzonego. Koloniści z całego obszaru podlegającego angielskiej zwierzchności postanowili się zjednoczyć i poprzeć bostończyków. Rozpoczęto wówczas bojkot towarów z Wysp Brytyjskich, a na organizowanych mimo zakazu zebraniach coraz odważniej głoszono hasła wrogie rządowi i królowi. W maju 1774 roku na jednym ze spotkań padła deklaracja: „Atak na jedną z naszych sióstr kolonii w celu wymuszenia uległości podatkowej jest atakiem na całą brytyjską Amerykę i grozi zrujnowaniem nas wszystkich". W takich okolicznościach narodziła się idea konferencji przedstawicieli wszystkich kolonii amerykańskich. We wrześniu w Filadelfii odbył się Pierwszy Kongres Kontynentalny. Obradujący uznali, że parlament brytyjski nie może odtąd sprawować władzy nad koloniami. W zaistniałej sytuacji obie strony zaczęły przygotowania do działań militarnych. Pierwsze strzały w wojnie o niepodległość Ameryki padły 19 kwietnia 1775 roku pod Lexington, kiedy brytyjscy żołnierze próbowali zarekwirować kolonistom broń.

Wolność czy pieniądze?

Wyrzucenie ładunku herbaty do morza w porcie bostońskim miało znaczenie głównie symboliczne. Rzeczywistych źródeł konfliktu należy jednak szukać gdzie indziej. Podatki nakładane przez rząd były krytykowane zarówno przez mieszkańców kolonii, jak i obywateli zamieszkałych na Wyspach Brytyjskich. Ponadto koloniści z własnej inicjatywy często przekazywali składki do skarbca Anglii. Zatem powodem wojny w Ameryce nie była konieczność płacenia podatków na rzecz odległej metropolii. Główną przyczyną stało się dążenie obywateli kolonii do utrzymania niezależności w podejmowaniu decyzji. Uznali oni, że parlament brytyjski, w którym nie zasiadali przedstawiciele kolonii, nie ma prawa nakładać podatków w Ameryce. Najlepiej tę sytuację scharakteryzował brytyjski polityk Edmund Burke [czytaj: berk]. Na krótko przed wybuchem wojny ostrzegał on parlamentarzystów w Londynie: „Nie mamy doświadczenia w posługiwaniu się siłą jako środkiem rządzenia naszymi koloniami. Odmówicie im wolności, a zerwiecie jedyne więzy, które łączą kolonie z imperium". Słowa te okazały się prorocze. Amerykanie po wojnie z metropolią całkowicie odłączyli się od imperium brytyjskiego. Nauczeni tym doświadczeniem Brytyjczycy złagodzili w XIX wieku swoją politykę wobec innych kolonii.

Amerykańscy spiskowcy

Synowie Wolności to tajne stowarzyszenie amerykańskich patriotów, które powstało w Bostonie w 1765 roku w związku z protestem przeciwko podatkowi nałożonemu na kolonistów przez Brytyjczyków. Symbolem ugrupowania broniącego interesów mieszkańców kolonii stała się flaga w biało-czerwone pasy. Do dziś widnieją one na fladze Stanów Zjednoczonych. Jednym z przywódców organizacji był Samuel Adams.

THE True-born Sons of Li-berty, [illegible] LIBERTY-TREE, [illegible] THIS DAY, [illegible]

YES.

W ulotce z 1765 roku zamieszczono zaproszenie na spotkanie zwolenników Synów Wolności.

IV PODSUMOWANIE

Wykonaj w zeszycie

1. Wyjaśnij, jakie władze powinny funkcjonować w państwie według zasady trójpodziału władzy Monteskiusza. Wskaż, jakie jest zadanie każdej z nich.

2. Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.
   - Był kardynałem i pierwszym ministrem we Francji w czasach Ludwika XIII. Działania tego polityka doprowadziły do wzmocnienia władzy królewskiej.
   - Pochodził z Anglii. W czasie wojny domowej w tym kraju stał na czele wojsk parlamentu. Po obaleniu monarchii objął rządy jako lord protektor.
   - Rządził Rosją na przełomie XVII i XVIII wieku. Dzięki jego reformom państwo rosyjskie stało się europejską potęgą. Na wybrzeżu Bałtyku wzniósł miasto – nową stolicę Rosji.
   - Stał na czele wojsk amerykańskich w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Po uzyskaniu przez ten kraj niepodległości został wybrany na jego pierwszego prezydenta.
   - Był jednym z Polaków walczących w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Zginął w bitwie pod Savannah.

3. Wymień państwa sąsiadujące z Rzeczpospolitą, w których w XVIII wieku wprowadzono absolutyzm oświecony.

4. Określ, które z podanych zdań opisują poglądy filozofów oświecenia.
   - Wszelka władza pochodzi od Boga.
   - W swoim postępowaniu człowiek powinien kierować się rozumem.
   - Prawdziwe są rzeczy, które można udowodnić za pomocą eksperymentu.
   - Ludzie powinni czerpać wiedzę z Biblii i nauki Kościoła.
   - Władza pochodzi od ludu, a rządzący działają w jego imieniu.
   - Ludzie powinni dążyć do rozwoju nauki, aby lepiej zrozumieć świat.

5. Powiedz, jakie znaczenie miał każdy z podanych dokumentów.
   - Edykt nantejski z 1598 roku
   - Deklaracja praw narodu angielskiego z 1689 roku
   - Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych z 1776 roku

6. Podaj przyczyny wybuchu wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

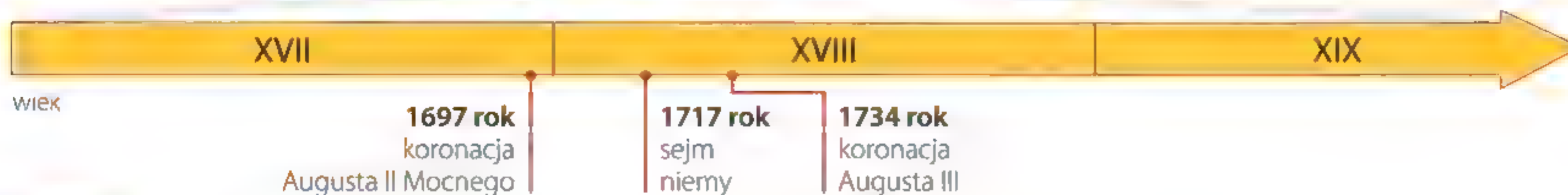
7. Określ, czy podane zdania są prawdziwe, czy fałszywe.
   - Od XVII wieku do czasów obecnych Wielka Brytania jest republiką.
   - Początkowo Stany Zjednoczone składały się z 13 stanów.
   - Cesarz Józef II był władcą Prus.
   - Kongres to organ władzy ustawodawczej w Stanach Zjednoczonych.
   - W XVIII wieku na tronie austriackim zasiadali przedstawiciele dynastii Habsburgów.
   - Król Słońce to określenie odnoszące się do Ludwika XIV.

Ilustracja Jeana Michela Moreau [czytaj: żana miszela mo**ro**] *Kołacz królewski* (XVIII wiek)

UPADEK RZECZYPOSPOLITEJ

1 Rzeczpospolita pod rządami Wettinów
2 Pierwszy rozbiór Polski
3 Kultura polskiego oświecenia
4 Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja
5 Powstanie kościuszkowskie i trzeci rozbiór Polski

1 Rzeczpospolita pod rządami Wettinów

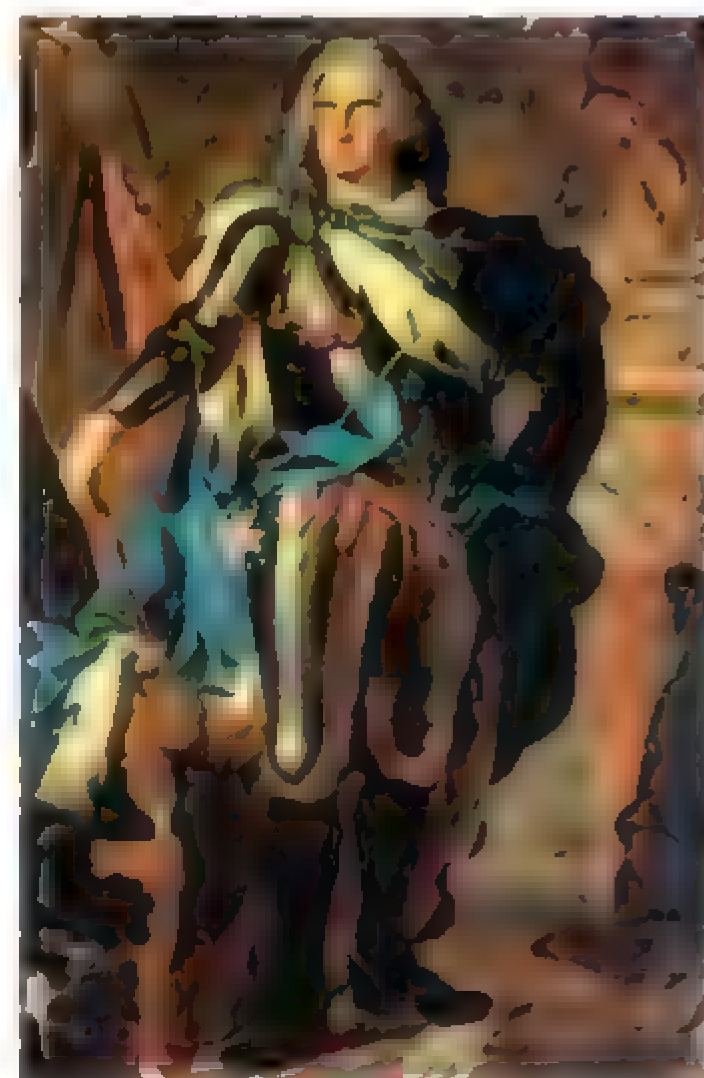
NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- przedstawiciele której dynastii zasiadali na polskim tronie na początku XVIII wieku,
- jakie były przejawy kryzysu Rzeczypospolitej w czasach panowania Wettinów,
- jakie projekty reform Rzeczypospolitej ogłoszono w połowie XVIII wieku.

Początki panowania Augusta II Mocnego

Po śmierci Sobieskiego na tronie Polski od 1697 roku zasiadał **August II** zwany **Mocnym**. Nowy władca pochodził z **dynastii Wettinów** i był księciem **Saksonii**, jednego z państw niemieckich. W ten sposób Rzeczpospolita i Saksonia zostały połączone **unią personalną**.

August II chciał wzmocnić swoją władzę w Rzeczypospolitej i unowocześnić państwo na wzór rządów Ludwika XIV we Francji. Dlatego w imieniu Saksonii zawarł przymierze z Rosją, która walczyła ze Szwecją w tak zwanej wojnie północnej (1700–1721). Król liczył, że dzięki zwycięstwu nad Szwecją zdobędzie silną pozycję w Rzeczypospolitej i przeprowadzi planowane reformy. Jednak Szwedzi pokonali w 1702 roku Rosjan i Sasów, po czym wkroczyli na terytorium Rzeczypospolitej. W tej sytuacji **August II porzucił polski tron** i uciekł do Saksonii.

August II Mocny (*1670 †1733), król Polski w latach 1697–1733. Słynął z siły fizycznej, czemu zawdzięczał swój przydomek. Mówiono, że władca potrafił złamać rękoma żelazną podkowę.

Pałac Zwinger [czytaj: cfinger] w Dreźnie, stolicy Saksonii, został wybudowany w latach 1709–1732 na polecenie Augusta II Mocnego. Rezydencja uchodzi za jeden z najwspanialszych zabytków barokowych w Europie.

Początek ingerencji Rosji w sprawy Polski

Po ucieczce Augusta II Mocnego część szlachty wybrała na króla **Stanisława Leszczyńskiego**. Kandydat miał poparcie Szwecji, której wojska wciąż przebywały w Rzeczypospolitej. Wkrótce jednak, w 1709 roku armia szwedzka została pokonana przez Rosjan w bitwie pod Połtawą. W tej sytuacji **August II powrócił do Polski i odzyskał tron**. Władca ponowił próbę wzmocnienia rządów w Rzeczypospolitej – zniesienia wolnej elekcji i *liberum veto*. Szlachta była temu przeciwna, dlatego zawiązała konfederację przeciwko królowi. August II, w obawie przez utratą władzy, przystał na ugodę z konfederatami. Zawarto ją za pośrednictwem Rosji, która w celu wywarcia nacisku wprowadziła do Polski swoje wojska.

Konfederacja – w dawnej Polsce związek (często zbrojny) zawierany na przykład przez szlachtę w celu obrony własnych interesów, praw.

Porozumienie króla ze szlachtą zatwierdzono w **1717 roku na sejmie niemym**. Jego nazwa pochodzi stąd, że w obawie przed zerwaniem obrad nie zezwolono posłom i senatorom – poza wyznaczonymi osobami – na zabieranie głosu. Sejm niemy uchwalił podatki na utrzymanie stałego wojska – zmniejszył jednak liczbę żołnierzy do 24 tysięcy. Ograniczył też władzę senatu i wpływy hetmanów. Król nie mógł rozpoczynać wojny bez zgody sejmu ani opuszczać na długo terytorium Rzeczypospolitej. Z Polski usunięto większość saskich urzędników i zakazano wznoszenia świątyń innych niż katolickie.

Rzeczpospolita i Saksonia w pierwszej połowie XVIII wieku

LEGENDA

- granice państw około 1700 roku
- Rzeczpospolita i Saksonia połączone unią personalną do 1763 roku
- lenna Rzeczypospolitej do 1763 roku
- granice ziemi przyłączonych do Cesarstwa Rosyjskiego w 1721 roku w wyniku wojny północnej
- granice ziemi przyłączonych do Królestwa Pruskiego do 1745 roku
- lenna imperium osmańskiego
- kraje we władaniu Habsburgów austriackich
- ziemie należące do Szwecji przed wybuchem wojny północnej
- ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy państw, z którymi sąsiadowała Saksonia.
2. Wymień ziemie utracone przez Szwecję na rzecz Rosji.

Podwójna elekcja

W 1733 roku zmarł August II Mocny. Sejm zwołany w celu przygotowania wyboru nowego władcy uchwalił, że na polski tron nie mogą kandydować cudzoziemcy. Zebrana na elekcję szlachta ponownie wybrała na króla Stanisława Leszczyńskiego, popieranego przez Francję. W odpowiedzi Rosja wprowadziła do Polski swoje wojska. Pod ich osłoną niewielka grupa szlachty ogłosiła królem syna poprzedniego władcy, który objął rządy jako **August III** – w Polsce zwany był też **Sasem**. Między zwolennikami obu kandydatów wybuchła **wojna domowa**. Ostatecznie zwyciężyli w niej stronnicy Augusta III.

Order Orła Białego (wizerunek współczesny) to najstarsze i najwyższe odznaczenie w Rzeczypospolitej Polskiej. Ustanowił go August II Mocny.

Od Sasa do Lasa

Okres walki o polski tron między Augustem III a Stanisławem Leszczyńskim był bardzo burzliwy. Wielu magnatów i szlachciców zmieniało stronnictwa i przechodziło na stronę dotychczasowych wrogów. Z tego powodu popularne stało się powiedzenie: *Od Sasa do Lasa*. Oznacza ono sytuację, w której ludzie mają sprzeczne poglądy i często zmieniają zdanie.

August III Sas (*1696 †1763), król Polski w latach 1733–1763, na portrecie z około 1737 roku został ukazany w stroju polskim. Władca spędzał w Rzeczypospolitej mało czasu. Często zamiast do Warszawy udawał się do Wschowy, leżącej blisko granicy z Saksonią. Tam załatwiał sprawy państwowe, po czym wracał do Drezna.

Co oznacza powiedzenie: *Od Sasa do Lasa?*

Stanisław Leszczyński (*1677 †1766), król Polski w latach 1704–1709 i 1733–1736, uwieczniony na portrecie z około 1727 roku. Podczas wojny z Augustem III został poparty przez władze Gdańska i ukrywał się w tym mieście. Po przegranej udał się do Francji, gdzie przebywała jego córka, żona króla Ludwika XV. Leszczyński objął w dożywotnie władanie Księstwo Lotaryngii.

WARTO WIEDZIEĆ

Pałac Saski i ogród Saski

W 1713 roku August II Mocny zakupił pałac, który został przebudowany na wzór słynnej rezydencji królów francuskich w Wersalu. W pałacu Saskim, jak odtąd nazywano warszawską siedzibę Augusta II i Augusta III, odbywały się liczne przedstawienia teatralne i koncerty. W pobliżu założono ogród, otwarty dla wszystkich spacerujących, którzy byli odpowiednio ubrani. Ogród Saski szybko stał się ulubionym miejscem wypoczynku mieszkańców stolicy.

Jaką funkcję pełnił ogród Saski w czasach Augusta II Mocnego?

Pałac Saski przedstawiony na zdjęciu z końca XIX wieku. Rząd kolumn widoczny na fotografii pochodzi z pierwszej połowy XIX stulecia, gdy gmach przebudowano w stylu klasycystycznym. W 1944 roku po upadku powstania warszawskiego budynek został zniszczony przez Niemców.

Rządy Augusta III

Król August III nie miał ambicji politycznych swojego ojca. W Rzeczypospolitej przebywał rzadko. W sprawowaniu władzy zastępowali go urzędnicy. Za panowania Augusta III wszystkie sejmy, z wyjątkiem dwóch, zostały zerwane lub zakończyły obrady bez podjęcia uchwał. Z tego powodu przez 30 lat nie wprowadzono **żadnych ważnych reform**, takich jak na przykład rozbudowa armii. Wolność szlachecka przerodziła się w anarchię. Państwo było coraz słabsze. W tym czasie państwa sąsiednie rosły w siłę i wywierały coraz większy wpływ na wewnętrzne sprawy Polski. Na terytorium Rzeczypospolitej stacjonowały wojska rosyjskie. Zachodnie obszary kraju były rabowane przez armię pruską.

Panowanie Augusta III to jednak także czasy długo oczekiwanego **pokoju**, co sprzyjało **odbudowie gospodarki**. Zwiększyła się produkcja zboża i innych artykułów rolnych. Ożywił się handel zagraniczny, głównie z Saksonią i Turcją. W Polsce wznoszono bogato zdobione pałace, kościoły, odbudowywano też miasta, które ucierpiały w czasie wojen.

August III miał również duże zasługi dla rozwoju kultury. Na polecenie króla w stolicy wzniesiono **Operalnię** – budynek, w którym wystawiano przedstawienia teatralne dla publiczności. Rozbudowano Zamek Królewski w Warszawie i wyremontowano zamek na Wawelu. Król promował także naukę. Ufundował stypendia, dzięki którym kilkaset młodych osób mogło odbyć studia za granicą.

Anarchia – stan chaosu i samowoli, spowodowany brakiem lub bezsilnością władz państwowych.

CIEKAWOSTKA

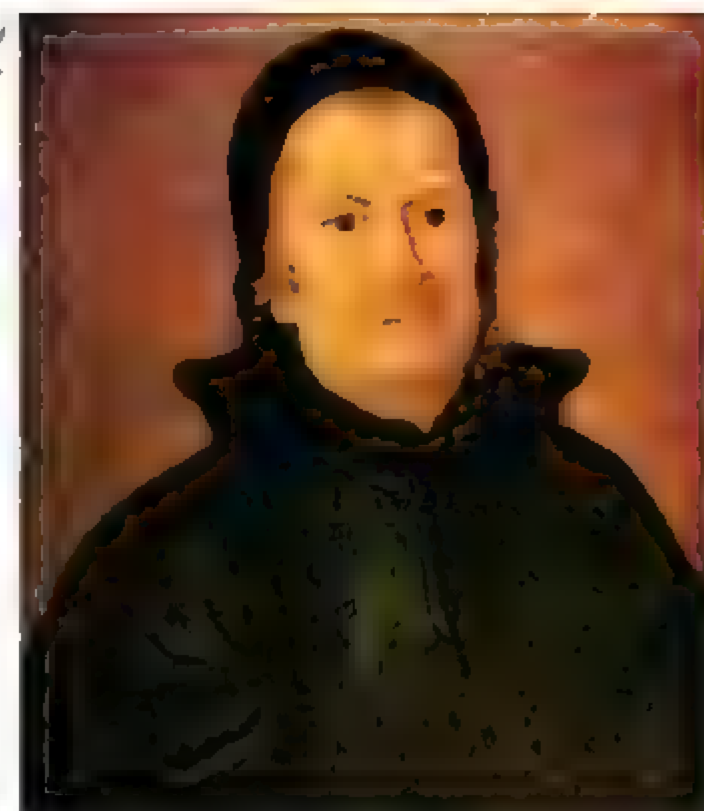
Z czasów panowania Augusta III pochodzi powiedzenie: *Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa.* Obrazuje ono wzrost dobrobytu w okresie rządów tego władcy, ale jednocześnie upadek moralny polskiej szlachty. Przedstawiciele tego stanu najchętniej spędzali czas na pijaństwie i ucztowaniu, byli przekupni i nie przejmowali się losem kraju.

Projekty reform Rzeczypospolitej

W czasach panowania dynastii Wettinów, które określano jako **epoka saska**, do Polski zaczęły docierać z Francji **poglądy oświeceniowe**. Część wykształconych obywateli Rzeczypospolitej niepokoiła się stanem państwa: brakiem reform, zrywaniem sejmów, pustym skarbcem i nieliczną armią. Nie podobały im się samowola magnatów, którzy prowadzili własną politykę z obcymi państwami, często ze szkodą dla kraju, oraz sprzeciw szlachty wobec zmian. Zaczęto myśleć o konieczności reform.

Propozycje zmian przedstawił były król Polski Stanisław Leszczyński. W swojej rozprawie *Głos wolny wolność ubezpieczający* postulował, by ograniczyć *liberum veto* i powiększyć armię do 100 tysięcy żołnierzy. Państwo miało być lepiej zarządzane dzięki kompetentnym urzędnikom. Były władca chciał też przyznać chłopom wolność osobistą i zamienić im pańszczyznę na czynsz. Program reform ogłoszony przez Leszczyńskiego nie uzyskał jednak poparcia szlachty. Część propozycji udało się zrealizować dopiero pod koniec XVIII wieku.

Plan reform sformułował również **Stanisław Konarski**. Opublikował on dzieło ***O skutecznym rad sposobie***, w którym skrytykował wady ustroju Rzeczypospolitej: *liberum veto*, wolną elekcję i konfederacje. Konarski uważał, że *liberum veto* należy znieść, a głosowania w sejmie powinny przebiegać zgodnie z zasadą większości głosów.

Stanisław Konarski (*1700 †1773) był członkiem zakonu pijarów, publicystą, dramatopisarzem i nauczycielem

Rozwój oświaty za panowania Wettinów

W czasach saskich zaczęto dostrzegać, że reformy w Polsce uda się przeprowadzić tylko wtedy, gdy wśród szlachty będzie dostatecznie dużo wykształconych osób. Z tego powodu w 1740 roku Stanisław Konarski założył szkołę nazywaną **Collegium Nobilium** [czytaj: kolegium nobiljum]. Kształcono tam synów magnatów i bogatej szlachty w poczuciu obywatelskiej odpowiedzialności za losy kraju. Pod wpływem Collegium Nobilium również w innych szkołach wprowadzano zmiany w nauczaniu i wychowaniu. Rozwojowi edukacji w czasach saskich przysłużyła się też pierwsza biblioteka publiczna w Polsce. Założyli ją dwaj bracia biskupi – Józef i Andrzej Załuscy – stąd nazwa tej instytucji: **Biblioteka Załuskich**. Została ona otwarta dla czytelników w 1747 roku. W zbiorach biblioteki znajdowało się około 400 tysięcy druków i rękopisów.

W jakim celu założono szkołę Collegium Nobilium?

Biblioteka Załuskich mieściła się w pałacu, który bracia Załuscy zakupili specjalnie po to, aby udostępniać swoje zbiory czytelnikom. Widok gmachu został utrwalony na obrazie z 1801 roku.

Grób Nieznanego Żołnierza

W 1925 roku przed pałacem Saskim uroczyście odsłonięto Grób Nieznanego Żołnierza. W mogile złożono bezimiennego polskiego bojownika, który zginął podczas polsko-ukraińskich walk o Lwów w latach 1918–1919. W 1944 roku Niemcy podłożyli pod pałac Saski ładunki wybuchowe – z budynku ocalało tylko kilka rzędów kolumn wraz z symbolicznym grobem. Grób Nieznanego Żołnierza upamiętnia wszystkich, którzy polegli za ojczyznę. Obecnie w jego pobliżu znajdują się też urny wypełnione ziemią z miejsc ważnych bitew oraz tablice poświęcone Polakom walczącym za swój kraj.

Dlaczego Grób Nieznanego Żołnierza jest szczególnie ważnym miejscem pamięci?

Grób Nieznanego Żołnierza jest ważnym miejscem pamięci narodowej. Przed pomnikiem zawsze płonie znicz, a żołnierze Batalionu Reprezentacyjnego Wojska Polskiego pełnią tam wartę honorową

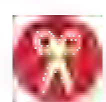
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1697 roku królem Polski został August II Mocny z saskiej dynastii Wettinów. W ten sposób Rzeczpospolita i Saksonia zawiązały unię personalną. Po śmierci Augusta II królem Polski został jego syn – August III zwany Sasem.
2. Plany wzmocnienia władzy królewskiej przez Augusta II Mocnego sprowadziły na Rzeczpospolitą wojnę północną, doprowadzając do utraty przez monarchę polskiego tronu.
3. Brak reform w czasach saskich, osłabienie władzy królewskiej, rosnąca samowola szlachty i magnatów przyczyniły się do upadku pozycji Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. W sprawy wewnętrzne Polski zaczęły ingerować rosnące w siłę państwa sąsiednie: Rosja i Prusy.
4. Za panowania Wettinów powstały pierwsze programy reform. Ich autorami byli Stanisław Leszczyński i Stanisław Konarski. Proponowali oni między innymi zniesienie wolnej elekcji i *liberum veto* oraz zwiększenie liczebności armii.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego sejm zwołany w 1717 roku został nazwany „niemym".
2. Opisz, w jakich okolicznościach szlachta dwukrotnie powołała Stanisława Leszczyńskiego na polski tron.
3. Powiedz, dlaczego za panowania Augusta III nie przeprowadzono żadnych istotnych reform w Rzeczypospolitej.
4. ★ Omów projekty reform przedstawione przez Stanisława Leszczyńskiego i Stanisława Konarskiego. Oceń, które propozycje zmian mogły być szczególnie korzystne dla Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVIII wieku.
5. **Miniprojekt**
   Pracując w grupach lub w parach, napiszcie odezwę do polskiej szlachty. Przedstawcie zagrożenia dla Polski wynikające z braku reform ustrojowych. Uwzględnijcie sytuację w państwach sąsiadujących z Rzeczpospolitą, które dzięki wprowadzonym zmianom wyrosły na europejskie potęgi.

2 Pierwszy rozbiór Polski

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie reformy przeprowadził król Stanisław August Poniatowski,
- dlaczego doszło do konfederacji barskiej i jakie były jej skutki,
- jakie terytoria Rzeczpospolita utraciła po pierwszym rozbiorze.

Pierwsze reformy nowego króla

W 1764 roku szlachta wybrała na króla Polski **Stanisława Augusta Poniatowskiego**. Objął on rządy dzięki poparciu władczyni Rosji – carycy Katarzyny II i jej wojsk. Za kandydaturą Poniatowskiego opowiedziało się też spokrewnione z nim wpływowe stronnictwo magnackie rodu Czartoryskich, nazywane Familią. Caryca uznała, że nowy król będzie posłuszny Rosji, ponieważ nie miał mocnej pozycji wśród pozostałych magnatów.

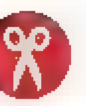
Nowy król, chociaż wspierany przez Rosję, był zwolennikiem reform. W początkowym okresie rządów udało mu się dokonać w Rzeczypospolitej wielu pozytywnych zmian. Przeprowadzono **reformę finansów** i wypuszczono do obiegu nowe monety. Zaczęto ujednolicać miary i wagi, zniesiono prywatne cła na terenie kraju. Król założył też w Warszawie **Szkołę Rycerską**, w której mieli się uczyć przyszli oficerowie i urzędnicy. Chciał również ograniczyć *liberum veto* i wprowadzić uchwalanie decyzji przez sejm większością głosów.

Stanisław August Poniatowski (*1732 †1798), król Polski w latach 1764–1795. W chwili objęcia władzy miał 32 lata. Był człowiekiem wszechstronnie wykształconym, znał kilka języków. Interesował się kulturą i sztuką.

Szkoła Rycerska mieściła się w dawnym letnim pałacu króla Jana Kazimierza. Uczęszczała do niej młodzież szlachecka. Szkoła nie tylko miała wysoki poziom nauczania, lecz także uczyła patriotyzmu. Jej wychowankom wpajano, że służba ojczyźnie to ich podstawowy obowiązek. Gmach szkoły został uwieczniony na obrazie z 1785 roku.

Konfederacja barska

Planowane w Polsce reformy zaniepokoiły Rosję i Prusy. Wzmocnienie Rzeczypospolitej nie było korzystne dla sąsiednich mocarstw, dlatego Katarzyna II postanowiła powstrzymać reformatorów. Pretekstem stały się prawa mniejszości religijnych. Pod naciskiem ambasadora Rosji, w obecności rosyjskich wojsk, zastraszeni polscy posłowie przyznali szlachcie prawosławnej i protestanckiej takie same prawa, jakie miała szlachta katolicka. Uchwalili jednocześnie podstawowe zasady ustrojowe Rzeczypospolitej, które nie mogły być odtąd zmieniane, określane jako **prawa kardynalne**. Zaliczono do nich wolną elekcję, *liberum veto* oraz prawo wypowiadania posłuszeństwa królowi. Gwarantem zachowania tych ustaleń była Rosja. To oznaczało, że sprzeciwi się ona wszelkim próbom reform w Rzeczypospolitej.

Działania Rosji wywołały oburzenie wśród szlachty. W **1768 roku** w miasteczku **Bar** na Podolu szlachta zawiązała konfederację. Jej uczestnicy podjęli walkę o niezależność Rzeczypospolitej – przeciwko wtrącaniu się obcych państw, szczególnie Rosji, w sprawy polskie. Występowali również w obronie katolicyzmu i przywilejów szlacheckich. Zryw ten przeszedł do historii jako **konfederacja barska**. W całym kraju powstały oddziały zbrojne konfederatów. Walczyły one z wojskami rosyjskimi, ale też królewskimi – szlachta uznała bowiem króla Stanisława Augusta za sprzymierzeńca Rosji.

Konfederacja barska objęła swoim zasięgiem większość kraju. W starciach po stronie konfederatów wzięło udział ponad 100 tysięcy osób. Stoczono kilkaset bitew i potyczek. Walki trwały cztery lata i zakończyły się klęską konfederatów barskich. Część z nich Rosjanie zesłali na Syberię, inni zdołali uciec z kraju na emigrację.

Ambasador – najwyższy przedstawiciel danego państwa, który reprezentuje je wobec władz innego państwa na jego terytorium.

Emigracja – opuszczenie rodzinnego kraju, na przykład z powodu prześladowań politycznych.

Modlitwa konfederatów barskich przed bitwą pod Lanckoroną to obraz XIX-wiecznego malarza Artura Grottgera. Bitwa, którą stoczono w 1771 roku w Małopolsce, ukazała przewagę wojsk rosyjskich nad konfederatami barskimi pod względem uzbrojenia i wyszkolenia. Rosjanie rozbili konfederatów, którzy w efekcie rzucili się do ucieczki.

Tragedia pierwszego rozbioru

Osłabienie Rzeczypospolitej po upadku konfederacji barskiej wykorzystały Rosja, Prusy i Austria. Państwa te dążyły do rozbioru, czyli zagarnięcia części polskiego terytorium. W **1772 roku** zawarły traktat rozbiorowy określany dziś jako **pierwszy rozbiór Polski**.

Prusy zajęły Pomorze Gdańskie (bez Gdańska i Torunia) oraz Warmię, łącząc w ten sposób obydwie części swojego państwa. Na pozyskanych terenach dobrze rozwijała się gospodarka. Austria zagarnęła południową Małopolskę. Były to obszary gęsto zaludnione z handlowym miastem Lwowem i kopalniami soli w pobliżu Krakowa. Rosja przejęła rozległe, lecz zacofane gospodarczo i słabo zaludnione ziemie białoruskie nad górną Dźwiną i Dnieprem.

CIEKAWOSTKA

Pomysłodawcą pierwszego rozbioru Polski był król Prus Fryderyk II Wielki. Chciał on połączyć należące do Prus ziemie Brandenburgii i Śląska z Prusami Wschodnimi, które rozdzielone były przez należące do Rzeczypospolitej Pomorze Gdańskie.

PIERWSZY ROZBIÓR POLSKI

Przyczyna

- osłabienie Rzeczypospolitej
- klęska konfederacji barskiej

Wydarzenie

Rosja, Austria i Prusy dokonują pierwszego rozbioru Polski **w 1772 roku**.

Skutek

- utrata części ziem przez Rzeczpospolitą
- dostrzeżenie w kraju potrzeby reform

Polska po pierwszym rozbiorze

LEGENDA

granice Rzeczypospolitej przed 1772 rokiem

Ziemie zabrane Rzeczypospolitej w wyniku I rozbioru przez:

Prusy · Austrię · Rosję

miejsce zawiązania konfederacji barskiej w 1768 roku

500 000 osób (liczba ludności na terenach zajętych przez zaborców)

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż ziemie utracone przez Rzeczpospolitą w wyniku pierwszego rozbioru.
2. Określ, ilu mieszkańców utraciła Rzeczpospolita w wyniku rozbioru w 1772 roku.

Sejm rozbiorowy

Rosja, Prusy i Austria zażądały, aby postanowienia rozbiorowe zatwierdził sejm Rzeczypospolitej. Wielu posłów zostało przekupionych lub zastraszonych przez państwa zaborcze. Posłowie przegłosowali wszystkie żądania zaborców. Nie pomógł sprzeciw grupy parlamentarzystów na czele z **Tadeuszem Rejtanem**. Sejm wyraził zgodę na rozbiór Polski i potwierdził prawa kardynalne, które miały być podstawą ustroju Rzeczypospolitej. Funkcję rządu wspomagającego króla w sprawowaniu władzy objęła **Rada Nieustająca**, złożona ze zwolenników Rosji.

Upadek Polski

Rejtan – Upadek Polski to obraz z 1866 roku namalowany przez Jana Matejkę. Artysta przedstawił protest posła Tadeusza Rejtana na Zamku Królewskim w Warszawie. W 1773 roku zebrał się tam sejm, który miał zatwierdzić pierwszy rozbiór Polski.

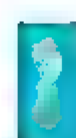

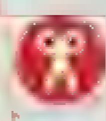
❶ **Tadeusz Rejtan** stara się własnym ciałem zagrodzić posłom drogę do sali senatu, aby nie dopuścić do zatwierdzenia traktatu rozbiorowego.

❷ **Adam Poniński**, marszałek sejmu przekupiony przez Rosję, stoi pod obrazem carycy Katarzyny II i wskazuje Rejtanowi wojska rosyjskie, które czekają za drzwiami.

❸ **Król Stanisław August Poniatowski**, który zgodził się na rozbiór, spogląda na trzymany zegarek, przez co wydaje się znudzony protestem Rejtana

❹ **Franciszek Salezy Potocki** został ukazany jako ślepiec z wyciągniętymi przed siebie rękoma. Symbolizuje popierającą Rosję magnaterię, która nie dostrzega upadku ojczyzny. W rzeczywistości magnat zmarł na rok przed sejmem rozbiorowym.

Jaką rolę odegrał Rejtan w czasie sejmu rozbiorowego?

Pamięć o konfederacji barskiej

Konfederacja barska jest dziś różnie oceniana przez historyków. Niektórzy widzą w niej pierwsze z wielu w dziejach Polski powstań narodowych. Inni badacze podkreślają, że działania konfederatów zatrzymały proces reform Stanisława Augusta Poniatowskiego i doprowadziły do pierwszego rozbioru Polski. Pomimo tych sporów pamięć konfederacji jest wciąż żywa. Walki z lat 1768–1772 zostały upamiętnione między innymi na tablicy przy Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie. Natomiast rok 2018 został ogłoszony przez sejm Rokiem Konfederacji Barskiej. Ponadto w wielu muzeach przechowuje się pamiątki po uczestnikach tego zbrojnego zrywu, między innymi noszone przez nich ryngrafy.

Czym był ryngraf?

Ryngrafy 1 to metalowe medaliony ozdabiane najczęściej wizerunkami Matki Boskiej i świętych lub herbami rodów szlacheckich. Motywy religijne były szczególnie popularne wśród konfederatów barskich, którzy głosili, że ich zryw ma na celu obronę wiary katolickiej.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1764 roku królem Polski został Stanisław August Poniatowski. Nowy władca objął tron dzięki poparciu carycy Katarzyny II.
2. Stanisław August chciał wprowadzić w Rzeczypospolitej konieczne zmiany. W pierwszych latach jego panowania dokonano reformy finansów oraz ujednolicono miary i wagi. Król utworzył też Szkołę Rycerską.
3. Reformy w Polsce zaniepokoiły Prusy i Rosję. Sąsiednie mocarstwa dążyły do utrzymania w Rzeczypospolitej dawnego ustroju.
4. W 1768 roku część szlachty zawiązała konfederację barską przeciwko Rosji i królowi Stanisławowi Augustowi. Walki trwały do 1772 roku. W tym czasie stoczono kilkaset bitew i potyczek.
5. W 1772 roku Austria, Prusy i Rosja dokonały pierwszego rozbioru Polski. Rzeczpospolita utraciła między innymi Pomorze Gdańskie, Warmię, część Małopolski i słabo zaludnione tereny na północnym wschodzie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wymień reformy, które zostały przeprowadzone w Polsce w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego.
2. Wyjaśnij, dlaczego szlachta zawiązała konfederację barską.
3. Powiedz, kiedy i w jakich okolicznościach doszło do pierwszego rozbioru Polski.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł krótko przedstaw trzech absolwentów Szkoły Rycerskiej.
5. **Miniprojekt**
   Zaprojektujcie pierwszą stronę „Gazety Sejmowej" z 1773 roku. Jakie wydarzenia – Waszym zdaniem – powinny się na niej znaleźć? Wymyślcie tytuły poszczególnych artykułów. Postarajcie się sformułować nagłówki tak, aby wzbudzić zainteresowanie czytelników.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII | XVIII | XIX

wiek

1765 rok założenie Teatru Narodowego

1773 rok utworzenie Komisji Edukacji Narodowej

3 Kultura polskiego oświecenia

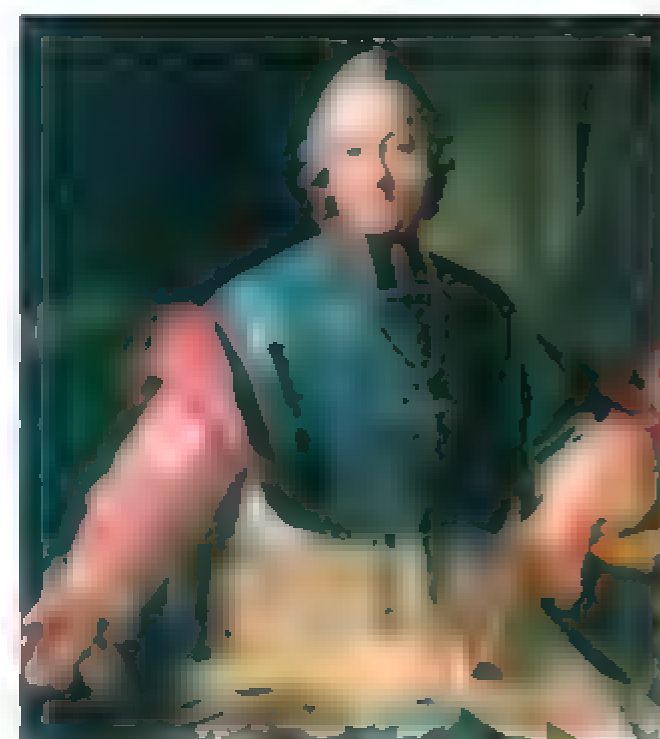
NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kim byli najwybitniejsi przedstawiciele polskiego oświecenia,
- jak król Stanisław August wpłynął na rozwój kultury polskiej,
- jakich zmian dokonano w szkolnictwie w czasach stanisławowskich.

Literatura okresu oświecenia

Druga połowa XVIII wieku to rozkwit epoki oświecenia w Europie. Dzieła ówczesnych myślicieli, takich jak Wolter czy Monteskiusz, wywarły duży wpływ na polskich pisarzy. Krajowi twórcy coraz głośniej krytykowali szlachtę za jej egoizm, zacofanie, pijaństwo i rozrzutność. Jednym z najwybitniejszych pisarzy polskiego oświecenia był biskup warmiński **Ignacy Krasicki**, autor licznych fraszek, bajek i poematów, w których ośmieszał wady polskiej szlachty.

Rozwinęło się też pisarstwo polityczne, reprezentowane między innymi przez **Hugona Kołłątaja** i **Stanisława Staszica**. Wytykali oni wady ustroju Rzeczypospolitej, zwłaszcza wolną elekcję i zasadę *liberum veto*. Głosili, że przywileje szlachty należy ograniczyć, a mieszczanom i chłopom – nadać większe prawa.

Biskup Ignacy Krasicki (*1735 †1801) to jeden z najwybitniejszych polskich poetów. Oprócz bajek i fraszek napisał także pierwszą polską powieść – *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*.

Powstanie Teatru Narodowego

Potrzebę reform głosili również twórcy sztuk teatralnych. Wiele takich dzieł wystawiono na scenie **Teatru Narodowego** utworzonego w **1765 roku** z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Prezentowano tam sztuki, które ośmieszały sarmackie zwyczaje i popularyzowały program reform.

Najwybitniejszymi twórcami dramatów w Polsce byli **Julian Ursyn Niemcewicz** i **Wojciech Bogusławski**. Pierwszy z nich napisał słynny dramat *Powrót posła*, w którym nawoływał do gruntownych reform państwa oraz piętnował zacofanie i lenistwo części szlachty. Wojciech Bogusławski – zwany „ojcem polskiego teatru narodowego" – jest autorem sztuki zatytułowanej *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i górale*. Jej bohaterami są postacie z polskiego ludu, których wypowiedzi odnoszą się do aktualnej sytuacji w kraju i wzywają rodaków do walki z zaborcami.

Wojciech Bogusławski (*1757 †1829) był aktorem i autorem sztuk teatralnych. Przez 30 lat pełnił też funkcję dyrektora Teatru Narodowego.

Król mecenas

Stanisław August miał duży wpływ na rozwój kultury i nauki. Król, znany miłośnik sztuki, sprowadził do Polski wielu wybitnych artystów. Wśród nich byli architekt Dominik Merlini oraz malarze **Marcello Bacciarelli** [czytaj: marczello baczjarelli] i Bernardo Bellotto, zwany **Canalettem**.

Władca był znanym kolekcjonerem dzieł sztuki. Gromadził obrazy, rzeźby, stare monety i medale. Jego zbiory zapoczątkowały wiele późniejszych kolekcji muzealnych. Król założył i wspierał finansowo pismo **„Monitor"**, które szerzyło tolerancję religijną i wspierało rozwój nauk przyrodniczych. Na łamach pisma autorzy krytykowali wady szlachty i nawoływali do polepszenia sytuacji mieszczan i chłopów.

Duże znaczenie dla rozwoju kultury w Polsce miały tak zwane **obiady czwartkowe**. Były to spotkania artystów i uczonych, które odbywały się na Zamku Królewskim w Warszawie lub w Łazienkach Królewskich. Stanisław August Poniatowski zapraszał na nie poetów, publicystów i filozofów. Prezentowali oni nowe utwory i dyskutowali nad projektami reform. Działalność króla była przykładem dla magnatów, szlachty i bogatych mieszczan. Budowali oni lub modernizowali swoje rezydencje, w których gromadzili dzieła sztuki i księgozbiory. Finansowali także działalność artystów i naukowców.

CIEKAWOSTKA

Obiady czwartkowe nazywano także „obiadami literackimi", „uczonymi" bądź „rozumnymi".

Warszawa w dziełach Canaletta

Canaletto był nadwornym malarzem Stanisława Augusta Poniatowskiego. Artysta podczas swego pobytu w Polsce stworzył wiele obrazów XVIII-wiecznej Warszawy i pałacu w Wilanowie. Prace zachwycają dbałością o szczegóły. Dzięki obrazom Canaletta możemy zobaczyć, jak wyglądały Warszawa i życie jej mieszkańców w czasach Stanisława Augusta.

Kościół Sakramentek to obraz Canaletta z 1778 roku. Dzieło malarza ułatwiło odbudowę kościoła po zniszczeniach z czasów II wojny światowej.

? Dlaczego obrazy Canaletta są cennym źródłem wiedzy historycznej?

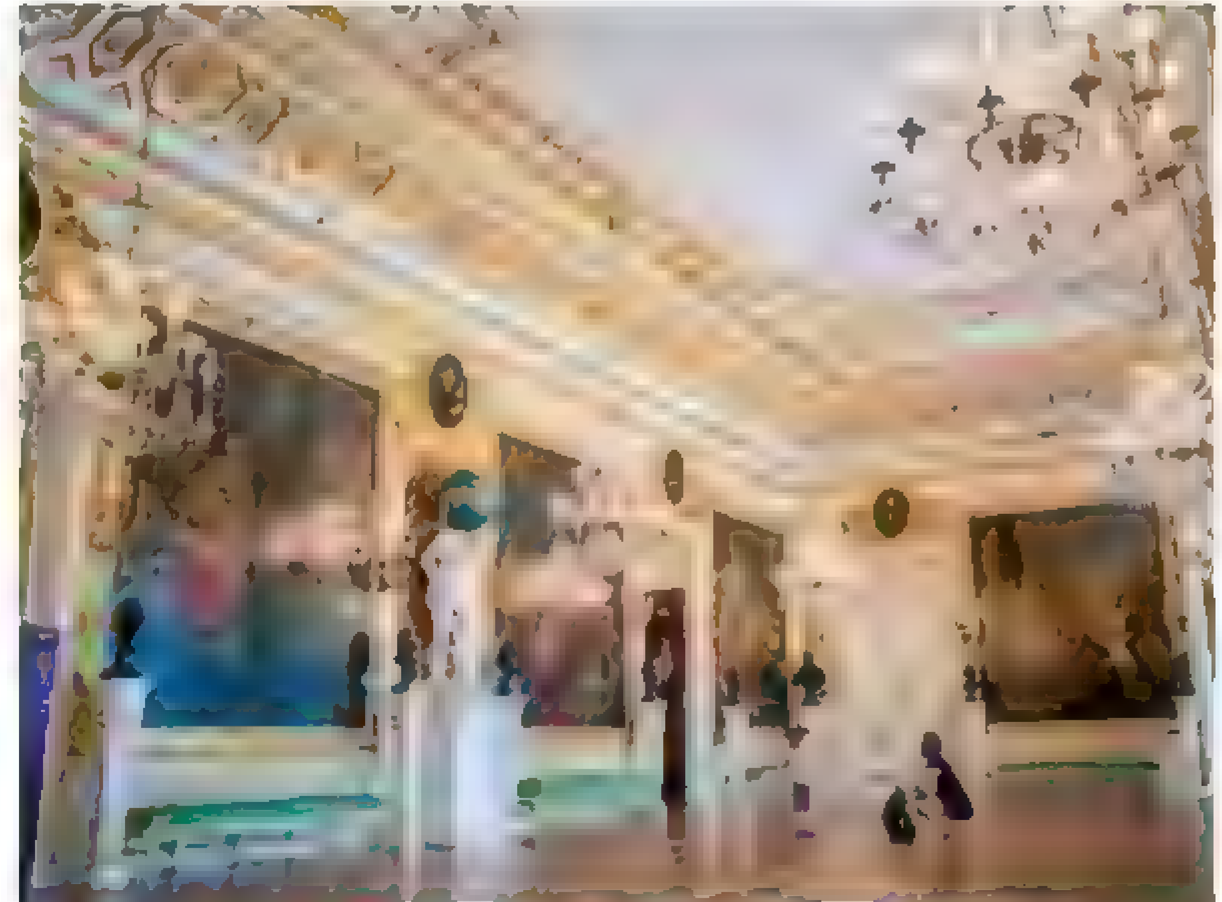
Krakowskie Przedmieście w stronę placu Zamkowego, dzieło z 1774 roku, ukazuje główną ulicę Warszawy. Oprócz szczegółów architektonicznych malarz przedstawił też codzienne zajęcia mieszkańców.

Architektura i sztuka klasycyzmu w Polsce

W oświeceniu w Polsce upowszechniła się sztuka i architektura klasycystyczna. Wśród sztuk plastycznych najlepiej rozwijały się malarstwo i rzeźba. Powstało też wiele wspaniałych rezydencji oraz świątyń. Budowle klasycystyczne wzorowano na starożytnych zabytkach greckich i rzymskich. Często stosowanym w nich elementem były kolumny. W przeciwieństwie do baroku w architekturze klasycystycznej przeważają linie proste bez łuków i zakrzywień.

Pomnik Jana III Sobieskiego w Warszawie powstał dla uczczenia 105. rocznicy bitwy pod Wiedniem. Autorem dzieła był Franciszek Pinck [czytaj: pink], nadworny rzeźbiarz Stanisława Augusta. Pomnik przedstawia króla Sobieskiego triumfującego nad pokonanym żołnierzem tureckim.

Sala Rycerska Zamku Królewskiego w Warszawie upamiętnia osoby zasłużone dla ojczyzny i najważniejsze wydarzenia z dziejów Polski. W sali znajdują się 22 popiersia wykonane z brązu i 10 owalnych portretów sławnych Polaków. To klasycystyczne wnętrze jest bogato dekorowane marmurami i złoceniami.

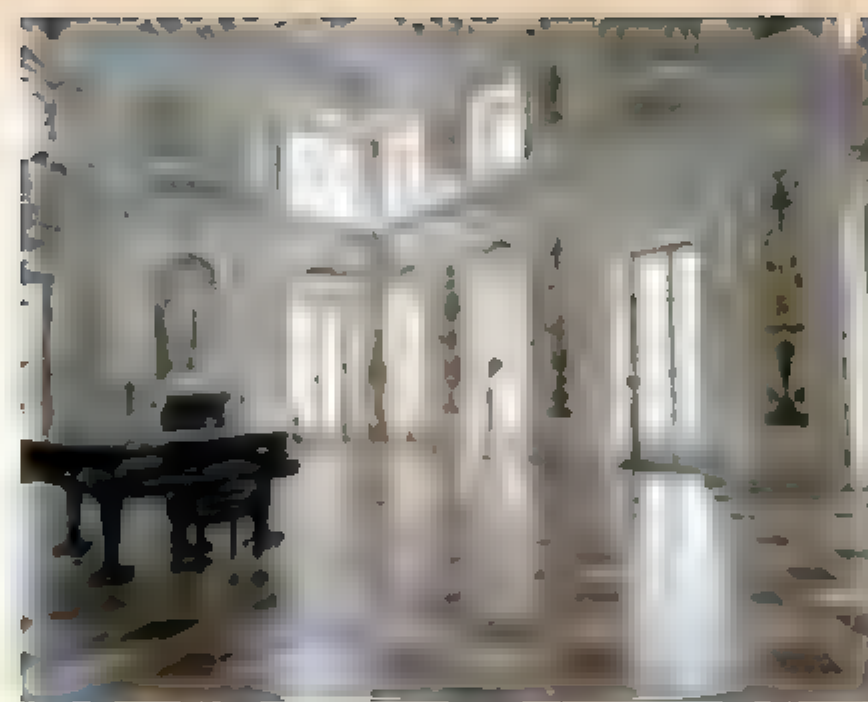

Pałac w Śmiełowie w Wielkopolsce składa się z klasycystycznej willi ❶ na planie prostokąta, połączonej półkolistymi galeriami z zawierającymi pomieszczenia służby oficynami ❷, czyli bocznymi skrzydłami. Od frontu budynek ozdobiono **kolumnowym portykiem** ❸ wspierającym dach – popularnym elementem architektonicznym tego okresu. Portyk został zwieńczony trójkątnym **tympanonem** ❹.

Na jakich zabytkach wzorowali się klasycystyczni architekci?

Pałac Na Wodzie w Łazienkach Królewskich

Jedną z najpiękniejszych budowli klasycystycznych w Polsce jest pałac Na Wodzie w Łazienkach Królewskich w Warszawie. Zaprojektowano go wraz z otaczającym parkiem na zlecenie Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pierwotnie budynek pałacu pełnił funkcję pawilonu kąpielowego i był nazywany Łazienką. Dopiero po przebudowie zapoczątkowanej przez ostatniego króla Polski stał się jego letnią rezydencją.

Sala balowa pałacu Na Wodzie wystrojem nawiązuje do architektury starożytnej Grecji i Rzymu. Wśród dekoracji znajdziemy kolumny i trójkątny tympanon nad kominkiem.

Belweder, czyli dodatkowe piętro, nadbudówkę pałacu, zdobią posągi przedstawiające cztery żywioły – wodę, ogień, powietrze i ziemię.

Elewacja południowa pałacu ozdobiona jest poczwórną kolumnadą. Na dachu znajdują się rzeźby symbolizujące cztery pory roku oraz cztery kontynenty.

Portyk z czterema kolumnami na wysokich cokołach stanowi dekorację głównego wejścia do budynku.

Pałac Na Wodzie nazywany jest też pałacem Na Wyspie, gdyż z każdej strony otacza go woda.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Opisz zdobienia pałacu Na Wodzie.
★ 2. Znajdź informacje na temat Belwederu w Warszawie. Jaką funkcję pełni on obecnie?

Reforma szkolnictwa w Polsce

Klęska konfederacji barskiej i pierwszy rozbiór Polski w 1772 roku uświadomiły części społeczeństwa, że reformy w kraju są konieczne. W postępowych kręgach obywatele dyskutowali o potrzebie zmian w szkolnictwie. Krytykowali szkoły za to, że są zbyt przywiązane do Kościoła, uczą nieprzydatnych rzeczy i utrwalają niechęć wobec innych narodowości. W **1773 roku** sejm powołał **Komisję Edukacji Narodowej**. Przejęła ona prowadzenie szkół po zakonie jezuitów, zlikwidowanym przez papieża. Komisji podlegały odtąd wszystkie szkoły w kraju – od szkół parafialnych do uniwersytetów.

Szkoła parafialna – szkoła najniższego stopnia działająca przy kościele parafialnym.

W szkołach prowadzonych przez Komisję Edukacji Narodowej starano się wychowywać młodzież na **mądrych obywateli i patriotów**, a także dawać jej wiedzę praktyczną, potrzebną w życiu. Lekcje odbywały się w języku polskim, a nie jak wcześniej – po łacinie.

W szkołach parafialnych uczono czytania, pisania, prostych obliczeń, zasad higieny, podstaw rolnictwa i ogrodnictwa. Znacznie bogatszy był program nauczania w szkołach średniego i wyższego stopnia. Przygotowaniem nowoczesnych podręczników zajmowała się specjalnie utworzona instytucja – **Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych**.

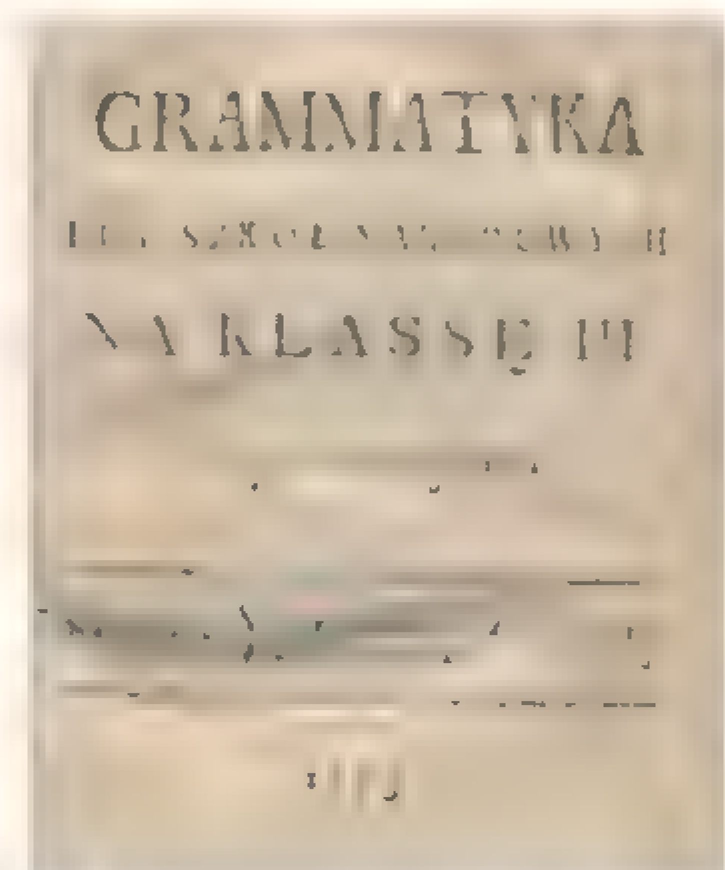
– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Reforma szkolnictwa w Polsce

Zalecenia dla nauczycieli szkół parafialnych przedstawił działacz Komisji Edukacji Narodowej Grzegorz Piramowicz w swojej książce *Powinności nauczyciela*.

[...] *Poleca się w szkole grę w piłkę, biegi,* [...] *jazdę konną, ćwiczenia wojskowe oraz musztrę bez broni i zdobywanie trudniejszych miejsc, w ogóle każdy* [...] *obrońcą Ojczyzny swojej być powinien, nie oglądając się na płacę, lecz idąc torem sprawiedliwości i honoru* [...]. *Tak nierozdzielnym idąc związkiem, edukacja moralna z edukacją fizyczną będą zdolne dać społeczności cnotliwego człowieka, Ojczyźnie dobrego obywatela* [...].

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 421.

Pierwszy podręcznik gramatyki języka polskiego opracował na zlecenie Komisji Edukacji Narodowej Onufry Kopczyński.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, jakie ćwiczenia fizyczne zalecano uczniom.
★2. Wyjaśnij, czym powinien się wyróżniać absolwent szkoły według cytowanych zaleceń.

Teatr Narodowy w Warszawie

Założony przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Teatr Narodowy działa do dziś. Jego siedzibą jest gmach Teatru Wielkiego w Warszawie. W ciągu ponad 250 lat istnienia Teatru Narodowego na jego scenie grali najsłynniejsi polscy aktorzy, tacy jak: Helena Modrzejewska, Tadeusz Łomnicki czy Gustaw Holoubek [czytaj: holubek]. Każdego roku, na kilku scenach, prezentowanych jest około 500 przedstawień i odbywa się zwykle około 10 premier. Teatr Narodowy prowadzi także działania edukacyjne. Co dwa lata organizuje festiwal Spotkanie Teatrów Narodowych, podczas którego są grane spektakle scen narodowych z innych państw.

Jakie instytucje mają siedzibę w budynku Teatru Wielkiego?

Teatr Wielki w Warszawie został wzniesiony w latach trzydziestych XIX wieku w stylu klasycystycznym. Obecnie budynek jest siedzibą Teatru Narodowego, Opery Narodowej, Polskiego Baletu Narodowego i Muzeum Teatralnego.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1773 roku powołano Komisję Edukacji Narodowej, której podlegały wszystkie szkoły w Rzeczypospolitej. Wychowywano w nich młodzież na mądrych obywateli i patriotów.
2. Najwybitniejsi pisarze polskiego oświecenia to Ignacy Krasicki, Julian Ursyn Niemcewicz, Wojciech Bogusławski, Stanisław Staszic i Hugo Kołłątaj.
3. Król Stanisław August Poniatowski był mecenasem sztuki. Sprowadził do Polski wielu zagranicznych artystów oraz finansował polskich twórców. Władca założył w stolicy Teatr Narodowy. Na polecenie monarchy przebudowano też zespół pałacowo-parkowy w Łazienkach.
4. W drugiej połowie XVIII wieku w Polsce upowszechnił się styl klasycystyczny w sztuce i architekturze.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów zmiany, jakie w polskim szkolnictwie wprowadziła Komisja Edukacji Narodowej.
2. Przedstaw poglądy głoszone przez pisarzy polskiego oświecenia.
3. Wymień zasługi króla Poniatowskiego dla rozwoju polskiej kultury w dobie oświecenia.
4. Wskaż dowolny budynek klasycystyczny w Twojej okolicy i wymień typowe dla tego stylu cechy, które można zauważyć w budowli.
5. ★ Poszukaj informacji na temat wybranego zabytku sztuki klasycystycznej, który znajduje się w Twoim regionie. Na podstawie dostępnych źródeł określ, kiedy powstał opisywany obiekt. Przedstaw, jaką funkcję pełnił w przeszłości, a jaką realizuje obecnie.
6. **Miniprojekt**
   Wyobraźcie sobie, że zasiadacie w komisji, która ma przygotować projekt reformy dzisiejszej szkoły. Pracując w grupach, stwórzcie pięć propozycji zmian, których chcielibyście dokonać. Uzasadnijcie, w jaki sposób każda z tych zmian wpłynęłaby na poprawienie polskiej szkoły.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek	XVII	XVIII	XIX

3 maja 1791 rok uchwalenie Konstytucji 3 maja

1792 rok konfederacja targowicka

1793 rok drugi rozbiór Polski

4 Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 maja,
- dlaczego doszło do konfederacji targowickiej i co było jej skutkiem,
- jakie terytoria Rzeczpospolita utraciła po drugim rozbiorze.

Reformy Sejmu Wielkiego

Po pierwszym rozbiorze w Rzeczypospolitej wzrosła liczba zwolenników reform. Dołączyli do nich wychowankowie Szkoły Rycerskiej i szkół podległych Komisji Edukacji Narodowej, którzy zaangażowali się w działalność polityczną. Wspólnie chcieli unowocześnić państwo i uniezależnić je od Rosji. Liczyli na to, że uda im się wprowadzić zmiany na sejmie zwołanym **w 1788 roku** do Warszawy. Ze względu na duże znaczenie uchwalonych reform sejm ten nazywa się **Sejmem Wielkim**. Jego obrady trwały cztery lata: od 1788 do 1792 roku. Z tego powodu jest nazywany również **Sejmem Czteroletnim**. Marszałkiem tego sejmu został Stanisław Małachowski.

Sejm uchwalił **powiększenie armii** z 24 tysięcy do 100 tysięcy żołnierzy. Aby utrzymać wojska, po raz pierwszy w dziejach Rzeczypospolitej stałymi podatkami obciążono szlachtę i duchowieństwo. Ostatecznie uzyskanych w ten sposób środków wystarczyło na powołanie 65 tysięcy wojska. Posłowie ustanowili również **prawo o miastach**. Od tej pory mieszczanie z miast leżących w dobrach króla mogli za swoje zasługi otrzymywać tytuły szlacheckie, stopnie oficerskie i godność duchownych, nabywać majątki ziemskie i obejmować urzędy.

CIEKAWOSTKA

Dla usprawnienia przebiegu prac Sejmu Wielkiego podjęto decyzję, że będzie to sejm skonfederowany. Oznaczało to, że w trakcie posiedzeń nie obowiązywało *liberum veto*. Posłowie zerwali więc z zasadą jednomyślności, a decyzje podejmowali większością głosów.

Zamek Królewski w Warszawie to miejsce, w którym od XVI wieku odbywały się posiedzenia sejmu. W latach 1788–1792 obradował tu także Sejm Wielki.

Uchwalenie Konstytucji 3 maja

Posłowie będący zwolennikami reform skupili się wokół Stanisława Małachowskiego, Ignacego Potockiego i Hugona Kołłątaja. Dążyli oni do przebudowy ustroju Rzeczypospolitej, więc w porozumieniu z królem opracowali projekt konstytucji. Został on przyjęty przez sejm **3 maja 1791 roku** – stąd nazwa **Konstytucja 3 maja**. Była to pierwsza konstytucja w Europie, a druga na świecie, po amerykańskiej.

Na mocy Konstytucji 3 maja w Rzeczypospolitej **zniesiono wolną elekcję**. Odtąd tron miał być dziedziczny. Na sejmie walnym **przestało obowiązywać *liberum veto***, co ograniczało wpływy magnatów i obcych mocarstw. Konstytucja zniosła też podział Rzeczypospolitej na Polskę i Litwę, ustanawiając jedno państwo – **Rzeczpospolitą Polską**. Zgodnie z zasadą Monteskiusza **wprowadzono trójpodział władzy** na: ustawodawczą (sejm), wykonawczą (król i Straż Praw, czyli rząd) oraz niezawisłe sądy. Prawa polityczne szlachty gołoty zostały ograniczone, zwiększyły się natomiast prawa mieszczan z miast królewskich. W konstytucji znalazł się też zapis, że chłopi zostaną objęci ochroną prawną, co było pierwszym krokiem do poprawy ich losu w przyszłości.

Konstytucja 3 maja

Triumfalny pochód twórców Konstytucji 3 maja z Zamku Królewskiego do kościoła Świętego Jana w Warszawie przedstawił na swoim obrazie Jan Matejko.

Konstytucja 3 maja 1791 roku to dzieło stworzone dla uczczenia setnej rocznicy uchwalenia tej ustawy. Obecnie można je podziwiać na Zamku Królewskim w Warszawie.

1. **Stanisław Małachowski** jest centralną postacią obrazu. Marszałek, niesiony przez wiwatujący tłum, dumnie unosi tekst uchwalonej właśnie konstytucji.
2. **Król Stanisław August Poniatowski** prowadzi pochód do kościoła Świętego Jana, gdzie ma dojść do uroczystego zaprzysiężenia konstytucji.
3. **Hugo Kołłątaj**, duchowny i uczony, był jednym z autorów Konstytucji 3 maja. Popierał zniesienie wolnej elekcji, zasady *liberum veto* oraz niektórych przywilejów szlacheckich.

 Kim był Hugo Kołłątaj?

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Konstytucja 3 maja

W tekście Konstytucji 3 maja jej autorzy wyjaśnili, dlaczego zdecydowali się uchwalić tę ustawę. Przedstawili też zasady podziału władzy w Polsce.

[...] *ceniąc drożej nad życie, nad szczęśliwość osobistą – egzystencję polityczną, niepodległość zewnętrzną i wolność wewnętrzną narodu, którego los w ręce nasze jest powierzony* [...], *niniejszą konstytucję uchwalamy* [...]. *Wszelka władza w społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państwa, wolność obywatelska i porządek społeczności w równej wadze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu polskiego składać powinny* [...], *to jest władza prawodawcza w stanach zgromadzonych* [sejmie], *władza najwyższa wykonawcza w królu i straży praw i władza sądownicza w jurysdykcjach* [sądach].

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 431, 434.

Konstytucja 3 maja powstała w 1791 roku jako dokument spisany odręcznie. Jeszcze w tym samym roku ukazały się pierwsze wersje drukowane.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wskaż fragment tekstu mówiący o wartościach, jakimi kierowali się twórcy Konstytucji 3 maja.
2. Podaj, jakie trzy rodzaje władz zostały wymienione w cytowanej ustawie.

Konfederacja targowicka i wojna polsko-rosyjska

Przeciwni reformom magnaci nie zgadzali się z zapisami Konstytucji 3 maja. W **1792 roku** powołali konfederację przeciwko reformom Sejmu Wielkiego. Zawiązali ją w porozumieniu z Katarzyną II w stolicy Rosji – Petersburgu – ale oficjalnie ogłosili tę decyzję na terytorium Rzeczypospolitej, w miasteczku **Targowica**. Przywódcy **konfederacji targowickiej**: Stanisław Szczęsny Potocki, Franciszek Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski do dziś są symbolem zdrady narodowej.

Wkrótce wezwana przez targowiczan 100-tysięczna armia rosyjska wkroczyła na ziemie Rzeczypospolitej. Wojska polskie, liczące 60 tysięcy żołnierzy, stawiły opór nieprzyjacielowi. Polacy pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego, bratanka króla, wygrali bitwę pod Zieleńcami. Pod Dubienką nad Bugiem armia polska z Tadeuszem Kościuszką na czele odparła pięciokrotnie liczniejsze wojska rosyjskie. Caryca Katarzyna II zażądała, aby Polacy przerwali działania zbrojne, a król przystąpił do konfederatów. Zagroziła Stanisławowi Augustowi **detronizacją** i kolejnym rozbiorem państwa. W tej sytuacji monarcha, chcąc uchronić Rzeczpospolitą przed dalszym podziałem, rozkazał zakończyć walkę, a sam poparł targowiczan.

Order Virtuti Militari [czytaj: wirtuti militari], czyli „dzielności żołnierskiej", został ustanowiony przez Stanisława Augusta Poniatowskiego w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku. Do dziś jest to najwyższe odznaczenie wojskowe w naszym kraju.

Drugi rozbiór Polski

Mimo kapitulacji króla Rosja i Prusy dokonały w **1793 roku drugiego rozbioru Polski**. Rosja zagarnęła wschodnią część Rzeczypospolitej – ziemie białoruskie, ukraińskie i Podole. Prusy zajęły Wielkopolskę, część Mazowsza, Gdańsk i Toruń.

W tym samym roku w Grodnie zebrał się sejm. Uczestnicy obrad, zastraszeni lub przekupieni przez państwa zaborcze, zatwierdzili drugi rozbiór Polski i znieśli większość reform Sejmu Wielkiego. Konstytucja 3 maja została unieważniona. Przywrócono przywileje szlacheckie, wolną elekcję i *liberum veto*. Władzę w Rzeczypospolitej przejęli zwolennicy konfederacji targowickiej, posłuszni Rosji. Wielu patriotów w obawie przed ich zemstą musiało się udać na **emigrację**.

Konstytucja 3 maja

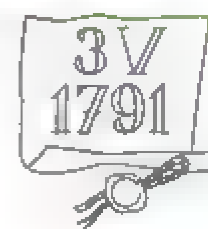
Przyczyna

- słabnąca pozycja Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej
- potrzeba przeprowadzenia reform w kraju

Wydarzenie

Sejm Wielki uchwala Konstytucję 3 maja w **1791 roku**.

Skutek

- zawiązanie konfederacji targowickiej i wybuch wojny z Rosją
- drugi rozbiór Polski

Polska po drugim rozbiorze

LEGENDA

granice Rzeczypospolitej przed 1793 rokiem

Ziemie zabrane Rzeczypospolitej w wyniku II rozbioru przez:

 Prusy Rosję

 miejsce uchwalenia Konstytucji 3 maja

 miejsce ogłoszenia konfederacji targowickiej w 1792 roku

 miejsca ważniejszych bitew podczas wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku

 500 000 osób (liczba ludności na terenach zajętych przez zaborców)

Praca z mapą

1. Wymień ziemie, które Rzeczpospolita utraciła w wyniku drugiego rozbioru.
2. Podaj nazwy dużych miast, które po 1793 roku znalazły się poza granicami Polski.

Święto Narodowe Trzeciego Maja

Z okazji święta Konstytucji 3 maja w całym kraju są organizowane pochody i msze w intencji ojczyzny. Najważniejsze uroczystości z udziałem władz państwowych odbywają się na placu Piłsudskiego w Warszawie. Prezydent składa kwiaty przed Grobem Nieznanego Żołnierza i wygłasza przemówienie. Rocznica uchwalenia Konstytucji 3 maja nie zawsze była jednak uznawana za święto państwowe. Przed rozbiorami obchodzono je tylko raz – w 1792 roku. We współczesnej Polsce 3 maja jest świętem państwowym od 1990 roku. Od 2007 roku tę rocznicę obchodzi się również na Litwie.

Święto Narodowe Trzeciego Maja należy do najważniejszych polskich świąt państwowych. Z tej okazji w szkołach w całym kraju odbywają się uroczyste apele, koncerty pieśni patriotycznych oraz inscenizacje wydarzeń historycznych.

W jaki sposób Polacy obchodzą rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W latach 1788–1792 w Warszawie trwały obrady Sejmu Wielkiego. Na mocy jego postanowień zwiększono liczebność armii oraz opodatkowano szlachtę i duchowieństwo.
2. W 1791 roku posłowie Sejmu Wielkiego uchwalili Konstytucję 3 maja. Zmieniała ona ustrój Rzeczypospolitej: znosiła wolną elekcję i *liberum veto*, wprowadzała dziedziczność tronu, a także trójpodział władzy.
3. Polscy magnaci przeciwni Konstytucji 3 maja zwrócili się o pomoc do carycy Katarzyny II. W 1792 roku zawiązali konfederację targowicką, która doprowadziła do wybuchu wojny polsko-rosyjskiej. Rosja zwyciężyła, a władzę w Polsce przejęli targowiczanie.
4. W 1793 roku Rosja i Prusy dokonały drugiego rozbioru Polski. Posłowie zgromadzeni na sejmie w Grodnie zatwierdzili rozbiór i znieśli większość reform Sejmu Wielkiego.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Podaj przykłady reform wprowadzonych podczas obrad Sejmu Wielkiego.
2. Wymień najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 maja.
3. Wyjaśnij, w jakim celu zawiązano konfederację targowicką.
4. ★ Oceń decyzję króla Stanisława Augusta Poniatowskiego o przystąpieniu do targowicy.
5. **Miniprojekt**
   Przygotujcie kilkuminutowy program telewizyjny, w którym zaprezentujecie relację z wydarzeń 3 maja 1791 roku. Wcielcie się w role reportera i osób udzielających mu wywiadu – na przykład króla Stanisława Augusta, Hugona Kołłątaja lub innych posłów Sejmu Wielkiego. Postarajcie się, aby Wasza relacja była bezstronna. Udzielcie głosu zarówno zwolennikom, jak i przeciwnikom Konstytucji 3 maja.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII | XVIII | XIX

wiek

1794 rok powstanie kościuszkowskie

1795 rok trzeci rozbiór Polski

5 Powstanie kościuszkowskie i trzeci rozbiór Polski

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego wybuchło powstanie pod wodzą Tadeusza Kościuszki,
- jak przebiegały walki polsko-rosyjskie w 1794 roku,
- jakie były skutki upadku insurekcji kościuszkowskiej.

Wybuch powstania kościuszkowskiego

Po drugim rozbiorze Stanisław August Poniatowski utrzymał się na tronie Polski. Faktyczne rządy w kraju sprawował jednak rosyjski ambasador. Jego polityka budziła coraz większy opór Polaków. W tej sytuacji grupa patriotów, pragnących przywrócić niezależność państwu, zaczęła przygotowywać powstanie. O chęci walki świadczyły tajne organizacje, licznie zakładane na terenie kraju.

Funkcję naczelnika powstania powierzono generałowi **Tadeuszowi Kościuszce**. Zdobył on doświadczenie wojskowe podczas wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych i konfliktu polsko-rosyjskiego z 1792 roku. 24 marca **1794 roku** Kościuszko ogłosił w **Krakowie** wybuch powstania przeciw Rosji i złożył przysięgę na wierność ojczyźnie. Rozpoczęły się walki, które przeszły do historii jako **powstanie kościuszkowskie**, nazywane też insurekcją kościuszkowską.

Naczelnik – w czasie insurekcji kościuszkowskiej: główny dowódca wojsk powstańczych.

Tadeusz Kościuszko (*1746 †1817) był wychowankiem Szkoły Rycerskiej i bohaterem wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

Uroczysta przysięga Tadeusza Kościuszki ❶ została przedstawiona na obrazie Michała Stachowicza, XIX-wiecznego polskiego artysty. Naczelnik ślubował w otoczeniu żołnierzy i mieszczan.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Akt ogłoszenia powstania kościuszkowskiego

W dokumencie ogłaszającym wybuch powstania opisano, jaki był zakres władzy naczelnika.

[...] *Za powszechną więc nas wszystkich wolą stanowimy, co następuje:*

1. Obieramy i uznajemy niniejszym aktem naszym Tadeusza Kościuszkę za najwyższego i jedynego Naczelnika i rządcę całego zbrojnego powstania naszego.

2. Wspomniany Naczelnik siły zbrojnej złoży [powoła] *zaraz Najwyższą Radę Narodową. Powierzamy gorliwości obywatelskiej jego wybór osób do tej rady i przyspieszenie jej organizacji. Naczelnik sam będzie mógł zawsze zasiadać w tej radzie, jako jej członek czynny.*

3. Do władzy jedynej Naczelnika należeć będzie: urządzenie [zorganizowanie] *siły zbrojnej narodowej, nominowanie* [powołanie] *osób na wszystkie stopnie wojskowe i sposób użycia tejże siły zbrojnej przeciw nieprzyjaciołom ojczyzny i niniejszego powstania naszego. W tym wszystka Rada Najwyższa dopełniać będzie rozkazów i urządzeń jego, bez najmniejszej przeszkody i opóźnienia, jako Naczelnika prosto z woli narodu wezwanego i wybranego.* [...]

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 451

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, jaki organ władzy miał powołać Tadeusz Kościuszko.
2. Wymień uprawnienia, które przysługiwały naczelnikowi powstania.

Początek powstania

Kościuszko stanął na czele kilkutysięcznej armii, z którą ruszył w kierunku Warszawy. W skład wojsk powstańczych prócz zawodowych żołnierzy wchodziły też oddziały **kosynierów** – chłopów uzbrojonych w kosy z ostrzami osadzonymi do góry. Pierwsza bitwa stoczona z Rosjanami 4 kwietnia 1794 roku pod **Racławicami** zakończyła się polskim zwycięstwem. W walce szczególnie zasłużyli się kosynierzy.

Naczelnik powstania był przekonany, że udział chłopów ma duże znaczenie dla powodzenia insurekcji. Kościuszko chciał ich zachęcić do walki, dlatego w obozie wojskowym pod Połańcem wydał akt prawny nazywany uniwersałem. W dokumencie generał przyznał chłopom wolność osobistą i gwarancję nieusuwalności z zajmowanej ziemi. Zgodnie z zapisami **Uniwersału połanieckiego** pańszczyzna na czas walk została zmniejszona o połowę, a powołani do wojska byli zwolnieni z tego obowiązku. Nadzieje na liczny udział chłopów w powstaniu jednak się nie spełniły. Nie do wszystkich dotarła wiadomość o uniwersale, co więcej – szlachta utrudniała chłopom wstępowanie do wojska. Brakowało też broni dla ochotników i czasu na ich wyszkolenie.

CIEKAWOSTKA

Przed wybuchem powstania Tadeusz Kościuszko utrzymywał kontakty z ogarniętą rewolucją Francją. Bliskie mu były idee wolności i równości wszystkich obywateli. Z tego powodu na hasło insurekcji kościuszkowskiej, widoczne na powstańczych pieczęciach, wybrał słowa: *Wolność, całość, niepodległość* (zbliżone do hasła francuskich rewolucjonistów: *Wolność, równość, braterstwo*).

Panorama Racławicka

Bitwa pod Racławicami była jedynie mało znaczącą potyczką, jednak w XIX wieku nabrała znaczenia symbolicznego. To właśnie podczas tego starcia chłopi po raz pierwszy w historii włączyli się do walki o niepodległość. W setną rocznicę bitwy malarze Jan Styka i Wojciech Kossak stworzyli we Lwowie ponadstumetrowy obraz *Panorama Racławicka* upamiętniający to wydarzenie. Obecnie dzieło znajduje się we Wrocławiu.

Rotunda we Wrocławiu została zbudowana specjalnie w celu wystawienia *Panoramy Racławickiej*. Ekspozycję oficjalnie otwarto w 1985 roku.

Tadeusz Kościuszko 1 prowadzący atak kosynierów jest ubrany w chłopską sukmanę. W rzeczywistości podczas bitwy naczelnik nie miał stroju chłopskiego, lecz mundur wojskowy.

Zdobycie armat przez kosynierów było najbardziej znanym momentem bitwy pod Racławicami. Szczególną odwagą wykazał się wówczas jeden z walczących – Wojciech Bartos. W decydującym momencie zgasił lont armaty i uratował kosynierów nacierających na nieprzyjaciela.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Opisz, jak byli uzbrojeni kosynierzy i w jaki sposób walczyli.
2. Wytłumacz, dlaczego zdobycie armat przez kosynierów miało tak duże znaczenie.

Przebieg i upadek powstania

Zwycięstwo pod Racławicami nie miało większego znaczenia wojskowego. Podniosło jednak na duchu uczestników powstania. Wieść o wygranej bitwie szybko obiegła cały kraj. Głośnym echem odbiła się zwłaszcza w Warszawie i Wilnie. Miejscowa ludność wraz z polskimi żołnierzami rozbiła przebywające w tych miastach oddziały rosyjskie.

Z czasem sytuacja powstańców zaczęła się pogarszać. Po stronie Rosji opowiedziały się Prusy. Połączone armie obu zaborców rozpoczęły dwumiesięczne oblężenie Warszawy. Sytuacja na krótko uległa poprawie, gdy w Wielkopolsce wybuchło antypruskie powstanie wsparte przez wojska generała **Jana Henryka Dąbrowskiego**. Prusacy zostali wtedy zmuszeni do wycofania swojej armii, a Rosjanie odstąpili od oblężenia stolicy.

Wkrótce jednak państwa zaborcze skierowały przeciwko Polakom nowe siły. 10 października 1794 roku wojska powstańcze poniosły dotkliwą klęskę pod **Maciejowicami**. W trakcie walk Tadeusz Kościuszko został ranny i dostał się do niewoli. W kolejnych dniach oddziały nieprzyjaciela podeszły pod Warszawę. 4 listopada szturmem zdobyły Pragę – dzielnicę leżącą na prawym brzegu Wisły. Następnie Rosjanie dokonali straszliwej rzezi ludności mieszkającej w tej części miasta. W pogromie zginęło według szacunków od 15 do 25 tysięcy osób. Władze stolicy, przerażone okrucieństwem przeciwnika, podpisały kapitulację, a armia powstańcza uległa rozproszeniu.

Szewc Jan Kiliński był jednym z przywódców powstania w Warszawie w kwietniu 1794 roku. W nagrodę Kościuszko mianował go oficerem. Po upadku insurekcji Kiliński trafił do rosyjskiej niewoli.

Rzeź Pragi została przedstawiona na obrazie Aleksandra Orłowskiego, współczesnego wydarzeniom ukazanym w dziele. Ówczesny ambasador brytyjski w Warszawie ocenił szturm wojsk rosyjskich na prawobrzeżną dzielnicę stolicy jako najstraszliwsze i zupełnie niepotrzebne barbarzyństwo.

CIEKAWOSTKA

W sierpniu 1794 roku władze polskie z powodu dużych wydatków na działania zbrojne podjęły decyzję o wydaniu biletów skarbowych o różnych nominałach (wartościach). W ten sposób pojawiły się w obiegu pierwsze polskie pieniądze papierowe, czyli banknoty.

Utrata niepodległości przez Polskę

Klęska powstania kościuszkowskiego ostatecznie przesądziła o losie Rzeczypospolitej. W **1795 roku** Rosja, Prusy i Austria podjęły decyzję o **trzecim rozbiorze Polski**. Prusy zagarnęły część Mazowsza z Warszawą, Austria zajęła pozostały obszar Mazowsza oraz terytorium między Pilicą a Bugiem, natomiast Rosja – Litwę, ziemie białoruskie, Polesie i Wołyń. **Stanisław August Poniatowski zrzekł się korony**. Rozpoczął się trwający 123 lata okres niewoli narodowej.

Przyczyny rozbiorów Polski

Wewnętrzne przyczyny rozbiorów	Zewnętrzne przyczyny rozbiorów
• osłabienie państwa wojnami w XVII wieku, • ograniczenie władzy królewskiej przez liczne przywileje szlacheckie, • liberum veto, którego nadużywanie paraliżowało funkcjonowanie państwa, • wolna elekcja wpływająca na utratę przez władcę silnej pozycji, • niechęć magnaterii do reform i przedkładanie prywatnych interesów nad sprawy Rzeczypospolitej, • słaba i nieliczna armia, która nie zapewniała bezpieczeństwa granicom państwa.	• utrata pozycji Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej wskutek wojen w XVII wieku, • działania sąsiadujących z Polską mocarstw: Rosji, Prus i Austrii, które ingerowały w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej poprzez: – wolną elekcję (wpływały na wybór króla Polski), – liberum veto (blokowały reformy w Polsce, aby doprowadzić do jej upadku).

Ziemie polskie po trzecim rozbiorze

LEGENDA

granice Rzeczypospolitej w 1794 roku

Ziemie zabrane Rzeczypospolitej w wyniku III rozbioru przez:

Prusy Austrię Rosję

Granice państw zaborczych po III rozbiorze Polski:

Prus Austrii Rosji

miejsce ogłoszenia Uniwersału połanieckiego w 1794 roku

oblężenie Warszawy przez wojska pruskie i rosyjskie

ośrodki przygotowujące wybuch powstania kościuszkowskiego

miejsca ważniejszych bitew podczas powstania kościuszkowskiego

500 000 osób (liczba ludności na terenach zajętych przez zaborców)

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż obszary zajęte przez Rosję, Austrię i Prusy po trzecim rozbiorze.
2. Podaj nazwę państwa, w którego granicach znalazła się Twoja miejscowość po 1795 roku.

Pamięć o Tadeuszu Kościuszce

Tadeusz Kościuszko to jeden z najbardziej znanych polskich bohaterów narodowych. W uznaniu zasług dla ojczyzny pochowano go w podziemiach katedry na Wawelu, w miejscu spoczynku królów Polski. Jego imieniem nazwano wiele szkół, ulic, placów, drużyn harcerskich i jednostek wojskowych. W 2017 roku w 200. rocznicę śmierci dowódcy obchodzono w Polsce Rok Tadeusza Kościuszki. Pomniki generała i poświęcone mu tablice pamiątkowe znajdują się nie tylko w kraju, lecz także za granicą, głównie w Stanach Zjednoczonych. Dzięki polskiemu podróżnikowi i odkrywcy Pawłowi Strzeleckiemu imię bohatera nosi również najwyższy szczyt Australii – Góra Kościuszki.

W jaki sposób Polacy uhonorowali postać Tadeusza Kościuszki?

Kopiec Kościuszki w Krakowie to wzniesienie usypane ku czci Tadeusza Kościuszki w latach 1820–1823. W 2017 roku kopiec został wpisany na listę pomników historii, czyli zabytków o szczególnym znaczeniu dla kraju.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1794 roku wybuchło powstanie przeciwko Rosji. Jego naczelnikiem został Tadeusz Kościuszko. Od nazwiska głównego dowódcy to zbrojne wystąpienie przeszło do historii jako powstanie kościuszkowskie lub insurekcja kościuszkowska. W pierwszym starciu Polacy pokonali Rosjan w bitwie pod Racławicami.
2. Aby zachęcić chłopów do walki, Tadeusz Kościuszko wydał Uniwersał połaniecki. Dokument gwarantował wolność osobistą i zwolnienie z pańszczyzny tym mieszkańcom wsi, którzy wstąpią do wojska.
3. Do walki z powstańcami przystąpiły również Prusy. Polacy ponieśli klęskę w bitwie pod Maciejowicami, a naczelnik dostał się do niewoli. W listopadzie 1794 roku zaborcy zajęli Warszawę, a powstanie upadło.
4. W 1795 roku Austria, Prusy i Rosja dokonały trzeciego rozbioru Polski. Stanisław August Poniatowski zrzekł się korony. Rozpoczął się trwający 123 lata okres zaborów.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz, dlaczego doszło do wybuchu powstania kościuszkowskiego.
2. Wyjaśnij, jak Tadeusz Kościuszko chciał zachęcić chłopów do walki.
3. Wymień skutki upadku insurekcji kościuszkowskiej.
4. ★ Określ, jaka była postawa króla Stanisława Augusta Poniatowskiego wobec powstańców.
5. **Miniprojekt**
   Przeprowadźcie konferencję prasową z udziałem Tadeusza Kościuszki, tuż po wybuchu powstania w marcu 1794 roku. Jedna osoba wcieli się w rolę naczelnika, a pozostali będą dziennikarzami. Spytajcie Kościuszkę, dlaczego doszło do tego zbrojnego wystąpienia i jaki cel zamierzają osiągnąć powstańcy.

TAJEMNICE

Czy król Stanisław August zdradził Polskę?

Ostatni król Polski, Stanisław August Poniatowski, bywa różnie oceniany przez historyków. Niektórzy przedstawiają go jako bezwzględnego zdrajcę ojczyzny. Dla innych jest postacią tragiczną – monarchą, który w obliczu upadku ojczyzny musiał wybrać mniejsze zło.

Ostatni król Polski

Stanisław August Poniatowski został wybrany na króla Polski w 1764 roku. Od początku jego kandydatura budziła wiele emocji wśród Polaków. Józef Wybicki tak opisywał nowego władcę w swoim pamiętniku: „Katarzyna II [...] dała Polsce po śmierci Augusta III cień tylko króla, zachowawszy dla siebie zupełnie samowładne panowanie. [...] Narzucenie takowe króla od obcej potęgi nie mogło się podobać narodowi, który się wolnym być mniemał. Umiejący myśleć przewidywali uległość Stanisława dla ręki, której był wszystko zawdzięczał". Jednak nawet Józef Wybicki, który otwarcie krytykował władcę, dostrzegał jego wkład w rozwój narodowej kultury, sztuki i edukacji. Założona przez króla Szkoła Rycerska wychowała wielu wybitnych patriotów, między innymi wodza Tadeusza Kościuszkę oraz pisarza Juliana Ursyna Niemcewicza. Poniatowski był też jedną z osób, które doprowadziły do powołania Komisji Edukacji Narodowej. Do swojego pałacu zapraszał najwybitniejszych twórców, artystów, myślicieli i historyków. Założył Teatr Narodowy w Warszawie. Za panowania Stanisława Augusta zbudowano także Łazienki Królewskie w Warszawie.

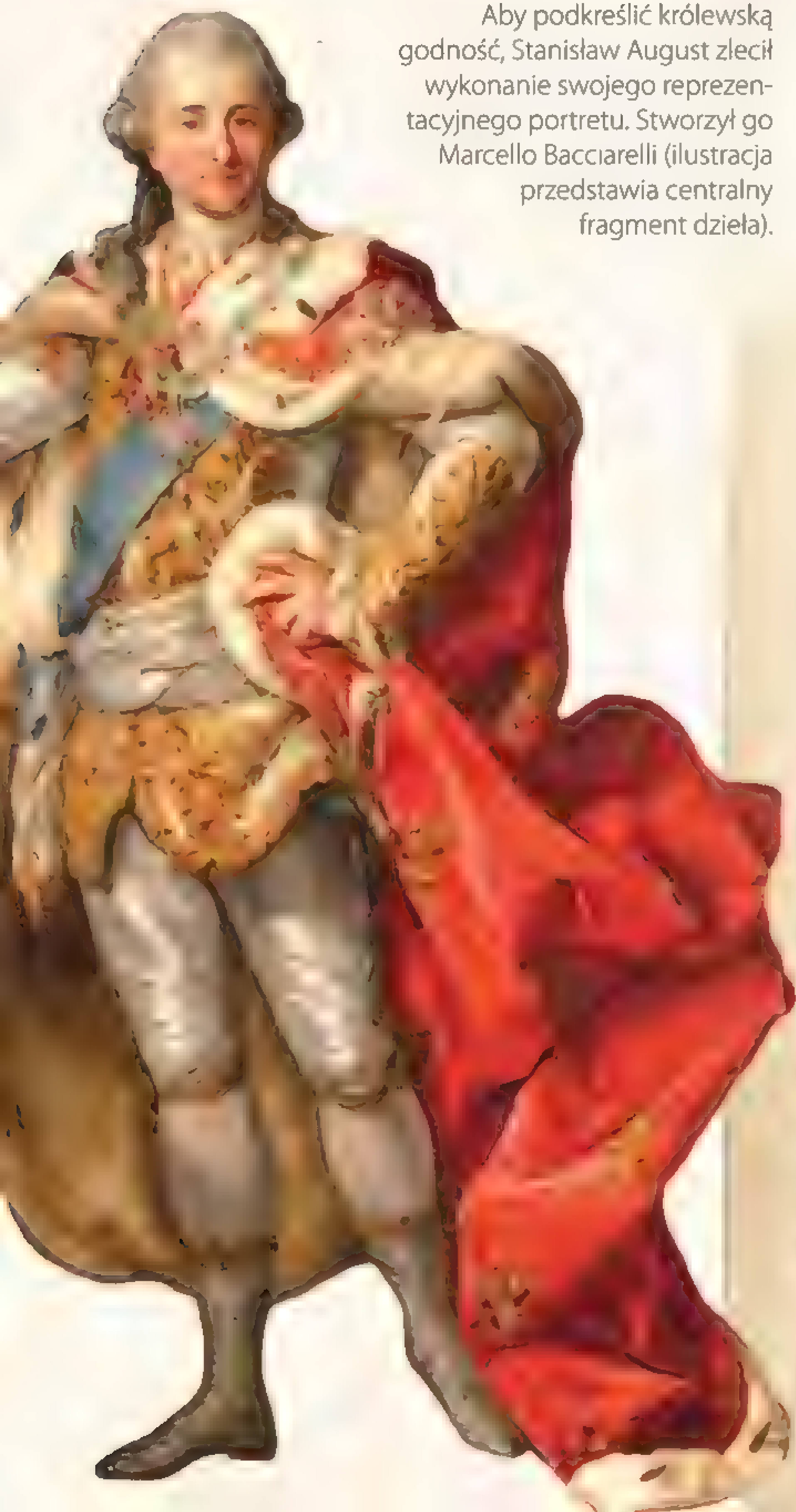
Konstytucja 3 maja i Targowica

W czasie obrad Sejmu Wielkiego król zaangażował się w opracowanie tekstu Konstytucji 3 maja. Wkrótce przeciwko zatwierdzonemu dokumentowi część szlachty, przy poparciu Rosji, zawiązała konfederację targowicką. Targowicę do dziś uznaje się za symbol zdrady narodowej. Głównym celem konfederatów było przywrócenie dawnego porządku. Kiedy Rosja zdecydowanie wmieszała się w konflikt, a Polska nie mogła liczyć na pomoc innych

Podczas insurekcji kościuszkowskiej niektórzy z przywódców konfederacji targowickiej zostali powieszeni. Na targowiczanach, których nie udało się schwytać, wyrok wykonano poprzez symboliczne powieszenie ich portretów. Scenę tę uwiecznił w swoim dziele z 1794 roku Jan Piotr Norblin.

państw, król przystąpił do targowiczan i rozkazał swojej armii złożyć broń. Wielu Polaków uznało to za zdradę ojczyzny. Niektórzy jednak bronili monarchy. Uważali bowiem, że chciał w ten sposób uratować chociaż część reform Sejmu Wielkiego.

Aby podkreślić królewską godność, Stanisław August zlecił wykonanie swojego reprezentacyjnego portretu. Stworzył go Marcello Bacciarelli (ilustracja przedstawia centralny fragment dzieła).

Dlaczego król przystąpił do zdrajców?

Historykom udało się ustalić, że Stanisław August stanął po stronie Rosji i targowiczan również z powodów osobistych. Prawdopodobnie obawiał się, że Katarzyna II każe mu zwrócić prywatne pożyczki, które pobierał ze skarbca carycy. W czasie powstania kościuszkowskiego, kiedy odkryto jego korespondencję z władczynią Rosji, nikt się już z osamotnionym królem nie liczył. 25 listopada 1795 roku Stanisław August Poniatowski ostatecznie ustąpił z polskiego tronu.

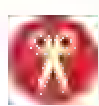
Porwanie króla

3 listopada 1771 roku konfederaci barscy zaatakowali karetę monarchy. W wyniku napadu jedna z towarzyszących królowi osób zginęła, a druga została ciężko ranna. Samego władcę zaś ogłuszono i porwano. Jak się później okazało, uprowadzenie zorganizowali przeciwnicy Poniatowskiego wywodzący się ze szlachty. Po nocy spędzonej w niewoli król przekonał strażnika, by go wypuścił. Kilku porywaczy dosięgła wkrótce kara – zostali skazani na ścięcie, poćwiartowanie i spalenie. Jeden z pomysłodawców porwania, Kazimierz Pułaski, ratował się ucieczką za granicę. Kilka lat później został bohaterem narodowym Stanów Zjednoczonych.

Do uprowadzenia Stanisława Augusta Poniatowskiego doszło na ulicy Miodowej, w samym centrum Warszawy. Porywacze przetrzymywali króla w podmiejskim młynie.

PODSUMOWANIE

Wykonaj w zeszycie

Wskaż wyrażenia, w których opisano postanowienia Konstytucji 3 maja.

- zawiązanie unii przez Rzeczpospolitą i Rosję
- odstąpienie od zasady *liberum veto*
- zniesienie wolnej elekcji
- założenie Szkoły Rycerskiej
- wprowadzenie trójpodziału władzy
- utworzenie Straży Praw

Powiedz, z której dynastii pochodzili królowie Rzeczypospolitej August II Mocny i August III. Podaj nazwę innego państwa rządzonego przez tę dynastię.

Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.

- Dwukrotnie wybrany na króla Polski, ostatecznie nie utrzymał się jednak przy władzy. Po wyjeździe z Rzeczypospolitej został władcą Księstwa Lotaryngii.
- Założył szkołę Collegium Nobilium. Swój program reform Rzeczypospolitej opisał w dziele *O skutecznym rad sposobie*.
- W 1764 roku wybrany na króla Rzeczypospolitej. Był ostatnim monarchą na polskim tronie.
- Poseł, który zasłynął swoim protestem przeciwko podpisaniu aktu zatwierdzającego pierwszy rozbiór Polski.
- Jeden z najwybitniejszych poetów w dziejach naszego państwa, autor wielu bajek i fraszek, a także pierwszej polskiej powieści *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*.
- Był wybitnym dowódcą wojskowym. W 1794 roku stanął na czele powstania narodowego.

Uporządkuj chronologicznie podane wydarzenia.

sejm niemy, uchwalenie Konstytucji 3 maja, bitwa pod Racławicami,
trzeci rozbiór Polski, zawiązanie konfederacji barskiej

Wyjaśnij, kto i w jakim celu zawiązał konfederację targowicką.

Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Drugiego rozbioru Polski dokonały

- Austria, Prusy i Rosja.
- Rosja i Austria.
- Prusy i Austria.
- Rosja i Prusy.

Sejm Wielki jest nazywany także

- Sejmem 3 maja.
- Sejmem Reformacyjnym.
- Sejmem Konstytucyjnym.
- Sejmem Czteroletnim.

Wyjaśnij, kto i w jakim celu wydał dokument zwany Uniwersałem połanieckim.

Obraz Jeana-Louisa Ernesta Meissoniera [czytaj: żana luisa ernesta mesoniera] *Kampania francuska 1814* (1864 rok)

VI

Rewolucja francuska i okres napoleoński

1. Rewolucja francuska
2. Republika Francuska
3. Epoka Napoleona Bonapartego
4. Upadek Napoleona
5. Legiony Polskie we Włoszech
6. Księstwo Warszawskie

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII | XVIII | XIX

wiek

1789 rok wybuch rewolucji francuskiej

1791 rok uchwalenie konstytucji francuskiej

1 Rewolucja francuska

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie prawa i obowiązki miały poszczególne grupy społeczne we Francji,
- dlaczego doszło do wybuchu rewolucji francuskiej,
- jakie prawa zagwarantowała Deklaracja praw człowieka i obywatela.

Sytuacja we Francji przed rewolucją

W XVIII wieku we Francji rządy absolutne nadal sprawowała dynastia Burbonów. Potężna armia i flota ówczesnej Francji brały udział w licznych konfliktach zbrojnych, co wymagało dużych nakładów pieniężnych. Utrzymanie królewskiego dworu w Wersalu także było bardzo kosztowne. Wysokie wydatki sprawiły, że skarbiec Francji zaczął świecić pustkami. Aby temu zaradzić, król **Ludwik XVI** postanowił nałożyć nowe podatki. W przeciwieństwie do swoich poprzedników nie miał jednak wystarczającego autorytetu wśród poddanych, by narzucić swoją wolę społeczeństwu. Dlatego w 1789 roku władca zwołał pierwsze od 175 lat posiedzenie Stanów Generalnych.

Stany Generalne – zgromadzenie złożone z przedstawicieli społeczeństwa francuskiego. Zadaniem Stanów Generalnych było doradzanie królowi, zwłaszcza w sprawach ustalania podatków.

Ludwik XVI 1 (*1754 †1793) z rodziną został przedstawiony w 1781 roku na obrazie nieznanego artysty. Żoną władcy była Maria Antonina 2, córka cesarzowej Marii Teresy Habsburg i siostra cesarza Józefa II. Królewska para miało czworo dzieci.

Społeczeństwo francuskie

Społeczeństwo Francji w XVIII wieku było podzielone na **trzy stany** różniące się prawami i obowiązkami. Stan pierwszy tworzyło duchowieństwo, stan drugi składał się z przedstawicieli szlachty. Obydwie grupy korzystały z licznych przywilejów. Mieszczanie i chłopi zaliczali się do stanu trzeciego. Był on najliczniejszy i stanowił około 98 procent całego społeczeństwa.

Trzy stany to XVIII-wieczna karykatura ukazująca społeczeństwo francuskie przed wybuchem rewolucji. Na rysunku przedstawiono trudną sytuację chłopów i mieszczan ❶, którym nie przysługiwały żadne prawa. Musieli oni ciężko pracować i płacić podatki na rzecz władcy ❷ oraz grup uprzywilejowanych, czyli szlachty ❸ i duchowieństwa ❹.

Stan pierwszy (**duchowieństwo**) był zwolniony z podatków. Kler utrzymywał się z dziesięciny płaconej przez stan trzeci oraz dochodów z posiadanego majątku. Do Kościoła należało prawie 10 procent ziemi we Francji.

Stan drugi (**szlachta**) miał prawo do obejmowania najwyższych stanowisk. Warstwa ta dzieliła się na szlachtę rodową (arystokrację) posiadającą majątek ziemski oraz szlachtę urzędniczą, która kupowała zajmowane stanowiska i związane z nimi tytuły szlacheckie. Przedstawiciele stanu szlacheckiego nie musieli płacić podatków.

Stan trzeci to jedyna grupa francuskiego społeczeństwa, która była obciążona podatkami. Nie miała też dostępu do wysokich stanowisk państwowych. Taka sytuacja powodowała niezadowolenie tej warstwy społecznej. Stan trzeci był zróżnicowany – zaliczali się do niego nie tylko chłopi i biedota miejska, lecz także grupa zamożnych i wykształconych mieszczan, nazywana **burżuazją**. Tworzyli ją bankierzy, przemysłowcy oraz bogaci kupcy.

Której grupie stanu trzeciego najbardziej zależało na zreformowaniu państwa?

Wybuch rewolucji francuskiej

Przedstawiciele stanu trzeciego podczas obrad Stanów Generalnych chcieli zreformować państwo i poprawić swoją sytuację. Władca nie zgodził się jednak na zmiany. Wówczas reprezentanci tej najliczniejszej grupy społecznej obwołali się **Zgromadzeniem Narodowym**, które reprezentuje lud Francji. Przeciwstawili się absolutnej władzy króla i zagrozili, że nie zakończą obrad, dopóki nie uchwalą konstytucji. Do reprezentantów stanu trzeciego dołączyła też część szlachty i duchowieństwa. Zaskoczony rozwojem wydarzeń monarcha uznał Zgromadzenie Narodowe. Wkrótce zmieniło ono nazwę na **Konstytuanta**, a jej głównym zadaniem stało się **uchwalenie konstytucji**.

Na początku lipca 1789 roku w stolicy Francji rozeszły się wieści, że Ludwik XVI zbiera wojsko w okolicach Wersalu, aby siłą rozpędzić Konstytuantę. Wzburzony tymi pogłoskami lud Paryża **14 lipca 1789 roku** zaatakował i zdobył **Bastylię**, twierdzę służącą za więzienie. To wydarzenie dało początek **Wielkiej Rewolucji Francuskiej**.

Wkrótce zamieszki wybuchły w całej Francji. Chłopi odmawiali składania danin oraz wykonywania prac na rzecz grup uprzywilejowanych, palili zamki i dwory. Aby uspokoić lud, Konstytuanta zniosła jego obowiązki względem możnych i Kościoła. Pozbawiła również szlachtę i duchowieństwo wszystkich przywilejów, łącznie z niepłaceniem podatków.

CIEKAWOSTKA

Kiedy reprezentanci stanu trzeciego wraz z częścią szlachty i duchowieństwa utworzyli Zgromadzenie Narodowe, król początkowo nakazał zamknięcie przed nimi sali obrad. Jedynym dostępnym pomieszczeniem, które mogło pomieścić tylu ludzi, była sala do gry w piłkę. To tam powołano Konstytuantę.

WARTO WIEDZIEĆ

Zdobycie Bastylii

Rankiem 14 lipca 1789 roku paryżanie opanowali miejski arsenał i przejęli zgromadzoną w nim broń. Następnie ruszyli na Bastylię. Była to twierdza zbudowana jako część umocnień miejskich, którą w XVII wieku zamieniono w więzienie. Władcy zsyłali do niej głównie swoich wrogów politycznych. W zdobyciu twierdzy pomogli rewolucjonistom żołnierze królewscy, którzy przeszli na stronę ludu.

Jaką funkcję pełniła paryska Bastylia?

Szturm na Bastylię został przedstawiony na obrazie z końca XVIII wieku. Po jej zdobyciu okazało się, że wewnątrz było jedynie kilku więźniów oskarżonych o pospolite przestępstwa.

Uchwalenie Deklaracji praw człowieka i obywatela

W sierpniu 1789 roku Konstytuanta uchwaliła **Deklarację praw człowieka i obywatela**. Był to dokument napisany w duchu oświecenia, przełomowy na czasy, w których powstał. Wszyscy poddani mogli odtąd wyrażać sprzeciw wobec niesprawiedliwej władzy, uzyskali swobodę głoszenia swoich poglądów, a także wolność wyznania oraz prawo do bezpieczeństwa i własności. Na mocy deklaracji **zniesiono stanowy podział społeczeństwa**, który funkcjonował we Francji od czasów średniowiecza. **Obywatele stali się równi wobec prawa**, a król utracił władzę absolutną.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Deklaracja praw człowieka i obywatela z 1789 roku

W pierwszych artykułach dokumentu jego autorzy opisali podstawowe prawa przysługujące każdemu człowiekowi.

Artykuł 1. *Ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi z punktu widzenia prawa.* [...]

Artykuł 2. *Celem każdej organizacji politycznej jest utrzymanie naturalnych i nieprzedawnionych praw człowieka. Tymi prawami są wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciw uciskowi.*

Artykuł 3. *Źródło wszelkiego zwierzchnictwa spoczywa całkowicie w Narodzie. Żadne ciało, żadna jednostka nie może wykonywać władzy, która nie pochodziłaby wyraźnie od Narodu.*

Artykuł 4. *Wolność polega na czynieniu tego wszystkiego, co nie szkodzi drugiemu.* [...]

Artykuł 5. *Ustawa może zabraniać tylko takiego postępowania, które jest szkodliwe dla społeczeństwa.* [...]

Artykuł 6. [...] *Wszyscy obywatele są równi wobec prawa i mają równy dostęp do wszystkich godności, stanowisk i funkcji publicznych, niezależnie od ich zdolności* [...].

Deklaracja praw człowieka i obywatela została umieszczona na tablicach mających przypominać płyty z tekstem biblijnego Dekalogu.

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 488.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wymień prawa, które zdaniem autorów deklaracji przysługują wszystkim ludziom.
2. Wyjaśnij, kto według cytowanego dokumentu jest źródłem władzy w państwie.

WARTO WIEDZIEĆ

Deklaracja praw kobiety i obywatelki

Uchwalona w 1789 roku Deklaracja praw człowieka i obywatela nadawała wszystkim obywatelom jednakowe prawa, jednak zgodnie z jej zapisami obywatelami byli tylko mężczyźni. Niektórzy członkowie Konstytuanty chcieli uwzględnić w dokumencie także kobiety, ale ta propozycja została odrzucona. W proteście francuska pisarka Olimpia de Gouges [czytaj: dy guż] w 1791 roku napisała Deklarację praw kobiety i obywatelki. Postulaty działaczki udało się w pełni zrealizować dopiero w XX wieku.

Ile lat dzieliło ogłoszenie Deklaracji praw człowieka i obywatela od dokumentu Olimpii de Gouges?

Olimpia de Gouges (*1748 †1793) jest uważana za jedną z najbardziej zasłużonych orędowniczek równouprawnienia kobiet. Pisarka zadedykowała swoją deklarację królowej Marii Antoninie – zdaniem działaczki najbardziej znienawidzonej i prześladowanej kobiecie we Francji.

Francja monarchią konstytucyjną

We wrześniu 1791 roku została uchwalona **konstytucja** Francji. Ustawa gwarantowała obywatelom wszystkie prawa zapisane w Deklaracji praw człowieka i obywatela. Na mocy konstytucji we Francji wprowadzono **trójpodział władzy**. Władzę ustawodawczą miało sprawować Zgromadzenie Prawodawcze. Władzę wykonawczą przyznano królowi. Monarcha mógł odwoływać i powoływać ministrów, nadzorował wojsko i politykę zagraniczną. Musiał złożyć przysięgę na wierność narodowi i prawu. Sądy były niezależne od Zgromadzenia Prawodawczego i króla. Zgodnie z konstytucją stanowiska państwowe miały być obsadzane podczas wyborów.

Po uchwaleniu konstytucji Francja przekształciła się w **monarchię konstytucyjną**. Na czele państwa, podobnie jak wcześniej, stał król, ale nie miał już absolutnej władzy. Była ona ograniczona przepisami konstytucji, do której władca musiał się stosować.

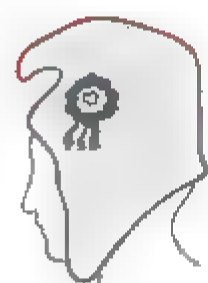

Francuscy rewolucjoniści wywodzili się w większości z miejskiej biedoty. Swoje poglądy manifestowali między innymi poprzez noszenie czapki frygijskiej z trójkolorową kokardą.

WYBUCH REWOLUCJI FRANCUSKIEJ

Przyczyna

- niezadowolenie społeczne
- utworzenie Zgromadzenia Narodowego

Wydarzenie

Rewolucja francuska wybucha **14 lipca 1789 roku**.

Skutek

- uchwalenie Deklaracji praw człowieka i obywatela
- Francja monarchią konstytucyjną

Święto narodowe, flaga i hymn Francji

Francuskie symbole narodowe wywodzą się z czasów rewolucji. Rocznica zdobycia Bastylii, 14 lipca, jest obecnie francuskim świętem narodowym. Z okresu rewolucji pochodzi też trójkolorowa flaga państwowa. Flaga powstała, gdy na znak zgody między władcą a ludem Paryża połączono biel królewskiego sztandaru z niebiesko-czerwonymi barwami stolicy. W 1792 roku, gdy Francja wypowiedziała wojnę Austrii, pewien francuski oficer napisał *Pieśń wojenną armii Renu*. Pieśń dotarła do Paryża wraz z żołnierzami z Marsylii, dlatego nazwano ją *Marsylianką*. Utwór zyskał tak dużą popularność, że w 1795 roku, w szóstą rocznicę zdobycia Bastylii, stał się hymnem Francji.

Defilada wojskowa dla uczczenia święta narodowego Francji odbywa się co roku 14 lipca na głównej ulicy Paryża – Polach Elizejskich.

Dlaczego na fladze Francji widnieją trzy kolory: niebieski, biały i czerwony?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Francuskie XVIII-wieczne społeczeństwo było podzielone na trzy stany. Stan pierwszy i drugi, czyli duchowieństwo i szlachta, były uprzywilejowane – nie płaciły podatków.
   Natomiast stan trzeci, stanowiący zdecydowaną większość społeczeństwa, ponosił koszty utrzymania całego państwa.
2. Niezadowolenie stanu trzeciego doprowadziło do wybuchu rewolucji. Za jej symboliczny początek uważa się zdobycie Bastylii przez lud paryski 14 lipca 1789 roku.
3. W wyniku rewolucji we Francji zostały obalone rządy absolutne. W ich miejsce wprowadzono monarchię konstytucyjną. Na mocy Deklaracji praw człowieka i obywatela oraz konstytucji szlachta i duchowieństwo utraciły swoje przywileje. Wszyscy ludzie stali się równi wobec prawa, zdobyli wpływ na rządy w państwie, zyskali też prawo do wolności osobistej i religijnej.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Omów podział stanowy społeczeństwa francuskiego w XVIII wieku.
2. Powiedz, dlaczego doszło do wybuchu rewolucji francuskiej.
3. Wyjaśnij, jak zmienił się ustrój Francji po wybuchu rewolucji i uchwaleniu konstytucji.
4. ★ Napisz, kiedy i w jakich okolicznościach w XX wieku została uchwalona Powszechna deklaracja praw człowieka.
5. **Miniprojekt**
   Podzielcie się na grupy. Przygotujcie kilka kartek, na każdej z nich zapiszcie jedno hasło głoszone przez francuskich rewolucjonistów. Zastanówcie się, które postulaty były najważniejsze. Następnie umieśćcie kartki ze swoimi propozycjami na tablicy i przeprowadźcie dyskusję o celach rewolucji francuskiej.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII XVIII XIX

wiek

1792 rok obalenie monarchii i ustanowienie republiki we Francji

1793 rok egzekucja Ludwika XVI

2 Republika Francuska

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

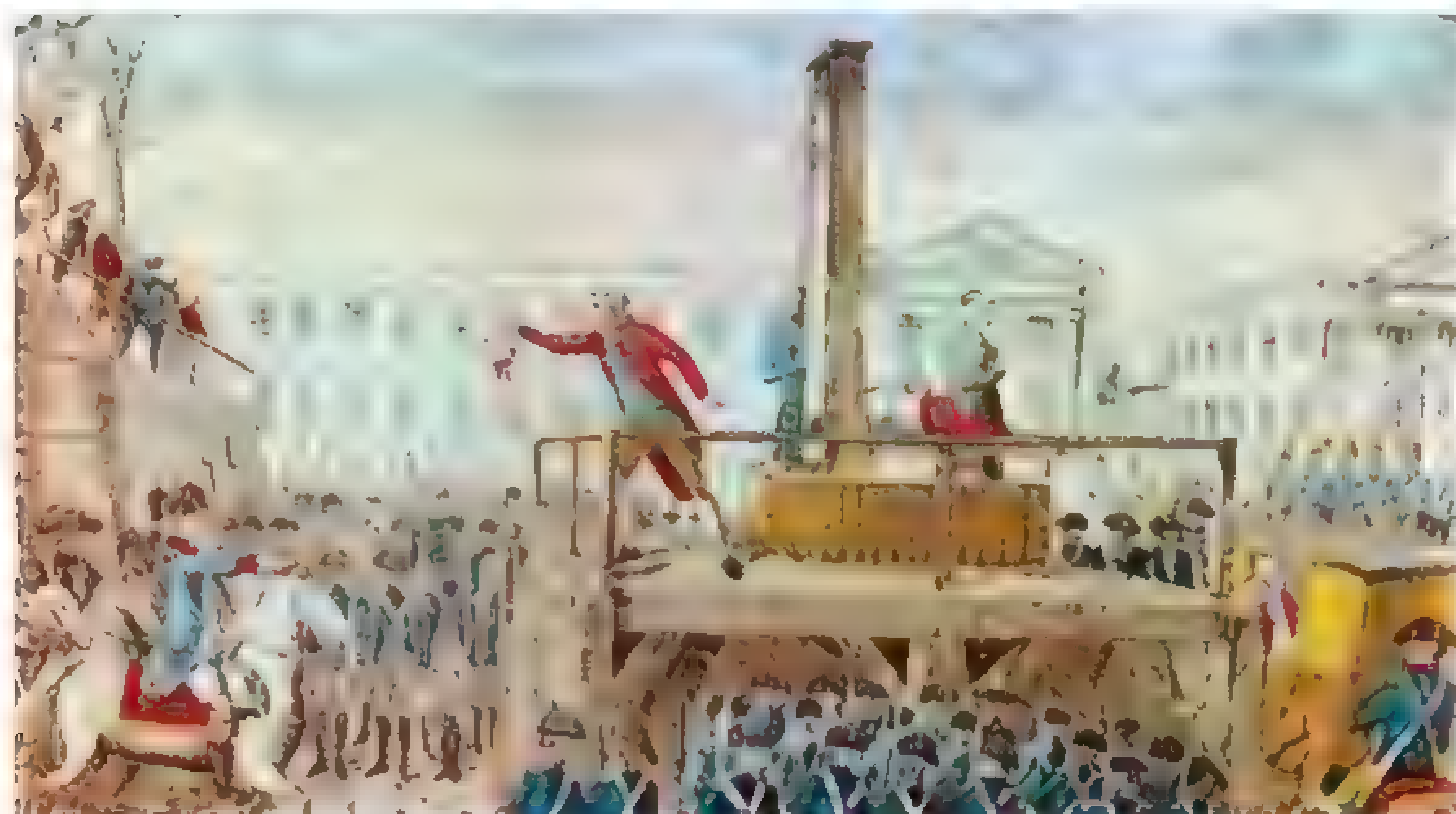
- w jakich okolicznościach doszło do ustanowienia Republiki Francuskiej,
- na czym polegały rządy terroru sprawowane przez jakobinów,
- czym charakteryzowały się rządy dyrektoriatu.

Obalenie monarchii i początek republiki

Francuscy rewolucjoniści chcieli rozpowszechnić swoje idee w pozostałych państwach Europy. Doprowadziło to w 1792 roku do wybuchu wojny Francji z Austrią i Prusami.

Początkowo wojna przebiegała niepomyślnie dla Francuzów. O porażki na froncie lud obwiniał Ludwika XVI oraz jego żonę, nielubianą Marię Antoninę. Parę królewską posądzono o to, że spiskuje z wrogimi państwami w celu obalenia rewolucyjnego porządku. Niezadowolenie społeczne wzrastało też z powodu wysokich cen żywności. W Paryżu wybuchły zamieszki. Wzburzona ludność zaatakowała pałac królewski, a Ludwik XVI wraz z rodziną został uwięziony. Miesiąc później, we wrześniu **1792 roku parlament zniósł monarchię we Francji** i ogłosił **republikę**. Odtąd pełnia władzy w państwie należała do parlamentu, którego członków wybierał naród. Na początku **1793 roku Ludwik XVI** został uznany za winnego zdrady narodu i **skazany na śmierć** przez ścięcie na gilotynie.

Gilotyna – urządzenie do ścinania głów osób skazanych na śmierć, skonstruowane przez francuskiego chirurga Josepha Guillotina [czytaj: żozefa gijotena].

Egzekucja Ludwika XVI odbyła się w Paryżu w styczniu 1793 roku. Przed śmiercią były król wypowiedział słowa: *Umieram niewinnie, przebaczam mym wrogom.* Niebawem w taki sam sposób stracono królową Marię Antoninę oraz wiele osób z otoczenia władcy. Scenę egzekucji króla uwieczniono na rycinie z końca XVIII wieku.

Terror jakobinów

Po egzekucji Ludwika XVI do wojny z Francją przystąpiła po stronie Austrii i Prus większość państw Europy, między innymi Wielka Brytania, Holandia, Hiszpania i Portugalia. Zawiązał się antyfrancuski sojusz, który miał doprowadzić do upadku republiki. Tymczasem we Francji przeciwnicy nowego ustroju próbowali odsunąć rewolucjonistów od władzy. Dodatkowo ludność buntowała się przeciwko rewolucji i rosnącym cenom żywności, której brakowało. Wśród ubogich mieszkańców miast i wsi zapanował głód.

W tej kryzysowej sytuacji w 1793 roku rządy we Francji przejęło siłą radykalne stronnictwo **jakobinów**. Ich przywódcą był **Maksymilian Robespierre** [czytaj: robespjer]. Jakobini uważali, że w walce z wrogami rewolucji należy zastosować terror. Powołali Trybunał Rewolucyjny, czyli specjalny sąd, przed którym stawali oskarżeni o niechęć wobec nowego porządku. Trybunał wydawał tylko dwa rodzaje wyroków: śmierć lub uniewinnienie. Od decyzji nie było odwołania. Najczęściej zapadały wyroki śmierci, które wykonywano za pomocą gilotyny. Skazywano nie tylko wrogów nowego ustroju, lecz także tych rewolucjonistów, którzy nie należeli do stronnictwa jakobinów. Aby trafić pod gilotynę, wystarczyły donos lub podejrzenie nielojalności. Najwięcej wyroków śmierci zapadło w czerwcu i lipcu 1794 roku. Zginęło wówczas około 14 tysięcy osób. Ten okres rządów jakobińskich nazywamy **Wielkim Terrorem**.

Radykalizm – postawa dążąca do przeprowadzenia głębokich zmian w życiu społecznym i politycznym, nawet z wykorzystaniem drastycznych metod.

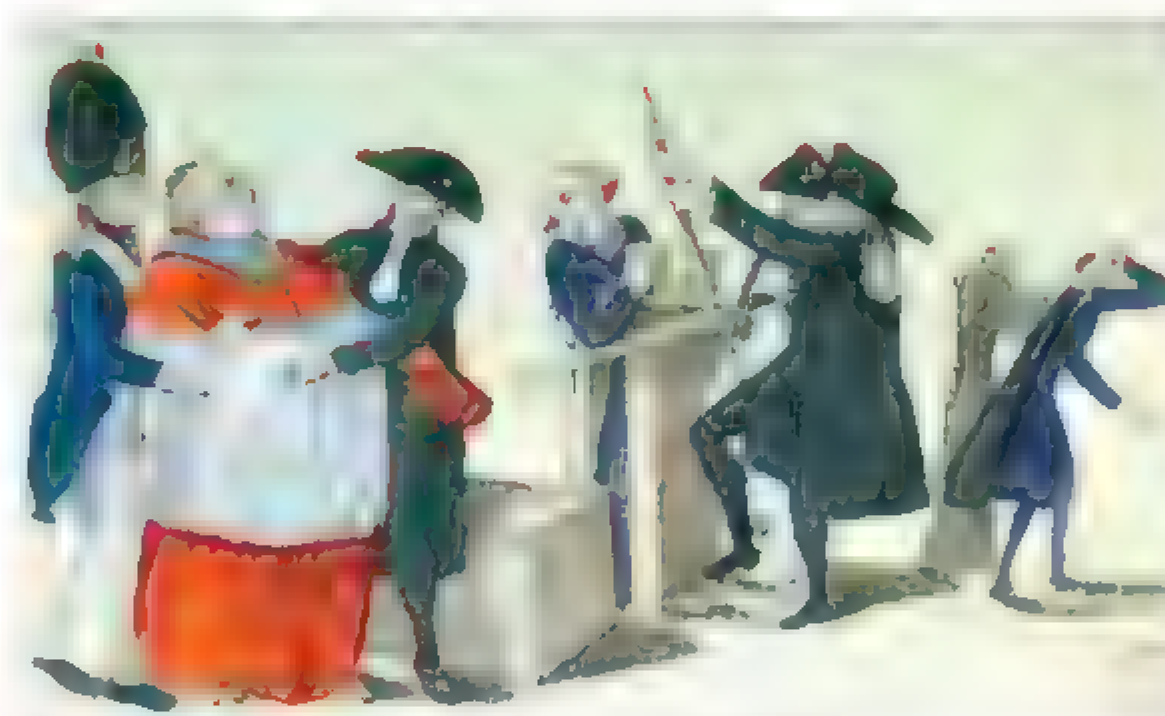
Maksymilian Robespierre (*1758 †1794) był z zawodu prawnikiem. Nazywano go „Nieprzekupnym", gdyż mimo swoich radykalnych poglądów słynął z uczciwości.

WARTO WIEDZIEĆ

Walka rewolucjonistów z tradycją

Władze rewolucyjnej Francji zwalczały Kościół katolicki uznawany za wroga nowego ustroju. Zabroniono odprawiania nabożeństw i publicznie palono święte obrazy. Rewolucjoniści znieśli święta kościelne, a zamiast nich ustanowili inne – na przykład Święto Rozumu, Święto Młodości. Wprowadzili nowy kalendarz, w którym czas liczyło się od ogłoszenia republiki (uznawanej za początek nowej ery), a nie od narodzin Chrystusa. Przestał obowiązywać podział na siedmiodniowe tygodnie – zamiast nich parlament ustanowił dziesięciodniowe dekady, w których ostatni dzień był wolny od pracy.

Na czym polegały zmiany w kalendarzu dokonane przez rewolucjonistów?

Walkę z Kościołem prowadzono także za pomocą karykatur. Rewolucjoniści chcieli w ten sposób rozpowszechnić i utrwalić w społeczeństwie negatywny obraz duchowieństwa.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Dekret o podejrzanych

Jakobini uchwalili przepisy określające, kogo należy uznać za wroga republiki.

1. Niezwłocznie po ogłoszeniu niniejszego dekretu wszystkie osoby podejrzane znajdujące się na terytorium Republiki Francji, a pozostające jeszcze na wolności, zostaną aresztowane.

2. Za podejrzanych uważa się:

1) wszystkich, którzy przez swoje postępowanie bądź stosunki [znajomości], *bądź przez wypowiedzi swoje okazali się stronnikami tyranii czy feudalizmu albo też nieprzyjaciółmi wolności;*

2) wszystkich, którzy nie będą w stanie wykazać swoich źródeł dochodu i nie zdołają udowodnić, iż wypełnili powinności obywatelskie;

3) wszystkich, którym odmówiono wydania świadectw lojalności obywatelskiej [przestrzegania praw republiki];

4) wszystkich pochodzących z byłego stanu szlacheckiego, tj. mężów, żony, ojców, matki, synów, córki, braci, siostry [...] *osób przebywających na emigracji, którzy nie okazali swego przywiązania do rewolucji.*

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 502

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, co groziło osobom uznanym za podejrzane.
2. Określ, kto mógł być poczytany za wroga republiki.

Upadek rządów jakobinów

Za pomocą terroru jakobinom udało się opanować kryzys w kraju, poprawiła się również sytuacja wojsk francuskich na froncie. Jednak w społeczeństwie zapanował strach przed karą śmierci. Mniej radykalni zwolennicy rewolucji postanowili odsunąć stronnictwo jakobinów od władzy. W lipcu 1794 roku **przywódcy jakobinów z Robespierre'em** na czele zostali aresztowani i **skazani na karę śmierci**, którą wykonano na gilotynie.

Rządy we Francji przeszły w ręce umiarkowanych zwolenników rewolucji. Rozwiązali oni Trybunał Rewolucyjny i w 1795 roku **uchwalili nową konstytucję**. Odtąd władzę wykonawczą sprawował pięcioosobowy rząd zwany **dyrektoriatem**. Według zapisów nowej konstytucji prawa wyborcze przysługiwały wszystkim obywatelom, którzy płacili podatki. Kandydować na urzędy mogli natomiast tylko ludzie o dużym majątku, czyli głównie bogata burżuazja, która w ten sposób zyskała wpływ na rządy w państwie. Zachowano jednak podstawowe zdobycze rewolucji: równość wobec prawa, rozdział Kościoła od państwa, prawo do własności oraz swobodę działalności w przemyśle i handlu.

CIEKAWOSTKA

Maksymilian Robespierre miał młodszego brata – Augustyna. Kiedy Augustyn dowiedział się, że Maksymiliana uznano za zdrajcę narodu, sam zażądał swojego aresztowania. Bracia zginęli razem na gilotynie.

Republiki w Europie

W XVIII wieku większość państw w Europie miała ustrój monarchiczny. Obecnie na 46 państw 34 to republiki, pozostałe kraje to monarchie. W każdej republice obowiązuje zasada trójpodziału władzy, a najwyższe urzędy są obsadzane w wyborach. Ustroje poszczególnych republik różnią się między sobą. Przykładowo w Republice Francuskiej prezydent ma szerokie uprawnienia, dlatego ustrój Francji jest nazywany republiką prezydencką. W Republice Federalnej Niemiec prezydent pełni natomiast funkcje reprezentacyjne, a większość władzy wykonawczej spoczywa w rękach rządu, którym kieruje kanclerz (odpowiednik naszego premiera).

? Których państw jest obecnie w Europie więcej – monarchii czy republik?

Wizyta u królowej brytyjskiej Elżbiety II prezydenta Niemiec Joachima Gaucka ❶ [czytaj: gałka] jest przykładem spotkania przywódców współczesnej europejskiej monarchii i republiki. Przy szczególnie uroczystych okazjach monarchowie występują z oznakami władzy królewskiej, przywódcy republiki zaś w eleganckich garniturach, smokingach lub frakach.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1792 roku Ludwik XVI został oskarżony o spisek przeciwko władzom rewolucyjnym i uwięziony. Parlament zlikwidował monarchię, wprowadził we Francji republikę, a króla skazał na śmierć. Wyrok wykonano w 1793 roku.
2. W latach 1793–1794 we Francji rządziło stronnictwo jakobinów. Jego przywódcą był Maksymilian Robespierre. Jakobini wprowadzili rządy oparte na terrorze. Polegały one na karaniu śmiercią wszystkich, którzy zostali uznani za wrogów rewolucji.
3. Po obaleniu rządów jakobinów władzę we Francji sprawował pięcioosobowy dyrektoriat. Zachował on podstawowe zdobycze rewolucji, takie jak: republikański system rządów, równość ludzi wobec prawa, a także wolności i prawa obywatelskie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego Ludwik XVI został odsunięty od władzy.
2. Podaj, jaka forma rządów została ustanowiona we Francji po obaleniu monarchii.
3. Wytłumacz, dlaczego jakobini sprawowali rządy oparte na terrorze.
4. Opowiedz, w jaki sposób jakobini zostali pozbawieni władzy.
5. ★ Wyjaśnij na przykładzie postaci Maksymiliana Robespierre'a, co oznacza hasło *Rewolucja pożera własne dzieci.*
6. **Miniprojekt**
   Przeprowadźcie w klasie debatę na temat hasła, które miało być mottem rewolucji francuskiej – *Wolność, równość, braterstwo*. Wyjaśnijcie, jak rozumiecie jego znaczenie i jak mogli je rozumieć mieszkańcy Francji pod koniec XVIII wieku. Zastanówcie się, czy w okresie rewolucji było ono respektowane i na ile udało się je wprowadzić w życie.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVII | XVIII | XIX

wiek

1799 rok mianowanie Napoleona pierwszym konsulem Republiki Francuskiej

1804 rok koronacja Napoleona na cesarza

1807 rok pokój w Tylży

3 Epoka Napoleona Bonapartego

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jakich okolicznościach Napoleon Bonaparte przejął władzę we Francji,
- jakie reformy w państwie wprowadził Napoleon,
- dlaczego cesarz zarządził blokadę kontynentalną.

Obalenie rządów dyrektoriatu we Francji

Rządy dyrektoriatu ustanowione we Francji w 1794 roku po upadku jakobinów zmagały się z kryzysem gospodarczym. W kraju brakowało żywności, podniesiono podatki, a duża część ludności żyła w biedzie. Wśród osób sprawujących wysokie urzędy panowała korupcja. Wszystko to doprowadziło do wzrostu niezadowolenia społecznego.

W tym okresie Francja nadal była w stanie wojny z koalicją państw europejskich: Austrią, Prusami, Rosją, Wielką Brytanią. Walki toczyły się między innymi na terenie Włoch, gdzie sławę jako dowódca zdobył młody i ambitny generał **Napoleon Bonaparte**. W latach 1796–1797 wygrał on wiele bitew i zmusił Austriaków do kapitulacji. Na mocy traktatu pokojowego Francja zyskała nowe terytoria – Belgię i ziemie we Włoszech. Klęska Austrii doprowadziła też do rozpadu koalicji antyfrancuskiej. Napoleon Bonaparte postanowił wykorzystać popularność do zdobycia przywództwa. W **1799 roku** dokonał zamachu stanu i **przejął władzę we Francji**.

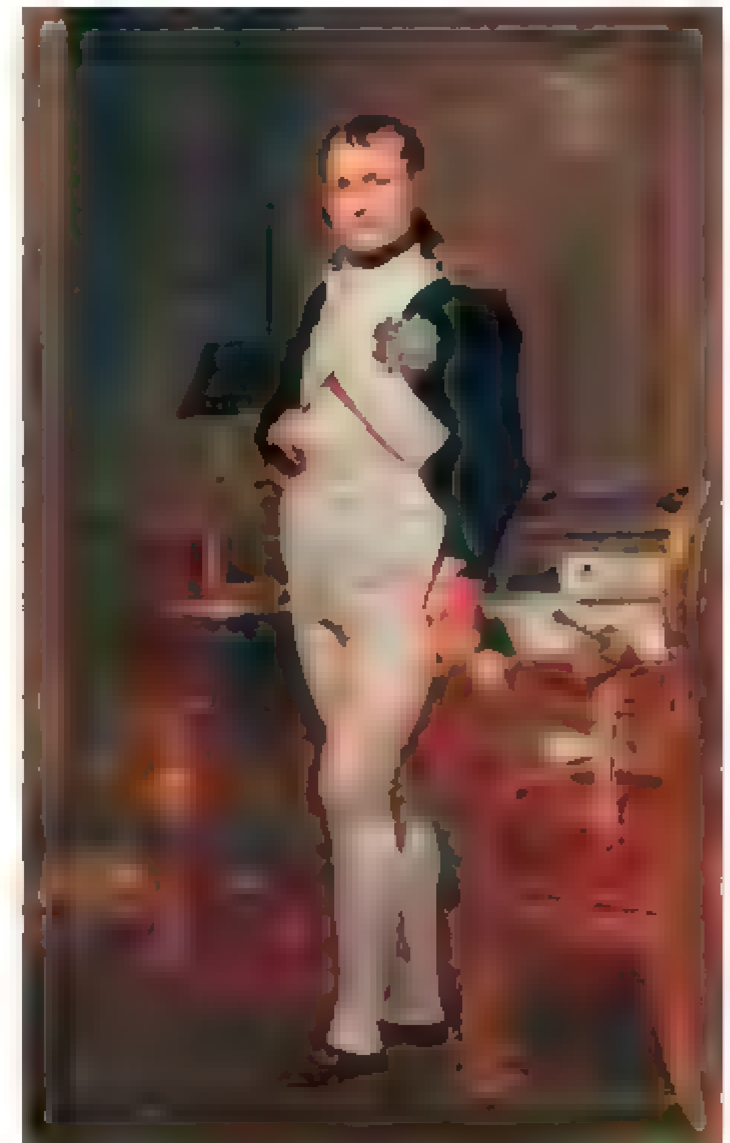
Korupcja – przyjmowanie pieniędzy przez urzędników państwowych w zamian za wydanie decyzji korzystnych dla płacącego.

Zamach stanu – niezgodne z prawem przejęcie władzy w państwie siłą.

Napoleon (*1769 †1821) 1 na obrazie z XIX wieku został przedstawiony w sali posiedzeń Rady Pięciuset, czyli niższej izby parlamentu. 9 listopada 1799 roku podległe Bonapartemu wojska otoczyły siedzibę parlamentu, a Napoleon ogłosił koniec rządów dyrektoriatu.

Od konsula do cesarza

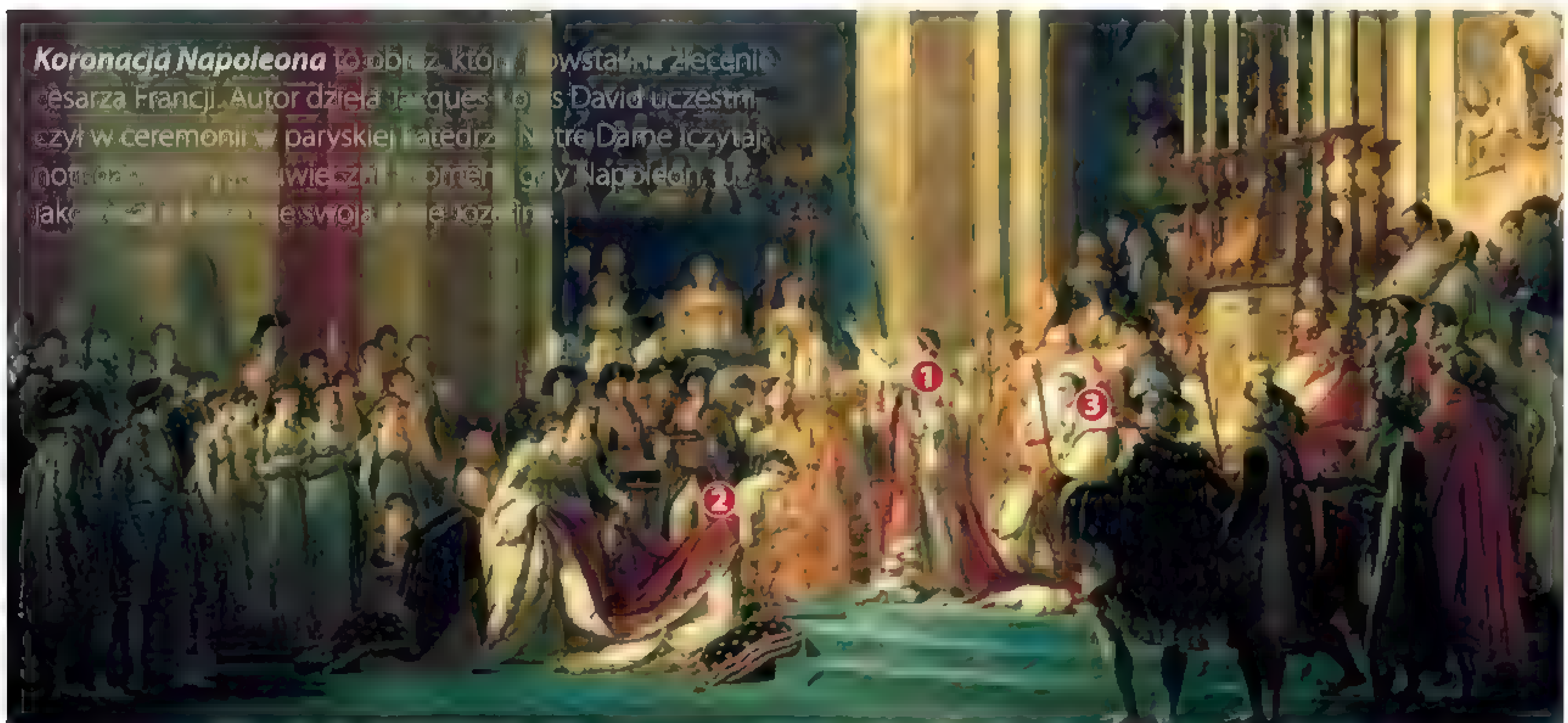

Napoleon w swoim gabinecie to obraz Jacques'a-Louisa Davida. Bonaparte chętnie pozował w mundurze, aby podkreślić, że swoją pozycję zawdzięcza karierze wojskowej.

W miejsce dyrektoriatu powołano trzyosobowy **konsulat**. Bonaparte został dożywotnim **pierwszym konsulem**. Przyznano mu szerokie uprawnienia. Napoleon skupił się przede wszystkim na gospodarce oraz poprawie warunków życia mieszkańców, którzy byli wyczerpani wojną i rewolucją. Zadbał o rozwój rolnictwa i przemysłu. Decyzją pierwszego konsula zostały też nałożone cła na zagraniczne towary, aby chronić rynek francuski. Jednocześnie Bonaparte nie zaprzestał podbojów i zdobył dla Francji kolejne terytoria kosztem Austrii.

Napoleon wprowadził istotną reformę prawa. W **1804 roku** z jego inicjatywy uchwalono zbiór praw znany jako **Kodeks Napoleona**. W dokumencie spisano wolności obywatelskie zdobyte w wyniku rewolucji. Kodeks gwarantował wszystkim równość wobec prawa, wolność osobistą i religijną. Chronił własność prywatną i zapewniał swobodę działalności gospodarczej w sferze handlu, produkcji rolnej czy przemysłowej. Likwidował dotychczasowe ograniczenia stanowe, które hamowały rozwój gospodarczy. Kodeks ten stał się wzorem dla innych zbiorów praw na świecie.

Choć Francja formalnie wciąż pozostawała republiką, to w rzeczywistości Napoleon sprawował władzę zbliżoną do władzy królewskiej. W połowie 1804 roku Francuzi zdecydowali w głosowaniu o przywróceniu monarchii. Pod koniec 1804 roku w Paryżu odbyła się **koronacja Napoleona Bonapartego na cesarza Francuzów**.

Koronacja Napoleona to obraz, który powstał na zlecenie cesarza Francji. Autor dzieła Jacques-Louis David uczestniczył w ceremonii w paryskiej katedrze Notre Dame [illegible] Napoleon, [illegible] swoją [illegible].

1 **Napoleon** przejął koronę cesarską z rąk papieża, aby osobiście włożyć ją na swoją głowę. Następnie ukoronował Józefinę.

2 **Józefina** była pierwszą żoną Napoleona. Pochodziła ze średnio zamożnej szlachty. Do rozwodu w 1809 roku nosiła tytuł cesarzowej Francuzów.

3 **Papież Pius VII** siedzi za plecami Napoleona. Rola papieża podczas ceremonii została specjalnie ograniczona przez Bonapartego, który w ten sposób chciał podkreślić swoją władzę.

Napoleon u szczytu potęgi

Rosnąca w siłę Francja była zagrożeniem dla innych państw Europy. W 1805 roku Wielka Brytania stanęła na czele kolejnej koalicji antyfrancuskiej, w której uczestniczyły między innymi Austria i Rosja. Wybuchła wojna, której decydująca bitwa rozegrała się pod koniec **1805 roku** pod **Austerlitz** [czytaj: ałsterlic]. Armia Napoleona rozbiła tam połączone wojska austriackie i rosyjskie. Bitwa miała ogromny wpływ na istniejący w Europie porządek. W wyniku przegranej Franciszek II musiał zrzec się tytułu cesarza rzymskiego i poprzestać na tytule cesarza Austrii, w której panował jako Franciszek I. Tak przestała istnieć założona w X wieku Rzesza Niemiecka. Bonaparte utworzył z części ziem niemieckich **Związek Reński**, który podporządkowany był Francji. Rok później Napoleon rozgromił wojska pruskie, które stanęły przeciw niemu, i zajął całe terytorium Prus.

Na polu walki pozostała Wielka Brytania. Napoleon postanowił zmusić ją do kapitulacji i dlatego w 1806 roku wprowadził **blokadę kontynentalną**. Blokada polegała na tym, że Francja, jej sojusznicy i państwa przez nią pokonane nie mogły handlować z Wielką Brytanią. Napoleon liczył, że uderzając w jej gospodarkę, zmusi Brytyjczyków do ustępstw. Początkowo zakaz handlu z Wielką Brytanią nie obejmował Rosji, która nadal toczyła wojnę z Francją. Jednak gdy wojska napoleońskie pokonały Rosjan pod Frydlandem, na mocy **pokoju w Tylży z 1807 roku** car Rosji zobowiązał się przystąpić do blokady kontynentalnej.

CIEKAWOSTKA

Napoleon zmienił ruch drogowy z lewostronnego, wprowadzonego jeszcze w 1300 roku przez papieża Bonifacego VIII, na prawostronny. Zmiana dotyczyła Cesarstwa Francuskiego i podległych mu państw, dlatego nie objęła Wielkiej Brytanii. Na Wyspach Brytyjskich do tej pory obowiązuje ruch lewostronny.

Europa w 1807 roku

LEGENDA

- granice państw na początku XIX wieku
- obszar Francji w 1801 roku
- obszary przyłączone do Francji do 1807 roku
- państwa zależne od Francji
- lenna imperium osmańskiego w 1806 roku
- blokada kontynentalna od 1806 roku
- granice Księstwa Warszawskiego do 1807 roku
- granice cesarstwa (Rzesza Niemiecka) do 1806 roku
- granice Związku Reńskiego w 1807 roku
- ważniejsze traktaty
- ważniejsze bitwy
- ważniejsze bitwy morskie

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień obszary przyłączone do Francji oraz państwa od niej zależne.
2. Podaj miejsca bitew stoczonych przez armię Napoleona w 1806 roku.

Armia Napoleona

W skład armii napoleońskiej wchodziła głównie piechota, a także kawaleria i niezwykle skuteczna artyleria. W oddziałach oprócz Francuzów służyli żołnierze z krajów przyłączonych do Cesarstwa Francuskiego i od niego zależnych.

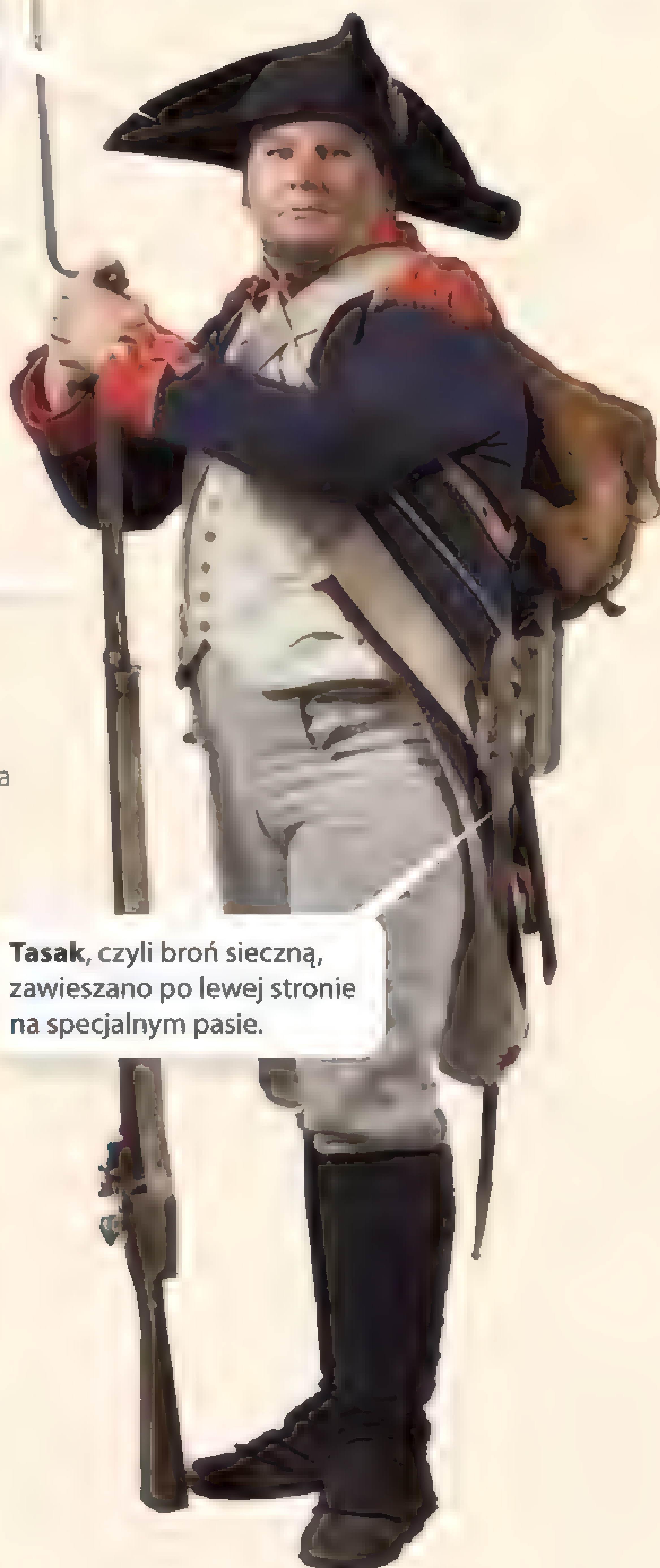
PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wymień podstawowe elementy uzbrojenia piechoty francuskiej.
★ 2. Odszukaj w różnych źródłach informacje na temat taktyki stosowanej w czasie walki przez oddziały napoleońskie.

Trójkątny kapelusz żołnierzy piechoty ozdabiano kokardą w barwach narodowych Francji.

Bagnet wykorzystywano w trakcie ataków na pozycje wroga oraz podczas walki wręcz. Ostrze broni było osadzone na lufie karabinu.

Karabin skałkowy, którym posługiwała się piechota francuska, był precyzyjnie wykonany i niezwykle trwały. Stanowił jeden z najskuteczniejszych rodzajów broni tamtego okresu.

Grenadier francuski to żołnierz doborowych oddziałów piechoty. Grenadierzy w armii Napoleona byli uzbrojeni w karabiny z bagnetami i tasaki.

Tasak, czyli broń sieczną, zawieszano po lewej stronie na specjalnym pasie.

Bitwa pod Austerlitz, która rozegrała się 2 grudnia 1805 roku, została przedstawiona przez XIX-wiecznego francuskiego malarza François Gérarda [czytaj: fransuła żerarda]. Jest nazywana „bitwą trzech cesarzy”, ponieważ brały w niej udział armie cesarza Francji Napoleona, cesarza Austrii Franciszka I oraz cara Rosji Aleksandra I.

Łuk Triumfalny w Paryżu

Jednym z symboli współczesnego Paryża jest Łuk Triumfalny na placu de Gaulle'a [czytaj: de gola]. Pomnik nawiązuje do starożytnych rzymskich łuków wznoszonych ku czci bohaterów lub doniosłych wydarzeń. Paryska budowla upamiętnia poległych za Francję w czasach rewolucji i wojen napoleońskich. Jej budowę zlecił Napoleon Bonaparte. Na ścianach zawieszono tablice z wypisanymi miejscami ważnych bitew stoczonych przez wojska francuskie oraz zamieszczono nazwiska prawie czterystu oficerów zasłużonych dla Francji, w tym kilku Polaków: Józefa Chłopickiego, Józefa Zajączka, Jana Henryka Dąbrowskiego, Józefa Poniatowskiego, Karola Kniaziewicza i Józefa Sułkowskiego. Pod pomnikiem znajduje się Grób Nieznanego Żołnierza.

Łuk Triumfalny w Paryżu ma 51 metrów wysokości. Na szczycie budowli znajduje się taras widokowy.

W jakim celu wzniesiono Łuk Triumfalny w Paryżu?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1799 roku Napoleon Bonaparte przez zamach stanu obalił rządy dyrektoriatu i przejął władzę we Francji jako pierwszy konsul. W 1804 roku Napoleon został koronowany na cesarza Francuzów.
2. W czasach rządów Napoleona we Francji wprowadzono wiele reform. Jedną z nich było uchwalenie Kodeksu Napoleona.
3. Armia napoleońska odniosła wiele zwycięstw nad koalicją państw europejskich. Dzięki sukcesom wojennym do Francji przyłączono nowe terytoria, a liczne państwa europejskie musiały uznać zwierzchnictwo Napoleona.
4. Napoleonowi nie udało się pokonać Wielkiej Brytanii na polu bitwy. Dlatego cesarz zarządził blokadę kontynentalną, która miała zniszczyć gospodarkę przeciwnika i skłonić go do kapitulacji.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, w jaki sposób Napoleon Bonaparte przejął władzę we Francji.
2. Powiedz, jakie zmiany wprowadzał we Francji Kodeks Napoleona.
3. Wytłumacz, dlaczego wobec Wielkiej Brytanii zastosowano blokadę kontynentalną.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł informacji ustal, jak nazywali się bracia Napoleona Bonapartego. Określ, w jakich państwach rządził każdy z nich.
5. **Miniprojekt**
   Przeprowadźcie konferencję prasową z Napoleonem po zawarciu pokoju w Tylży w 1807 roku. Jeden z uczniów wcieli się w rolę cesarza Francuzów, pozostali będą dziennikarzami. Spytajcie Napoleona o jego sukcesy wojenne, a także o plany związane z blokadą kontynentalną.

STAROŻYTNOŚĆ ŚREDNIOWIECZE NOWOŻYTNOŚĆ WSPÓŁCZESNOŚĆ

wiek	XVIII	XIX	XX

1812 rok wyprawa Napoleona na Rosję

1813 rok bitwa pod Lipskiem

1814 rok abdykacja Napoleona

4 Upadek Napoleona

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jaki był przebieg wyprawy Napoleona na Rosję,
- dlaczego Wielka Armia Napoleona poniosła w Rosji klęskę,
- jak doszło do upadku cesarza Francuzów.

Wyprawa na Rosję

Chociaż Francja pod rządami Napoleona była w Europie potęgą, to jednak cesarzowi nie udało się pokonać Wielkiej Brytanii. Blokada kontynentalna nie skłoniła Brytyjczyków do kapitulacji, ponieważ wiele państw łamało zakaz handlu przynoszący im straty finansowe. Wśród tych krajów była Rosja. Aby zmusić ją do przestrzegania blokady, Napoleon wyruszył na kolejną wojnę.

W **1812 roku** Napoleon zgromadził olbrzymie siły zwane **Wielką Armią**. Liczyła ona ponad 400 tysięcy żołnierzy. Oprócz Francuzów służyli w niej między innymi Polacy, Włosi, Austriacy i Niemcy. W czerwcu 1812 roku Wielka Armia wkroczyła na terytorium Rosji, a w połowie sierpnia Napoleon zdobył Smoleńsk. Początkowo Rosjanie unikali decydujących starć. Do wielkiej bitwy doszło dopiero we wrześniu **1812 roku** w pobliżu wsi **Borodino** niedaleko Moskwy. Francuzom nie udało się ostatecznie rozbić armii przeciwnika, jednak wycofanie się Rosjan otworzyło Napoleonowi drogę na Moskwę.

Bitwa pod Borodino trwała trzy dni i była niezwykle krwawa. Zginęło w niej około 80 tysięcy żołnierzy. Zmagania zakończyły się odwrotem armii rosyjskiej.

Odwrót Wielkiej Armii

W połowie września 1812 roku **Wielka Armia wkroczyła do Moskwy**, dawnej stolicy Rosji. Okazało się to jednak pozornym sukcesem, ponieważ w mieście nie było wówczas cara, jego wojska i większości mieszkańców. Co więcej, Rosjanie wywieźli z Moskwy zapasy żywności i podpalili miasto. Armia Napoleona znalazła się w pułapce, na dodatek zbliżała się surowa rosyjska zima, na której przetrwanie żołnierze nie byli przygotowani. W tej sytuacji Napoleon zarządził odwrót.

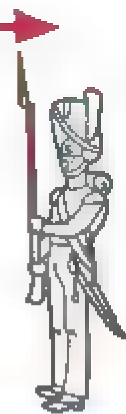
Wielka Armia wycofywała się przez bezkresne obszary Rosji w niezwykle trudnych warunkach. Żołnierze umierali z powodu głodu, mrozu i chorób. Na trasie odwrotu wojsk Napoleona Rosjanie stosowali taktykę spalonej ziemi. Dodatkowo nękali wycieńczonych Francuzów **wojną podjazdową**. Brakowało domów na kwatery dla wojska, w których można by odpocząć. Żołnierze musieli biwakować na dworze w mrozie. Nie było żywności, gdyż jej zapasy zostały przez ludność rosyjską ukryte lub zniszczone. W armii zapanował głód i choroby. Z wyprawy na Rosję wróciło niecałe 30 tysięcy żołnierzy Napoleona.

Taktyka spalonej ziemi – sposób prowadzenia działań wojennych polegający na niszczeniu wszystkiego, co może być przydatne armii wroga, na przykład budynków lub zapasów żywności.

WYPRAWA NAPOLEONA NA ROSJĘ W 1812 ROKU

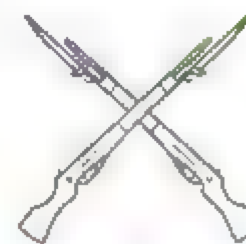
Przyczyna

- naruszenie przez Rosję blokady kontynentalnej
- dążenie Napoleona do podboju Rosji

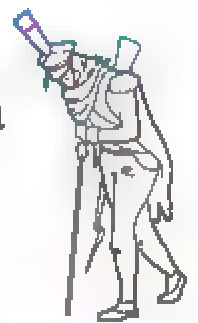
Wydarzenie

Wielka Armia Napoleona ponosi klęskę w wojnie z Rosją w **1812 roku**.

Skutek

- upadek Wielkiej Armii
- koniec potęgi Napoleona

Palenie sztandarów to fragment panoramy *Berezyna* autorstwa Wojciecha Kossaka i Juliana Fałata. Na obrazie z 1896 roku przedstawiono moment odwrotu Wielkiej Armii spod Moskwy. Niszczenie sztandarów, uważanych wówczas przez żołnierzy za świętość, rozpoczęto na rozkaz Napoleona. Cesarz nie chciał, aby chorągwie oddziałów dostały się w ręce wroga.

Wyprawa Napoleona na Rosję

LEGENDA

- granice państw na początku XIX wieku
- obszar Francji w 1812 roku
- państwa zależne od Francji
- lenna imperium osmańskiego
- blokada kontynentalna od 1806 roku
- granice Księstwa Warszawskiego w 1812 roku
- granice Związku Reńskiego w 1812 roku
- działania wojsk francuskich w latach 1812–1813
- ważniejsze bitwy
- miejsce zesłania Napoleona w 1814 roku

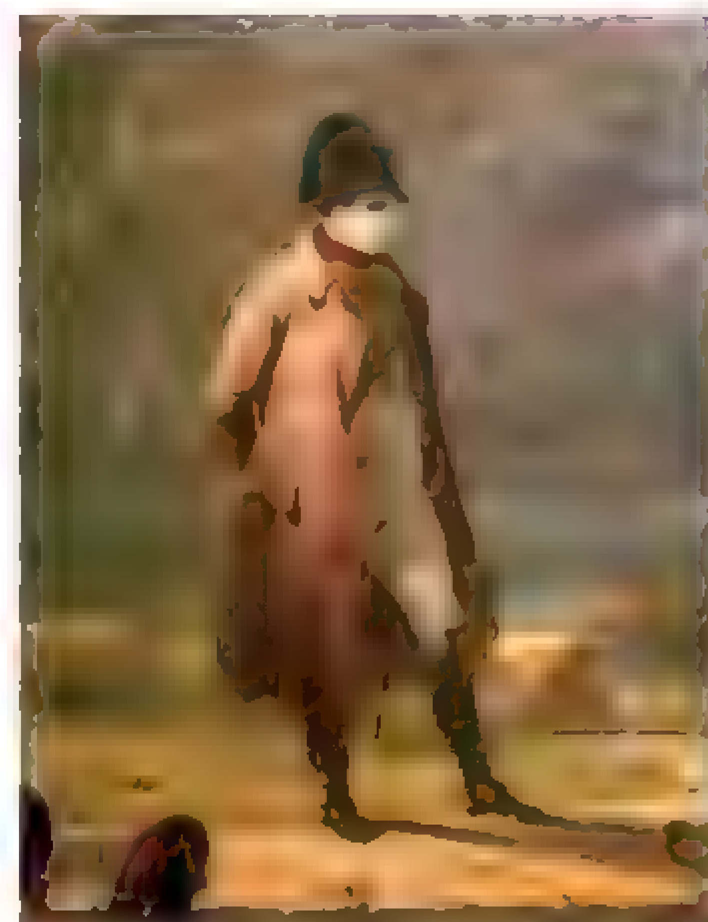

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień miasta, które leżały na drodze pochodu wojsk Napoleona na Moskwę.
2. Podaj miejsca bitew stoczonych przez Francuzów z Rosjanami.

Klęska Napoleona

W grudniu 1812 roku Napoleon pospiesznie wyruszył do Paryża, aby zgromadzić nowe wojska. Państwa europejskie ośmielone klęską Francuzów utworzyły kolejną antyfrancuską koalicję. Do porozumienia przystąpiły: Rosja, Prusy, Austria, Wielka Brytania i Szwecja. Tym razem działania wojenne rozgrywały się na terenie Niemiec i Francji. Decydująca bitwa odbyła się w październiku **1813 roku pod Lipskiem** w Niemczech. Przeszła ona do historii jako **„bitwa narodów”**, ponieważ uczestniczyły w niej armie wielu państw. Napoleon poniósł klęskę. Cesarza **zmuszono do abdykacji**, czyli zrzeczenia się korony. Uczestnicy zwycięskiej koalicji potraktowali go jednak łaskawie. Napoleon zachował tytuł cesarski i **został zesłany na wyspę Elbę** u wybrzeży Włoch. Byłemu władcy przyznano dożywotnią pensję, ponadto mógł zatrzymać 400 żołnierzy jako osobistą eskortę.

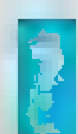
Napoleon podczas swojego prawie rocznego pobytu na Elbie był władcą tej liczącej 12 tysięcy mieszkańców wyspy.

Inscenizacje historyczne wojen napoleońskich

Wojny prowadzone przez Napoleona do dziś fascynują miłośników historii. W całej Europie powstają grupy rekonstrukcyjne, które zajmują się odtwarzaniem bitew tego okresu. Uczestnicy pokazów mają mundury i elementy uzbrojenia identyczne z tymi używanymi ponad 200 lat temu. Zazwyczaj inscenizacje odbywają się dokładnie w tych miejscach, w których walczono w przeszłości. W największych widowiskach, takich jak bitwa pod Borodino czy pod Lipskiem, bierze udział wiele tysięcy rekonstruktorów. Co roku takie wydarzenia można obserwować też na terenie Polski, między innymi w Gdańsku. Uczestnicy odtwarzają oblężenie miasta przez wojska napoleońskie oraz bitwę morską przy twierdzy Wisłoujście.

Rekonstrukcja bitwy pod Lidzbarkiem Warmińskim, zwanym na początku XIX wieku Heilsbergiem [czytaj: hajlsbergiem], odbywa się co roku na początku czerwca. Kilkuset pasjonatów historii odtwarza wówczas wydarzenia z 1807 roku, gdy wojska Napoleona toczyły walki o Lidzbark z armią rosyjską.

W jaki sposób rekonstruktorzy próbują oddać realia czasów napoleońskich?

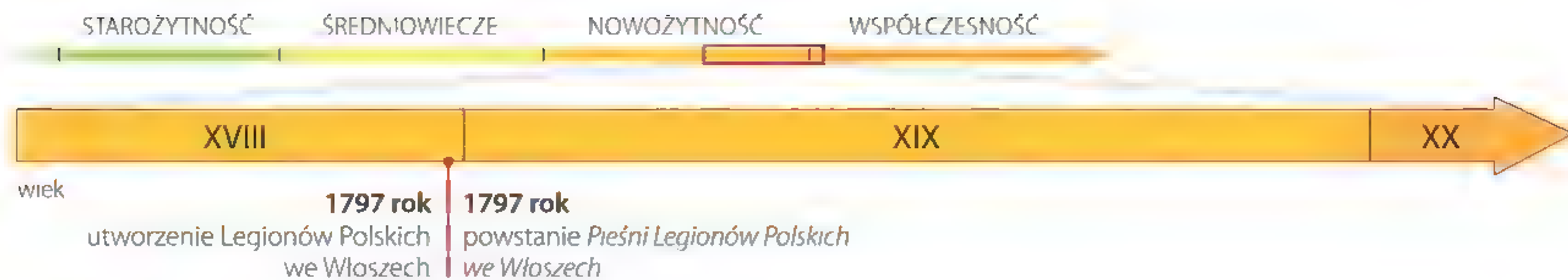
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1812 roku Napoleon na czele Wielkiej Armii wyruszył na podbój Rosji. Jedną z przyczyn wojny było łamanie przez Rosję blokady kontynentalnej.
2. Pomimo zwycięstwa w bitwie pod Borodino i zdobycia Moskwy Napoleonowi nie udało się ostatecznie pokonać Rosji i zmusić cara do kapitulacji.
3. Odwrót wojsk napoleońskich zakończył się katastrofą. Większość żołnierzy zginęła w walkach lub wskutek mrozu, głodu i chorób.
4. Po klęsce Napoleona w Rosji państwa europejskie zawiązały nową koalicję. Jej wojska pokonały Francuzów w bitwie pod Lipskiem w 1813 roku. Napoleona zmuszono do abdykacji, po czym zesłano na wyspę Elbę.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Powiedz, dlaczego Napoleon w 1812 roku wypowiedział wojnę Rosji.
2. Wyjaśnij, jak zakończyła się wyprawa Wielkiej Armii na Rosję.
3. Podaj, gdzie i kiedy rozegrała się „bitwa narodów". Wymień jej skutki.
4. ★ Na podstawie dostępnych źródeł ustal, który francuski marszałek otrzymał od Napoleona tytuł „księcia Moskwy". Wyjaśnij, dlaczego cesarz przyznał mu to zaszczytne miano.
5. **Miniprojekt**
   Napiszcie list żołnierza, uczestnika wyprawy Napoleona na Rosję, skierowany do rodziny lub przyjaciół. Postarajcie się zawrzeć jak najwięcej informacji. Wspomnijcie o miastach, które udało się Wam zdobyć, stoczonych walkach, nastroju w armii oraz warunkach panujących w Rosji.

5 Legiony Polskie we Włoszech

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kiedy powstały Legiony Polskie we Włoszech,
- jakie były losy polskich legionistów,
- kto i kiedy stworzył polski hymn państwowy.

Polacy po utracie niepodległości

Po trzecim rozbiorze Polski w 1795 roku Austria, Prusy i Rosja postanowiły, że nigdy nie dopuszczą do odbudowy naszego państwa. Na zagrabionych ziemiach zaborcy wprowadzali swoje prawa i urzędy. Mieszkańcy dawnej Rzeczypospolitej stali się poddanymi wrogich mocarstw i musieli złożyć przysięgę wierności obcym dla nich władcom. Polacy płacili podatki na rzecz państw zaborczych i byli powoływani do ich armii.

Wielu obywateli byłej Rzeczypospolitej nie pogodziło się z utratą niepodległości i postanowiło wyemigrować z kraju, najczęściej do **Francji**. Emigranci przebywający w Paryżu zaproponowali rewolucyjnym władzom Republiki Francuskiej, aby utworzyć polskie oddziały wojskowe walczące u boku jej armii. Liczyli na to, że Francja, która toczyła wojnę z państwami zaborczymi, pomoże odbudować państwo polskie.

Jan Henryk Dąbrowski (*1755 †1818) był jednym z najwybitniejszych polskich dowódców. Brał udział między innymi w powstaniu kościuszkowskim – wsławił się podczas obrony Warszawy i walk na terenie Wielkopolski.

Utworzenie Legionów Polskich we Włoszech

W **1797 roku** rząd francuski zgodził się na utworzenie **Legionów Polskich**. Ich dowódcą został generał **Jan Henryk Dąbrowski**. Legiony zaczęto formować w Republice Lombardzkiej w północnych Włoszech, gdzie wojska francuskie pod wodzą generała Napoleona Bonapartego walczyły przeciw Austriakom.

W krótkim czasie do Legionów zgłosiło się około siedmiu tysięcy ochotników. Byli to emigranci oraz Polacy wcieleni do armii austriackiej, którzy dostali się do niewoli lub sami przeszli na stronę Francji. Wiązali oni duże nadzieje z powstaniem Legionów. Liczyli, że oddziały pod wodzą generała Dąbrowskiego zapoczątkują zwycięską walkę o wolną Polskę.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Odezwa legionowa

W 1797 roku generał Jan Henryk Dąbrowski wydał odezwę, w której nawoływał Polaków do wstępowania w szeregi Legionów.

Do współobywateli! [...] *Polacy, nadzieja powstaje* [...], *Francja zwycięża, ona się bije za sprawę narodów, starajmy się osłabić jej nieprzyjaciół. Francja pozwala* [użycza] *nam schronienia, czekając lepszych losów dla kraju naszego, idźmy pod jej chorągwie, te są oznaką honoru i zwycięstwa* [...]. *Legiony Polskie formują się we Włoszech* [...]; *przybywajcie, koledzy, rzucajcie broń, którą was nosić przymuszono; bijmy się za sprawę wspólną wszystkich narodów, za wolność, pod walecznym Bonaparte* [...]. *Triumfy Rzeczypospolitej Francuskiej są naszą jedyną nadzieją; za jej pomocą i jej aliantów* [sojuszników] *może zobaczymy jeszcze domy nasze, któreśmy z rozrzewnieniem* [z żalem] *porzucili.*

Sztandar Legionów Polskich należący do jednego z oddziałów artylerii przedstawiał dwie skrzyżowane lufy armatnie i koguta – jeden z symboli Francji.

Źródło: *Wiek XIX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 22–23.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, w jakim celu generał Dąbrowski zwrócił się do rodaków.
2. Wyjaśnij, dlaczego Legiony Polskie powstały u boku Francji.

Legiony szkołą patriotyzmu i demokracji

Legioniści mieli umundurowanie zbliżone do tego, które noszono w dawnej Rzeczypospolitej. Na znak przywiązania do idei rewolucji francuskiej przypinali do czapek trójkolorową kokardę. W Legionach używano również polskich stopni wojskowych. Szeregowi żołnierze, najczęściej pochodzenia chłopskiego, uczyli się nie tylko obsługi broni i taktyki, lecz także czytania, pisania i historii Polski. Generał Dąbrowski chciał, aby legioniści znali i popierali cele toczonej wojny. Obowiązek dokształcania spoczywał także na wywodzących się ze szlachty oficerach i podoficerach. Stanowiska dowódcze były obsadzane w wyborach przeprowadzanych w gronie kadry oficerskiej.
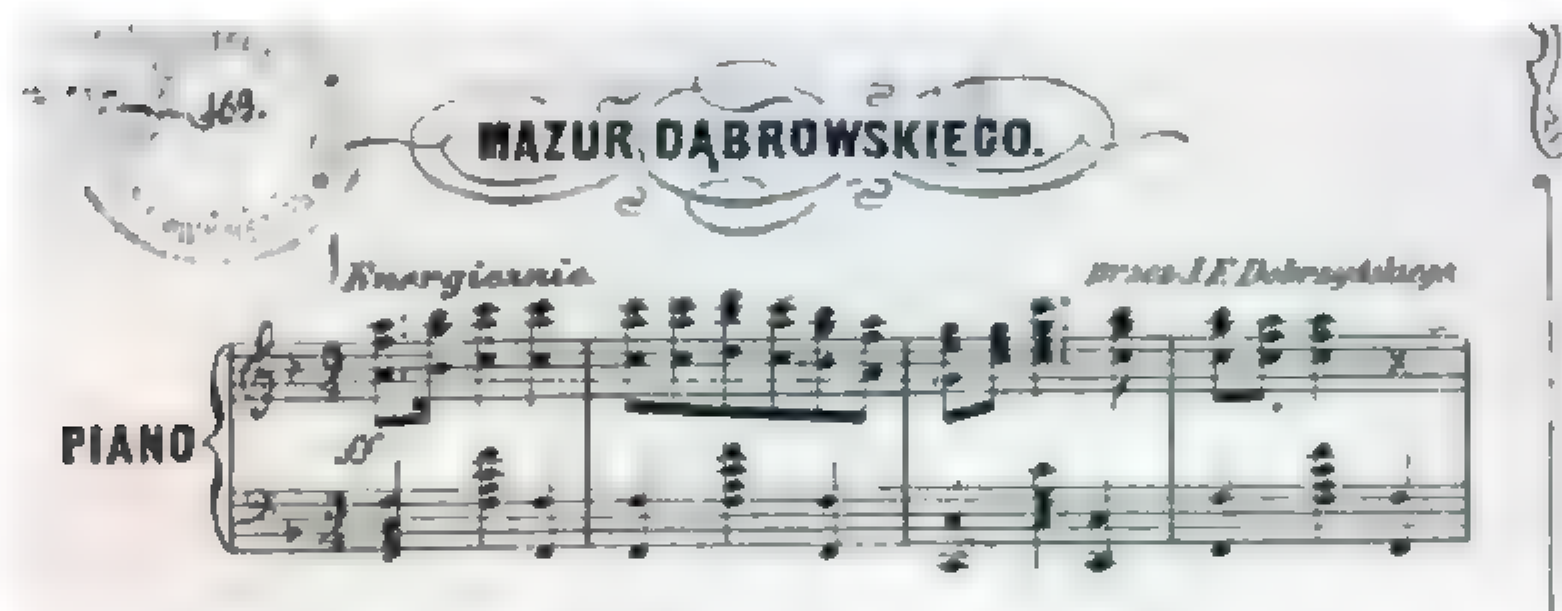
W Legionach Polskich **szanowano godność wszystkich żołnierzy**. Dlatego zniesiono karę chłosty, powszechnie stosowaną w innych armiach. O winie orzekał sąd wojskowy. Za odwagę żołnierze byli nagradzani awansem na wyższe stopnie i stanowiska. Możliwość otrzymania stopnia oficerskiego mieli także legioniści spoza stanu szlacheckiego.

Żołnierze piechoty Legionów Polskich we Włoszech byli uzbrojeni w karabiny z bagnetami.

Pieśń Legionów Polskich we Włoszech

Do Legionów Polskich we Włoszech dołączył także wybitny polityk i pisarz **Józef Wybicki**. Pod wrażeniem atmosfery panującej w oddziałach napisał on w 1797 roku tekst *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*. W krótkim czasie pieśń, nazywana ***Mazurkiem Dąbrowskiego***, stała się znana nie tylko w gronie legionistów, lecz także wśród rodaków mieszkających pod zaborami. Od tej pory towarzyszyła kilku pokoleniom Polaków walczących o wolną ojczyznę. Po 130 latach od powstania utworu, gdy istniała już niepodległa Polska, *Mazurek Dąbrowskiego* został oficjalnym hymnem państwowym.

Melodia polskiego hymnu jest oparta na motywie mazurka, popularnego tańca ludowego. Jej autor pozostaje nieznany.

W którym roku powstała *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech?*

Józef Wybicki (*1747 †1822) był przyjacielem i współpracownikiem Jana Henryka Dąbrowskiego. W przedrozbiorowej Polsce Wybicki uczestniczył między innymi w obradach sejmu i pracach Komisji Edukacji Narodowej. Późniejszy autor słów polskiego hymnu brał także udział w powstaniu kościuszkowskim.

Walki Legionów Polskich

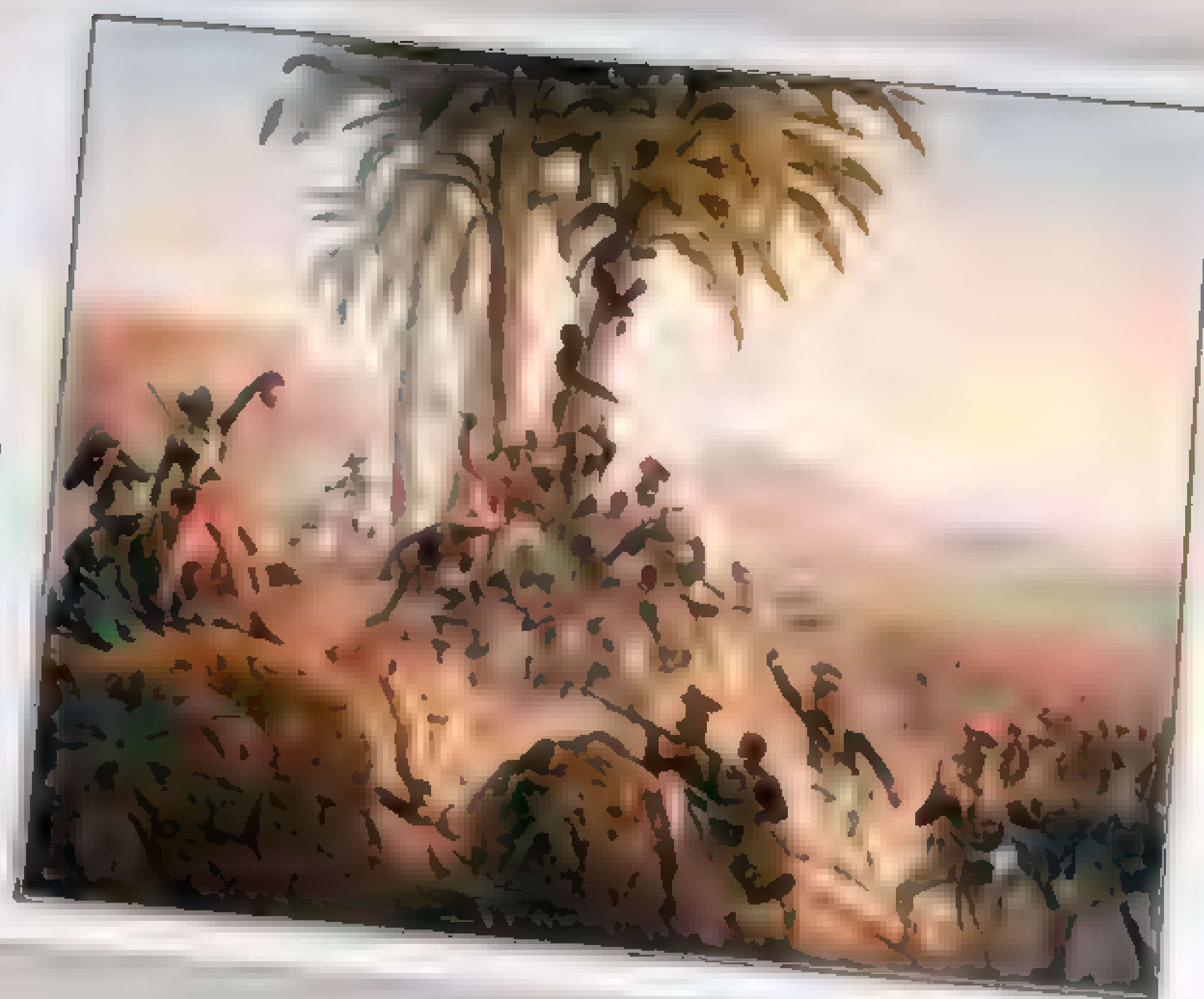
W latach 1797–1801 polscy legioniści walczyli u boku armii francuskiej na terenie Włoch. W starciach zginęło wielu polskich żołnierzy, a liczba legionistów spadła do zaledwie 800. Generał Dąbrowski przeprowadził wówczas nowy nabór ochotników. W 1801 roku Napoleon zawarł pokój z państwami zaborczymi. Postanowienia traktatu nie obejmowały jednak kwestii Polski. W szeregi legionistów wkradły się zwątpienie i rezygnacja. Część polskich oddziałów, niepotrzebnych już Francji, została skierowana na karaibską wyspę San Domingo w celu stłumienia antyfrancuskiego powstania. Po latach do Europy wróciło zaledwie kilkuset legionistów.

Choć Legionom nie udało się wywalczyć dla Polski niepodległości, miały one duże znaczenie dla naszego kraju. Ci, którym udało się wrócić do ojczyzny, służyli potem jako doświadczeni oficerowie w dalszych próbach odzyskania wolności. Legiony były także szkołą demokracji i patriotyzmu, gdzie żołnierzom wpajano ideały wolności i równości ludzi. Dla następnych pokoleń Legiony Polskie stały się wzorem poświęcenia sprawie narodowej.

San Domingo – wyspa na Oceanie Atlantyckim, u wybrzeży Ameryki. Znana w historii pod nazwami Hispaniola, Santo Domingo, obecnie Haiti.

Potomkowie Polaków na Haiti

Wyspa San Domingo obecnie nosi nazwę Haiti. Leżą na niej dwa państwa: Haiti i Dominikana. Po wywalczeniu przez Haitańczyków niepodległości na początku XIX wieku niektórzy pozostający tu Polacy otrzymali obywatelstwo i założyli rodziny. W kilku trudno dostępnych górskich wioskach do dziś mieszkają potomkowie polskich legionistów. Choć nie mówią oni w języku polskim, nazywają siebie Polakami i są dumni ze swojego pochodzenia. W ich domach zachowało się kilka polskich zwyczajów, takich jak taniec polka czy kult Matki Boskiej Częstochowskiej. Dawne polskie nazwiska, zbyt trudne do wymówienia dla miejscowej ludności, zostały skrócone. Stąd wzięło się popularne tu nazwisko Poto, pochodzące od „Potocki", oraz Belno – skrót polskiego „Belnowski".

Bitwa na San Domingo to obraz Januarego Suchodolskiego z 1845 roku. Polacy ginęli nie tylko z rąk wroga, lecz także, nieprzyzwyczajeni do warunków panujących w tropikach, z powodu różnych chorób.

Co współcześnie łączy potomków legionistów z Polską?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1797 roku utworzono Legiony Polskie we Włoszech pod wodzą generała Jana Henryka Dąbrowskiego. Oddziały te walczyły u boku armii francuskiej przeciw Austrii i Rosji.
3. Józef Wybicki, jeden z oficerów Legionów, napisał w 1797 roku tekst *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*. Szybko zdobyła ona dużą popularność wśród legionistów, a także Polaków żyjących pod zaborami. W XX wieku utwór ten, zwany *Mazurkiem Dąbrowskiego*, stał się polskim hymnem narodowym.
2. W latach 1797–1801 żołnierze Legionów Polskich stoczyli szereg bitew i potyczek na terenie Włoch. Po zawarciu przez Francję pokoju z Austrią i Rosją część legionistów została skierowana na wyspę San Domingo do stłumienia antyfrancuskiego powstania.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego Legiony Polskie walczyły u boku armii francuskiej.
2. Określ, kto i kiedy stworzył tekst *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*.
3. Powiedz, dlaczego współcześnie wśród Haitańczyków są osoby polskiego pochodzenia.
4. ★ Zgromadź informacje na temat istniejącej w XX wieku formacji wojskowej zwanej Legionami Polskimi. Wyjaśnij, kiedy powstały te oddziały i kto stał na ich czele.
5. **Miniprojekt**
   W kilkuosobowych zespołach porównajcie oryginalne słowa *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* ze współczesnym tekstem *Mazurka Dąbrowskiego*. Wypiszcie jak najwięcej różnic między obydwiema wersjami hymnu. Sprawdźcie, która z nich jest dłuższa.

STAROŻYTNOŚĆ | ŚREDNIOWIECZE | NOWOŻYTNOŚĆ | WSPÓŁCZESNOŚĆ

XVIII | XIX | XX

wiek

1807 rok powstanie Księstwa Warszawskiego

1815 rok likwidacja Księstwa Warszawskiego

6 Księstwo Warszawskie

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kto i kiedy utworzył Księstwo Warszawskie,
- jaki był ustrój Księstwa Warszawskiego,
- jak Polacy zasłużyli się w wojnach prowadzonych przez Napoleona.

Utworzenie Księstwa Warszawskiego

Zwycięstwa Napoleona nad Austrią, Prusami i Rosją w latach 1805–1807 rozbudziły nadzieję Polaków na odzyskanie niepodległości. Gdy w 1806 roku armia francuska pokonała Prusy i wkroczyła do ich stolicy – Berlina – Polacy wywołali **powstanie w Wielkopolsce**. Zakończyło się ono pełnym sukcesem. Polacy rozbroili oddziały pruskie, a w miejsce władz zaborcy powołali własne.

W **1807 roku** Napoleon zawarł z Rosją i Prusami **pokój w Tylży**. Jednym z jego postanowień było **utworzenie Księstwa Warszawskiego**. To niewielkie polskie państwo obejmowało ziemie, które Rzeczpospolita utraciła na rzecz Prus w drugim i trzecim rozbiorze, czyli Wielkopolskę, część Mazowsza i Suwalszczyznę. Gdańsk został ogłoszony wolnym miastem – małym, niezależnym państwem. W rzeczywistości pozostawał jednak pod kontrolą Francji. Utworzenie Księstwa Warszawskiego dawało Polakom namiastkę wolności. Wielu rodaków było jednak niezadowolonych, ponieważ liczyło na odrodzenie Polski w granicach sprzed rozbiorów. Ci, którzy wierzyli w Napoleona, uznali natomiast założenie księstwa za pierwszy etap odrodzenia dawnej Rzeczypospolitej.

Wjazd Jana Henryka Dąbrowskiego do Poznania w listopadzie 1806 roku wywołał wśród mieszkańców miasta wielki entuzjazm i przerodził się w manifestację patriotyczną. Scenę tę uwiecznił jeszcze w tym samym roku malarz Jan Gładysz.

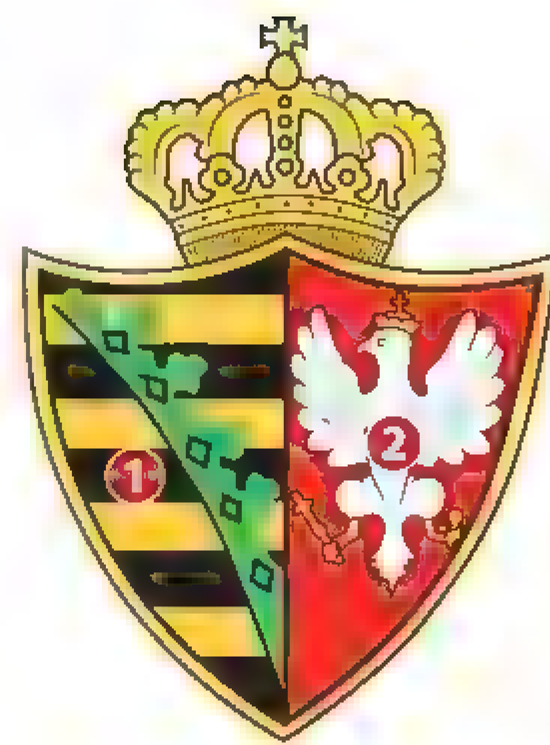

Spotkanie Napoleona 1 z carem Aleksandrem I 2 w Tylży zostało przedstawione na obrazie z początku XIX wieku. Władcy prowadzili rozmowy na tratwie zacumowanej na rzece Niemen, która stanowiła granicę między podbitymi przez Francję Prusami a Rosją.

Ustrój Księstwa Warszawskiego

W 1807 roku Napoleon nadał Księstwu Warszawskiemu **konstytucję**. Wprowadzała ona w państwie **trójpodział władzy**. Księciem warszawskim został Fryderyk August z dynastii Wettinów – władca Saksonii (wnuk króla Augusta III), z którą Księstwo Warszawskie utworzyło unię personalną. Księciu przyznano szeroki zakres władzy wykonawczej (którą sprawował wraz z Radą Ministrów, czyli rządem), mógł wnosić projekty ustaw, decydował o polityce zagranicznej. Władza ustawodawcza należała do dwuizbowego sejmu, który miał się zbierać co dwa lata. Władzę sądowniczą pełniły niezależne sądy.

Zgodnie z konstytucją Księstwa Warszawskiego oraz wprowadzonym rok później Kodeksem Napoleona **wszyscy obywatele byli równi wobec prawa**. Zniesiono poddaństwo, przyznając chłopom wolność osobistą, co znaczyło, że mogli swobodnie wybierać miejsce zamieszkania. Mieszczanie otrzymali dostęp do sprawowania urzędów państwowych i prawo nabywania ziemi. Prawo wyborcze do sejmu oprócz szlachty otrzymali bogaci mieszczanie, księża i zasłużeni żołnierze. Księstwo Warszawskie miało też **własną armię**. Jej głównym dowódcą został **książę Józef Poniatowski**, bratanek ostatniego króla Polski.

Herb Księstwa Warszawskiego składał się z dwóch części: herbu saksońskiej dynastii Wettinów (1), której przedstawiciele panowali w Rzeczypospolitej w XVIII wieku, oraz białego orła (2) symbolizującego Polskę.

Scena nadania konstytucji Księstwu Warszawskiemu przez Napoleona została przedstawiona na obrazie Marcella Bacciarellego z 1811 roku. W rzeczywistości Napoleon nie wręczał aktu polskiej delegacji, a tylko go podpisał.

(1) **Napoleon Bonaparte** siedzi na tronie. Postawa cesarza symbolizuje zwierzchnictwo Francji nad utworzonym przez niego Księstwem Warszawskim.

(2) **Stanisław Małachowski** w latach 1788–1792 był marszałkiem Sejmu Wielkiego i jednym z autorów Konstytucji 3 maja. W Księstwie Warszawskim Małachowski pełnił funkcję prezesa Rady Ministrów.

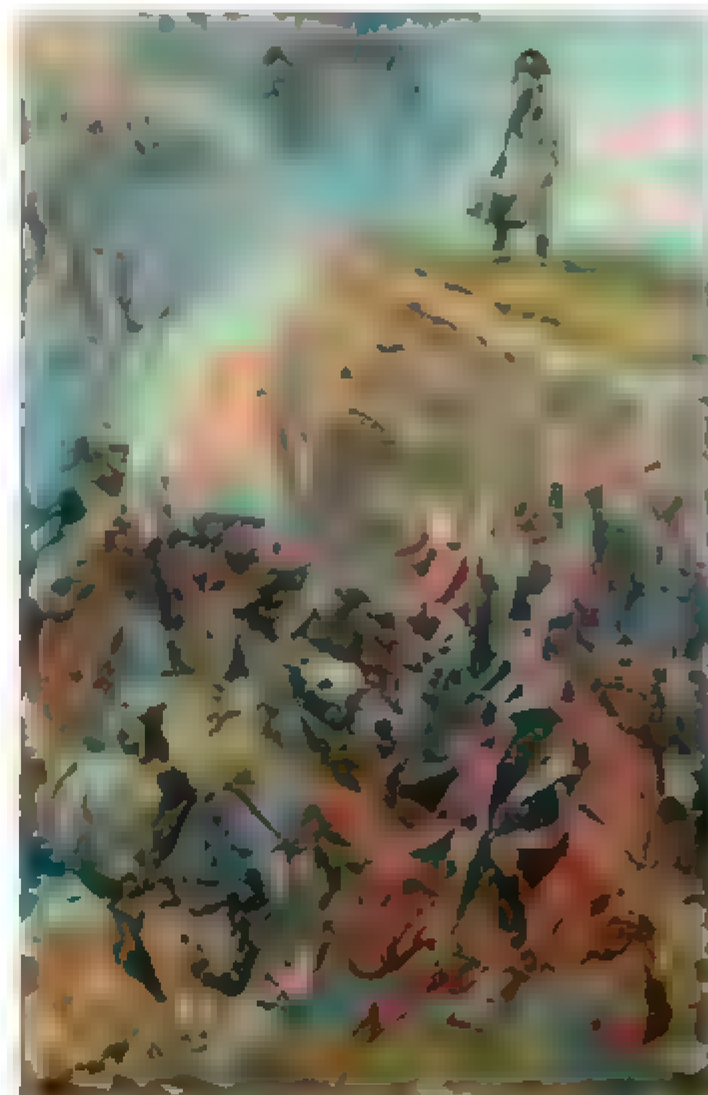
(3) **Józef Wybicki** to jeden z najważniejszych polityków Księstwa Warszawskiego. Zajmował się między innymi organizowaniem zaopatrzenia dla armii.

Polacy pod rozkazami Napoleona

Chociaż większość narodów Europy traktowała Napoleona jako najeźdźcę, stosunek Polaków do cesarza był przeważnie pozytywny. Liczyli, że dzięki pomocy Napoleona odbudują niepodległą Rzeczpospolitą w granicach sprzed rozbiorów. Dlatego wojska polskie często uczestniczyły w kampaniach wojennych prowadzonych przez Francję. Gdy w 1808 roku w Hiszpanii wybuchła wojna przeciwko Francuzom, Polacy wzięli udział w walce, chociaż nie było to w ich interesie. Do historii przeszła szarża polskich szwoleżerów w wąwozie **Somosierra** [czytaj: somosjerra]. Dzięki jego zdobyciu Polacy otworzyli Napoleonowi drogę do Madrytu, stolicy Hiszpanii.

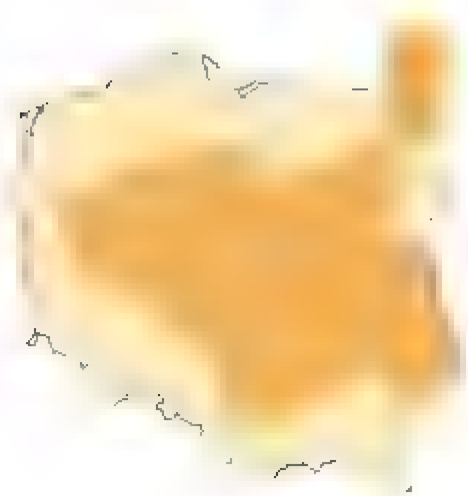
W **1809 roku** wybuchła kolejna wojna między Francją i Austrią. W trakcie walk Austriacy zaatakowali Księstwo Warszawskie. Wojska polskie pod wodzą księcia Józefa Poniatowskiego stawiły skuteczny opór armii austriackiej w **bitwie pod Raszynem**. Następnie Polacy wkroczyli na ziemie austriackie i zajęli między innymi Kraków, Lublin i Zamość. Jednym z postanowień traktatu kończącego wojnę między Francją i Austrią było **powiększenie Księstwa Warszawskiego**. Przyłączono do niego ziemie zagarnięte przez Austrię podczas trzeciego rozbioru, czyli wschodnią część Mazowsza i duży obszar Małopolski z Krakowem.

Szwoleżer – żołnierz lekkozbrojnej kawalerii

Polscy szwoleżerowie zostali ukazani w artystycznej wizji Wojciecha Kossaka w trakcie triumfalnego przejazdu przed Napoleonem po zwycięstwie pod Somosierrą.

Księstwo Warszawskie

LEGENDA

- granice Królestwa Pruskiego do 1807 roku
- granice Cesarstwa Austriackiego do 1809 roku
- obszar Księstwa Warszawskiego od 1807 roku
- ziemie przyłączone do Księstwa Warszawskiego w 1809 roku
- ziemie przyłączone do Cesarstwa Rosyjskiego w 1807 roku
- ważniejsze traktaty
- ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień trzy miasta, które znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego w 1807 roku.
2. Powiedz, jak w 1809 roku zmieniło się terytorium Księstwa Warszawskiego.

Polacy w wyprawie na Rosję

Gdy w 1812 roku Napoleon wyruszył z Wielką Armią na Rosję, Polacy entuzjastycznie zareagowali na wieść o kolejnej wojnie. Ponownie odżyły nadzieje na odbudowę niepodległego państwa w granicach sprzed rozbiorów. Księstwo Warszawskie wystawiło armię liczącą około 100 tysięcy żołnierzy. Był to olbrzymi wysiłek dla tak małego państwa.

Polacy brali udział w zdobyciu Smoleńska, bitwie pod Borodino i jako pierwsi wkroczyli do Moskwy. W czasie odwrotu armii Napoleona wsławili się bohaterską postawą w **bitwie nad Berezyną**. Dzięki nim udało się uratować wielu żołnierzy francuskich.

Upadek Napoleona i Księstwa Warszawskiego

Z wyprawy na Rosję powróciło zaledwie około 13 tysięcy żołnierzy wojsk Księstwa Warszawskiego. Ich dowódca książę Józef Poniatowski nie chciał przejść na stronę Rosjan i pozostał wierny Napoleonowi. Książę zginął w 1813 roku w bitwie pod Lipskiem przegranej przez Francję. Klęska cesarza Francuzów przekreśliła nadzieje Polaków na odzyskanie niepodległości. **W 1815 roku Księstwo Warszawskie zostało zlikwidowane.**

Pamięć o Napoleonie jako sprzymierzeńcu Polaków przetrwała jego upadek. Z czasem przekształciła się w **mit napoleoński** – przekonanie, że cesarz był wielkim przyjacielem Polaków i bardzo ich cenił. Mit napoleoński odgrywał ważną rolę w czasach niewoli narodowej w XIX wieku. Podtrzymywał pamięć bohaterskich żołnierzy Legionów i Księstwa Warszawskiego, którzy byli wzorem dla przyszłych pokoleń walczących o wolność Polski.

CIEKAWOSTKA

W czasie swoich rządów Napoleon mianował 26 dowódców na stopień marszałka Francji. Książę Józef Poniatowski był jedynym cudzoziemcem, który otrzymał ten zaszczytny tytuł.

Śmierć księcia Józefa Poniatowskiego pod Lipskiem to obraz namalowany w XIX wieku przez Januarego Suchodolskiego. W końcowej fazie bitwy pod Lipskiem polski wódz osłaniał odwrót armii napoleońskiej. Gdy sojusznicy przedwcześnie wysadzili most na Elsterze, książę próbował przeprawić się konno przez rzekę. Jednak z powodu odniesionych ran nie udało mu się tego dokonać i utonął. W 1817 roku szczątki księcia Józefa Poniatowskiego uroczyście pochowano w podziemiach katedry na Wawelu.

Pomnik księcia Józefa Poniatowskiego

Autorem znanego warszawskiego pomnika księcia Józefa Poniatowskiego jest duński rzeźbiarz Bertel Thorvaldsen (patrz: strona 135). Dzieło zostało ukończone w 1831 roku. Kilka lat później wywieziono je do Rosji, skąd powróciło dopiero w 1922 roku. Rzeźbę ustawiono wówczas na dziedzińcu Zamku Królewskiego, a następnie przed Grobem Nieznanego Żołnierza. Po upadku powstania warszawskiego w 1944 roku pomnik został zniszczony przez Niemców. Duńczycy przechowali jednak projekty rzeźby i na ich podstawie stworzyli kopię, którą po wojnie podarowali Polakom. W 1965 roku pomnik ustawiono w miejscu, w którym znajduje się do dziś, czyli przy Krakowskim Przedmieściu, przed obecnym Pałacem Prezydenckim.

Pomnik Józefa Poniatowskiego był wzorowany na rzymskim pomniku konnym cesarza Marka Aureliusza. Książę został ukazany na koniu, w stroju rzymskiego wodza, z mieczem w prawej ręce.

Kiedy został zniszczony oryginalny pomnik księcia Józefa Poniatowskiego?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. W 1807 roku na mocy pokoju w Tylży Napoleon utworzył Księstwo Warszawskie. W skład tego niewielkiego państwa weszły ziemie polskie zajęte przez Prusy podczas drugiego i trzeciego rozbioru.
2. Księstwo Warszawskie otrzymało konstytucję, która wprowadzała trójpodział władzy i równość obywateli wobec prawa. Władcą został król Saksonii, która połączyła się z księstwem unią personalną.
3. Wojska Księstwa Warszawskiego brały udział w wyprawie Napoleona na Rosję. Wsławiły się w bitwie pod Borodino, podczas zdobywania Moskwy i w bitwie nad Berezyną.
4. Klęska Napoleona pod Lipskiem przesądziła o losie Księstwa Warszawskiego. Zostało ono zlikwidowane w 1815 roku.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Przedstaw okoliczności, w jakich powstało Księstwo Warszawskie.
2. Powiedz, w jaki sposób konstytucja Księstwa Warszawskiego realizowała zasadę trójpodziału władzy.
3. Wytłumacz, dlaczego Polacy wiązali z osobą Napoleona Bonapartego nadzieję na odzyskanie niepodległości.
4. ★ Napisz, czym był dekret grudniowy wprowadzony w Księstwie Warszawskim w 1807 roku. Wyjaśnij, dlaczego mówiono o nim, że *zdejmował chłopom kajdany z nóg razem z butami.*
5. **Miniprojekt**
   Zapiszcie argumenty za udziałem armii Księstwa Warszawskiego w wyprawie na Rosję w 1812 roku i przeciwko uczestnictwu w tych działaniach. Oceńcie, czy zaangażowanie wojsk polskich w kampanię Napoleona było słuszną decyzją.

Zagadka śmierci Napoleona

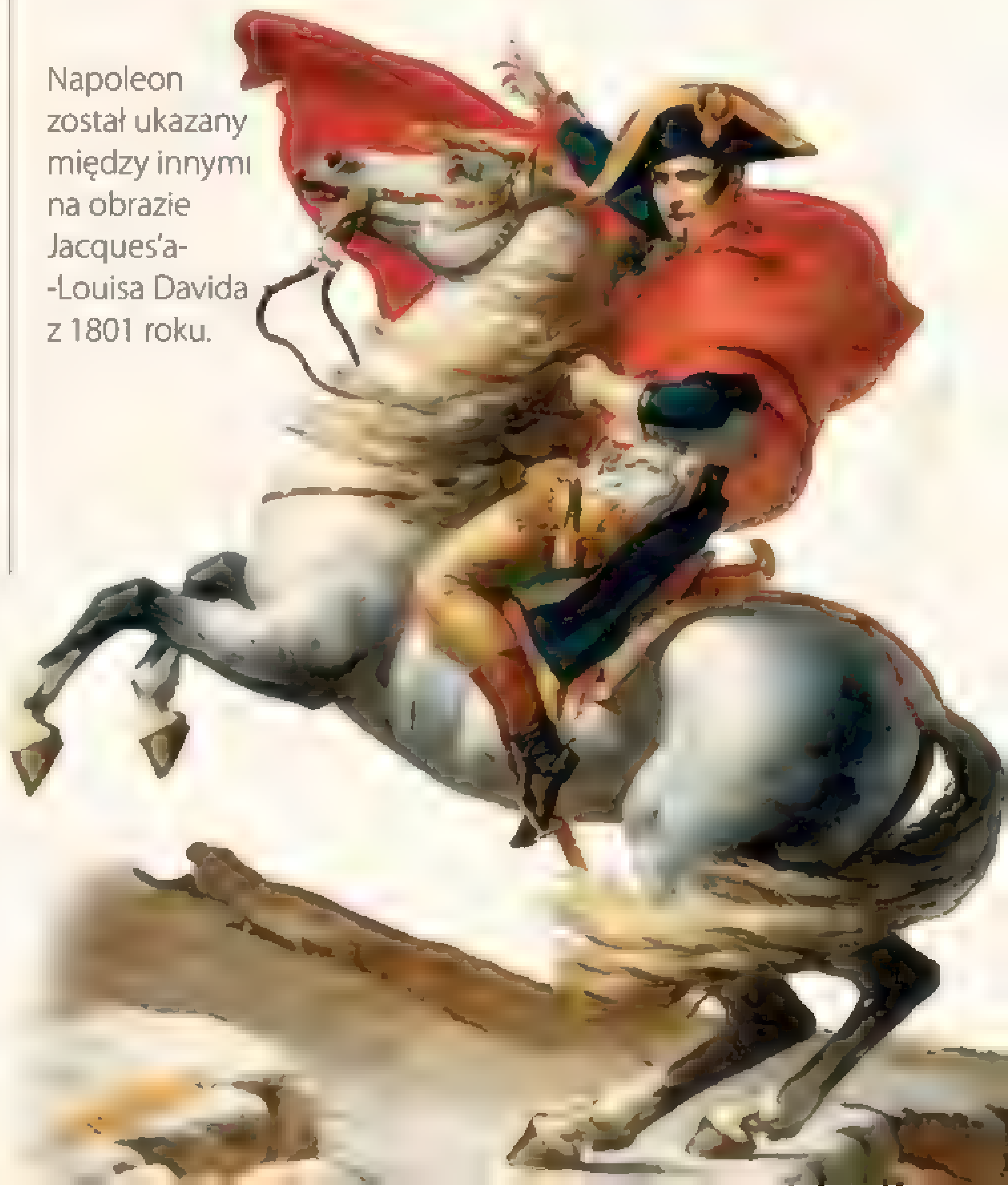
5 maja 1821 roku na odludnej wyspie położonej na Oceanie Atlantyckim zmarł były cesarz Francuzów – Napoleon Bonaparte. Jako jeden z najwybitniejszych wodzów i polityków w dziejach świata miał za życia wielu przeciwników. Z tego powodu część historyków do dziś zastanawia się, czy francuski władca umarł z przyczyn naturalnych, czy może został zamordowany.

Od żołnierza do cesarza Francuzów

W 1786 roku Napoleon Bonaparte ukończył szkołę wojskową jako podporucznik i rozpoczął służbę w artylerii. Ponieważ pod koniec XVIII wieku Francja prowadziła liczne wojny, młody oficer już na początku kariery miał okazję do wykazania się talentem dowódczym. Napoleon odznaczał się wielką pracowitością i uporem w dążeniu do celu. Dzięki zwycięstwom na polach bitew zdobył ogromną sympatię Francuzów. W 1804 roku koronował się na cesarza.

Chwała i upadek

Pod rządami Bonapartego Francja toczyła wiele wojen z innymi państwami europejskimi. Napoleońskie wojska wygrywały większość bitew, ponieważ cesarz umiejętnie wykorzystywał ukształtowanie terenu i potrafił zaskoczyć przeciwnika. Jednym z jego największych sukcesów było zwycięstwo w bitwie pod Austerlitz [czytaj: ałsterlic] w 1805 roku, w której pokonał wojska austriackie i rosyjskie. W wyniku kolejnych wygranych wojen Napoleon podporządkował sobie wiele europejskich krajów. Przełomowym wydarzeniem stała się wojna z Rosją, rozpoczęta w 1812 roku. Atak na to potężne państwo okazał się błędem – Francuzi ponieśli klęskę w Rosji. W następnym roku przegrali wielką bitwę pod Lipskiem z wojskami Austrii, Rosji i Prus. W rezultacie Bonaparte musiał się poddać i ustąpić z tronu. Został wówczas zesłany na wyspę Elbę, położoną na Morzu Śródziemnym. Po pewnym czasie wrócił jednak do Francji. Próbował ponownie przejąć władzę, lecz podejmowane przez niego działania zakończyły się niepowodzeniem. Przeciwko byłemu cesarzowi wystąpiły Anglia i Prusy. W 1815 roku armie tych państw rozbiły Francuzów pod Waterloo [czytaj: waterlo], co oznaczało koniec kariery wojskowej i politycznej Napoleona.

Napoleon został ukazany między innymi na obrazie Jacques'a-Louisa Davida z 1801 roku.

Obraz *Napoleon Bonaparte na Wyspie Świętej Heleny w 1816 roku* autorstwa François Martineta [czytaj: fransuła martineta] powstał na początku XIX wieku. Przedstawia byłego cesarza w otoczeniu niewielkiej grupy przyjaciół towarzyszących mu na zesłaniu.

Śmierć Napoleona

Państwa, które zwyciężyły pod Waterloo, podjęły decyzję o zesłaniu Bonapartego na oddaloną od europejskich wybrzeży Wyspę Świętej Heleny. Były cesarz spędził tam ostatnie sześć lat życia. W tym czasie zajmował się głównie dyktowaniem swoich pamiętników. Początkowo Napoleon przyjmował gości z Europy. Później wizyty te ustały z powodu szczegółowych kontroli przybywających osób. Osamotniony Bonaparte zmarł w 1821 roku. Część jego zwolenników podejrzewała, że wódz padł ofiarą spisku i został zamordowany. Oskarżali oni dawnych przeciwników politycznych cesarza o przyczynienie się do jego śmierci.

Nierozwiązana zagadka

W latach sześćdziesiątych XX wieku niektórzy historycy za przyczynę śmierci cesarza Francuzów uznali otrucie. Badania zachowanych włosów Napoleona wykazały, że zawierają one znaczną ilość trującego arsenu. Na początku XXI wieku naukowcy postanowili jeszcze raz przyjrzeć się tej zagadkowej sprawie. Tym razem przebadali nie tylko włosy Bonapartego z różnych okresów życia, lecz także włosy jego krewnych i innych osób żyjących na początku XIX stulecia. Okazało się, że wyższy poziom arsenu był w tych czasach dość powszechny – substancję tę stosowano między innymi w niektórych produktach spożywczych i lekarstwach. Z tego powodu podejrzenia dotyczące zamordowania Bonapartego wydają się mało wiarygodne. Bardziej prawdopodobną przyczyną śmierci Napoleona było długotrwałe, nieświadome przyjmowanie małych dawek arsenu. Substancja ta mogła wydzielać się nawet z barwnika zielonych tapet zdobiących pokój wodza. Wielu historyków uważa jednak, że były francuski cesarz umarł na raka. Tę hipotezę potwierdzają między innymi wyniki sekcji zwłok przeprowadzonej po śmierci Napoleona. Mimo to tajemnica ostatnich lat życia Bonapartego nadal czeka na swoje ostateczne wyjaśnienie.

Nowe teorie

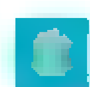
Choć od śmierci Napoleona minęło już prawie 200 lat, nadal pojawiają się nowe teorie dotyczące przyczyn zgonu cesarza. Autorem jednej z takich koncepcji jest duński lekarz Arne Soerensen [czytaj: arn sorensen]. Przypuszcza on, że Bonaparte zmarł nie w wyniku otrucia czy na raka, lecz z powodu trwającej wiele lat choroby nerek.

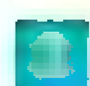
Sarkofag Napoleona znajduje się w kościele Inwalidów w Paryżu. Umieszczono go tam w 1840 roku.

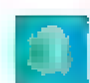
VI PODSUMOWANIE

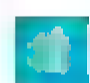
 Określ, której postaci dotyczy każdy z opisów.

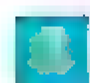
- Był królem Francji z dynastii Burbonów. W wyniku rewolucji francuskiej został zdetronizowany. W 1793 roku władze rewolucyjne doprowadziły do jego egzekucji.
- W okresie rewolucji francuskiej stał na czele stronnictwa jakobinów. Był zwolennikiem rządów terroru. Zginął na gilotynie w 1794 roku.
- Zasłynął jako jeden z najwybitniejszych polskich dowódców wojskowych. W 1797 roku doprowadził do utworzenia Legionów Polskich we Włoszech i stanął na ich czele.
- Pochodził z rodziny ostatniego króla Polski. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego został zwierzchnikiem armii tego państwa.
- Uważany jest za jednego z najwybitniejszych dowódców wojskowych w dziejach. W okresie rewolucji francuskiej zrobił błyskotliwą karierę wojskową, dzięki czemu sięgnął po niepodzielną władzę we Francji.

 Powiedz, jakie były przyczyny i skutki wyprawy Wielkiej Armii cesarza Napoleona na Rosję w 1812 roku.

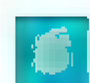
 Uporządkuj chronologicznie sposoby sprawowania władzy we Francji na przełomie XVIII i XIX wieku.

- rządy dyrektoriatu
- monarchia absolutna
- rządy konsulatu
- terror jakobinów
- cesarstwo
- monarchia konstytucyjna

 Powiedz, kiedy i w jakich okolicznościach powstały słowa późniejszego polskiego hymnu narodowego. Podaj imię i nazwisko autora tekstu tej pieśni.

 Wyjaśnij, co zawierał każdy z podanych aktów prawnych.

- Deklaracja praw człowieka i obywatela
- Kodeks Napoleona
- Konstytucja Księstwa Warszawskiego

 Podaj nazwę państwa, które tworzyło z Księstwem Warszawskim unię personalną. Powiedz, kto rządził tym państwem i z jakiej dynastii się wywodził.

 Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

Wydarzenie, które w 1789 roku zapoczątkowało rewolucję francuską, to

- egzekucja Ludwika XVI.
- uchwalenie konstytucji francuskiej.
- zburzenie Bastylii.
- zwołanie Stanów Generalnych.

„Bitwą narodów” nazwano starcie, do którego doszło w 1813 roku pod

- Austerlitz.
- Borodino.
- Lipskiem.
- Raszynem.

SŁOWNICZEK HISTORYCZNY

Abdykacja – dobrowolne lub przymusowe zrzeczenie się przez monarchę tronu.

Absolutyzm – forma ustroju, w którym monarcha ma pełnię władzy w państwie. Ustanawia prawa, którym sam nie podlega, jest najwyższym sędzią i wodzem wojskowym.

Absolutyzm oświecony – odmiana absolutyzmu, w którym rządzący przyznaje poddanym pewne swobody, jednak wciąż ma pełnię władzy; monarcha głosi przy tym, że jego władza pochodzi nie tylko od Boga, a celem sprawowania rządów jest troska o dobro poddanych.

Ambasador – najwyższy przedstawiciel danego państwa, który reprezentuje je wobec władz innego państwa na jego terytorium.

Anglikanizm – protestanckie wyznanie założone w XVI wieku w Anglii, będące odłamem chrześcijaństwa. Nie uznaje między innymi zwierzchnictwa papieża. Głową tego Kościoła jest aktualny król lub królowa Anglii.

Antyczny – starożytny lub odwołujący się do starożytności.

Arianizm – radykalny odłam kalwinizmu istniejący w XVI–XVII wieku w Polsce. Arianie odrzucali dogmat o Trójcy Świętej, sprzeciwiali się stosowaniu przemocy oraz wojnom.

Arkada – element architektoniczny składający się z kolumn połączonych łukiem. Często wykorzystywany w epoce renesansu.

Arras – ozdobna tkanina służąca do dekorowania ścian. Nazwa pochodzi od francuskiego miasta Arras, słynącego z produkcji tych materiałów.

Artykuły henrykowskie – dokument, który zobowiązywał polskich władców elekcyjnych do przestrzegania praw i swobód szlacheckich. Jego nazwa pochodzi od imienia Henryka Walezego.

Arystokracja – najwyższa warstwa szlachty, używająca tytułów arystokratycznych: książę, hrabia. Uprzywilejowana dzięki urodzeniu i bogactwu.

Astrolabium – przyrząd nawigacyjny używany do obliczania wysokości ciał niebieskich nad horyzontem. Dzięki astrolabium żeglarze mogli określić położenie statku na morzu.

Ateizm – pogląd głoszący, że Bóg nie istnieje.

Attyka – ozdobne przedłużenie ściany frontowej budynku znajdujące się na wysokości dachu. Wykorzystywane w epoce renesansu.

Aztekowie – cywilizacja indiańska zamieszkująca przed wiekami terytorium dzisiejszego Meksyku. Przed przybyciem Europejczyków do Ameryki Aztekowie stworzyli wysoko rozwiniętą kulturę.

Banicja – rodzaj kary, wygnanie z ojczyzny połączone z pozbawieniem wszelkich praw.

Barok – epoka w historii kultury trwająca od końca XVI do połowy XVIII wieku.

Bezkrólewie – okres liczony od śmierci lub abdykacji monarchy do koronacji jego następcy.

Bojar – posiadacz wielkiego majątku ziemskiego, możnowładca w dawnej Rosji.

Bojkot – protest mający na celu unikanie kogoś lub czegoś.

Burżuazja – w XVIII-wiecznej Francji grupa zamożnych mieszczan utrzymująca się z posiadanego majątku. Tworzyli ją bankierzy, przemysłowcy, bogaci kupcy.

Car – tytuł używany od czasów Iwana IV Groźnego (XVI wiek) przez władców Rosji.

Celibat – zobowiązanie do niezawierania małżeństwa przez duchownych katolickich.

Chan – tytuł władcy tatarskiego.

Cywilizacje prekolumbijskie – wysoko rozwinięte cywilizacje Indian z kontynentu amerykańskiego, stworzone przez Majów, Azteków oraz Inków, które istniały tam przed dotarciem Europejczyków.

Człowiek renesansu – współczesne określenie dotyczące osoby o wszechstronnej wiedzy i umiejętnościach oraz rozległych zainteresowaniach.

Demokracja szlachecka – forma rządów w dawnej Polsce, gdy szlachta miała decydujący wpływ na najważniejsze sprawy państwa.

Dymitriady – wyprawy zbrojne organizowane na początku XVII wieku w celu narzucenia Rosji władcy. Określenie to pochodzi od imienia Dymitra Samozwańca osadzonego na tronie Rosji przy wsparciu polskich i litewskich magnatów.

Ekspansja – zajmowanie nowych terytoriów, zazwyczaj przez podboje.

Emigracja – opuszczenie rodzinnego kraju, na przykład z powodu prześladowań politycznych lub religijnych.

Folwark – rozległe gospodarstwo rolne nastawione na wyrób i sprzedaż rozmaitych produktów.

Freski – malowidła wykonywane na wilgotnym tynku pokrywającym ściany lub sufit budowli.

Gilotyna – urządzenie do ścinania głów osób skazanych na śmierć, skonstruowane przez francuskiego chirurga Josepha Guillotina [czytaj: żozefa gijotena].

Gołota – najuboższa grupa szlachty polskiej. Jej przedstawiciele nie posiadali majątków ziemskich.

Grekokatolicy (unici) – wyznawcy Kościoła greckokatolickiego powstałego w Rzeczypospolitej w 1596 roku. Uznawali oni zwierzchność papieża i katolickie prawdy wiary przy zachowaniu prawosławnej (wschodniej) liturgii.

Haracz – coroczna danina płacona imperium osmańskiemu przez niemuzułmanów na ziemiach podbitych przez Turków.

Heretyk – chrześcijanin odrzucający prawdy wiary, które Kościół podaje jako objawione przez Boga.

Hetman – naczelny dowódca armii w dawnej Rzeczypospolitej.

Hołd lenny – uroczysta ceremonia, podczas której senior (cesarz, król) nadawał lenno wasalowi (księciu, rycerzowi).

Hugenoci – francuscy protestanci, zwolennicy poglądów Jana Kalwina.

Humanizm – pogląd sformułowany około XIV wieku we Włoszech w epoce odrodzenia, stawiający człowieka w centrum zainteresowania artystów i myślicieli.

Husaria – ciężkozbrojna jazda polska wykorzystywana na polach bitew od XVI do XVIII stulecia.

Imperium osmańskie – dawna nazwa państwa tureckiego pochodząca od imienia sułtana Osmana I, twórcy tureckiej potęgi, założyciela dynastii osmańskiej.

Import – sprowadzanie towarów z zagranicy.

Indianie – nazwa używana dla określenia rdzennych mieszkańców Ameryki.

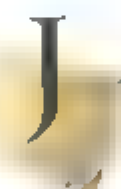
Inflanty – obszar dzisiejszej Łotwy i Estonii.

Inkowie – indiańska cywilizacja w przeszłości zamieszkująca zachodnie obszary Ameryki Południowej, przede wszystkim dzisiejsze Peru (gdzie znajdowała się stolica państwa Inków i najważniejsze ośrodki), a także Ekwador, Kolumbię, Boliwię i Chile.

Innowierca – osoba wyznająca inną religię niż ludność z jej otoczenia.

Interrex – w dawnej Rzeczypospolitej król tymczasowy [z języka łacińskiego: *inter* – między, *rex* – król], którym każdorazowo zostawał prymas Polski. Powoływany po śmierci króla elekcyjnego.

Islam – religia wyznawana przez muzułmanów.

Jasyr – określenie oznaczające niewolę turecką lub tatarską. Z jasyru można było się wykupić.

Jezuici – zakon nazywany także Towarzystwem Jezusowym, założony w XVI wieku przez Ignacego Loyolę, zajmujący się głównie nauczaniem dzieci i młodzieży, a także działalnością misyjną i naukową.

Judaizm – religia wyznawana przez żydów.

Kalwinizm – protestanckie wyznanie założone w XVI wieku przez Jana Kalwina, będące odłamem chrześcijaństwa. Jego wyznawcy przestrzegają surowych zasad moralnych.

Karawela – jednopokładowy żaglowiec z czasów wielkich odkryć geograficznych, wyposażony w dwa lub trzy maszty.

Kardynał – najwyższa po papieżu godność w Kościele katolickim.

Klasycyzm – styl w kulturze i sztuce wykształcony w drugiej połowie XVIII wieku. Nawiązywał do twórczości starożytnych Greków i Rzymian. Klasycystyczne budowle charakteryzują się harmonią i oszczędnością w stosowaniu zdobień.

Kolonia – najczęściej zamorskie terytorium zależne od silniejszego państwa, które czerpie z podbitego obszaru finansowe korzyści.

Komisja Edukacji Narodowej – pierwsze w Europie ministerstwo oświaty, sprawujące nadzór nad wszystkimi typami szkół w Rzeczypospolitej. Komisja została utworzona 14 października 1773 roku w Warszawie. W tym dniu w Polsce obchodzi się Dzień Edukacji Narodowej.

Kompas – przyrząd nawigacyjny wyposażony w igłę magnetyczną, która wskazuje północ. Można dzięki niemu określić strony świata, co pozwala wyznaczyć kurs okrętu.

Konfederacja – w dawnej Polsce związek (często o charakterze zbrojnym) zawierany na przykład przez szlachtę w celu obrony własnych interesów, praw.

Konkwistador – uczestnik wypraw organizowanych w XVI wieku w celu podbicia nowo odkrytych ziem na kontynencie amerykańskim. Konkwistadorami byli najczęściej żołnierze, poszukiwacze przygód oraz ludzie kierujący się chęcią zdobycia złota i ziemi.

Konstytucja – najważniejszy akt prawny w państwie, który określa jego ustrój (sposób zorganizowania władz) oraz prawa i obowiązki obywateli.

Konstytucja (sejmowa) – w dawnej Polsce uchwała sejmowa, prawo ustanawiane przez sejm.

Kontrreformacja – działania zmierzające do odbudowy autorytetu Kościoła katolickiego przypadające na okres XVI i XVII wieku, nazywane też reformą katolicką.

Korupcja – przyjmowanie pieniędzy przez urzędników w zamian za wydanie decyzji korzystnych dla płacącego.

Kosynier – żołnierz walczący w oddziałach chłopskich podczas powstania kościuszkowskiego. Kosynierzy byli uzbrojeni w kosy z ostrzami postawionymi do góry.

Kozacy – w dawnej Polsce: grupa ludności różnej narodowości, głównie Rusini, zamieszkująca południowo-wschodnie krańce Rzeczypospolitej.

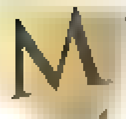
Kreml – twierdza w obrębie miasta rosyjskiego. Największy i najsłynniejszy kreml znajduje się w Moskwie.

Królewszczyzny – w dawnej Rzeczypospolitej dobra królewskie (ziemie, miasta) przekazywane przez władcę w użytkowanie wybranym magnatom w zamian za okazane zasługi.

Liberum veto – zasada obowiązująca w demokracji szlacheckiej w Polsce. Dawała posłom możliwość zrywania obrad sejmu i unieważniania podjętych wcześniej postanowień.

Luteranizm – protestanckie wyznanie założone w XVI wieku przez Marcina Lutra, będące odłamem chrześcijaństwa. Nie uznaje między innymi zwierzchnictwa papieża.

Magnateria – najbogatsza grupa szlachty polskiej.

Majowie – indiańska cywilizacja zamieszkująca przed wiekami południowo-wschodnie obszary dzisiejszego Meksyku. Przed przybyciem Europejczyków do Ameryki stworzyli wysoko rozwiniętą kulturę.

Manufaktura – zakład, w którym ręczna praca nad produktem była podzielona na etapy. Przyuczony pracownik odpowiadał za daną część procesu wytwarzania towaru, po czym przekazywał go kolejnemu pracownikowi.

Mecenat – wspieranie finansowe artystów przez bogatych miłośników sztuki.

Monarchia konstytucyjna – forma ustroju, w którym władza monarchy jest ograniczona przepisami konstytucji.

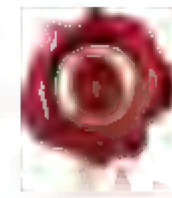
Monarchia parlamentarna – forma ustroju, w którym władza monarchy będącego głową państwa jest ograniczona do funkcji reprezentacyjnych, władzę w państwie sprawuje zaś rząd i parlament.

Naczelnik – w czasie insurekcji kościuszkowskiej: główny dowódca wojsk powstańczych.

Nowy Świat – określenie używane w XV i XVI wieku w odniesieniu do ziem na kontynencie amerykańskim.

Nuncjusz – przedstawiciel papieża reprezentujący go w danym kraju.

Ornament – element zdobniczy, często wykorzystujący motywy roślinne, który stosuje się w architekturze, malarstwie lub rzemiośle artystycznym.

Oświecenie – epoka w kulturze europejskiej trwająca od końca XVII do początku XIX stulecia.

Pacta conventa – dokument zawierający osobiste zobowiązania nowo wybranego króla wobec Polski. Zatwierdzał go każdy kolejny władca elekcyjny.

Pańszczyzna – przymusowa, darmowa praca na polu należącym do właściciela folwarku, wykonywana przez chłopów w zamian za możliwość użytkowania jego ziemi.

Pastor – duchowny protestancki pełniący obowiązki duszpasterskie.

Plantacja – duży teren przeznaczony pod uprawę jednej rośliny, na przykład trzciny cukrowej czy tytoniu.

Poseł – dawniej: przedstawiciel szlachty reprezentujący swój sejmik, czyli ziemię (region), na sejmie walnym.

Pospolite ruszenie – w dawnej Polsce: wojsko szlacheckie zwoływane przez króla w razie zagrożenia kraju.

Prawa kardynalne – zasady ustrojowe Rzeczypospolitej uchwalone pod naciskiem Rosji, które nie mogły być zmieniane. Zaliczono do nich wolną elekcję, *liberum veto* oraz prawo wypowiadania posłuszeństwa królowi. Gwarantem zachowania tych ustaleń była Rosja.

Protestantyzm – ogólne określenie na nowe wyznania chrześcijańskie powstałe w czasach reformacji w XVI wieku.

Prymas Polski – arcybiskup gnieźnieński, od 1573 roku podczas bezkrólewia pełnił funkcję interrexa (patrz: interrex).

Przywilej – szczególne uprawnienia przysługujące określonym osobom lub grupom ludzi.

Purytanizm – wyznanie protestanckie w Anglii, odwołujące się do nauk Jana Kalwina. Purytanie prowadzili surowy tryb życia, skoncentrowany na pracy, modlitwie i samodzielnym studiowaniu Biblii.

Radykalizm – postawa dążąca do przeprowadzenia głębokich zmian w życiu społecznym i politycznym, nawet z wykorzystaniem drastycznych metod.

Reforma – ulepszenia wprowadzane przez władze w określonej dziedzinie życia, na przykład w polityce lub gospodarce.

Reformacja – XVI-wieczny ruch społeczny i religijny, którego uczestnicy domagali się głębokich reform w Kościele, podniesienia moralności kapłanów i autorytetu Kościoła.

Renesans (odrodzenie) – okres w kulturze i sztuce europejskiej trwający od około XIV wieku do końca XVI stulecia. Nawiązywał do wzorców starożytnych.

Republika – państwo, w którym władzę sprawuje osoba lub grupa osób wybrana na określony czas przez obywateli w głosowaniu; przeciwieństwo monarchii.

Rozbiór – podział obszaru danego kraju na części i włączenie ich w granice państw zewnętrznych.

Rozejm – czasowe wstrzymanie walk uzgodnione przez strony konfliktu zbrojnego.

Ryngraf – metalowy medalion noszony na piersi. Najczęściej ozdabiany wizerunkami Matki Boskiej lub świętych.

Rzeczpospolita Obojga Narodów – państwo polsko-litewskie powstałe w wyniku zawarcia unii lubelskiej w 1569 roku.

San Domingo – wyspa na Oceanie Atlantyckim, u wybrzeży Ameryki. Znana w historii pod nazwami Hispaniola, Santo Domingo, obecnie Haiti.

Sarmaci – starożytny lud zamieszkujący tereny nad Morzem Czarnym. Polska szlachta uważała się za potomków tego ludu.

Sarmatyzm – kultura szlachecka w dawnej Rzeczypospolitej, obejmująca obyczaje, życie polityczne i religijne. Przejawiała się w zamiłowaniu do rozrywek skupionych wokół szlacheckiego dworu, takich jak wystawne uczty czy polowania, podkreślaniu doskonałości ustroju demokracji szlacheckiej oraz silnemu przywiązaniu do religii katolickiej.

Sejm elekcyjny – w dawnej Polsce sejm zwoływany w celu wyboru króla.

Sejm walny – sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Między XV a XVIII wiekiem decydował o najistotniejszych sprawach w państwie. W jego posiedzeniach brały udział trzy stany sejmujące: senat, izba poselska oraz król.

Sejmik ziemski – zjazd szlachty zamieszkującej dany obszar. W trakcie obrad sejmiku decydowano o sprawach ważnych dla regionu i wybierano posłów mających reprezentować go na sejmie walnym.

Seminarium duchowne – szkoła przygotowująca przyszłych duchownych do posługi kapłańskiej.

Senator – w dawnej Polsce: dostojnik kościelny lub wysoki urzędnik zasiadający w senacie.

Siedmiogród – kraina będąca częścią dawnego Królestwa Węgierskiego; w XVI wieku księstwo zależne od imperium osmańskiego.

Sobór – zjazd dostojników kościelnych, któremu przewodniczy papież.

Spichlerz – budynek służący do przechowywania zboża.

Spław rzeczny – przewóz towarów, na przykład zboża, drogą wodną.

Stany Generalne – zgromadzenie złożone z przedstawicieli społeczeństwa francuskiego. Zadaniem Stanów Generalnych było doradzanie królowi, zwłaszcza w sprawach ustalania podatków.

Sułtan – tytuł używany dawniej przez władców niektórych państw muzułmańskich, między innymi dawnej Turcji.

Szkoła parafialna – szkoła najniższego stopnia działająca przy kościele parafialnym w dawnej Polsce.

Szkoła Rycerska – szkoła przeznaczona dla młodzieży szlacheckiej, założona w 1765 roku w Warszawie. Kształciła urzędników i oficerów dla armii polskiej.

Szkuta – w dawnej Polsce rzeczny statek transportowy wykorzystywany między innymi do spławiania zboża.

Szlachta – w dawnej Polsce: grupa społeczna wywodząca się z rycerstwa. Dzięki licznym przywilejom nadanym przez władców stan szlachecki uzyskał silną pozycję w państwie i ogromny wpływ na władzę.

Szlachta zagrodowa – najliczniejsza grupa szlachty polskiej. Tworzyli ją posiadacze niewielkich majątków ziemskich.

Szwoleżer – żołnierz lekkozbrojnej kawalerii.

Taktyka spalonej ziemi – sposób prowadzenia działań wojennych polegający na niszczeniu wszystkiego, co może być przydatne armii wroga, na przykład budynków lub zapasów żywności.

Teologia – nauka o Bogu, tłumacząca jego stosunek do świata i człowieka.

Tolerancja religijna – wolność wyznania i poszanowanie odmiennych poglądów religijnych.

Trójpodział władzy – zasada opisująca sposób funkcjonowania państwa, głosząca konieczność rozdzielenia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Wszystkie trzy organy sprawujące władzę powinny być względem siebie niezależne i równe.

Tubylec – rodzimy mieszkaniec danego obszaru.

Układ geocentryczny – model wszechświata uznawany do czasów Kopernika, zakładający, że w środku wszechświata znajduje się Ziemia. Nazwa tego systemu pochodzi od greckiego słowa *geo* oznaczającego Ziemię. Autorstwo teorii przypisuje się starożytnemu astronomowi Ptolemeuszowi.

Układ heliocentryczny – model wszechświata stworzony przez Mikołaja Kopernika, zakładający, że wszystkie planety Układu Słonecznego krążą wokół nieruchomego Słońca. Nazwa tego systemu pochodzi od greckiego słowa *helios* oznaczającego Słońce.

Uniwersał – list władz lub przepis prawa odczytywany publicznie, dotyczący ważnych wydarzeń, spraw gospodarczych, wojskowych lub wyznaniowych.

Wielki wezyr – najważniejszy dostojnik państwowy w imperium osmańskim. Mógł być odwołany ze stanowiska wyłącznie przez sułtana.

Wojna podjazdowa (inaczej szarpana) – sposób prowadzenia walki polegający na atakowaniu wrogich wojsk z zaskoczenia.

Wolna elekcja – wybór króla na sejmie elekcyjnym dokonywany przez szlachtę podczas głosowania.

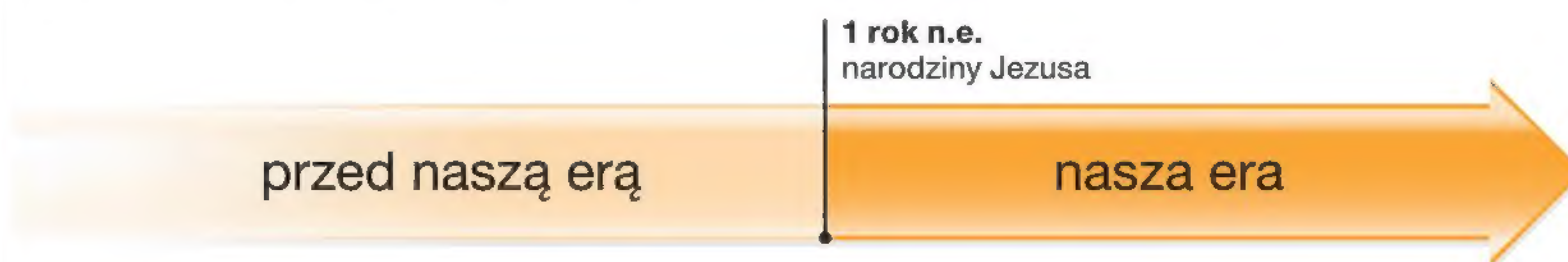
Zamach stanu – niezgodne z prawem przejęcie władzy w państwie siłą.

Zaporoże – kraina położona za porohami, czyli skalnymi progami na rzece Dniepr, na obszarze południowej Ukrainy.

Zbór – gmina zrzeszająca wiernych wyznań protestanckich.

Wieki i lata

Jeśli znamy początkowe i końcowe daty poszczególnych wieków, łatwo możemy określić, w którym stuleciu rozegrało się dane wydarzenie.

STULECIA PRZED NASZĄ ERĄ
(od XXI do I wieku przed naszą erą)

WIEK	LATA
XXI wiek p.n.e.	2100 rok p.n.e.–2001 rok p.n.e.
XX wiek p.n.e.	2000 rok p.n.e.–1901 rok p.n.e.
XIX wiek p.n.e.	1900 rok p.n.e.–1801 rok p.n.e.
XVIII wiek p.n.e.	1800 rok p.n.e.–1701 rok p.n.e.
XVII wiek p.n.e.	1700 rok p.n.e.–1601 rok p.n.e.
XVI wiek p.n.e.	1600 rok p.n.e.–1501 rok p.n.e.
XV wiek p.n.e.	1500 rok p.n.e.–1401 rok p.n.e.
XIV wiek p.n.e.	1400 rok p.n.e.–1301 rok p.n.e.
XIII wiek p.n.e.	1300 rok p.n.e.–1201 rok p.n.e.
XII wiek p.n.e.	1200 rok p.n.e.–1101 rok p.n.e.
XI wiek p.n.e.	1100 rok p.n.e.–1001 rok p.n.e.
X wiek p.n.e.	1000 rok p.n.e.–901 rok p.n.e.
IX wiek p.n.e.	900 rok p.n.e.–801 rok p.n.e.
VIII wiek p.n.e.	800 rok p.n.e.–701 rok p.n.e.
VII wiek p.n.e.	700 rok p.n.e.–601 rok p.n.e.
VI wiek p.n.e.	600 rok p.n.e.–501 rok p.n.e.
V wiek p.n.e.	500 rok p.n.e.–401 rok p.n.e.
IV wiek p.n.e.	400 rok p.n.e.–301 rok p.n.e.
III wiek p.n.e.	300 rok p.n.e.–201 rok p.n.e.
II wiek p.n.e.	200 rok p.n.e.–101 rok p.n.e.
I wiek p.n.e.	100 rok p.n.e.–1 rok p.n.e.

STULECIA NASZEJ ERY
(od I wieku do dziś)

WIEK	LATA
I wiek	1 rok–100 rok
II wiek	101 rok–200 rok
III wiek	201 rok–300 rok
IV wiek	301 rok–400 rok
V wiek	401 rok–500 rok
VI wiek	501 rok–600 rok
VII wiek	601 rok–700 rok
VIII wiek	701 rok–800 rok
IX wiek	801 rok–900 rok
X wiek	901 rok–1000 rok
XI wiek	1001 rok–1100 rok
XII wiek	1101 rok–1200 rok
XIII wiek	1201 rok–1300 rok
XIV wiek	1301 rok–1400 rok
XV wiek	1401 rok–1500 rok
XVI wiek	1501 rok–1600 rok
XVII wiek	1601 rok–1700 rok
XVIII wiek	1701 rok–1800 rok
XIX wiek	1801 rok–1900 rok
XX wiek	1901 rok–2000 rok
XXI wiek	od 2001 roku

Imię i nazwisko	Klasa	Rok szkolny
1.	....	....
2.	....	....
3.	....	....

Zdjęcia pochodzą ze zbiorów:
Agencja Gazeta/Łukasz Giza s. 176 (Panorama Racławicka – obydwa fragmenty); **Archiwum Główne Akt Dawnych** s. 68, 73; **Archiwum Narodowe w Krakowie** s. 181; **Archiwum Nowej Ery**: s. 171 (Konstytucja – pierwsza strona), 9, 43, 47, 50, 54, 59 (Mikołaj Rej), 59 (Frycz-Modrzewski), 67 (Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów), 67 (Jan Matejko, Unia lubelska), 76, 78, 81, 83, 87 (Zygmunt III Waza), 93, 100, 101, 118, 123, 132 (obydwa), 134 (Encyklopedia), 135 (Przysięga Horacjuszy), 144 (kapitulacja pod Yorktown), 145 (Stefan Batowski, Pułaski pod Savannah), 152 (August II Mocny), 154 (August III), 156 (Stanisław Konarski), 156 (Z. Vogel, Biblioteka Załuskich), 159, 163 (Krasicki), 170, 171 (Konstytucja – pierwsza strona), 177 (Aleksander Orłowski, Rzeź Pragi), 180, 187, 190, 195 (Jean Louis David, Koronacja Napoleona), 200, 208, 210, Maciej Wróbel s. 63 (banknot 200 zł), 108, Wojciech Urbanek s. 197 (grenadier); **BE&W**: ImageBROKER/Raimund Kutter s. 27, AKG Images: s. 32, 62 (kopernikański model świata), 185, 212, AKG Images/Andrea Jemolo 113 (Bernini, Dawid), Alamy s. 6 (odkrycie Ameryki), 7, 14, 23, 24, 26, 27, 33, 38, 39, 60, 61, 62 (Kopernik, ptolemejski model świata), 88, 97 (Pomnik Chmielnickiego), 109, 113 (Wersal), 113 (Rubens, Pokłon Trzech Króli, właść. Adoracja Trzech Magów), 119, 123, 130 (parlament w Londynie), 134 (termometr), 136 (wnętrze Panteonu), 140, 141, 144 (Jerzy Waszyngton), 145 (Pomnik Kościuszki), 152 (Zwinger), 165 (Sala Rycerska), 168 (Teatr Narodowy), 184, 186, 188, 191 (Robespierre), 195 (Napoleon w swoim gabinecie), 201, 207 (spotkanie Napoleona z carem w Tylży), BE&W Stock/Dariusz Bednarek s. 165 (pałac w Śmiełowie), 70 (Pomnik unii lubelskiej), Fine Art Images s. 95, 199, **GAILLARDE RAPHAEL PHOTOGRAPHY** s. 27, Glasshouse Images s. 143, Granger Collection s. 128, 149, Heritageimages/Ann Ronan Pictures s. 15 (Aztekowie), 37, Heritageimages/Fine Art Images s. 98, 104, 138, Heritageimages/The Print Collector s. 17, ImageBROKER/Christa Knijff s. 27, Jerzy Malinowski s. 106, LOOK GmBH/Stefan Schuetz s. 14, NYPL/Science Source s. 121, Photononstop/Lionel Lourdel s. 23, RMN Grand Palais s. 197 (bitwa pod Austerlitz), ULLSTEINBILD Axel Springer Syndication s. 151, Wojciech Wójcik s. 202 (rekonstrukcja bitwy pod Lidzbarkiem Warmińskim); **Diomedia**: ImageBROKER RM/Norbert Michalke s. 74 (kościół św. Krzyża w Warszawie), National Maritime Museum London 11 (kompas, astrolabium); **East News**: s. 65, 106, 189 (defilada w Paryżu), Adam Czemenko s. 137, Albin Marciniak s. 65, Album/Columbia Pictures s. 25, Alinari Archives s. 21, Ann Ronan Picture Library s. 16 (okrucieństwo konkwistadorów), Archiwum Karlicki s. 84, Arkadiusz Ziółek s. 211 (Pomnik księcia Poniatowskiego), Erich Lessing/Album s. 139, Jan Bielecki s. 154 (Order Orła Białego), Krzysztof Chojnacki s. 115 (ambona u Wizytek), Leszek Kotarba s. 74 (meczet w Kruszynianach), Marek Michalak s. 57, Mateusz Jagielski s. 79 (wybory prezydenckie – debata), Muzeum Niepodległości s. 205 (Józef Wybicki), Muzeum Wojska Polskiego s. 206 (bitwa na San Domingo), Photononstop/Christophe Lehenaff s. 213 (sarkofag), Roger Viollet s. 133, SPUTNIK s. 20, Szymon Bama s. 176 (rotunda we Wrocławiu), Wiesław M. Zieliński s. 204, 205 (Mazurek Dąbrowskiego), 207 (wjazd Dąbrowskiego do Poznania), zbiory Mariusza Kolmasiaka s. 155; **FORUM**: Cezary Wojtkowski s. 74 (Kościół Pokoju), Dawid Lasociński s. 52 (dworek w Nowogródku), FoKa s. 90, 110, Jan Włodarczyk s. 58, Kamil Kajko s. 174 (przysięga Kościuszki), Krzysztof Pacuła s. 46, Marek Maruszak s. 103, Michał Dyjuk s. 111 (prezydent podpisuje ustawę), Piotr Mecik 53 (Zygmunt Stary), 158 (Stanisław August Poniatowski), 203, Sławomir Olzacki s. 173; **Gallo Images Poland**/Getty Images: Alinari s. 23, Artie Photography s. 6 (Forum Romanum), Chris Jackson s. 131 (rodzina królewska), Christophel Fine Art/UIG s. 191 (antykościelna karykatura rewolucyjna), Corbis s. 12, 20, Corbis/Araldo de Luca s. 6 (pismo klinowe), Corbis/Library of Congress s. 6 (w okopach), Corbis/VCG Wilson s. 127, de Agostini/L.Romano s. 113 (putto), DEA/G. Dagli Orti s. 123, 183, DeAgostini s. 122, 130 (Wilhelm III Orański), 154 (Stanisław Leszczyński), ferrantraite s. 15 (Palenque), Fine Art Images/Heritage Images s. 194, Georgios Art s. 33, Jacek Kadaj s. 117 (Wilanów), Lingxiao Xie s. 142 (Petersburg – kanały), Oscar Gonzalez/NurPhoto s. 166 (sala balowa w Pałacu na Wodzie), Photo 12 s. 213, Ratnakorn Piyasirisorost s. 8, Sean Gallup/Staff s. 193 (spotkanie Elżbiety I z Gauckiem), SSPL s. 134 (maszyna parowa Watta), WPA Pool/John Stilwell s. 35, Corbis/Detroit Photographic Company/Library of Congress s. 148; **Janusz Leśniak** s. 41; **Muzeum Dziejów Tylicza**/Janusz Kieblesz s. 162 (ryngrafy konfederatów); **Muzeum Narodowe w Krakowie**: s. 30 (Dama z łasiczką), 53 (Bona Sforza); **Muzeum Narodowe w Warszawie**: s. 158 (Szkoła Rycerska), Piotr Ligier s. 116, 174 (portret Kościuszki – miniatura); **Muzeum Narodowe we Wrocławiu** (OKŁADKA); **Muzeum Wojska Polskiego** s. 171 (Order Virtuti Militari); **Panthermedia**: s. 92 (Kolumna Zygmunta); Andrey s. 86 (Kreml otoczony murem obronny); **PAP**/Darek Delmanowicz s. 114 (organy w kościele w Leżajsku); **Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie** s. 167; **Photo Power/Bridgeman Images**: s. 37, 134 (balon braci Montgolfier), PHOTO SCALA, Florence s. 112; **POLONA**/Biblioteka Narodowa: s. 59 (Jan Kochanowski), 163 (Wojciech Bogusławski), 177 (Jan Kiliński); **Polski Dom Aukcyjny Wojciech Śladowski** s. 209; **REPORTER**/Wojciech Stróżyk s. 114 (Pałac Branickich w Białymstoku); **Shutterstock**: s. 6 (piramidy, zamek, żaglowiec, miasto współczesne), 13 (astronauta), 15 (siedziba Inków), 22, 25, 35, 39, 46, 57, 64, 74 (cerkiew w Chełmie), 74 (Stara Synagoga w Krakowie), 75, 86, 102, 103, 115 (kościół Wizytek), 136 (Panteon), 137, 147 (Biały Dom), 157 (Grób Nieznanego Żołnierza), 166 (Pałac na Wodzie), 169, 173, 179 (Kopiec Kościuszki), 198 (Łuk Triumfalny), ramka tabletu – s. 13, 19, 30, 52, 63, 70, 79, 97, 111, 117, 126, 131, 142, 147, 157, 162, 168, 189, 198, 202, 206, 211, Burak Budak s. 19 (Indianie peruwiańscy), Josa Ignacio Soto s. 126 (Galeria Zwierciadlana), Kiev.Victor s. 135 (Chrystus – rzeźba autorstwa Thorvaldsena), Philip Bird LRPS s. 165 (Pomnik Sobieskiego), **The New York Public Library**/https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-f598-a3d9-e040-e00a18064a99 s. 16 (Indianie przy pracy); **Zamek Królewski w Warszawie**: s. 87 (wjazd króla Zygmunta do Krakowa, 164 (Krakowskie Przedmieście), Andrzej Ring s. 161, 164 (Kościół Sakramentek), Andrzej Ring, Lech Sandzewicz s. 44, Andrzej Ring, Bartosz Tropiło s. 181.

WCZORAJ I DZIŚ

nowa era | neon

Ziemie polskie od powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów do czasów Księstwa Warszawskiego.

Rzeczpospolita Obojga Narodów
(1569 rok)

Rzeczpospolita i Saksonia Augusta III
(1763 rok)

Rzeczpospolita po II rozbiorze
(1793 rok)

Księstwo Warszawskie
(1809 rok)

Nowa Era Sp. z o.o.

www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl

Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

ISBN 978-83-267-5224-7

9 788326 752247